אגדת
אמוראי ארץ־ישראל

כרך שני — חלק ראשון

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכר

מתֻרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ

הוצאת "דביר"

תל־אביב, תרפ"ז.

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב.

לוח הפרקים של כרך שני, חלק ראשון.

הקדמת המחבר.

החמר האגדי המְרבה שבכרך הזה הוא של חכמים אחדים. המה היו היותר חשובים בין חכמי התורה שבארץ ישראל בסוף המאה השלישית ובתחלת המאה הרביעית. ביניהם יש גם גדולי חכמי ההלכה וראשי ישיבות, מבית מדרשו של ר׳ יוחנן. אך בראשם עומדים „רבנן דאגדתא״, במובן המֻגבל של השם הזה. וביותר מצטיינים שני חכמי אגדה, ר׳ יצחק ור׳ לוי, שבפוריותם וברבוי אפני דרשותיהם יכולים להתחרות עם רבם הגדול, ראש ישיבת טבריה. הירושה שלהם תופסת כמעט חצי הספר. הכח היצירתי באגדה עלה אצלם עד מרום שיאו, ואחריהם לא קם עוד כמוהם. העובדה, שכל כך הרבה מאמרים נאמרו בשמם, מוכיחה עד כמה היה גדול ערכם וכבודם בעיני דורשי האגדה. ע״י העובדה הזאת יתבאר לנו גם הדבר, שאלה שבאו אחרי הדור הזה הכירו, שיותר חשובה היא העבודה לשמור, לאסוף ולמסור את מאמרי ר׳ יצחק ור׳ לוי, מאשר להרבות את האגדה בחדושיהם הם. עם תלמידי ר׳ יצחק ור׳ לוי מתחילה תקופת האֶפִּיגוֹנִים, המלקטים והמאספים, שביניהם אמנם היו גם כאלה, שערכם חשוב גם בפני עצמם וגם לא חסרה להם העמידה ברשות עצמם. ע״ד אלה יְדֻבר להלן בכרך השלישי, ומלבד זאת יבואו שם אלה, שמאמריהם מועטים ומחבריהם הם מהתקופה הזאת או מהתקופה שלפניה, שעליה מְדֻבר בכרך הקודם, וכן מאמרי אלה האמוראים שאי אפשר להגביל את זמנם.

על מה שנאמר בהקדמה לכרך הראשון אין לי עכשיו מה להוסיף. אותה דרך החלוקה שהייתי נוהג לחלק את החמר לסעיפיו, בה החזקתי גם כאן. במדרש רבה הכנסתי מלבד ציוני הפרשיות גם ציוני הסימנים שהפרשיות חלוקות ע״פ דפוס וילנה.

כאן אני מביע תודתי לועד המרכזי של חברת כל ישראל חברים בפריז ולנשיאות של חברת צונץ בברלין בעד עזרתם להדפסת הכרך הזה וכן הכרך הקודם.

המחבר.

למקדש מעט (יחזקאל י״א ט״ז) זהו בית רבנו שבבבל 1). כשמת רב (בשנת 247) עוד היה ר׳ אלעזר בבבל. במסרו הלכה בשם רבו, אמר: כי הוינן בבבל הוה אמרינן בי רב משמיה דרב אמרו... (בשבתנו בבבל היינו אומרים: בני מדרשו של רב אמרו בשם רב) 2). מזה מוכח שרב לא היה אז עוד בחיים 3). על דבר זמן עליתו לארץ ישראל וסבתה אין כל ידיעה. אפשר, שעניותו הרבה, שעל אדותה נשארה אגדה מעציבה, גרמה לזה 4). אולם יותר נראה, שגדולת ערכה של ישיבת ארץ ישראל הניעה אותו לעלות אליה, שכן באר ר׳ אלעזר את הכתוב (יחזקאל י״ג ט׳), הנאמר על נביאי השקר: „בסוד עמי לא יהיו– זה סוד העבור, ובכתב בית ישראל לא יכתבו–זה המינוי (למנותם לרבנים, סמוכים להוראה), ואל אדמת ישראל לא יבואו–זו ארץ ישראל״. שלשת המתנות

1) מגילה כ״ט.

2) ערובין פ״ט:

3) בירו׳ ברכות פ״ה ה״ד מובאה אניקדוטה שלא נתפרשה עדיין בברור, וממנה אפשר לראות שהיה איזה יחס בין ר״א ובין רב הונא, שנעשה לראש ישיבה בסורא, אחרי מותו של רב.

4) תענית כ״ה. [ר׳ אלעזר בן פדת דחיקא ליה מילתא טובא. עבד מילתא (הקיז דם) ולא הוה ליה מידי למטעם. שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה. חלש ליביה ונים. אזול רבנן לשיולי ביה, חזיוהו דקא בכי וחייך ונפק צוציתא דנורא מאפותיה. כי איתער, א״ל: מאי טעמא קא בכית וחייכת? א״ל: דהוה יתיב עמי הקב״ה ואמרי ליה: עד מתי אצטער בהאי עלמא? ואמר לי: אלעזר בני! ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא, אפשר דמתילדת בשעתא דמזוני? אמרי לקמיה: כולי האי ואפשר? אמרי ליה: דחיי טפי או דחיינא? א״ל: דחיית. אמרי לקמיה: אם כן לא בעינא. א״ל: בהאי אגרא דאמרת לא בעינא, יהבנא לך לעלמא דאתי תליסר נהרוותא דמשחא דאפרסמון דכיין, כפרת ודיגלת, דמענגת בהו. אמרי לקמיה: האי ותו לא? א״ל: ולחברך מאי יהיבנא? א״ל: ואנא מגברא דלית ליה בעינא? מחיין באיסקוטלא אפותאי ואמר לי: אלעזר ברי! גירי בך גירי]. [ר״א ב״פ היה במצב דחוק מאד. הקיז דם ולא היה לו במה לסעוד. לקח צלע של שום ונתן בפיו. חלש לבו ונתעלף. באו רבנן לבקרו וראוהו בוכה וצוחק וזיק של אש יוצא מאפו. כשהקיץ, שאלוהו: למה בכית וצחקת? א״ל: הקב״ה ישב עמי ואמרתי לו: עד מתי אצטער בעולם הזה? ואמר לי: אלעזר בני! וכי יפה בעיניך שאהפך את העולם מבראשית, אולי תִּוָּלֵד אז במזל יותר טוב? א״ל: עבודה גדולה שכזו, ועדיין הדבר מוטל בספק? אמרתי לו: איזו שנים יותר רבות, שאחיה או שחייתי? אמר לי: שחיית. א״ל: אם כן: איני רוצה. א״ל: בשכר זאת שאמרת „איני רוצה״, אתן לך לעולם הבא שלשה עשר נהרות של שמן אפרסמון זך כמו פרת וחדקל, שתתענג בהם. א״ל: זה — ולא יותר? א״ל: ומה אתן לחבריך? א״ל: וכי מזה שאין לו אני מבקש? הכה אותי הקב״ה באיסקולטא (הרביק אצבע אל אגודל והכהו בצפרן על אפו בצחוק) ואמר לי: אלעזר בני! חִצַּי בך, חִצַּי]!

הטובות שחכמי בבל לא זכו בהן. אמר ר׳ אלעזר: כד סלקית להכא, אמרית: הא גבי חדא, כד מנוני, אמרית: הא גבי תרתי, כד עלית לעבורא, אמרית: הא תלתיהון גבי. (כשעליתי לא״י, אמרתי: הנה יש לי אחת, כשסמכו אותי בתאר רבי, אמרתי: הנה יש לי שתים, כשעליתי להשתתף בעבור החדש, אמרתי: הנה יש לי שלשתן 1). — מהכתוב „העם היושב בה נשֻׂא עון (ישעי׳ ל״ג כ״ד) דורש ר׳ אלעזר: כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון 2). כשעולא, שהיה עולה מבבל, מולדתו השנית, לעתים קרובות לארץ ישראל 3), סוף סוף מת בחוץ לארץ, קרא עליו ר׳ אלעזר: אנת עולא על אדמה טמאה תמות! (בסגנונו של עמוס ז׳ י״ז) 4). כאשר הובא ארונו של עולא לארץ ישראל, אמר ר״א: אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מיתה 5). אף על פי כן היה ר׳ אלעזר משבח את המתים בחוץ לארץ שזכו לכל הפחות להקבר בארץ ישראל. ומסַפר: ר׳ ברקיריא ור׳ לעזר הוו מטיילין באיסטרין, ראו ארונות שהיו באין מחוץ לארץ. א״ר ברקיריא לר׳ לעזר: מה הועילו אילו? אני קורא עליהם (ירמי׳ ב׳ ז׳): ונחלתי שמתם לתועבה — בחייכם, ותבואו ותטמאו את ארצי — במיתתכם. אמר ליה: כיון שמגיעין לא״י, הן נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונן, דכתיב (דברים ל״ב מ״ג): וכפר אדמתו עמו 2). — למה בקשו האבות להקבר בא״י? מבאר ר׳ אלעזר „דברים בגב״,

1) ירו׳ ר״ה פ״ב ה״ו, ירו׳ סנהדרין פ״א ה״ב. בבבלי כתובות קי״ב. שם במקום „מנוי״ — סמיכה. המלה „סוד״ שבכתוב הזה מבוארה ע״פ שמושה בימים הקדמונים (עי׳ ר״ה כ׳: תניא בסוד העיבור) — אספת הזקנים לקדוש החדש. ובכתב בית ישראל — המנוי, לפי הנראה מפני שהיתה להם רשימה מיוחדה, או פנקס מיוחד, שבו היו רושמים שמות כל אלה שקבלו סמיכה. הדבר הזה היה גם דרוש להבדיל היטיב בין הקודמים ובין המאוחרים. לפי מאמרו של ר׳ יוחנן (ירו׳ ר״ה פ״ב ה״ו): לעבור הולכין אחר המינוי. עי׳ מאמרי: צור געשיכטע דער אָרדינאציאן, מאנאטסשריפט 38 יאהרגאנג, זייטע 127—122.

2) כתובות קי״א. עי׳ אג׳ התנ׳ II, ח״א 17.

3) עי׳ על אדותיו באג׳ אמוראי בבל 97—93 בגרמנית.

4) כתובות קי״א.

5) שם. בירו׳ כלאים פ״ט ה״ד מסַפר שעולא בעצמו בכה על שהוא מת בחו״ל, וכשנחמו אותו בזה, שיעלוהו לא״י, אמר: ומה הנייה לי? אנא מוביד מרגליתי גו ארעא דמסאבתא. לא דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה.

6) ירו׳ סוף כלאים. כתובות פי״ב ה״ד, פסיקתא ר׳ א׳ (3 ע״ב). במקורות אחרים ב״ר צ״ו, תנחומא ויחי קרוב לראש, תנח׳ ב׳ ויחי 6 §) מובא הספור רק ע״ד הארון („מעשה ברבי ור׳ אלעזר שהיו מהלכין בפילי שחוץ לטבריא) ותשובתו של

כלו׳: יש בזה טעם כמוס, כי לקבורה בא״י יש ערך חשוב לתחית המתים 1).

בארץ ישראל עמד ר׳ אלעזר ביחס פחות או יותר קרוב לכל גדולי ישראל. את ר׳ חייא, דודו של רבו רב, בודאי לא מצא עוד בחיים. אבל הלכותיו של ר׳ חייא היו לו לעינים, ובבתי המדרש שבא״י היה לכלל „דבכל אתר ר׳ לעזר סמיך לר׳ חייה רבה" 2). ע״ז נוסדה הדעה שר״א היה תלמידו של ר׳ חייא, ובמקום שהיו מונין מספר הדעות נחשבו דעות שניהם, של ר״א ושל ר׳ חייא, לדעה אחת 3). וכן גם ביחס לר׳ חנינא אמרו שר׳ אלעזר סמיך לו 4). אולם כאן יש ראיות בטוחות, כי ר״א היה במשא ומתן אישי עם ראש הישיבה הזקן שבצפורי. הוא שאל אותו באור לאיזו פסוקים 5) והתוכח עם ר׳ אבא בר זבדא, על דבר ששניהם שמעוהו מפי ר׳ חנינא 6). עובדא היא שהרבה מאמרים של ר׳ חנינא, וביחוד האגדיים, נמסרו ע״י ר׳ אלעזר 7). לפי הנראה שמע ר״א זמן רב את דרשותיו של ר׳ הושעיה

ר״א היתה בדרך כלל: כיון שנקבר בא״י הקב״ה מכפר לו, שנא׳ וכו׳. לענין ברור הנוסחאות בדבר שם האמורא שהלך יחד עם ר״א, עי׳ ביחוד בהערת בובר בתנחומא שם. פרנקל רושם אותו בשם ר׳ ברקיריה, שאינו נמצא במקום אחר, וכמו כן ר׳ קצרה בתנחומא ב׳. אם הקריאה הנכונה היא בר קצרא או בר קצריא, אז פירושו הוא בן כובס.

1) ירו׳ סוף כלאים, כתובות פי״ד ה״ד; ב״ר צ״ו, תנח׳ ויחי — דברים בנו. שנוי בשמות בעל המאמר יש בתנחומא ב׳ ויחי ובפסיקתא ר׳ פ׳ א׳. עי׳ אאא״י כרך א׳, ח״א 184 הע׳ 4. לענין זה צריך להוסיף מאמרו של ר״א בשם ר׳ סימאי, עי׳ אג׳ התנ׳ II חלק א׳, 34, 6. עוד צריך להזכיר מה שאמר ר״א (ויק״ר ה׳) על הכתוב ישעי׳ כ״ב ט״ז: צריך אדם שיהא לו מסמר או יתד קבוע בבית הקברות, כדי שיזכה ויקבר באותו מקום.

2) ירו׳ יבמות פ״ב ה״ג וכן בירו׳ ערובין פ״ב, 20 ריש ע״ב: א״ר יוסה: ר׳ לעזר סמיך לר׳ חייה רובה (ר׳ יוסה היה במאה הרביעית).

3) ירו׳ כתובות פ״ט ה״ה. ירו׳ קדושין פ״א ה״ד. בעל הדעה הזאת, שר״א היה תלמידו של ר״ח, הוא ר׳ זעירי, אבל אין דעה זו מקוימת. גם הראיה עמה שאמר ר״א בירו׳ ב״מ פ״י ה״ד אין לה עמידה, כי אין שום רמז שם שר״א שמע בעצמו את פסקו של ר׳ חייא.

4) ירו׳ תרומות פ״ח ה״ג: בכל אתר ר״א סמיך לר׳ חנינה. וכן בירו׳ ע״ז פ״ב ה״ג.

5) ירו׳ כלאים פ״ט ה״ד; ויק״ר כ״ב, פסיק׳ רבה כ״ד קרוב לראש (125 ע״א), עי׳ אא״י כרך א׳ ח״א 9 הע׳ 3.

6) ירו׳ תענית פ״ד ה״ו, ירו׳ מגילה פ״א ה״ד.

7) עי׳ אא״י כרך א׳ ח״א 9, 10, 11, 12, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 34. וים ח״ג 85, הע׳ 4.

והוא שקרא את ר׳ הושעיה בשם „אבי המשנה" 1), כי הוא מסר הרבה הלכות בשמו 2) וגם מאמרי אגדה אחדים 3). עד כמה השתדל ר"א לחקור ולדעת היטיב את ההלכות העתיקות אפשר לראות מהשאלות ששאל את ר׳ זעירי, שעלה קודם לארץ ישראל, על אדות רבותיו של רב, שעוד היו בחיים 4). הראיה היותר מוכיחה מיגיעתו של ר"א לאסוף את מאמרי האגדה של הקדמונים ולהפיצם היא, שכמעט שני שלישים מכל מאמרי ר׳ יוסי בן זמרא נמסרו ע"י ר"א. ואולם ספק הוא אם הוא בעצמו למד מפיו 5).

ע"ד יחוסו לשני המורים הגדולים של טבריה, ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש, כבר הזכרנו לעיל 6). משם נראה ברור, כי היחס בין אלה ובין מי שהיה מלפנים תלמיד הישיבות של בבל ושגם בא"י לא וִתֵּר על עמידתו ברשות עצמו, לא היה של חבה; ביחוד דרש ר׳ יוחנן שר"א יחלק לו הכבוד המגיע לו. אולם אי אפשר לומר כלל שהיה ביניהם יחס של תלמיד לרב, אעפ"י שבמקורות יש דעות האומרות, כי ר׳ אלעזר היה תלמידו של ר׳ יוחנן 7). מתלמידי ר׳ יוחנן היה ר׳ אסי היותר מקורב לר׳ אלעזר. הוא, ר׳ אסי, בקש, אחרי מותו של ר׳ יוחנן, ללמד את ר׳ אלעזר מעשה מרכבה, אך ר"א ענהו: אי זכאי גמירתא מר׳ יוחנן רבך (אילו זכיתי הייתי לומד זה עוד מר׳ יוחנן רבך) 8). ר׳ אסי ור׳ אמי (ולפי גירסא אחרת — גם ר׳

---

1) ירו׳ קדושין פ"א סוף ה"ג. עי׳ אאא"י כ"א ח"א 95.

2) עי׳ וים שם הע׳ 5.

3) עי׳ אאא"י כרך א׳ ח"א 95, 96.

4) חולין ק"י. כי סליק ר"א אשכחיה לזעירי. אמר ליה: איכא תנא דאתנייא לרב כחל. ב"ב פ"ז. איכא תנא דאתנייה לרב מדות (כך לפי הגירסא הנכונה, עי׳ תוספות שם ועי׳ רבינוביץ XI, 268).

5) עי׳ אאא"י כרך א׳ ח"א 96.

6) עי׳ כרך א׳ ח"ב 8.

7) ב"ב קל"ה: ר׳ יוחנן רביה. שם קנ"ד: ר׳ אלעזר תלמידו; תמורה כ"ה: ר׳ אלעזר תלמידיה דר׳ יוחנן. עי׳ וים 86 ולהלן. ביבמות ע"ב: ע"ד דרשה אחת של ר"א אומר ר׳ יוחנן: ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה, וע"ז ענה ריש לקיש, שדרשה זו בברייתא שנויה *).

8) חגיגה י"ג. ע"ד המשא ומתן שבין ר"א ובין רב אסי, עי׳ קדושין ל"א. בכורות נ׳ ע"א וע"ב, חולין ק"ג: — ר׳ אסי בשם ר׳ אלעזר, ירו׳ מגילה פ"א ה"א, וכן ר׳ אמי, ב"ר מ"ג קרוב לסוף, בשניהם — ר׳ חלבו בשם ר׳ אסי, ר׳ חלבו בשם ר׳ אמי.

---

*) עי׳ ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א „חבר ותלמיד היה, כר׳ לעזר לר׳ יוחנן".

חייא בר אבא) היו שושבינים בחפתו של ר׳ אלעזר 1). בשביל ר׳ חייא בר אבא השיג ר״א מאת ר׳ יהודה נשיאה השני המלצה יפה ליהודי חוץ לארץ 2). עוד צריך להזכיר בין חכמי טבריה את ר׳ יוסי בר חנינא, שר״א מוסר אחדים ממאמריו 3), אבל על פי הרב היה חולק עליו 4). הוא היה במשא ומתן גם עם ר׳ יהושע בן לוי 5) ועם תלמידו ר׳ סימון 6). פעם מסר גם מאמרו של ר׳ שמואל בר נחמן, שאמנם האריך ימים אחרי מותו של ר׳ אלעזר 7).

ר׳ אלעזר היה פעם פרנס הצבור 8), לפי הנראה, עוד בימי ר׳ יוחנן 9). לפי הנראה בזמן ההוא שאל את ר׳ יוחנן: כשהן גובין (מס מבני העיר לתקון החומה) לפי קירוב בתים (לפי מה שהבתים יותר קרובים אל החומה וצריכים לה יותר) הן גובין, או דלמא לפי שבח ממון (ערך הממון) גובין? 10). אפשר שהזמן ההוא עוררו לדרוש: כל פרנס המנהיג את הצבור

1) ירו׳ ברכות פ״ב ה״ד. בהרחבת דברים בבבלי ברכות ט״ז. שלשה התלמידים האלה של ר׳ יוחנן בבית מדרשו של ר׳ אלעזר, ירושלמי חגיגה פ״א ה״ז, ירו׳ פסחים פ״ג ה״ז. ר׳ אמי לפני ר׳ אלעזר, נדה כ׳:

2) ירו׳ חגיגה פ״א ה״ח, ירו׳ נדרים סוף פ״י. ר׳ חייא בשם ר״א, ירו׳ סוכה נ״ג ע״ג (?). ירו׳ חגיגה פ״א ה״ד.

3) עי׳ אאא״י כ״א ח״ב, 76.

4) עי׳ כ״א ח״ב 199, 206, 208, 217, 219.

5) עי׳ כ״א ח״א 125, ברכות י״ט. ירו׳ שקלים פ״ג ה״ג, ראש פ״ח, ירו׳ שבת פ״ח ה״א.

6) עי׳ במקורות שנזכרו קודם מהתלמוד הירושלמי. בבבלי שבת ל״א: במקום „ר׳ סימון ור׳ אלעזר הוו יתבי״ צ״ל: רבי ור׳ אלעזר בר שמעון הוו יתבי (כך בילקוט דברים י׳ 851 §, בכ״י מינכן ר׳ שמעון ור׳ אלעזר בר׳ שמעון). ור׳ יעקב בר אחא שנזכר שם הוא ר׳ יעקב בר אחא הראשון (עי׳ אג׳ אמוראי בבל 2 העי׳ 7). ששם אין הכונה לר״א בן פדת, אלא לתנא ר״א בר״ש, מוכח מזה, כי בקשר לסוף הספור מובא מאמרו של ר׳ יוחנן בשם ר׳ אלעזר. גם כאן צ״ל: ר׳ יוחנן משום ר״א בר״ש (עי׳ ד״ס VII, 31 ע״א), כמו שמצינו במ״א ר׳ יוחנן מוסר דבריו של ר״א בר״ש, נגד זה אין אנו מוצאים שר׳ יוחנן יאמר איזה דבר בשם ר׳ אלעזר ב״פ. ר׳ סימון בשם ר׳ אלעזר, ירו׳ מגילה פ״ד ריש ה״א; ויק״ר ל״ד, שמו״ר כ״ה קרוב לראש.

7) עי׳ אאא״י כ״א ח״ב, 251.

8) ירו׳ פאה פ״ח ה״ז. אולי זה היה בצפורי, שלפי ערובין נ״ד: היה לומד שם.

9) דלא כוים ח״ג 88: המנוי להיות פרנס אינו מקושר כלל עם הכבוד של ראש הישיבה, שעל זה נתמנה ר״א אחרי מותו של ריו״ח.

10) ב״ב ז׳: ועי״ז באה תשובתו של ריו״ח: לפי קירוב בתים גובין ואליעזר בני

בנחת זוכה ומנהיגם לעולם הבא, שנא׳ (ישעי׳ מ״ט י׳): כי מרחמם ינהגם 1). האחריות הרבה הקשורה בהתמנותו של אדם להיות פרנס, יש לה כח של כפרת עון ולפיכך אמר: אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלין לו על כל עונותיו 2). מסְפָּר על ר״א: חד זמן נחית לביתיה. אמר לון: מאי עבדיתון: אמרו ליה: אתא חד סיעא (חבורה א׳ של עניים) ואכלון ושתון וצלון עלך (התפללו בעדך). אמר לון: ליכא אגר טוב (אין בעד זה שכר טוב). נחת זמן תיניין. א״ל: מאי עבדיתון? א״ל: אתא חד סיעא חורי (באה דבורה אחרת) ואכלון ושתון ואקלונך (וחרפו אותך). א״ל: כדון איכא אגר טוב (עכשיו יש שכר טוב) 3).

בימי חיי ר׳ יוחנן, כשמת ר״ש בן לקיש, השתדל ר״א לחנם לירש את מקומו בתור שותף בהוראה 4), אבל אחרי מותו של ר׳ יוחנן עלה ר׳ אלעזר להיות נחשב לפוסק ראשון בא״י *), ובבבל היו אוהבים גם קודם לציין את ר״א, בן ארץ מולדתם שעלה לגדולה – בשם „מרא דארעא דישראל״ 5) ועל פסקיו והלכותיו, שהיה שולח מא״י, היו בבבל אומרים: „שלחו מתם״ 6). בין אותם הדברים היו כאלה, שאותם מסר – „בשם רבנו שבגולה – כלומר: רב״ 7). אחד מהפסקים הללו חשוב מאד: הוא צוה שיוסיפו לשמור בגולה יום טוב שני

קבע בה מסמרות (כלו׳: שהוא הנהיג פסק זה הלכה למעשה). בזמן ההוא היה כנראה דין ודברים על עסק בתים בין ר׳ לוי ובין חד בר נש ובאו למשפט לפני ר׳ אלעזר, ירו׳ סנהדרין סוף פ״ג. גם בזה פנה ר׳ אלעזר בשאלה לר׳ יוחנן, ע״ד פסק המשפט, והוא השיב לו.

1) סנהדרין צ״ב.

2) סנהדרין י״ד.

3) ירו׳ פאה פ״ח ה״ז.

4) עי׳ אאא״י כ״א ח״ב 140.

5) יומא ט׳, גטין י״ט, נדה כ׳: בשני המקורות שנזכרו באחרונה השתמש עולא בבטוי זה. בנדה כ׳: נותן התלמוד טעם מיוחד לשם הכבוד הזה, אולם בכל אפן יש בו גם חשיבות כללית.

6) סנהדרין י״ז: עי׳ המקורות התלמודיים אצל ויס ח״ג 88. השוה: שלח ר׳ אלעזר לגולה – ביצה ט״ז, חולין פ״ו.

7) סנה׳ ל״ד. לדברי ר׳ יוסי בר חנינא אין מוצא מכלל רבינו. השוה: ב״ב קל״ה: שלח ר״א לגולה משום רבינו. (עי׳ גם לעיל 4 הע׳ 1).

---

*) עי׳ ירו׳ ערלה פ״ב ה״ד. ר׳ מנא שאל את ר׳ יסא: תמן הלכה כר׳ אלעזר וכאן הלכה כר״א? א״ל: ולכל דבר.

של גליות 1). בנוסח כזה אנו מוצאים אזהרה משְׁלשת ששלח לבבל, שבודאי באה לרגלי דרישות הזמן: 2) הזהרו בערבוביתא (בנקיון הגוף), הזהרו בחבורה (ללמוד תורה ביחד), הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה. את האזהרה האחרונה הוא דורש מהכתוב באפן חפשי 3). חליפת הדברים בינו ובין ראש הגולה מר עוקבא קדמה לזמן ההוא. מר עוקבא שלח לו: בני אדם העומדים עלי ובידי למסרם למלכות – מהו? שרטט וכתב ליה (משום שאסור לכתוב פסוק בלי שרטוט תחלה): אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תה׳ ל״ט ב׳), – אע״פ שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום. שלח ליה: קא מצערי לי טובא ולא מצינא דאיקום בהו (הם מצערים אותי הרבה וכלה כחי מהתיצב נגדם). שלח ליה: (שם ל״ב ד׳) דום לה׳ והתחולל לו – דום לה׳ והוא יפילם לך חללים, חללים; השכם והערב עליהן לבית המדרש, והן כלין מאליהן. הדבר יצא מפי ר״א ונתנוהו לגניבא בקולר (שלשלת של ברזל שנותנים בה המוכתבים למלכות להריגה 4).

ע״ד היחס של ר״א לנשיא נראה מזה שמאן לקבל מיד הנשיא מתנות וכאשר הזמינוהו לשלחַן הנשיא לא היה הולך. ולהצטדקותו היה אומר: לא ניחא לכו דאחיה? (האינכם רוצים שאחיה?) דכתיב (משלי ט״ו כ״ז): שונא מתנות יחיה 5). מעין זה הוא מאמרו: לעולם הוי קבל וקיים (נחבא ונסתר ואז תחיה) 6). ענותנותו הצילתהו פעם ממות 7). פעם בשבתו בבית הכסא נכנס רומאי אחד והכריחו לקום וישב במקומו. בא נחש והכיש לרומאי ומת. וקרא עליו (ישעי׳ י״ג ד׳): ואתן אדם (אדום = רומא) תחתיך 8).

---

1) ביצה ד׳: הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם.

2) נדרים פ״א.

3) במדבר כ״ד ז׳. יזל מים (תורה) מדליו = מִדַּלָּיו.

4) גטין ז׳. זה היה מר עוקבא השני. ע׳ אג׳ אמוראי בבל ע׳ 72 הע׳ 9.

5) מגילה כ״ח.

6) סנהדרין י״ד. הפתגם הזה מזכירנו את λάθε βιώσας של Epicur ע״פ (bene vixit, qui bene latuit. Ovid. Tristia III 4, 25, S. Büchmann, Geflügelte Worte, 13 Aufl. S. 287).

7) ירו׳ שבת פ״ו ה״ט. ב״ר י׳ (ז), ויק״ר כ״ב (ד), קה״ר ה׳ ח׳. ב., ברכות ס״ב: הספור שבא אח״ז בויק״ר קורא בטעות ג״כ ר׳ אלעזר. זה צ״ל עפ״י ב״ר, קה״ר, במדבר ר׳ סוף י״ח ר׳ יצחק בן אלעזר.

8) אָדָם = אֱדוֹם, כמו רשב״ל לישעי׳ מ״ה י״ב (לפי באורי בכ״א ח״ב 155 הע׳ 6.) ור׳ לוי למשלי כ״ז כ״ח (קה״ר א׳, ז׳).

ע״ד פעולתו של ר״א אחרי שנמנה לראש הישיבה בטבריה לא ידוע הרבה. אלה החברים של הישיבה, שחלק מהם כבר נזכרו, השתתפו אחרי מותו של ר׳ יוחנן גם בישיבתו של ר׳ אלעזר. ראוי לציין עוד שני אמוראים, שנודעו לתהלה במדה אחת בא״י ובבבל – רבה בר בר חנה 1) ועולא 2) שהיו ממקורביו של ר״א. ר׳ שמעון בר אבא (בר ווה) נתמך מר״א בדרך כבוד 3). בנו של ר׳ אלעזר 4), שנקרא בשם זקנו, ר׳ פדת, היה אמורא מתורגמן אצל ר׳ אסי 5). בשעה שהיה ר׳ פדת מרצה לפני הקהל מה שדרש ר׳ אסי בשם ר׳ אלעזר, היה רגיל לומר, אם שמע את הענין בעצמו מפי אביו: כך אמר רבי (כלו׳ ר׳ יוסי) בשם אבא, ואם בעצמו לא שמע זאת מפי אביו, היה אומר: כך אמר רבי בשם ר׳ אלעזר *)–בין האמוראים הרבים, בני א״י, שמסרו את תורת ר׳ אלעזר עומד בשורה הראשונה ר׳ אבהו, שמסר יותר מכלם את מאמרי האגדה של ר״א 6); אחריו – ר׳ בנימין בר יפת. גם ר׳ זעירי, שהיה ג״כ בבלי ועלה בא״י לחשיבות רבה, מסר את

---

1) עי׳ שבת י״ב: רבה בבב״ח מספר: כי הוא אזלינן בתריה דר״א לשאלי בתפיחה (לבקר חולה): זימנין אמר: המקום יפקדך לשלום וזימנין אמר: רחמנא ידכרינך לשלם. בב״ב ע״ג: הוא מביא הערת ר״א לאחת השיחות ההִפרבוליות שלו (עי׳ אג׳ אמוראי בבל 91 הע׳ 2); גטין נ״ו: ששם רבב״ח שאל את ר״א ע״ד הלכה בענין גטין.

2) עי׳ לעיל 5 הע׳ 3 בבבלי נמצא עולא מוסר דברי ר׳ אלעזר.

3) ירו׳ ב״מ פ״ב ה׳: שמעון בר ווא הוה מהלך חורי ר׳ לעזר, נפל מיניה דינר, אושטיה ליה (הושיט לו) שמעון בר ווא. א״ל: כבר נתיאשתי מיניה. אמרי: לא איתכוין ר״א אלא לזכוייה לר׳ שמעון בר ווא בגין דהוה אינש מסכן (ר״א עשה זאת בכונה לזכות בדינר זה את רש״בוו שהיה עני). עי׳ ירו׳ סו״ק פ״ג (82 ע״ב): ר׳ לעזר הורה לר״ש בר בא.

4) ע״פ המסופר בברכות ה׳ ב׳ קבר ר״א בנים רבים.

5) ירו׳ מגילה פ״ד (75 ע״ג). ירו׳ יומא פ״ב ה״ג ר׳ פדת בשם ר׳ אלעזר. עוד ע״ד ר׳ פדת ברכות י״א: מו״ק כ׳. נדה ח׳. שני מאמרי אגדה נאמרו בשמו: מדרש שמואל י״ד (לדברים א׳ י״ז); ויק״ר ט״ז (לבר׳ י״ב י״ז).

6) ר׳ אבהו דרש פעם בשם ר״א (ב״ר ל׳) שמרדכי לא מצא לאסתר מינקת ובא לו חלב והיה מניקה. הצבור שחק לדבריו, אמר ר׳ אבהו: ולא מתניתא היא? ר׳ שמעון בן אלעזר אומר חלב הזכר טהור.

---

*) מפני הזהירות שלא לשנות כלום מדברי הרב, ולא התיר לעצמו, אא״כ שמע באזניו מפי אביו. וכן מסופר גם על בר־ישיטה מתורגמנו של ר׳ אבהו (ירוש׳ מגילה ע״ה ע״ג). עי׳ אאא״י כ״א ח״א 3 בהערת המתרגם.

דברי ר׳ אלעזר 1). כשהיה מזכיר את ר׳ אלעזר היה משתמש בשם הכבוד „רבינו״, שבו היה ר׳ אלעזר משתמש ביחוסו אל רב 2).

ר׳ אלעזר בן פדת נחשב על בעלי האגדה היותר פוריים והיותר עמוקים. יותר מהכל תופס אצלו מקום הפתגם, הוא המשל הקצר שבו היה מלביש את רעיוניו. כדאי לציין שגם הוא, כמו רב, רבו 3), שלו הוא בכל אפן חייב תודה על שהעמידו תחלה על דרך דרשת הכתובים, – היה אוהב להביא משלים לקוחים מבן סירא 4).

בהרבה ממאמריו האגדיים נמצאה דעתו המתנגדת של ר׳ שמואל בר נחמן 5).

---

1) ר׳ זעירי מסר לר׳ אלעזר „מרגלית״ – דרשה שדרש ר׳ הונא ראש הישיבה של סורא למשלי י״ד כ״ג (פסיק׳ 13 ע״ב). עי׳ אג׳ אמוראי בבל ע׳ 53.

2) ב״ב פ״ב: מדברי רבינו נלמד.

3) עי׳ אג׳ אמוראי בבל 26 ע׳ 171; 28 הע׳ 193.

4) תנחומא סוף מקץ. אר״א: כתוב בס׳ בן סירא: אוקיר לאסיאך עד דלא תצטרך ליה. ב״ר כ״א (7) אר״א בן פדת: המשל אומר: כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. ירו׳ תענית פ״ג ה״ו: א״ר אלעזר: אוקיר לאסיאך עד לא תצטרך ליה. עי׳ בן סירא ל״ח א׳. Τίμα ἰατρόν προς τας χρείας (מה שלפי הנוסח העברי־הארמי צריך לקרוא πρo τῆς χρείας). ירו׳ חגיגה פ״ב ה״א. ר׳ לעזר בשם בר סירה. ב״ר ריש ח׳ – ר׳ אלעזר בשם בן סירא (ילקוט איוב כ׳ ד׳: ר׳ אלעזר בשם ר׳ פדת) אותו המאמר שבבבלי חגיגה י״ג. מתחיל: כתוב בספר בן סירה, והוא בבן סירא ג׳ כ״א ולהלן. – רס״ג מביא את המאמר הזה בהקדמתו לס׳ יצירה (פ׳ ו׳ הוצ׳ מ. לַמְבֶּרט) בשם אלעזר בן עיראי. אצל ר׳ יהודה הברצלוני בפירושו לס׳ יצירה ע׳ 270: ר׳ אלעזר בן עירא. את ספרו של בן עיראי, הדומה לס׳ קהלת, מזכיר ר׳ סעדיה על יד ס׳ בן סירא, הדומה לס׳ משלי, בהקדמתו לס׳ הגלוי (אצל הרכבי Studien und Mittheilun. V, 150). הוא גם הביא פסוקים משניהם, לפי דבריו, בחבורו הכתוב עברית ומנֻקד ונחלק לפסוקים, בחקויו לכתבי הקדש. כמו הפסוקים המובאים אצל רס״ג בשם בן סירא, כך גם אלה שהובאו בשם בן עיראי מקורם הוא משלי בן סירא. ראוי לציין, כי מחבר ספר משלי בן סירא נקרא אצל רס״ג בשמו המלא, שגם שם אלעזר נזכר בו: ישוע בן שמעון בן אלעזר בן סירא (כך מתקן הרכבי בצדק במקום שמעון בן ישוע). זוהי אחת מהחידות של הספרות האפוקליפטית, שספר בן סירא נעשה אצל רס״ג לשני ספרים, הדומים זה לזה בכל. לדעתי אין ספק בדבר כי בן עיראי הוא טעות סופר מבן סירא. והשם אלעזר שבשניהם הוא ר׳ אלעזר בן פדת, המוסר את דבריו. השוה מאמרו של הרכבי שם 200–205.

5) עי׳ כ״א ח״ב 252 הע׳ 2, 255 הע׳ 1, 266 הע׳ 6, 267 הע׳ 5, 270 הע׳ 3־5, 271 הע׳ 3, 6, 9; 272 הע׳ 2, 6; 274 הע׳ 4, 5; 275 הע׳ 1; 279 הע׳ 2; 281 הע׳ 6; 285 הע׳ 5; 290 הע׳ 2, 4; 293 הע׳ 3; 304 הע׳ 1;

לפרקים קרובים ר׳ יוחנן חולק עליו 1), לפרקים יותר רחוקים — ר׳ יוסי בר׳ חנינא 2). יש איזו מאמרים שנאמרו בשם ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר יחדו 3). מאמרים רבים ספק אם הם של ר׳ אלעזר או של אחד מאלה הנזכרים לעיל, או של אמורא אחר מבני דורו 4).

א.

מאמרות ופתגמים.

— ר׳ אלעזר בתר דמסיים צלותיה (כשגמר תפלתו) 5) — אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתציץ בבשתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעזך ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבוא לפניך מדת טובך וענותנותך 6).

— שלשה דברים מבטלין את הגזרה קשה ואלו הן: תפלה וצדקה ותשובה 7), — ושלשתן בפסוק אחד (דה״ב ז׳ י״ד): ויכנעו עמי אשר נקרא שמי

1) עי׳ כ״א ח״ב 40 הע׳ 2; 49 הע׳ 5; 53 הע׳ 4; 57 הע׳ 7; 62 הע׳ 4; 64 הע׳ 8; 79 הע׳ 6; 82 הע׳ 7; 87 הע׳ 5; 127 הע׳ 4; 146 הע׳ 1; 180 הע׳ 1.

2) עי׳ כ״א ח״ב 206 הע׳ 2; 207 הע׳ 7; 208 הע׳ 2; 213 הע׳ 3; 217 הע׳ 6.

3) עי׳ כ״א ח״ב 23 הע׳ 2; 28 הע׳ 6; 41 הע׳ 3; 84 הע׳ 2; 95 הע׳ 5; 118 הע׳ 3.

4) ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר: כ״א ח״ב 62 הע׳ 1; 90 הע׳ 1, 2; 95 הע׳ 5; 102 הע׳ 1; 118 הע׳ 2; 126 הע׳ 3. ר׳ יוסי ב״ר חנינא ור״א, כ״א ח״ב213 הע׳ 3, 4. רשב״ל ור״א — כ״א ח״ב 162 הע׳ 9; 177 הע׳ 2; ריב״ל ור״א כ״א ח״א 146 הע׳ 6; 153 הע׳ 5. ר׳ לוי ור״א כ״א ח״א 178 הע׳ 2. יש שאיזה מאמר מוטל בספק אם הוא של ר״א או של איזה תנא. עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 83 הע׳ 28; ח״ב 115 126;55 הע׳ 36; 174 הע׳ 39.

5) ברכות ט״ז: עפ״י הנוסח הנכון, עי׳ רבינוביץ ח״א 38 ע״ב. בירושלמי לא נזכרה תפלת ר״א. נגד, זה מסְפר שם, שר״א היה מתפלל תפלה חדשה בכל יום (ירו׳ ברכות פ״ד ה״ד). פרנקל מפרש את המאמר: ר״א היה מתפלל שלש תפלות (שם שם ה״ב) ג״כ במובן זה. וזה לשונו: פי׳, היה מחדש בכל יום ג׳ תפלות, בסמכו על הנאמר בפ״ד ה״ד. אולם האומר הוא שם לא ר״א אלא ר׳ נחוניא בן הקנה ואחרי המלה „ר״א״ צריך להשלים שם אמר ר׳ נחוניא (כמו שנמצא לפרקים קרובות בירושלמי), ופירושו הוא, שמלבד שתי התפלות שנזכרו שם בשם ר׳ נחוניא, היה ר׳ נחוניא אומר עוד תפלה שלישית לאחר תפלתו. כמו שמבואר שם אח״כ.

6) גם ר׳ יוחנן משתמש בשם ענותנות, מגילה ל״א.

7) ירוש׳ תענית פ״ב ה״א. וכן תנח׳ נח (לח׳ ט״ז), תנח׳ ב׳ נח 13, ששם ר׳ יהודה בר שלום אומר בשמו. בב״ר מ״ד (12) וכן קה״ר ה׳ ו׳, וז׳ י״ד: שלשה דברים מבטלים גזרות רעות. ר׳ יודן בשמו.

עליהם ויתפללו – זו תפלה, ויבקשו פני – זו צדקה, כמה דאת אמר. (תה' י"ז י"ט): אני בצדק אחזה פניך; וישבו מדרכיהם הרעים – זו תשובה 1) אם עשו כן, מה כתיב תמן? ואני אשמע השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם 2). – לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין לבו יתפלל, ואם לאו – אל יתפלל 3). – הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים, שנא' (עזרא ח' ט"ו): ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא ונחנה שם ימים שלשה ואבינה בעם וכו' 4). – גדולה תפלה יותר מן הקרבנות, שנא' (ישעי' א' י"א): למה לי רב זבחיכם וכו' וכתיב (שם פסוק ט"ו): ובפרשכם כפיכם וכו' (מזה שהוא מזכיר את התפלה יותר מהקרבנות, משמע שהתפלה יותר חשובה) 5). – גדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבנו, אף על פי כן לא נענה אלא בתפלה, שנא' (דברים ג' כ"ו): אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, וסמיך ליה (שם פסוק כ"ז): עלה ראש הפסגה 6). – למה נמשלו תפלתן של צדיקים כאילת (תהלים כ"ב א')? לומר לך: מה אילה זו כל זמן שמגדלת קרניה מפצילות לכאן ולכאן, אף צדיקים כל זמן שהן מרבין בתפלה, תפלתן נשמעת 7). – למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר 8)? – לומר לך: מה עתר זה מהפך את התבואה בגרן ממקום למקום, אף תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממדת

---

1) זה הוא הסדר עפ"י הנוסח הראשון, מקביל אל ההוכחות מהכתוב. בתנחומא ב' הסדר הוא: תשובה, תפלה, צדקה, בתנחומא: תשובה ותפלה וצדקה. וכך הוא הסדר בתפלת „ונתנה תקף" – ותשובה ותפלה וצדקה מעבירין את רע הגזרה.

2) באגדה, שאין עליה שם האומר, ע"ד מנשה וישעי', ירו' סנהדרין פ"י ה"ב: „איני קופץ" אלא למה שאמר לי זקני (שלמה המלך): אם ראית חלומות קשים או חזיונות קשים, קפוץ לשלשה דברים ואתה ניצול, ואלו הן: לתפלה לצדקה ולתשובה. הפתגם הזה מובא בקה"ר ה', ו' ובהתחלתו – אמר רבי.

3) ברכות ל': הובא ע"י זעירי. בנוסח אחר בירו' פ"ה: התפלל ולא כיון לבו וכו'.

4) ערובין ס"ה. מ„בת בליעל", שנאמר בש"א א' ט"ז, בגזרה שוה מ„בני בליעל", דברים י"ג י"ד, מוכיח ר"א: מכאן לשכור שמתפלל כאלו עובד ע"ז. ברכות ל"א.

5) ברכות ל"ב.

6) ברכות ל"ב: ר"א מסמיך את המלות „בדבר הזה", שהן האחרונות בפסוק כ"ו, אל „עלה ראש הפסגה" שבפסוק שאח"ז, לומר, שע"י התפלה זכה לראות את א"י.

7) יומא כ"ט. ר' בנימין בר יפת בשמו.

8) את הפעל „ויעתר" (בר' כ"ה כ"א) מוציא רשב"ל מהשם עָתָר (עי' אאא"י כ"א ח"ב 162).

אכזריות למדת רחמנות 1). — **איוב ל"ו י"ט. היערך שועך לא בצר** 2) — **לעולם יקדים אדם תפלה לצרה, שאילמלא הקדים אברהם תפלה לצרה בין בית אל ובין העי** (בר' י"ב ח') **לא נשתייר מרשעי ישראל שריד ופליט** 3). — **מאי דכתיב** (תה' ק"ו ב'): **מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו? למי נאה למלל גבורות ה'** (לפי דעתו, לא לפי הנוסח הקבוע)? **למי שיכול להשמיע כל תהלתו** (ואחרי שאין מי שיוכל לספר הכל, לפיכך אסור להוסיף מדעתו, אלא מה שתקנו חכמים — ע"פ רש"י) 4). — **לעולם יסדיר אדם תפלתו** (לראש השנה ויום הכפורים) **ואחר כך יתפלל** 5). — **מאי דכתיב** (תה' ס"ג ה'): **כן**

---

1) סוכה י"ד. (בכ"י מינכן נפתר הר"ת ר"א מר' אלעזר לר' אבהו. ביבמות ס"ד. מיוחס המאמר לר' יצחק. אעפ"כ קרוב יותר שר' אלעזר הוא בעל המאמר, כי אותו מצינו חושב את התפלה בין הדברים המבטלים את הגזרה. ביבמות שם נמצאים קודם המאמר הזה שני מאמרים של ר' יצחק, ומזה באה הטעות ליחס גם המאמר הזה אליו. גם בסוכה צ"ל הגירסא: „ממדת רגזנות למדת רחמנות", עי' רבינוביץ לאותו דף, שזה דומה למליצת הכתוב (חבקוק ג' ב'): ברגז רחם תזכר. בבמדבר ר' י', ששם ע"י השפעתו של מאמרו של ריש לקיש בב"ר ס"ג, מיוחס המאמר הזה ג"כ לרשב"ל, הגירסא היא כמו בסוכה „ממדת אכזריות", אבל קשה לחשב שהשתמשו בבטוי שכזה כלפי הקב"ה. ר' טוביה ב"ר אליעזר (לקח טוב בראשית ט"ו כ"א) מביא את המאמר מבלי להזכיר שם אומרו ובמקום „עתר" כותב „רחת" (שויפעל, בל"א, כמו שפירש"י ביבמות שם) ומשנה את הסיום: מהפכין את הגזרה הרעה לטובה.

2) שוַע—שועה=תפלה.

3) סנהדרין מ"ד; בירו' תענית פ"ג ה"ו מביא ר"א רק את הפסוק מבן סירא, שהובא לעיל, ועי"ז מוסיף מאי טעמא? ומביא ראיה מפסוק זה של איוב. בשמו"ר כ"א קרוב לסוף נאמר להפך: מתחלה מביא הכתוב מאיוב ושואל אח"כ: מהו כן? ועי"ז משיב את הפתגם של בן סירא. בתנחומא סוף מקץ (למ"ד י"ג) דורש ר"א את הכתוב באיוב: לא תהא בוסר בשעת הרוחה שלא להתפלל. אמר הקב"ה: כשם שאני זקוק להוריד גשמים וטללים ולגדל צמחים להחיות הבריות, כך תהא זקוק להתפלל לפני ולברך אותי מעין מעשי; ולא תאמר: אני בריות, מה אני מתפלל? וכשתגיע לך צרה תבוא ותתפלל, אלא עד שלא תבוא לך הצרה הוי מקדים ומתפלל. אר"א: כתוב בס' בן סירא: אוקיר לאסיאך וכו'.

4) מגילה י"ח. עי' עוד מכות י'. וסתם — בהוריות י"ג: — שונה מזו דעתו של ר' שמואל ב"נ, עי' כ"א ח"ב 249 הע' 6. בפרקי דר"א ריש ג' הושם מאמרו של ר' אלעזר בפי ר"א בן הורקנוס בתור פתיחה לספור הנפלאות של מעשי בראשית.

5) ר"ה ל"ה. לפי הסברתו של ר' אבא. למלה „יסדיר" יש אותו המובן אשר ל„היערוך שועך". „ערך" מתרגמים בארמית „סַדַר". בתרגום איוב לאותו פסוק „האפשר דמסדר צלותך". הערתו של ר' אלעזר לתפלת ראש השנה (ר' אבהו בשמו), עי' ירוש' ר"ה פ"ד ה"ז.

אברכך בחיי בשמך אשא כפי? כן אברכך בחיי — זו קריאת שמע, בשמך אשא כפי — זו תפלה, ואם אתה עושה כן, עליו הכתוב אומר (שם פסוק ו׳): כמו חלב ודשן תשבע נפשי, ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא, שנא׳ (שם): ושפתי רננות יהלל פי 1). —

— בזמן שבית המקדש קיים, אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין בית המקדש קיים, אם עושין צדקה מוטב, ואם לאו באין נכרים ונוטלין בזרוע, ואעפ״כ נחשב להם לצדקה, שנא׳ (ישעי׳ ס׳ י״ז): ונוגשיך צדקה 2). — מאי דכתיב (ישעי׳ ק״ט י״ז): וילבש צדקה כשריון? לומר לך: מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול 3). — גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבנו, דאילו במשה רבנו כתיב (דברים ט׳, י״ט): כי יגרתי מפני האף והחמה, ואילו בעושה צדקה (בסתר) כתיב (משלי כ״א י״ד): מתן בסתר יכפה אף ושחד בחיק—חמה עזה 4) — כל תענית שמלינין בו את הצדקה, כאילו שופך דמים, שנא׳ (ישעי׳ א׳ כ״א): צדק ילין בה ועתה מרצחים 5). — גדול המעשה (המשתדל שיתנו אחרים צדקה) מהעושה (שנותן בעצמו), שנא׳ (שם ל״ב י״ז): והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם 6). — אין צדקה

1) ברכות ט״ז: „רננות" במספר רבות ולא „רנות" מראה על ב׳ עולמות. כמו „לבבך" ת׳ „לבך" מראה על שני יצריו (משנה ברכות פ״ט, מ״ה).

2) ב״ב ט׳. לפי נוסח אחר אולי היותר נכון, הוא דורש זאת מישעי׳ נ״ח ז׳ (עי׳ רבינוביץ לאותו דף). על זה באה הערתו של מר עוקבא (עפ״י הנוסח הנכון), שגם זה מה שהנכרים גוזלין מהיהודים נחשב ליהודים כצדקה, כמ״ש ונוגשיך צדקה.

3) ב״ב ט׳: אמר רבא האי מילתא אישתעי לי רב אחדבוי בר אמי משגש ארחתיה דאימיה משום ר״א. רש״י מפרש שאת רב ששת קראו עולא משגש ארחתיה דאימיה, אבל קשה להתאים זאת עם הכרונולוגיה, ולפיכך יש אומרים, כי זה מוסב על רב אחדבוי בר אמי. עי׳ החקירה בענין זה ביוחסין ערך „עולא" (ע׳ 174, מהדורת פיליפובסקי), קאהוט ערוך V, 266 ע״ד ולהלן.

4) ב״ב שם.

5) סנה׳ ל״ה. (בנדפסים בא בטעות א״ר יצחק א״ר אלעזר, וצ״ל: אמר ר׳ אלעזר, רבינוביץ IX, 48 ע״א). הוא דורש צדק = צדקה. ר״א משבח את המתענה בדרך חסידות, שהוא נקרא קדוש, שנא׳ (במדבר ו׳ ח׳): קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו. ומה זה שלא ציער עצמו אלא מדבר אחד נקרא קדוש, המצער עצמו מכל דבר — על אחת כמה וכמה! תענית י״א. עי׳ להלן דרשתו בלשון הכתוב, ישעי׳ נ״ח ה׳.

6) ב״ב ט׳. „מַעֲשֶׂה" הוא חושב בתור בינוני הפעיל ואולי בתור שם הפעל בהפעיל (השוה: „ולמַסַע", במדבר י׳ ב׳), אם לא נרצה לומר, שהוא דורש מַעֲשֶׂה = מְעַשֶּׂה. „שלום" הוא מדרגה יותר חשובה מהשקט ובטחה.

משתלמת אלא לפי חסד שבה (כלומר: לפי רגש הרחמים שבו): שנא׳ (הושע י׳ י״ב): זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד 1). — גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה: שנא׳ (הושע י׳): זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד. אם אדם זורע, ספק אוכל ספק אינו אוכל, אדם קוצר—ודאי אוכל 2). — כל העושה צדקה ומשפט כאילו מלא כל העולם כולו חסד, שנא׳ (תה׳ ל״ג ה׳): אוהב צדקה ומשפט חסד ה׳ מלאה הארץ 3). — גדולה צדקה יותר מכל הקרבנות, שנא׳ (משלי כ״א ג׳): עשה צדקה ומשפט נבחר לה׳ מזבח 4). — פוסקין צדקה לעניים בשבת 5). — צריכין אנו להחזיק טובה לרמאין שבהן (שבעניים), שאילולא הרמאין שבהן, היה אחד מהן תובע צדקה מן האדם ולא נותן לו, מיד היה נענש 6). — כתיב (תה׳ קל״ו): נותן לחם לכל בשר. בא זה (האדם שנותן פרוסה לעני) וחטף לו (כביכול, מיד הקב״ה) את המצוה. אמר הקב״ה: עלי לשלם גמולו, הה״ד (משלי י״ט י״ז): מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו 7).

— בנוהג שבעולם אדם מבזה את חברו ברבים, ולאחר זמן הוא מבקש להתרצות לו, וזה אומר לו: אתה מבזה אותי ברבים ומתרצה לי ביני לבינך, לך והבא אותן האנשים שבזית אותי לפניהם, ואני מתרצה לך; אבל הקב״ה אינו כן, אלא אדם עומד מחרף ומגדף בשוק, והקב״ה אומר לו: עשה תשובה ביני לבינך ואני מקבלך 8). — מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנא׳ (איכה ג׳ ה׳): גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי. ואף על פי ששערי תפלה ננעלו, שערי דמעה לא ננעלו, שנא׳ (תה׳ ל״ט י״ג): אל דמעתי אל תחרש 9). —

---

1) סוכה מ״ט:

2) שם.

3) שם. לפי נוסח אחר, המאֻשר מכמה מקומות, צריך למחוק „ומשפט״.

4) שם. השוה מדרש משלי לאותו כתוב.

5) כתובות ה׳.

6) ירו׳ פאה פ״ח ה״ט. ר׳ אבהו בשמו. וכן בויק״ר ל״ד (ט) שמסיים: מיד היה נענש למיתה, בסמכו על הכתוב, יחזקאל י״ח ד׳: הנפש החוטאת היא תמות. בבבלי, כתובות ס״ח, בא המאמר בדרך יותר קצרה: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאילמלא הן היינו חוטאין בכל יום, שנא׳ (דברים ט״ו ט׳): „וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא״ ואותו דבר אמר ר׳ אלעזר בשם ר׳ חנינא (עי׳ ב״א ח״א 9). עליו נאמר: ר׳ אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי, שנא׳ (תה׳ י״ז ט״ו): אני בצדק אחזה פניך. בצדק=בצדקה. עי׳ לעיל 13 הע׳ 4, ב״ב י׳.

7) ויק״ר ריש ל״ד.

8) פסיקתא 163 ע״ב.

9) ברכות ל״ב:, ב״מ נ״ט.

— לעולם ימוד אדם עצמו 1) כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו, שנא' (הושע י"א ב'): בקרבך קדוש 2). — מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות?... שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון, יניח אצבעותיו באזניו 3). — כל המתלוצץ יסורין באין עליו, שנא' (ישעי' כ"ח כ"ב): ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם 4). — אין העולם מתקיים אלא בשביל הבולם עצמו בשעת מריבה, שנא' (איוב כ"ו י"ט): תולה ארץ על בלימה 5). — כל אדם שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה, כתיב הכא (ישעי' י' ל"ג): ורמי הקומה גדועים, וכתיב התם (דברים ז' ה'): ואשריהם תגדעון. — כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער, שנא' (ישעי' כ"ו י"ט): הקיצו ורננו שוכני עפר. שוכבי בעפר לא נאמר, אלא שוכני עפר—מי שנעשה שכן לעפר בחייו 6). — כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו, שנא' (תה' קל"ח ו'): וגבוה ממרחק יְיֵדָע 7). — כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם, שנא' (איוב ל"ו י"ג): וחנפי לב ישימו אף, ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת, שנא' (שם): לא ישועו כי אסרם 8). — כל אדם שיש בו חנופה, אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו, שנא' (משלי כ"ד כ"ד): אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים, יזעמוהו לאמים, ואין קוב אלא קללה, שנא' (במדבר כ"ג ח'): לא קבה אל; ואין לאום אלא עוברין, שנא' (בר' כ"ה כ"ג): ולאם מלאם יאמץ 9). —

1) עי' לעיל 14 העי' 2.

2) תענית י"א: עי' תוספות שם. בשבועות י"ח: א"ר בנימין בר יפת אר"א: כל המקדש עצמו בשעת תשמיש הויין לו בנים זכרים, שנא' (ויקרא י"א י"ד): והתקדשתם והייתם קדושים, וסמיך ליה (י"ב ב'): אשה כי תזריע וילדה זכר.

3) כתובות ה':

4) ע"ז י"ח: דריש „מוסריכם" „יסוריכם". המאמר השני שמובא שם בשמו: קשה היא הלצנות שתחלתה יסורין וסופה כליה, הוא לפי הירו' ברכות פ"ב סוף ה"ח. פסיקתא 111 ע"א של ר' שמואל בר יצחק (ר' פנחס ור' ירמיה בשמו).

5) חולין צ"ט. (ששם צ"ל ר' אלעזר במקום ר' אילעא. כי המאמר נמצא בין שני מאמרים דומים לו בענין, האחד של ר' יוחנן והשני של ר' אבהו. בלימה הוא מבאר, כמו שם הפועל „בלם").

6) סוטה ה'.

7) שם. רש"י מפרש „יידע" שכינה משתברת ומתאוננת עליו, אבל אין זה מספיק לדרוש מזה „מיללת". אפשר שהמלה „יְיֵדָע", שאין דוגמתה בתנ"ך, מזכירה את המלה „יְיֵלִיל" (ישעי' ט"ו, ג') ומשוה עמה בהוראה!

8) סוטה מ"א:

9) שם.

— כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם, שנא׳ (ישעי׳ ה׳ כ׳): הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע וכו׳, מה כתיב בתריה? (שם פסוק כ״ד) לכן כאכל קש לשון אש וכו׳ 1). — כל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה, שנא׳ (איוב ט״ו ל״ד): כי עדת חנף גלמוד, שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה 2). — כל עדה שיש בה חנופה לסוף גולה. כתיב הכא (שם) גלמוד, וכתיב התם (ישעי׳ מ״ט כ״א): ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה 3). — כל המחניף לרשע סוף נופל בידו, ואם אינו נופל בידו נופל ביד בניו, ואם אינו נופל ביד בניו נופל ביד בן בנו, שנא׳ (ירמי׳ כ״ח ו׳): ויאמר ירמיה לחנניה: אמן, כן יעשה ה׳ יקם ה׳ את דבריך. וכתיב (שם ל״ז י״ג): ויהי הוא בשער בנימין ושם בעל פקידות ושמו יראיה בן שלמיה בן חנניה ויתפש את ירמיהו הנביא לאמר: אל הכשדים אתה נופל 4). — כל המחליף בדבורו כאלו עובד עבודה זרה, כתיב הכא (בר׳ כ״ז י״ב): והייתי בעיניו כמתעתע, וכתיב התם (ירמי׳ י׳ ט״ו): הבל המה מעשה תעתעים 5). — לאו שבועה, הן שבועה 6). — בר׳ י״ח ה׳, ואקחה פת לחם; שם פסוק ז׳, ואל הבקר רץ אברהם. מכאן שצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. מנלן? מעפרון. מעיקרא כתיב (שם כ״ג ט״ו) ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא, ולבסוף כתיב (שם פסוק ט״ז): וישקל אברהם לעפרן וכו׳ ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר, דלא שקיל מיניה אלא קנטרי 7). — ש״א א׳ י״ד: ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין. מכאן לרואה בחברו דבר שאינו הגון צריך להוכיחו 8). — שם פסוק ט״ו, ותען חנה ותאמר: לא אדוני. מכאן לנחשד בדבר שאין בו, שצריך להודיעו 9). — ויען עלי ויאמר לכי לשלום (שם פסוק י״ז).

1) שם.

2) סוטה מ״ב. (ע׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״ב 57 הע׳ 9).

3) שם.

4) סוטה מ״א: ירמי׳ אמנם הסכים לדברי נביא השקר רק בדרך התול, ואעפי״כ נענש.

5) סנהדרין צ״ב.

6) שבועות ל״ו. [שלאו שבועה, מוכיח התלמוד מזה, שנא׳ (בר׳ ט׳ י״א): ולא יהיה עוד המים למבול, וכתיב (ישעי׳ נ״ד ט׳): אשר נשבעתי מעבור מי נח וכו׳, ומדלאו שבועה, הן נמי שבועה].

7) ב״מ פ״ז. עי׳ דברים ר׳ א׳ (11), ר׳ אבא בר כהנא: כך הוא דרכם של צדיקים, אומרים מעט ועושים הרבה. השוה: אבות דר״נ י״ג, במדבר ר׳ כ׳ (17), תנחומא וירא קרוב לראש. ברכות ל״א סוף ע״א.

8) שם ל״א:

9) שם, שם.

מכאן לחושד את חברו בדבר שאין בו, שצריך לפייסו, ולא עוד אלא שצריך לברכו, שנא': ואלהי ישראל יתן את שלתך 1). — הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה, שנא' (עמוס ז' ז'): ובידו אנך 2). — גדולה אונאת דברים מאונאת ממון, שזה בגופו וזה בממונו 3). — בכל מקום שאין דין, יש דין 4). — כל התורה תלויה במשפט, לכך נתן הקב"ה דיין (כלו': פרשת ואלה המשפטים) אחר עשרת הדברות, לפי שהבריות מעבירין על הדין, והוא נפרע מהם, ומלמד את באי עולם, שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין, שנא' (יחזקאל ט"ז מ"ט): גאון שבעת לחם וכו'. ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין, שנא' (ישעי' א' כ"ג): יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם 5).

דברים י"א ו'. ואת כל היקום אשר ברגליהם. זה ממונו של אדם, שמעמידו על רגליו 6). — התורה חסה על ממונם של ישראל. היכא רמיזא?

1) שם.

2) ב"מ נ"ט. ע"פ חבור הענינים אפשר להבין כי כאן מדובר ע"ד אונאת דברים. אנך לפי הנראה נופל על לשון אונאה. עי' אג' אמוראי בבל 68 הע' 43. בויק"ר ריש ל"ג מתורגם חומת אנך — שורא דאוניתא.

3) ב"מ נ"ח.

4) ב"ר כ"ו קרוב לסוף (על הכתוב: לא ידון רוחי, בר' ו' ג'). בשו"ט ע"ב א' בהרחבת דברים: וכל מקום שיש דין אין דין. כיצד? בזמן שב"ד עושין דין מלמטה, אין הדין בשמים... וכמעט ככה גם בדברים ר' ה' קרוב לראש. בתנח' ב' משפטים 4: אם יש דין למטה אין דין למעלה, אם אין דין למטה יש דין למעלה, וכך אמר הקב"ה: שמרו את המשפט מלמטה, שלא תגרמו לי לעשות משפט מלמעלה. וכן בתנחומא משפטים קרוב לראש. בב"ר כ"ו בא אחרי פתגמו של ר"א לשון אחרת, שיש בה מקצת מבאור השו"ט ודברים ר' ובצורת מאמר התנחומא. האומר הוא ר' ביבי בריה דר' אמי (הנזכר לעיל 7) בשיטת ר' אלעזר. ואחרי זה הוסיף ר"א דבר בשם ר' מאיר: הן לא עשו מדת הדין למטה, אנו עושין מדת הדין למעלה (כך היא הנירסא לפי הפירוש המיוחס לרש"י) ומביא לזה ראיה מאיוב ד' כ"א וכו' והכונה למשפט המבול. הוא דורש את הכתוב „מבלי משים לנצח יאבדו" בלא דין, כמ"ש (שמות כ"א א'): ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. דרשה זו נמצאה גם בתנחומא לאותו פסוק (ב' 3 בסוף) מפורש בשם ר"א בן פדת.

5) שמות ר' ל' (19). ראוי לתשומת לב הבטוי „העביר על הדין" וכן „עברה את הדין", שיש לזה ג"כ הוראה זו. לוי וקאהוט לא ציינו זאת. — שני מאמרים של ר"א ע"ד הרבית, עי' ב"מ ס"א: ושם ע"א.

6) פסחים קי"ט, שדורש אולי יְקום מן „הקים", כמו שחושב לוי ח"ג 223 ע"ב. השוה מאמרו של ר"א בסנהדרין כ"ב א': אין אשתו של אדם מתה, אלא אם כן מבקשין ממנו ממון ואין לו, שנא' (משלי כ"ב כ"ז): אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך.

דכתיב (במדבר כ׳ ח׳): והשקית את העדה ואת בעירם 1). — שמות ב׳ ג׳. ותקח לו תיבת גמא. מאי שנא גמא? — מכאן לצדיקים שממונם חביב עליהן יותר מגופם, וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהן בגזל 2). — אעפ״י שיש לאדם גזבר נאמן בתוך ביתו, יצור וימנה (את כספו). שנא׳ (מ״ב י״ב י״א): ויצרו וימנו 3). — כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם. שנא׳ (תה׳ קט״ז ט״ז): והארץ נתן לבני אדם 4). — לא נתנה קרקע אלא לבעלי זרועות, שנא׳ (איוב כ״ב ח׳): ואיש זרוע לו הארץ 5). — עתידים כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, שנא׳ (יחזקאל כ״ז כ״ט): וירדו מאניותיהם כל תפשי משוט מלחים כל חבלי הים אל הארץ יעמדו 6). — אין לך אומנות פחותה מן הקרקע (כלומר עבודת האדמה מביאה רוחים פחות משאר האומניות, ומכל שכן ממסחר), שנא׳ (שם) „וירדו״ 7). — הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה לגאולה.

---

1) מנחות ע״ו:

2) סוטה י״ב. בחולין צ״א א׳ יליף זאת ר״א מברא׳ ל״ב כ״ה: ויותר יעקב לבדו, שנשתייר על פכין קטנים, מכאן לצדיקים וכו׳. אפשר שמדתו זו של יעקב הוא מוכיח מהכתוב בר׳ מ״ה כ׳: ועינכם אל תחום על כליכם. הדקדוק בעניינים קטנים של ר׳ אלעזר מסביר לנו את האניקדוטה שבירו׳ דמאי פ״ב ה״ב: ר׳ שמעון בר כהנא הוה מסמיך לר׳ לעזר (בדרך, שהיה זקן). עברון על חד כרם. א״ל: אייתי לי חד קיסם מיחצי שיניי (לנקות השנים). חזר ואמר ליה: לא תיתי לי כלום (לא תביא לי כלום), אמר: דאין אייתי כל בר נש ובר נש מיעבד כן, הא אזיל סייגא דגברא (אם כל אחד יבוא ויטול קיסם, אז יאבד כל הגדר של האיש).

3) ב״ב ט׳.

4) יבמות ס״ג. יחס המאמר הזה למאמר שלאחריו, כיחס האידיאל של הסוציאליות אל המציאות.

5) סנהדרין נ״ח: שם מוכיח ר״א מהכתוב הזה שהמגביה ידו על חברו אין לו תקנה אלא קבורה, שנא׳: ואיש זרוע לו הארץ.

6) יבמות ס״ג. האידיאל שנרמז בהערה 4 יתגשם אז.

7) שם. שם מסַפר: ר״א חזיא להההיא ארעא דשדי בה כרבא לפותייה (מפזר זרע כרוב לרוחב השדה) א״ל: אי תשדייה לאורכיה, הפוכי בעיסקא טב מינך (אפילו אם תפזר לאורך, לעסוק במסחר יותר טוב). וזה מסכים לדעתו של רב שאמר (שם) נ״כ: שמסחר מביא רוַח יותר גדול מעבודת האדמה. בירו׳ ב״מ פ״ה סוף ה״ז: ר׳ לעזר יהיב דינר לחד בר נש. א״ל: מה דהינון עבדין מכאן ועד חנכה דידי, מתמן ולהלן לית לי עמך עס(ו)ק, אין פחתין ואין יתרין — דידך. בעה מיתן ליה בתר חנכה ולא קביל ר׳ לעזר: חשש על קרוב לשכר ורחוק להפסד. [ר״א נתן דינר לאחר וא״ל: כמה שיעלה הרֶוַח מכאן ועד חנכה יהיה שלי, ומה שלהלן בין פחות ובין יותר, זהו שלך, ואין לי עסק עמך. כשרצה האיש לתת לו אחר חנכה

שנא׳ (תה׳ קל״ו כ״ד): ויפרקנו מצרינו, וסמיך ליה: נותן לחם לכל בשר. מה גאולה פלאים, אף פרנסה פלאים; מה פרנסה בכל יום, אף גאולה בכל יום 1).

כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנא׳ (בר׳ ה׳ א׳): זכר ונקבה בראם... ויקרא את שמם אדם 2). – לעולם ידבק אדם בטובים 3), שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן (כהן לפסל מיכה, שופטים י״ח ל׳); אהרן שנשא בת עמינדב, יצא ממנו פנחס 4) – בר׳ ב׳ י״ח. אעשה לו עזר כנגדו. זכה – עוזרתו, לא זכה – כנגדו 5). – כל המגרש

הרוחים שקבל עד חנכה, לא רצה ר״א לקבל, שחזר מדעתו מפני חשש רבית. ואע״פ שעל פי הדין מותר לו לעשות כזאת, אבל הוא רצה להחמיר על עצמו] *). ע״ד עשרה של ירושלים לפני החרבן מספר ר״א (איכה ר׳ א׳ ד״ה „העיר״) עובדא הוה בחד שיירא דהוה סליק לירושלים וטען מאוון גמלים טעונין פלפלין. עבר להדי צור, אשכח חד חייט דיתיב על פילי דמדינתא. א״ל: מה את טעין? א״ל: פלפלין. א״ל: לא יהבת לי לוקטא לוקטא? א״ל: לא. א״ל: לית לך מזבן אלא במדינתא אוחרי. כיון דמטא לירושלם, אשכח חד חייט דיתיב על תרע פילי. א״ל: מה את טעין? א״ל: קטע קטעך. אשכחיה חייט אוחרן. א״ל: מה את טעין? א״ל: תפור תפירך. א״ל: אימא לי, אין יכילנא מזבין להון – מוטב, ואם לא אנא מייתינא לך בר נש דזבין כולהון. א״ל: ומה את טעין? א״ל: פלפלין. נסביה ויהביה בחדא דרא, ואחמין ליה כוריתא דדינרין. א״ל: חמי הדא מוניטא, אי נפיק בארעך וסב מנהון. לצפרא נפק לטיילא בשוקא. אשכחיה חד מן רחמוי דיליה. א״ל: מה את טעין? א״ל: פלפלין. א״ל: לית לך דיהבת לי במאה דינרין, דאית לי אריסטוון יומא דין. אמר: כבר זבנית ליה לגבי פלן. אזל איהו לגביה. א״ל: אית לך פלפלין דזבנית תיהב לי קליל, דאית לי אריסטוון. א״ל; מה אימא לך? כבר זבינית יתהון לחד חייט, אלא אימא אנא ליה, והוא יהיב לך. אזל ואשכחינון לההוא דיראתא דאיטם קמייתא נסבון מן אונקא, דאיטם תנייתא נסבון מן פלג אונקא, דאיטם תליתאי לא ארגשון כלל, לקיים מה שנא׳: העיר רבתי עם.

1) ב״ר כ׳ קרוב לסוף. (עי׳ כ״א ח״ב 255 הע׳ ו׳), דומה לזה בשו״ט תה׳ ק״ו ב׳.

2) יבמות ס״ג. הצנזור מחק „אדם״ ובמקומו כתב „יהודי״.

3) השוה הבטוי „בן טובים, בר טובים, בת טובים״.

4) ב״ב ק״ט.

5) יבמות ס״ג. וכך מובא סתם בב״ר י״ז: אם זכה עזר, אם לאו כנגדו. בפרקי דר״א י״ב (מאמרו של ר׳ יהודה) אל תיקרי כנגדו, אלא לנגדו. אם זכה תהיה לו עזר ואם לאו לנגדו להלחם. ביבמות איכא דאמרי כתיב כְּנֶגְדו וקרינן כְּנֶגְדו? זכה

---

*) כך הוא לפי פי׳ המפרשים, עי׳ פ״מ. אולם לפ״ד באכר רצה האיש ליתן לר״א חלק ברוחים שמצא אחר חנכה, ולא קבל. באכר חושב שהאחריות אחרי חנכה גדולה יותר, שאז סכנה להפליג בים, עי׳ ב״ר ו׳, ירו׳ שבת פ״ב ה״ג.

אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנא׳ (מלאכי ב׳ י״ג): וזאת שנית תעשו: כסות דמעה את מזבח ה׳ וכו׳ ואמרתם על מה? על כי ה׳ העיד בינך ובין אשת נעוריך, אשר אתה בגדתה בה 1). — ישעי׳ נ״ח ז׳. ומבשרך לא תתעלם — זו גרושתו (מצוה לדאג לפרנסת אשתו, אפילו לזו שנתגרשה ממנו) 2). — כשם שאדם חס על כבוד אלמנתו, כך חס על כבוד גרושתו 3).

— ברא בו (ה׳ באדם) ארבע בריות מלמעלן וארבעה מלמטן: מלמטן — אוכל ושותה כבהמה, פרה ורבה כבהמה, מטיל גללים כבהמה ומת כבהמה. מלמעלן — עומד כמלאכי השרת, מדבר כמלאכי השרת, יש בו דעת כמלאכי השרת ורואה כמלאכי השרת 4). — גדולה דעה 5) — שנתנה בין שתי אותיות (כלומר: בין שני שמות של ה׳), שנא׳ (ש״א ב׳ ג׳): אל דעות ה׳. גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות, שנא׳ (שמות ט״ו י״ז): פעלת ה׳ מקדש אדני 6) — כל אדם שיש בו דעה, כאלו נבנה בית המקדש בימיו, שזה ניתן בין שתי אותיות וזה ניתן בין שתי אותיות 7). — כל אדם שיש בו דעה, לסוף מתעשר, שנא׳ (משלי כ״ד ד׳): ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר

כנֶגדו, לא זכה מנַגדתו (ע״פ הארמית — מלקה אותו). נפלא הוא מאמרו של ר״א: אילולא שכתב בה (באשה) אסורים ידיה, היתה אוחזת באדם בשוק ואומרת: בא והזקק לי (קה״ר ז׳ כ״ו).

1) גטין בסוף המסכת. סנה׳ כ״ב.

2) ירו׳ כתובות פי״א ה״ג. ויק״ר קרוב לסוף, ר׳ יעקב בר אחא בשמו.

3) ירו׳ כתובות שם, ר׳ הילא בשמו (ור׳ יעקב בר אחא אמר זה בשם ר׳ יוחנן).

4) ב״ר ח׳ קרוב לסוף, וריש י״ד, אחרי דבריהם של רבנן, (ור׳ יהושע בן נחמיה אומר זאת בשם ר׳ חנינא בר יצחק. בברייתא חגיגה ט״ז ובאבות דר״נ ריש ל״ז נמנו רק שלשה דברים. מהקבוצה הראשונה חסר „ומת״, מהשניה — „ורואה״. את הקושיא: הלא גם הבהמה רואה? מתרצים בב״ר: זה מצדד (שרואה גם לצדדין, כלומר: שאופק ראייתו יותר רחב). במקום מדבר בא בברייתא ובאדר״נ — מספרין בלשון הקדש. במקום „יש בו דעת״, בא בברייתא „יש להם דעת״ (נ״א: יש בהם דעה, יש להן דעה). באבות דר״נ „יש בהן בינה״.

5) דעה — עי׳ ההערה הקודמת, הוראתה חכמה וגם דעת.

6) ברכות ל״ג. סנהדרין צ״ב. החלק הראשון של המאמר מיוחס בירו׳ ברכות פ״ז ה״ז (8 ב׳) לר׳ יצחק. [גדולה היא הדעה, שהיא ממוצעת בין שתי הזכרות]. במדרש שמואל ה׳ מיוחס החלק הראשון לר׳ פנחס והשני לר׳ אלעזר (אר״א: גדולה דעה שהיא שקולה כנגד בית המקדש).

7) שם.

ונעים 1). – כל אדם שאין בו דעה, אסור לרחם עליו, שנא' (ישעי' כ"ז י"א): כי לא עם בינות הוא, על כן לא ירחמנו עושהו 2). – כל אדם שאין בו דעה, סוף גולה, שנא' (שם ה' י"ג): לכן גלה עמי מבלי הדעת 3). – כל הנותן פתו למי שאין בו דעה, יסורין באין עליו, שנא' (עובדיה א' ז'): לחמך ישימו מזור תחתך אין תבונה בו 4). – אין לך שהוא מתחייב באדם הזה, אלא אדם כיוצא בו 5). – כל אדם לעמל נברא, שנא' (איוב ה' ז'): כי אדם לעמל יולד. איני יודע אם לעמל פה נברא, אם לעמל מלאכה נברא; כשהוא אומר (משלי ט"ז כ"ו): כי אכף עליו פיהו, הוי אומר: לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה, אם לעמל שיחה, כשהוא אומר (יהושע א' ח'): לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, הוי אומר: לעמל תורה נברא 6). – צדיק (נעשה האדם) מעצמו, רשע – מחברו. צדיק מעצמו, דכתיב (משלי י' ז'): זכר צדיק לברכה (צדיק ביחיד), ורשע מחברו, דכתיב (שם): ושם רשעים ירקב (רשעים רבים). 7).

ישעי' נ"ח י"ב. ועצמותיך יחליץ. זו מעולה שבברכות 8). דם ניקוף (שנוקף אדם גופו) מרצה כדם עולה 9). – תשעים ותשעה מתים במרה ושאר בידי שמים 10). – דברים ז' ט"ו. והסיר ה' עמך כל חלי, זה המרה 11). –

1) סנהדרין צ"ב.

2) שם. בברכות הובא בטעות בשם ר' אמי: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות וכו' וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו (עי' רבינוביץ ח"א 88 ע"ב. במדרש שמואל לאותו פסוק: ורבנן אמרין. את השם „בינות" הוא חושב לנרדף עם דעה (השוה לעיל 23 הע' 5).

3) סנהדרין שם.

4) סנהדרין צ"ב. מזור–מחלה, יסורין, כמו הושע ה' י"ג. אופיני הוא מאמרו של ר"א בערכין ט"ז: עד היכן תכלית יסורין? כל שארגו לו בגד ללבוש ואינו מתקבל עליו.

5) ב"ר כ"ו, בסמיכות על הכתוב בר' ו' ג' לא ידון רוחי באדם וכו'. בקה"ר ח' ט': אין לך שהוא מתחייב ע"י אדם זה, אלא אדם כיוצא בו, שנא': עת אשר שלט האדם באדם לרע לו.

6) סנהדרין צ"ט.

7) יומא ל"ח.

8) יבמות ק"ב.

9) חולין ז'; עי' להלן פרק ה' סימן ו', לקהלת ז, כ"ג.

10) ירו' שבת 14 סוף ע"ג.

11) ירו' שם, ר' תנחומא בשמו. ור' מנחמא אמר זה בשם רב. אולם נגד המסרת האחרונה יש סתירה, כי רב הוא האומר: כל חלי–זו עין הרע. גם בבבלי ב"מ ק"ז: כל חלי–ר' אלעזר אומר זו מרה. בויק"ר י"ז קרוב לסוף משבשת הגירסא: ר' תנחומא

איכה ב׳ י״א. כלו בדמעות עיני. סיקוסים נותן לעין 1): דמעת הסם ודמעת החרדל ודמעת קילורית, ודמעת השחוק יפה מכלן 2). — שלש דמעות רעות 3): דמעת העשן ודמעת הבכיה ודמעת בית הכסא, ושל תשחרת קשה מכלן. ומעשה באשה אחת שהיה לו בן תשחרת ומת והיתה בוכה עליו בלילות עד שנשרו ריסי עיניה 4). — למה ילד דומה במעי אמו? לאגוז מונח בספל של מים, אדם נותן אצבעו עליו, שוקע לכאן ולכאן 5). —

בשם ר״א ור׳ מנחמא בשם רב אמר: כל חלי זו עין הרע. על דעתיה דר׳ אלעזר צ״ט בעין הרע ואחד בידי שמים. בברייתא ב״ק צ״ב, ב״מ ק״ז נאמר: מחלה (שמות כ״ג כ״ה) זו מרה, שהיא מחלה כל גופו של אדם. הוא חושב מַחֲלָה מבינוני הפעיל (השוה לעיל 16 הע׳ 4).

1) איכה ר׳ לאותו פסוק. בבאור המלה הלועזית, שתרגומה בכל מקום מדה (עי׳ לוי ח״ג 517 ע״ב, קהוט VI, 119, פירשט 154) מכנים פירשט רעיון דחוק. אולי יותר נכון לגרוס סוקוסים מהרומאית sucus, succus — מיץ. הדמעה היא מיץ העין. אחרי התחלת המאמר „סוקוסים ניתן לעין" צריך להוסיף לדעת איינהורן: שלש דמעות יפות. ולנגד זה בחלק האחרון: ג׳ דמעות רעות. קהוט, ח״ג 454, גורס את המאמר באיכה ר׳: ששה (קרי — שש) דמעות הן: שלש יפות לעין... ושלש רעות לעין... בשבת קנ״א סוף ע״ב אומר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי בן קצרת (עי׳ כ״א ח״א 175 הע׳ 4): שש דמעות, ג׳ יפות וג׳ רעות. וכן בלי שם האומר באבות דר״נ פ׳ מ״א (56 ע״ב מהדורת שכטר).

2) במקום ה„סם" גורס הערוך: חסית קטנה ולזה מוסיף נוסח אחר „שום". הנוסח הזה מתבאר ע״י התוספתא תרומות פ״ט ג׳, ששם קורא לשום חסיות (עי׳ לוי ח״ב 88 ע״א). בתלמוד ובאדר״נ: סם, שחוק ופירות. הלשון האחר באדר״נ (מהדורת שכטר שם): חסית, קלורית, שחק. ולדעת אחרים „בצל קטן", שזהו לפי הנראה רק באור ל„חסית".

3) במקום בית הכסא גורס הערוך „הקרר" (צנה?). בלשון השני שבאדר״נ — הדקר (יחיד מן מי דקרים, שבת ק״י). שכטר מתקן „הקבר", אבל זהו רק תוצאות שבוש של מדפים הערוך.

4) בתלמוד חסר „ושל תשחורת קשה מכלן" וכן באדר״נ, בברכות ה׳: מספר: ר״א חלש, עאל לגביה ר״י, חזא דהו קא גני בבית אפל, גלייה לדרעיה ונפל נהורא. חזייה דהוה קא בכי ר״א. א״ל: על מאי קא בכית?... א״ל על האי שופרי דבלי בארעא קא בכינא (אני בוכה על היופי הזה שיבלה בעפר). ע״ד השפעת הדמעות בתפלה, עי׳ לעיל 17 הע׳ 9.

5) נדה ל״א. בסדר יצירת הולד, יילינק, ביהמ״ד ח״א 155, הובא מאמרו של ר״א בענין העבור. אולם נראה ששם צ״ל ר׳ אליעזר והוא ר״א בן הורקנוס, כמו שנקרא שם שמו על עוד מאמרים פסידיפיגרפיים כאלה. ר״א מביא שם (נדה ל״א) סיוע לברייתא: ג׳ חדשים הראשונים ולד דר במדור התחתון, אמצעיים ולד דר במדור

אעפ"י שאין נַחַשׁ (במדבר כ"ג, כ"ג), יש סימן (שנא'): כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו (בר' ל"ח י"א) 1). – – אם נולד בן זכר באותה המשפחה (שמת אחד ממנה), נתרפאת כל המשפחה 2). – שלוחי מצוה אינן ניזוקין 3). – כל שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנא' (איוב כ' כ"א): אין שריד לאכלו, על כן לא יחיל טובו 4). – כל המשייר פתיתים על שלחנו כאילו עובד עבודה זרה, שנא' (ישעי' ס"ה י"א): העורכים לגד שלחן 5). – מנין שכל החלומות הולכין אחר הפה (של הפותר)? שנא' (בר' מ"א י"ג): ויהי כאשר פתר לנו כן היה 6). – סוף שתא כשתא (כראש שתא – כראש השנה) מעפר

האמצעי, אחרונים ולד דר במדור העליון, וכיון שהגיע זמנו לצאת מתהפך ויוצא, וזהו חבלי אשה. ועי"ז אר"א: מאי קרא? (תה' קל"ט ט"ו): אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ, דרתי לא נאמר אלא רקמתי. וקודם לזה (נדה ל': בסוף העמוד) על השבועה שמשביעין את הנולד בבטן אמו תהי צדיק ואל תהי רשע וכו' אר"א מאי קרא? (תה' ע"א ו'): ממעי אמי אתה גזי. מאי משמע דהאי לשון אישתבועי הוא? שנא' (ירמי' ז' כ"ט): גזי נזרך (ל' נזירות דומה לשבועה – רש"י).

1) ב"ר פ"ה (ה). אח"כ פתגמם של רבנן: בית תינוק ואשה אעפ"י שאין נחש, יש סימן. בחולין צ"ה מיוחס המאמר האחרון לר"ש בן אלעזר ועי"ז מוסיף ר"א: והוא דאיתחזיק תלתא זימני, דכתיב (בר' מ"ב ל"ו): יוסף איננו ושמעון איננו ובנימין תקחו (מה שדומה להאמור בבראשית ל"ח י"א). בירו' שבת פ"ו ה' 8 ע"ג, מובאה ברייתא לויקרא י"ט כ"ה: תני ר"א בן יעקב אעפ"י שאין נחש יש סימן. ואח"כ – סתם – הערתו של ר' אלעזר, כמו בחולין אך בהוספה של סיוע מבר' מ"ח ז' (אבדה המשלשת של יעקב: רחל יוסף ושמעון). בירו' שבת שם אר"א: הולכין אחר שמיעת בת קול (שאינו ידוע ממי הוא), ובמגילה ל"ב א' אמר זאת ר' שפטיה בשם ריו"ח, (עי' כ"א ח"ב 7 הע' 1). עי' לעיל 3 הע' 6, הסיוע שלמד ר"א מרב מהכתוב בישעיהו.

2) ירו' מו"ק פ"ג, 83 ע"ג, על מאמרו של ר' יוחנן „כל שבעה החרב שלופה, כל שלשים רופפת". שבבבלי מו"ק כ"ז: מיוחס לר' לוי. במשל „לכיפה של אבנים, כיון שנתרעעה אחת מהן נתרעעו כלן" משתמש ר"א בירו' סנהדרין פ"י מ"ה לענין אחר: (כיון שנתרועעה אחת מהן, נתרועעו כלן). ולפיכך צריך לחשב, שגם כאן ר"א הוא בעל המשל. עי' ג"כ ב"ר ק' (ז) שבמקום „מיד היא נתרפאת" כתוב „מיד היא רפה", וזהו ביחס אל החרב השלופה, שרופפת מיד.

3) פסחים ח' ב'.

4) סנה' צ"ב.

5) שם. את הסתירה שבין המאמר הזה ובין הקודם מתרץ התלמוד: הא דאיכא שלימה בהדיה, הא דליכא שלימה בהדיה.

6) ברכות נ"ה: במקורות הירושלמיים (ירו' מע"ש סוף פ"ה, ב"ר פ"ט קרוב לסוף, איכה ר' א' א' 18 §) מספר שר"א פעם פתר לאשה אחת חלומה באופן

קייטא לסיתוא (מהאבק של הקיץ באה נחלת החרף). נפח צפונה יצף לבניך (אם תנשב רוח צפונית, המפזרת את העננים, הסר מעל הלבנים את המכסה(?)). — כל שנה שאין מתריעין עליה בראשונה (שלא תקעו בר"ה מפני אונס), סוף שמתריעין עליה בסופה (בתענית לעצירת גשמים). כל שאינה חסה על פירות חברתה סוף שהיא מאבדת את פירותיה 1).

ב.

תלמוד תורה. תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

— מה התינוק הזה צריך לינק בכל שעה שביום, כך כל אדם שבישראל צריך ליגע בתורה בכל שעה שביום 2). — מאי דכתיב (משלי ל"א כ"ו): ותורת חסד על לשונה? וכי יש תורה של חסד 3) ויש תורה שאינה של חסד? אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד, שלא לשמה — זו היא תורה שאינה של חסד 4). — מאי דכתיב (משלי א' ט'): וענקים לגרגרותיך? אם משים אדם עצמו כענק זה שֶׁרֶף (שרְפֶה) על הצואר ונראה ואינו נראה (כמו שענק רפה על הצואר, כך הת"ח נעים ומרוצה לבריות, וכמו ענק שנראה ואינו נראה — כשמגביה צוארו נראה מתחת זקנו, ורוב פעמים סנטרו וזקנו

טוב לה, ובפעם אחרת כשר"א לא היה בביהמ"ד, פתרו לה התלמידים באופן רע, וכשנודע הדבר לר"א הוכיח את התלמידים ואמר להם: שאין החלום הולך אלא אחר פתרונו. אולי גם בבבלי היתה מתחלה הגירסא החלומות הולכין אחרי הפתרונות, אך המעתיק כתב בר"ת—„הפ"—ומזה נשתבש והיה ל„הפה". (עי' Revue des Etudes Juives XXVII, 141) במנחות פ"ר: אמר ר"א: ר' יוחנן חזיה בחלום, מילתא מעלייתא אמינא! (ראיתי את ר"י בחלום, דבר יפה אגיד).

1) ירו' תענית פ"ב ה"א. שלשה הפתגמים הראשונים הם כנראה בנוים בראשונה על איצטגנינות, ובכ"ז יש להם שייכות לראש השנה, שהשפעתו היא רבה על כל השנה. הרביעי מובא בבבלי ר"ה ט"ז: א"ר יצחק: כל שנה שאין תוקעין לה בתחלתה, מריעין לה בסופה, דלא איערבב שטן. את הפתגם החמישי צריך כנראה לבאר, שהמפזר בקלות ראש את פירות השנה העברה, לא יראה ברכה גם בפירות השנה הבאה. הבטוי „שאינה חסה על פירות חברתה", השוה הפתגם המובא לעיל 20: התורה חסה על ממונם של ישראל.

2) ירו' סוף ברכות (עי' לעיל 24 הע' 6).

3) ע"ד „חסד", עי' לעיל 17 הע' 1.

4) סוכה מ"ט: שם יש „איכא דאמרי: תורה ללמדה (לאחרים) זו היא תורה של חסד, שלא ללמדה — זו היא תורה שאינה של חסד. על דבר השאלה „וכי יש תורה של חסד וכו'", עי' להלן סימן ד' למשלי ג' ב'.

מכסין אותו, כך ת״ח אם אינו רודף לצאת ולבוא בשוק, אלא יושב ומחזר על תלמודו – רש״י) תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקיים. — מאי דכתיב (שה״ש ה׳ י״ג): לחייו כערוגת הבשם? אם משים אדם עצמו כערוגה זו, שהכל דשין בה וכבשם זה שהכל מתבשמין בה, תלמודו מתקיים, ואם לאו – אין תלמודו מתקיים. — מאי דכתיב (שמות ל״א י״ח): לחות אבן? אם אדם משים את לחייו (לדבר ולשנן תורתו) כאבן זו שאינה נמחית, תלמודו מתקיים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו 1) – אין תורה נקנית אלא בסימנין (סימני השמועות זו אחר זו, כדרך שיש בהש״ס–רש״י), שנא׳ (משלי ז׳ ד׳): אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא–עשה מודעים לתורה 2). – כל המשכח דבר מתלמודו, גורם גלות לבניו, שנא׳ (הושע ד׳ ו׳): ותשכח תורת אלהיך, אשכח בניך גם אני 3). – כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה, אש אוכלתו, שנא׳ (איוב כ׳ כ״ו): כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נֻפח, ירע שריד באהלו, אין שריד אלא תלמיד חכם, שנא׳ (יואל ג׳ ה׳): ובשרידים אשר ה׳ קורא 4). —

שני תלמידי חכמים המחדדין זה את זה בהלכה, הקב״ה מצליח להם, שנא׳ (תה׳ מ״ב ה׳): והדרך צלח רכב, אל תיקרי „והדרך" אלא וחדדך. ולא עוד אלא שעולין לגדולה, שנא׳: צלח, רכב. יכול אפילו שלא לשמה? תלמוד לומר:—על דבר אמת. יכול אם הגיס דעתו? תלמוד לומר:—וענוה צדק, ואם עושין כן, זוכין לתורה שנתנה בימין, שנא׳: ותורך נוראות ימינך 5). – כל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו לדברי תורה, שנא׳ (דברים כ״ט ח׳): ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם 6). — תלמידי חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהן, קל וחמר מסלמנדרא, ומה סלמנדרא שתולדות אש היא, הסך מדמה אין אור שולטת בו, ת״ח שכל גופן אש, דכתיב (ירמיה כ״ג כ״ט): הלא כה דברי כאש, נאם ה׳– על אחת כמה וכמה! 7). —

---

1) עירובין נ״ד. התבודדות, ענוה, למוד לאחרים, ושקידה—הם ערובה לקיום התורה.

2) ערובין נ״ד: סימנים — תחבלות המנימוניקה.

3) יומא ל״ח.

4) סנה׳ צ״ב. רש״י מפרש: כל לילה צפון ונחבא ממצפוני התורה שאין דברי תורה נשמעין באותו בית; תאכלהו אש לא נופח — אש של גיהנם שאין צריך נפוח. בחולין קל״ג דריש רב מעין זה את הכתוב באיוב.

5) שבת ס״ג, ר׳ ירמיה בשמו.

6) סנה׳ צ״ט:

7) חגיגה סוף המסכת. ר׳ אבהו בשמו. ע״ד הסלמנדרא עי׳ ספרא לויקרא י״א כ״ט (52 ב׳), סנהדרין ס״ג.

קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ 1).– כל תלמיד חכם שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח, שנא׳ (קהלת ח׳ י״ג): וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר אינו ירא מלפני האלהים. מורא זו איני יודע מהו, כשהוא אומר (ויקרא י״ט ל״א): מפני שיבה תקום וכו׳ ויראת מאלהיך, הרי מורא זו קימה 2).– אין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו בשעה שהוא עוסק בתורה 3).– [המורה הלכה בפני רבו] מורידין אותו מגדולתו, שנא׳ (במדבר ל״א כ״א): ויאמר אלעזר הכהן לאנשי הצבא וכו׳, אף על גב דאמר להו: לאחי אבא צוה, ואותי לא צוה, אפילו הכי איענש, דכתיב (שם כ״ז כ״א): ולפני אלעזר הכהן יעמד, ולא אשכחן דאיצטריך ליה יהושע 4).– מפני מה נענש אברהם ונשתעבדו בניו במצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגרייא (כפה אותם לעבודה) בתלמידי חכמים, שנא׳ (בר׳ י״ד י״ז): וירק את חניכיו ילידי ביתו 5).– ישעיהו כ״ג י״ח. כי ליושבים לפני ה׳. זה המכיר מקום חברו בישיבה. איכא דאמרי: זה המקבל פני חברו בישיבה 6).

---

1) סוטה כ״ב. פירש״י: ולא שמש ת״ח: ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם, רשע הוא, שאין תורתו על בוריה, ואין ללמוד הימנו, שע״י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר, ובדיני ממונות לזכות ולחייב, ובטהרות לטמא ולטהר, כדאמרן בכמה דוכתי: מאי טעמא אמר מר הכי ומר הכי, ואמר: איכא בינייהו כך וכך הוא, וערום הוא, שהשומע את קולו שונה משניותיו, כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים.

2) קדושין ל״ג: השוה תנחומא בהעלותך (ב׳ 20), במדבר ר׳ ט״ו. [התלמוד שם מקשה: ואימא מוראת רבית (ויקרא כ״ה כ״ו) ומוראת משקלות (ויקרא י״ט ל״ה ולהלן; דברים כ״ה י״ג ולהלן) ומשיב: ר״א פני פני גמר. וע״ש בתוספות ב״ה „ואימא" דגרסו במקום משקלות „מכשולות" (ויקרא י״ט י״ד), שבמשקלות לא נזכר „ויראת".]

3) קדושין שם. בירו׳ בכורים פ״ג ה״ג: [עד כמה צריך לעמד מפני זקן? שמעון בר בא בשם ר׳ יוחנן: פעמים ביום; ר׳ לעזר אמר: פעם אחת ביום... לא יחמי סייעתא דסבין ועבר קימיהון, בגין דיקומון לון מן קומויי (שלא יראה חבורת זקנים ויעבר לפניהם, כדי שיקומו מפניו)... אין התורה עומדת מפני בנה. (ולפיכך מי שעוסק בתורה אינו צריך לקום מפני תלמיד חכם)].

4) ערובין ס״ג. עי׳ להלן סימן ה׳ ע״ד שמואל שג״כ חטא בזה.

5) נדרים ל״ב. ר׳ אבהו בשמו.

6) פסחים קי״ט. פירש״י: הואיל והוא מכיר מקום כולם, רגיל הוא לישב שם תמיד. ואולי פירושו המכיר בענוה את המקום של חבריו (בכ״י מינכן – מכיר פני חברו). לפי הלשון האחרת: המקבל פני חברו בישיבה. כלומר החולק כבוד לחברו.

— למה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ? בתחלה דומה לקיתון של זהב, סיפר הימנו דומה לקיתון של כסף, נהנה ממנו דומה לקיתון של חרש,— כיון שנשבר שוב אין לו תקנה 1).— עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך, שנא' (דברים ל' כ'): כי הוא חייך וארך ימיך. על חייו לא חס (שאינו עוסק בתורה), על חיי חברו לא כל שכן 2).— עמי הארץ אינם חיים (לעתיד לבוא), שנא': מתים בל יחיו (ישעי' כ"ו י"ד 3). — כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו, אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנא' (איוב כ' כ"א): אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו. ואין שריד אלא ת"ח, שנא' (יואל ג' ה'): ובשרידים אשר ה' קורא 3).— אלמלא תורה, לא נתקיימו שמים וארץ, שנא' (ירמי' ל"ג כ"ה): אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי 5). — מאי ולמכסה עתיק (ישעי' כ"ג י"ח)? זה המכסה דברים שכסה עתיק יומין, ומאי נינהו?— סתרי תורה 6). — איוב כ"ח י"ג. לא ידע אנוש ערכה. לא ניתנו פרשיותיה

1) סנהדרין נ"ב;

2) פסחים מ"ט; שם נמצא גם המאמר המונזם: עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכפורים שחל להיות בשבת. [אמרו לו תלמידיו: ר', אמור לשחטו? אמר להן: זה טעון ברכה וזה אינו טעון ברכה]. ע"ד ההרכבה: יוהכ"פ שחל להיות בש', עי' להלן. בכ"י מינכן — ר' אליעזר (ולפי"ז — ר' אליעזר בן הורקנוס). אולם אין גירסא זו נכונה. מלבד זאת, המאמר הזה מתאים לשאר המאמרים שאמר ר' אלעזר ע"ד עם הארץ *).

3) כתובות קי"א; ר"א סומך על הברייתא שנאמרה שם על סוף הפסוק וארץ רפאים תפיל — המרפה את עצמו מדברי תורה. כשהשיב ר' יוחנן ע"ז: ההוא במרפה עצמו לעבודה זרה כתיב, א"ל: מקרא אחר אני דורש (שם): כי טל אורות טלך: כל המשתמש באור תורה, אור תורה מחייהו, וכל שאינו משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו. כיון דחזייה דקא מצטער (כשראה ר"א את ר' יוחנן שהוא מצטער), א"ל: רבי, מצאתי להן תקנה מן התורה, שנא' (דברים ד' ד'): ואתם הדבקים בה' חיים כלכם היום, וכי אפשר לדבוקי בשכינה? והכתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה? אלא כל המשיא בתו לת"ח והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים והמהנה ת"ח מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאלו מדבק בשכינה. עי' מאמרו של ר' יוחנן, ברכות ל"ד. עי' כ"א ח"ב 32 הע' 2.

4) סנהדרין צ"ב.

5) פסחים ס"ח; נדרים ל"ב.

6) פסחים קי"ט. אח"ז איכא דאמרי: זה המגלה דברים שכיסה עתיק יומין, ומאי נינהו? טעמי תורה. סתרי תורה, לפ"ד רש"י, מעשה מרכבה ומעשה בראשית. ולפי"ז היינו התיאוסופיה והקוסמונוניה הקשורות בפרשת בראשית וביחזקאל א'.

*) איני מבין למה מרחיק המחבר גירסת הכ"י מינכן? יש שם עוד מאמר אחד: תניא אר"א: אלמלא אנו צריכים להם למשא ומתן היו הורגים אותנו. וזה הוא בודאי לא של ר"א בן פדת.

של תורה על הסדר, שאם ניתנו על הסדר, כל מי שהוא קורא בהם, היה יכול להחיות מתים ולעשות מופתים, לכך נתעלם סדורה של תורה, והוא גלוי לפני הקב"ה, שנא' (ישעי' מ"ד ז'): ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי 1). — מהו לעמוד מפני ספר תורה? ר' חלקיה, ר' סימון בשם ר' לעזר: מפני בנה הוא עומד, לא כל שכן מפני התורה עצמה! 2). — הושע ח' י"ב. אכתב לו רֻבֵי תורתי. וכי רובה של תורה נכתבה? אלא מְרֻבים הדברים הנדרשים מן הכתב, מן הדברים הנדרשים מן הפה. וכיני? (וכי כך הוא?) אלא חביבין הדברים הסמוכים לכתב מן הדברים הסמוכים לפה (כלומר: מרובים הם הדברים שיש להם סמך מן התורה, מהדברים שאינם אלא גזרת חכמים בלבד 3).

כשמאן ר"א ללמוד מעשה מרכבה מר' יוחנן (עי' לעיל 7) אולי הוא מפני שהיה ירא מגלות סתרי תורה, כמו שנאמר כאן. אולם אפשר שר"א, בהיותו בבבל, נכנס „לפרדס" בעזרתו של רב. בבבלי חגיגה ט"ז מטעימים ר' יוחנן ור"א יחד את האיסור שנאמר במשנה (חגיגה פ"ב מ"א) לדרוש במעשה בראשית במשל [למלך בו"ד שאמר לעבדיו: בנו לי פלטרין גדולין על האשפה, הלכו ובנו לו, אין רצונו של מלך להזכיר שם אשפה.] ובירושלמי חגיגה פ"ה אמר זאת ר' יהודה נשיאה (!!) בשם ר"א. בחגיגה י"ג נמצא פירוש אחד נפלא ליחזקאל א' ט"ו (שאופן הוא מלאך). ע"ד ידיעתו במעשה בראשית מעיד מאמרו שלהלן.

1) שו"ט ריש ג'. אין כל יסוד להטיל ספק בזה, שבמאמר הזה יש כבר רמז ל„קבלה המעשית" שנתפרסמה בזמן יותר מאוחר. באור שני הכתובים מונח על הפעל „ערך" שהתרגום מפרשו במלת „סַדֵר" הארמית. השוה ג"כ לעיל 15 הע' 8. לבטוי „סדרה של תורה" השוה „סדור שנחלק" המדה האחת עשרה מל"ב מדות (אג' התנ' כ"ב ח"ב 23). להכלל בעצמו: „לא נתנו פרשיותיה של תורה על הסדר". השוה את המדה הל"ב (שם 26): מוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות. הדעה הזאת, שידיעת הסדר של התורה מביאה לידי מעשה נסים, כרוכה בהשקפה על התורה, שהיא כלי אומנותו של הקב"ה, שבו ברא את העולם. עי' אאא"י כ"א ח"א 108 הע' 2. הכשרון הנפלא של בצלאל שבנה את המשכן, לפי דעת רב (ברכות נ"ה), היה מפני שידע לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ (עי' אג' אמוראי בבל 19). הדרשה לישעי' כ"ו ד' כי בשתי אותיות „יה" יצר הקב"ה שני העולמות (צור=יצר) היא, לפי הבראשית רבה י"ב (שו"ט קי"ד), של ר' אלעזר. עי' כ"א ח"ב 118 הע' 2.

2) ירו' מגילה פ"ד ה"א. השוה פתגמו של ר"א בירו'. בכורים פ"ג ה': אין התורה עומדת מפני בנה, לעיל 29 הע' 2.

3) ירו' חגיגה פ"א ה"ח, פאה פ"ב ה"ו. ר' זעירי בשמו. בבבלי גטין ס': נאמרה דרשת ר"א בקצרה: תורה רובה בכתב ומעוטה על פה. עי' עוד כ"א ח"ב 50 הע' 4 ו־257 הע' 2 *).

---

*) כדאי לציין מאמרו של ר"א: כשם שאסור לטהר את הטמא, כך אסור לטמא את הטהור. ירו' חגיגה פ"א, סוף הלכה ח'.

ג.

ישראל, אומות העולם.

כשנגאלו ישראל ממצרים, אמר להם משה: לא במעשיכם אתם נגאלין, אלא למען תספר באזני בנך (שמות י' ב'), ליתן שבח להקב"ה, שבניו מספרים תהלתו בין האומות, וכן הוא אומר (תה' צ"ו ג'): ספרו בגוים כבודו. ומה כבודו? שבניו מספרים כבודו בין האומות... וכן בני קרח אמרו (שם מ"ד ב'): אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו. והלא הם בעצמם יצאו ממצרים? שנא' (שמות ו' כ"ד): ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף. ולמה אמרו באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו? אלא שהיו מתנבאים על הדורות האלו. אמרו לפני הקב"ה: רבש"ע! לאבותינו עשית נפלאות ולנו לא תעשה? 1).— יכול שיאמרו הגוים (כשהקב"ה יושיע את ישראל): נושא להם פנים? אלא מודים לו, שנא' (תהלים ס"ז ו'): יודוך עמים אלהים, יודוך עמים כלם, לפי שהקב"ה מוציא צדקתן של ישראל לאורה, שנא' (שם ל"ז ו'): והוציא כאור צדקך, וכתיב: וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך (ישעי' ס"ב ב'). וכתיב: כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים (שם כ"א י"א 2). — מאי דכתיב (בר' י"ב ג'): ונברכו בך כל משפחות האדמה? א"ל הקב"ה לאברהם: שתי ברכות טובות יש לי להבריך בך: רות המואביה ונעמה העמונית. — כל משפחות האדמה, אפילו משפחות הדרות באדמה 3) אין מתברכות אלא בשביל ישראל.—(שם י"ח י"ח) כל גויי הארץ. אפילו ספינות הבאות מגליא לאספמיא אינן מתברכות אלא בשביל ישראל 4).— הני שבעים פרים (שמקריבין בסוכות) כנגד מי? כנגד שבעים אומות. פר יחידי (שמקריבין בעצרת) למה? כנגד אומה יחידה. משל

---

1) שו"ט ריש מ"ד. השם ר' אלעזר מובא רק בילקוט לאותו פסוק. (II, 746), המאמר המובא בשם ר"א בשו"ט ק"ו (ט) ובדברים ר' ב' (לד' ל' § 23): אין ישראל נגאלין אלא מתוך חמשה דברים וכו', נראה, לפי הירו' תענית פ"א ה"א, פסיק' ר' מ"ד (184 ע"ב), שהוא מאמר יותר עתיק, ומובא סתם. בובר נותן טעם יפה איך נשתבש הדבר ליחס את המאמר לר"א.

2) שו"ט ס"ז. גם כאן נשאר בילקוט (II, 792) השם ר"א בעל המאמר. לפני זה בא מאמרו של ר' ברכיה, הלקוח משו"ט מ"ד (וגם בזה רק בילקוט נשמר השם) ושבתכנו דומה למאמרו של ר"א.

3) האם הוא חושב בזה את הטרוגלודיטים, יושבי המערות? הוא מדייק כנראה ממה שכתוב „האדמה" ולא „הארץ".

4) יבמות ס"ג. ע"ד הסיפא של המאמר ע' מאמרו של ר"ח בב"ר ל"ט (ח"א 24 הע' 2).

למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך 1).– ירמיהו ג׳ י״ט. ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים. מה זה אשיתך? עלתה על דעתי שנהא בעולם אני ואתם, היאך עשיתם לי להכניס ביניכם אומות העולם? ואין הלשון הזה אלא הבדלה, שנא׳ (בר׳ ל׳ מ׳): וישת לו עדרים 2).– לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה, אלא אם כן נותן גוי אצבעו תחלה לתוך פיו של ישראל. הם אמרו (בר׳ ל״ד ט׳): והתחתנו אותנו, הם תבעו תחלה; וכן בדברים ז׳ ג׳: בתך לא תתן לבנו, הגוי תובע תחלה 3).–ישראל מצווין על קדוש השם, ואין הגוים מצווין על קדוש השם, שנא׳ (מ״ב ה׳ י״ח): לדבר הזה יסלח ה׳ לעבדך וכו׳ 4). – כל צדיק וצדיק שאומות העולם

---

1) סוכה נ״ה: וכן גם ר׳ אלכסנדרי, פסיקתא 143 ע״ב (כ״א ח״א 201). במקום ר׳ אלעזר נמצא במקורות עתיקים בסוכה ר׳ לוי.

2) תנחומא ב׳ משפטים 10. ומזה בילקוט לירמיה (II, 270) וכן תנח׳ משפטים קרוב לסוף: עלתה על דעתי שנהא בעולם אני ואתם (שאני אב ואתם בנים), היאך עשיתם לי להכנים ביני וביניכם אומות העולם? ההוספה המובאה בסוגְרַיִם שחסרה בתנח׳ בובר ובילקוט, נראה שהיא מקורית, כי היא דרושה לפַּרַפרזה של הכתוב בירמיה. במקום „עשיתם לי״, בתנחומא ב׳ (משא״כ בילקוט) רק „עשיתם״, לפי הנראה, מפני אותו הטעם בתנחומא ב׳ (וכן גם בילקוט) במקום „להכנים ביני וביניכם״ גורס רק „להכנים ביניכם״. בהוספה הגדולה שהוציא בובר לתנחומא בשלח 15 §. ששם, במה שנוגע לדרשת הכתוב של ירמי׳, יש כמה שנויים, שם מובאה גם דרשתו של ר״א (במקום ר׳ אליעזר קרי: אלעזר) בלשון אחר: אשיתך (משרש שת, בר׳ ד׳ כ״ה) לשון השתופייה (?), ומוצא בכתוב הזה רמז שישראל מצטיין בזה שהוא מתרחק מן connubium עם שאר האומות. הפירוש „אשיתך״ ע״פ הכתוב בר׳ ל׳ מ׳ „וישת לו עדרים״, כתוב שם בסגנון אחר ומיוחס לר׳ חייא.

3) ב״ר פ׳ (ילקוט I, 134, לקח טוב לבר׳ ל״ד ט׳). (בילקוט – כותי, בלקח טוב – גוי). המלה „תחלה״ שבחלק הראשון של המאמר הוא למותר. בלקח טוב כתובה המלה רק פעם אחת בחלק האחרון. בסוף יש הוספה: הם אמרו והתחתנו אותנו, הם אמרו תחלה (בלקח טוב הם... הוא תבע תחלה). זה חסר בילקוט, ובודאי שהיא הוספת איזה אחרון, שהשאיר בלי תשומת לב את הכתוב דברים ז׳ ד׳. המליצה „תת אצבע בין השנים״ שהוראתה להכנס עם מי במשא ומתן, בהתקשרות. השוה: המליצה העזה עוד יותר: הוא נותן אצבע בין שניה, תוספתא נזיר פ״ג הי״ג. ירו׳ נדרים בסוף. בבלי כתובות ע״א. (לוי ח״א 153 ע״א).

4) ירו׳ שביעית פ״ד ה״ב. ר׳ נסא (ר׳ אסי) בשמו. ע״ד חלול השם עי׳ כ״א ח״א 8 הע׳ 4.

הורגין אותו, כביכול הקב״ה כותבו בפורפיריא שלו 1). והקב״ה אומר לאומות העולם: למה הרגתם הצדיקים שלי, כגון ר׳ חנינא בן תרדיון 2) וכל הנהרגים על קדוש שמי? והן כופרים ואומרים: לא הרגנו אותם, מיד הביא הקב״ה פורפריא שלו ודן אותם ונותן להם אפופסין 3). — לא הגלה הקב״ה את ישראל לבין אומות העולם, אלא כדי שיתוספו עליהם גרים 4). — לא הגלה הקב״ה את ישראל לבבל, אלא מפני שעמוקה כשאול, שנא׳ (הושע י״ג י״ד): מיד שאול אפדם ממות אגאלם 5). — ירמי׳ י״ג י״ז. ודמע תדמע ותרד עיני דמעה. שלש דמעות הללו למה? אחת על מקדש ראשון, אחת על מקדש שני ואחת על ישראל שגלו ממקומן 6).— [נגד דברי רשב״נ שאמר משחרב בית המקדש סילק הקב״ה שכינתו לשמים, אמר ר׳ אלעזר בן פדת]: בין חרב ובין לא חרב, אין השכינה זזה ממקומה, שנא׳ (תה׳ י״א ד׳): ה׳ בהיכל קדשו, ה׳ בשמים כסאו. אעפ״י שבשמים כסאו שכינתו בבית המקדש, שנא׳ (מ״א ט׳ ג׳): והיו עיני

---

1) בובר בשו״ט ט׳ י״ג (השמיט בטעות את המלה „כביכול״) חושב, כי במקום פורפריא צ״ל פפוריא והוא πάπυρος. אולם כאן אין הדיבור רק בעריכת רשימה של הנהרגים במגילת ספר, אלא כמו שמוכח מתוך הכתוב ק״י ו׳, שמובא שם לראיה, שכאן מדובר על דבר ציור גדול ואמיץ, שה׳ רושם את שמות הנהרגים על מעילו הפורפורי. ובשעה שידין ה׳ את העולם אז „ידין בגוים מלא גויות״, כלומר: בפורפיריא שלו שבו רשום בדם שמות הקדושים הנהרגים. במדרש ילמדנו, בילקוט תהלים ק״י, שהמאמר שלנו מתחיל שם „אמרו רבותינו: כל נפש ונפש שהרג עשו מישראל, כביכול נטל הקב״ה מדם כל נפש ונפש וטובל פורפיריון שלו עד שצבעה בדם, כלו: עד שהיא נעשית כולה צבועה מדם.

2) עי׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״ב 116.

3) שו״ט ט׳ י״ג, ר׳ אבהו בשמו. אפופסין (απόφασις) עי׳ כ״א ח״ב 43, הע׳ 1, 256 הע׳ 3. ע״ד חנניה מישאל ועזריה עי׳ לקמן סימן ה׳.

4) פסחים פ״ז: יש גירסא (וכן גם בילקוט) במקום „לבין או״הע״, — לבבל. לפי הנראה בא ע״י שגיאה מהשפעת המאמר שלפני זה. בירו׳ מגילה פ״א הי״א. א״ר חזקיה ר׳ אבהו בשם ר׳ לעזר: אם באין הן גירי צדק לעתיד לבוא „אנטונינוס בא בראשם (וכן בירו׳ סנהדרין פ״י ה״ה, ויק״ר ג׳ קרוב לראש). ביבמות כ״ד: מביא ר״א מהכתוב ישעי׳ נ״ד ט״ו, ראיה לדברי הברייתא: אין מקבלין גרים לימות המשיח, שנא׳ (ישעי׳ נ״ד ט״ו): הן גור יגור אפס מאותי, מי גר אתך עליך יפול (מי שגר אתך בעניותך) עליך יפול (ישכן עמך לעתיד לבוא) ואידך לא. ע״ד קבלת גרים, עי׳ להלן סימן ד׳.

5) פסחים שם.

6) חגיגה ה׳.

ולבי שם כל הימים. וכן הוא אומר (תה׳ ג׳ ה׳): ויענני מהר קדשו סלה, שאפילו [כשהוא] הר, הרי הוא בקדושתו. וכתיב (עזרא א׳ ג׳): ויבן את בית ה׳ אלהי ישראל, הוא האלהים אשר בירושלים – אינו זז משם 1).— מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, שנא׳ (יחזקאל ד׳ ג׳): ואתה קח לך וכו׳ ונתתה אותה קיר ברזל בינך ובין העיר 2).— הרואה ערי יהודה בחורבנן אומר (ישעי׳ ס״ד ט׳): ערי קדשך היו מדבר, וקורע; ירושלים בחורבנה, אומר (שם) ציון מדבר היתה ירושלים שממה, וקורע; בית המקדש בחורבנו, אומר (שם שם י׳): בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה, וקורע 3).— כתב ר׳ אלעזר לירתוי (ליורשי איש אחד): ספרים שזכתה בהן ארץ ישראל, (כלומר: שהיו קנינו של אחד שישב בארץ ישראל), אין מוציאין אותם חוצה לארץ 4).— משל למלך שהיה לו מרתף של יין. בא אחד אורח ראשון מזג לו את הכוס ונתן לו, בא השני ומזג לו את הכוס ונתן לו, כיון שבא בנו של מלך, נתן לו את המרתף כלו. כך אדם הראשון נצטוה על שבע מצות, הה״ד (בר׳ ב׳ ט״ז): ויצו ה׳ אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל. ויצו – זו ע״ז, המד״א (הושע ה׳ י״א): כי הואיל הלך אחרי צו; ה׳ – זו קללת השם, שנא׳ (ויקרא כ״ד ט״ז): ונוקב שם ה׳ מות יומת; אלהים – אלו הדיינים, שנא׳ (שמות כ״ב ח׳): עד האלהים יבוא דבר שניהם; על האדם – זו שפיכות דמים, דכתיב (בר׳ ט׳ ו׳): שופך דם האדם; לאמר – זו גלוי עריות, דכתיב, (ירמי׳ ג׳ א׳): לאמר הן ישלח איש את אשתו וכו׳; מכל עץ הגן – זו הגזל, דכתיב (בר׳ ג׳ י״א): המן העץ אשר צויתיך. נח נתוסף לו אבר מן החי, דכתיב (בר׳ ט׳ ד׳): אך בשר בנפשו; אברהם נצטוה על המילה, יצחק חנכה לשמונה ימים; יעקב על גיד הנשה, שנא׳ (בר׳ ל״ב ל״ג): על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה; יהודה על היבמה, שנא׳ (שם ל״ח ח׳): בא אל אשת אחיך ויבם אותה; ישראל – על כָל מצות עשה ומצות לא תעשה 5).

---

1) תנחומא ב׳ שמות 10. שמות ר׳ ב׳ קרוב לראש, שו״ט י״א ד׳ (עי׳ כ״א ח״ב 261).

2) ברכות ל״ב: (השוה כ״א ח״א 191). עי׳ המאמר שהובא לעיל 17 הע׳ 9.

3) מו״ק כ״ו. ר׳ חלבו בשם ר׳ עולא ביראה בשמו. עי׳ אגדת אמוראי בבל 93 הע׳ 3.

4) ירו׳ סנהדרין פ״ג ה״ט. ואינו מתיר אלא כמו שאמר ר׳ אסי (ר׳ ניסי) בשמו, כשכתוב מפורש בצואה: על מנת להוציא. ע״ד החשיבות היתרה שיש לישיבה בא״י, עי׳ לעיל 4.

5) שהש״ר א׳ ב׳. בשמו״ר ל׳ (9 §) מובא בשם ר״א משל אחר: משל למלך שיצא למלחמה והיו הלגיונות עמו. והיה שוחט בהמה והיה מחלק לכל אחד ואחד

ד.

באורי מקרא.

באורים כלליים. בר' כ"ד ס"ו. ויספר העבד ליצחק. כלליה של תורה מרבים מפרטיה, שאלו בא לכתוב (כל מה שספר העבד ליצחק) שנים ושלשה דפין היה כותב 1). – ש"ב א', י"ח. ויאמר ללמד בני יהודה קשת, הנה כתובה על ספר הישר. זה משנה תורה. ואמאי קרי ליה ספר הישר? דכתיב (דברים ו' י"ח): ועשית הישר והטוב. והיכא רמיזא? (והיכן נרמז הדבר?) ידיו רב לו (שם ל"ג ז'), ואיזו מלחמה שצריכה שתי ידים? הוי אומר: זו קשת (ה„קשת" שבשמואל ב' א' י"ח רומז על ברכת משה ליהודה, שממנו יצא דוד: ידיו רב לו, שהוא נלחם בקשת שדורשת שהי ידים, למשיכתה) 2). – כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות (ואף ירמיה חתם): ואמרת ככה תשקע בבל ולא תקום (ירמי' נ"א ס"ד) 3). – נאמר כאן (אסתר ט' ל'): דברי שלום ואמת, ונאמר להלן (משלי כ"ג כ"א): אמת קנה ואל תמכור, הרי היא כאמיתה של תורה: מה זו צריכה סרטוט 4) אף זו (המגילה) צריכה סרטוט. מה זו ניתנה להדרש אף זו נתנה להדרש 5). – סמוכין מן התורה מנין? שנא' (תה' קי"א ח'): סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר 6).

מנה כדי שיגיע; הציץ בנו ואמר לו: מה אתה נותן לי? א"ל: ממה שהתקנתי לעצמי. לפיכך נתן האלהים לאוה"ע מצות גולמות שינעו בהן (גולמות–פשוטות, השוה: גולמי כלים, לוי ח"א 336 ע"א) ולא הפריש בהן בין טומאה לטהרה. באו ישראל ופירש להם המצות, כל אחד ואחד, עונשה ומתן שכרה. שנא': ישקני מנשיקות פיהו, לכך נאמר (תה' קמ"ז י"ט): חקיו ומשפטיו לישראל. עי' עוד לעיל כ"א ח"ב, 206.

1) ב"ר ס' קרוב לסוף.

2) ע"ז כ"ה.

3) פסיק' 116 ע"א, שו"ט ד' ט'. בירו' ברכות פ"ה ה"א כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות. א"ר אלעזר: חוץ מירמיה שחתם בדברי תוכחות (עי' כ"א ח"ב 59 הע' 5).

4) עי' לעיל 10 הע' 4. שרטט וכתב ליה.

5) ירו' מגילה פ"א ה"א. ר' חלבו בשם אסי (ייסא) בשמו.

6) ברכות י' א' (בדפוסים בא בטעות ר' יוחנן במקום ר"א), ר' אבהו בשמו, יבמות ד'. סמוכים מן התורה מנין וכו'. כלומר: שני פסוקים הסמוכים זה לזה דורשים את הקשר הפנימי שיש ביניהם או שהאחד משלים את חברו. ר"א משתמש הרבה במדה זו (על אדות הקדמונים שהשתמשו בה, עי' אג' התנ' כ"א ח"א 171 ח"ב 52 ועי' „ערכי מדרש" ערך סמך 91, 246–247).

אף על פי שלא נאמר בו [ביום שני] כי טוב, חזר וכללו בששי, שנא׳ (בר׳ א׳ ל״א): וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד 1). — בר׳ א׳ כ״ד. נפש חיה — זו רוחו של אדם הראשון 2). — בר׳ ג׳ י״ד. ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. ראית מימיך — אדם מכה את חברו במקל (שהמכות חזקות יותר) וחוזר ומכה אותו ברצועה (מכות קלות)? כך: ארור אתה מכל הבהמה (בנות תרבות, שחייהן קשים מעבודת פרך), כל שכן חית השדה (שהן חפשיות)? ולמה לו להוסיף חית השדה? 3). הני בהמה גסה טהורה יולדת לט׳ חדשים. בהמה גסה טמאה לשנים עשר חודש... והנחש לשבע שנים והאפעה לשבעים שנה (ובזה גורל החיה יותר רע מגורל הבהמה וגורל הנחש יותר מכלן) 4). — בר׳ ח׳ ב׳. ויסכרו מעינות תהום. לרעה (שם ז׳ י״א) נבקעו כל מעינות וכו׳, אבל לטובה — ויסכרו מעינות, אבל לא כל מעינות 5) — חוץ ממעין טבריה 6) ואבלונים 7) ומערת פמייס 8).

---

1) פסחים נ״ד. השוה אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 113.

2) ב״ר סוף ז׳. בפי׳ המיוחס לרש״י מביא סיוע מהכתוב בר׳ ב׳ ז׳ „לנפש חיה״. עי׳ להלן 43 לתה׳ קל״ט ה׳.

3) עי׳ מדרש אגדה הוצ׳ בובר (וינה 1894) לבר׳ ג׳ י״ד. חית השדה, שהיא חפשית שאינה ברשותו. עי׳ ג״כ הע׳ שטרשון למאמר שהובא בפנים במדרש דפוס ווילנא.

4) ב״ר כ׳ קרוב לראש. בברכות ח׳. הכל נאמר. עי׳ רב יהודה אמר רב ויש אומרים בשם ר׳ יהושע בן חנניה. — על הכתוב בר׳ ד׳ י״ב: לא תוסף תת כחה לך אמר ר״א (ב״ר כ״ב כמעט בסוף): לך אינה נותנת, לאחר נותנת (אם יעבדה אחר, תוציא זרעה, ואף אם יהיה קין נהנה ממנו. — מ״כ). עי׳ כ״א ח״ב 208 הע׳ 2.

5) בר׳ ל״ג קרוב לראש. בסנהדרין ק״ח מביא ר׳ יוחנן רק שמות המעיינות שנשארו אחר המבול. ע׳ ד״ס שם.

6) ר׳ יוחנן — חמי טבריא.

7) ומעין אבלונים. אם זהו Ἀβιληνή (עי׳ און גליון לוקס ג׳, א׳), (עי׳ קאהוט l, 12 ע״ב) אז הכונה היא למעין הראשי נחל ברד, הנמצא ע״י הכפר הנקרא בשמו El-Fidîje (πηγή). (עי׳ בדקר, פלסטינא מהדורה ב׳ 391). ר׳ יוחנן קורא במקום זה בלועה דנדור (דנדר, ילקוט א׳ סוף נ״ו: אבלועה), זהו אולי שם מיוחד לחמי גדרה, שנודעו מקדם לתהלה כמו חמי טבריה.

8) ומערת פמיאס (עי׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״ב, 119, הע׳ 2), זהו המעין הראשי, שממנו יוצא הירדן (עי׳ בדקר שם 281). קרוב לבניים (= פמיאס) היתה, עפ״י עדותו של ר׳ בנימין הנוסע מטודילא, עיר אחת ושמה בלינוס (Apollonia) — ואם הזהות המובאה בהערה שלפני זה אינה נכונה — אפשר לומר שהוא „אבלונים״ הנזכר לעיל. ר׳ יוחנן מזכיר בתור מעין שלישי: עינא רבתא דבירם. עי׳ השערת קאהוט (ח״א, נ״ט ע״א). לפי״ד רב, ר״ה כ״ג ע״א וב׳, בירם הוא בית בלתין, הנזכרה במשנה ר״ה, פ״ב מ״ד.

– בראשית י' י"ט. עד לשע – עד קלרה 1). – ברא' ל"ב כ"ו. ותקע כף ירך יעקב. ותקע – שייעיה (כלומר: כף הירך נקעה בנחת, כאלו החליקה 2). – מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל, שנא' (בר' ל"ג כ'): ויקרא לו אל אלהי ישראל. דאי סלקא דעתך למשבח קרא לו יעקב אל, ויקרא לו יעקב מיבעי ליה? אלא ויקרא לו ליעקב אל. ומי קראו אל? – אלהי ישראל 3). – בר' ל"ז ל"ג. כאשר בא יוסף. – בקילוס (בעליצות) היה בא 4). – שם מ"ד י"ב. ועיני אחי בנימין. אמר להם: כשם שאין בלבי על בנימין אחי, שלא היה במכירתי, כך אין בלבי עליכם, כי פי המדבר אליכם, כפי כן לבי 5). – שם, שם כ"ג. ולאביו שלח וכו' נושאים מטוב מצרים. שלח לו יין ישן, שדעת זקנים נוחה הימנו 6). -- שם מ"ט ט"ו. ויהי למס עובד. כל השבטים הניחו יתירות (כלומר: הניחו מקצת מהכנענים שלא הורישו אותם, ויהיו להם לעבדים) ושבטו של יששכר לא הניח יתירות (ולפיכך היה צריך לעבוד הכל בעצמו) 7). – בר' נ' ח'. וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. [המשל אומר:] תעלא בעידניה סגיד ליה (השועל בזמן שהוא עולה לגדולה תשתחוה לו) 8). – שם, שם כ"א. וינחם אותם וידבר על לבם.

---

1) ירו' מגילה פ"א הי"א. בב"ר ל"ז קרוב לסוף – סתם. גם התרגום הירושלמי מתרגם לשע–קלרהי, ועפ"י זה מתרגם את הכתוב דברים א' ז' ארע כנענאה עד קלרוהי, וכן הירונימוס Quastiones ad Genesim (Gesenius Thesaurus 764 a, Baedeker ib. S. 195). – לכתוב י"א, א' עי' כ"א ח"ב ע' 57 הע' 7.

2) ב"ר סוף ע"ז. שהש"ר ג' ו'. חולק על ר' אסי, שאמר „סידקה" (שעשה בה סדק לא בנחת). מוסר הפלוגתא הוא ר' ברכיה. וצריך עפ"ז לתקן את שמות החולקים: ר' ברכיה בשם ר"א אומר... ר"ב בשם ר' סא (אסי) אומר...

3) מגילה י"ח. ר' אחא בשמו. בזה הוא מצדיק את יעקב נגד פירושו של רשב"ל. עי' כ"א ח"א 172 הע' 3.

4) ב"ר פ"ד (ט"ז). אני הלכתי אחר באורם של לוי ח"ד 314 ע"ב וקאהוט VII, 105 ע"א. ע"ד ר' שמואל בר יצחק מספר (פאה פ"א ה"א) דהוה נסיב שבשתא (זמורה של גפן) והוה מקלס קומי כליא (משבח לפני הכלה). בבבלי כתובות י"ז נאמר „מרקד".

5) מגילה ט"ז. ר' בנימין בר יפת בשמו.

6) שם. ר' בנימין בר יפת בשמו.

7) ב"ר צ"ח, ע"פ באורו של שטרשון, חולק על רשב"נ. עי' כ"א ח"ב 270.

8) מגילה ט"ז: ר' בנימין בר יפת בשמו. על הקושיא: מאי בצירותיה מאחווה? (במה הוא יותר קטן מאחיו, שמדמהו לשועל?) עונה: אלא אי איתמר, הכי איתמר: בר' מ"ז ל"א. וישתחו ישראל על ראש המטה, א"ר בנימין בר יפת אר"א: תעלא בעידניה סגיד ליה.

מלמד שאמר להם דברים שמתקבלים על הלב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות? 1).

שמות א׳ י״ד. בפרך — בפה רך 2), (כלומר: בחנופה). — שם ב׳ ג׳. ותשם בסוף — בים סוף (במקום שמגיע עד הנילוס 3). — שם י״ח י״א. כי בדבר אשר זדו עליהם. בקדרה שבשלו, בה נתבשלו. מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדרה הוא? דכתיב (בר׳ כ״ה כ״ט): ויזד יעקב נזיד 4). — שמות כ״ד ט״ז. ויקרא אל משה. משה וכל ישראל עומדין, ולא בא הכתוב, אלא לחלק לו כבוד למשה 5).— שמות ל״ב י״ג. וכל הארץ הזאת אשר אמרתי. — האי אשר אמרתי — אמרת מבעי ליה? עד כאן דברי תלמיד (משה), מכאן ואלך דברי הרב (הקב״ה 6).— במדבר ד׳ ט״ז. ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטרת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה. שמן המאור בימינו וקטרת הסמים בשמאלו ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו, שמן המשחה איכן היה נתון? כמין צלוחית קטנה היתה לו באפונדתו (חגורתו 7). — במדבר ז׳ א׳. ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן. ביום שכלו הקמותיו. [תני בכל יום ויום היה משה מעמיד את המשכן, ובכל בקר ובקר [היה] מקריב קרבנותיו עליו ומפרקו. ובשמיני העמידו ולא פרקו] 8). — כתיב (במדבר ז׳ פ״ד): זאת חנוכת המזבח ביום המשח וכו׳. והלא כל אחד ואחד מהן הקריב מזרק אחד, כף אחת, ומה תלמוד לומר: קערות כסף שתים עשרה, מזרקי כסף שנים עשר, כפות זהב שתים עשרה? אלא שלא יאמר יהודה: הואיל ואני הקרבתי תחלה, אני גדול שבכולם, לפיכך העלה הקב״ה עליהם כאילו הקריבו כולם ביום הראשון וביום האחרון 9). — במדבר כ״ג ה׳. וישם ה׳ דבר בפי בלעם —

1) מגילה ט״ז: דומה לזה, סתם, בב״ר ק׳.

2) סוטה י״א: שמו״ר לפסוק זה, נגד רשב״נ (עי׳ כ״א ח״ב 279).

3) שם י״ב. שמו״ר לאותו פסוק, נגד רשב״נ (ח״ב שם).

4) שם י״א. לפי תנחומא ב׳ יתרו. בסוף, הלשון הוא כך: במה שחשבו מצרים לאבד את ישראל — במים, בו הם אבדו ונשתקעו — בתוך הים. בפסיקתא 82 ע״א הדרש של „זדו" ע״פ „ויזד" בא בלשון אחרת ומיוחס לריב״ל (כ״א ח״א 146 [ור׳ אלעזר אומר (ע״פ כ״י כרמולי): במטיתא דאמיטון איתמטלתון (באותו המקל שהכיתם, בו הֻכיתם) וע״ש בהערת בובר].

5) יומא ד׳:

6) ברכות ל״ב. נגד רשב״נ (כ״א ח״ב 270).

7) ירו׳ שבת פ״י ה״ג, 12 ע״ג.

8) פסיקתא 6 ע״א. חולק על רשב״נ (כ״א ח״ב שם 271).

9) שהש״ר ד׳ ז׳. ואח״ז מאמר דומה לזה של ר׳ ברכיה.

מלאך (שהכריחהו לברך את ישראל) 1). – במדבר ל״א נ׳. עגיל וכומז. עגיל זה דפוס (τύπος) של דדין, כומז זה דפוס של רחם 2). – שלשה דברים הדרך עושה: מבלה את הכסות ושוחקת את הגוף וממעטת את היציאה (כלו׳: הרכוש, הממון), אבל הקב״ה לא עשה כן לישראל, אלא (דברים ח׳ ד׳] שמלתך לא בלתה מעליך; (שם ב׳ ז׳) ה׳ אלהיך עמך – בבריאות הגוף; (שם שם) לא חסרת דבר – זו היציאה 3). – דברים כ״ח מ״ח. ונתן עול ברזל על צוארך – זה הרעיון (כלו׳: הדאגה) 4).

יהושע י׳ י״ג. ויעמד השמש וכו׳ ולא אץ לבוא כיום תמים. וכמה?... תלתין ושית [ל״ו שעה]. אזיל שית וקם תריסר. אזיל שית וקם תריסר 5). שם י״א י״ג. זולתי את חצור לבדה שרף יהושע. במסרת שרפה: הקב״ה אמר למשה, ומשה אמר ליהושע 6). – ש״א ו׳ י״ט. ויך באנשי בית שמש, כי ראו בארון ה׳. משום דראו „ויך״? – קוצרין ומשתחוין היו (כלו׳: לא חדלו ממלאכתם לכבוד הארון) 7) – שם. ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש. שבעים איש היו, וכל אחד ואחד שקול כחמשים אלף 8). – ש״א ט׳, כ״ד. השוק והעליה. – חזה ושוק, דאמר ר׳ אלעזר: חזה ושוק לכהנים בבמה גדולה ולבעלים בבמה קטנה 9). – ר׳ ירמיה בעי: הלילה מהו שיהא כשר בבמה? התיב ר׳ לעזר: והכתיב (ש״א י״ד, ל״ד): ויאמר שאול וכו׳ הגישו

---

1) סנהדרין ק״ה: חולק על ר׳ יוחנן (לא ר׳ יונתן, עי׳ רבינוביץ IX, 328) שאומר: חַכָּה, השוה ערובין י״ט. מטילין לו חכה לתוך פיו, כדי שלא יקלל את המלך.

2) שבת ס״ד, וע״ז אמר רב יוסף: אי הכי היינו דמתרגמינן „מחוך״ (אונקלוס מתרגם כומז – מחוך) – דבר המביא לידי גיחוך. התרגום הירושלמי מתרגם כומז מעוכייא (מחוכייא) מן בית תדיהון; וזה הוא מה שר״א מתרגם „עגיל״. המלה האחרונה מתרגמים התרגומים טבעת או צמיד.

3) שו״ט כ״ג א׳. ר׳ יהודה (בר סימון) בשמו. ר׳ חייא בר אבא אומר זאת על אברהם לברי׳ י״ב ב׳, ב״ר ל״ט.

4) ירושלמי שבת פי״ד ה״ד.

5) עבודה זרה כ״ה. עי׳ ב״א ח״ב 271 הע׳ 3.

6) ב״ר פ״א בסוף.

7) סוטה ל״ה. ומזה בבמדבר ר׳ סוף ה׳, חולק על ר׳ אבהו שאומר: מילי נמי אמרו (כלו׳: שדברו בפני האדון דברי ליצנות).

8) שם, ל״ה: חולק על ר׳ אבהו שאמר: חמשים אלף היו וכל אחד ואחד שקול כשבעים סנהדרין.

9) ירו׳ מגילה פ״א הי״ב. ב. ע״ז כ״ה. עי׳ ב״א ח״ב 61, 271.

אלי וכו׳ ויגישו כל העם איש שורו בידו הלילה וישחטו שם. וכתיב (שם שם ל״ג): גלו אלי היום אבן גדולה? הא כיצד? הלילה לחולין, היום למוקדשין 1).—ש״א י״ד מ״ה). ויפדו העם את יונתן. נתנו משקלו זהב ופדאוהו 2).— ש״א כ״ד ד׳. ויבא אל גדרות הצאן. גדר לפנים מגדר היה 3). — שם שם. להסך את רגליו. מלמד שסכך עצמו כססכה 4). — ש״ב ו׳ ז׳. ויכהו שם על השל. שעשה צרכיו בפניו 5). — שם פסוק ח׳. ויחר לדוד. שנשתנו פניו כחררה 6). — שם י״ב ל׳. ויקח את עטרת מלכם וכו׳ ומשקלה ככר זהב ואבן יקרה ותהי על ראש דוד. היכי מצי מנח לה? (איך אפשר היה להניח משא כבד כזה על הראש?) — אבן יקרה היתה בה ששוה ככר זהב 7). — ש״ב כ״א א׳. ויהי רעב בימי דוד שלש שנים ויבקש דוד את פני ה׳. [אמר דוד: בעון שלשה דברים גשמים נעצרין: ע״ז, וג״ע וש״ד. ע״ז, דכתיב (דברים י״א ט״ז): פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וכו׳ ועצר את השמים. גלוי עריות דכתיב (ירמי׳ ג׳ ג׳): וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה לך וכו׳. שפיכת דמים, דכתיב (במדבר ל״ה ל״ג): כי הדם הוא יחניף את הארץ; ויש אומרים אף פוסקי צדקה ברבים ואינן נותנין, דכתיב (משלי כ״ה י״ד): נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. בדק דוד בכל דרכיו ולא מצא אחד מהן, התחיל שואל באורים ותומים. הה״ד: ויבקש דוד את פני ה׳]. א״ר לעזר: כתיב (צפניה ב׳ ג׳): בקשו את ה׳ כל ענוי ארץ וכו׳ אולי תסתרו ביום אף ה׳ 8). — מ״א י״ח ד׳. ויקח עובדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים איש במערה. מאי שנא חמשים? — מיעקב למד, שנא׳ (בר׳ ל״ב ט׳): והיה המחנה הנשאר לפליטה 9).

---

1) בירו׳ מגילה שם. השוה ב. זבחים ק״כ, ששם נאמר: ר׳ אלעזר רמי קראי אהדדי וכו׳ ובישוב הסתירה חולקין רב ושמואל ודעתו של שמואל מיוחסה בירו׳ לר׳ אלעזר.

2) מדרש שמואל י״ז (ג).

3) ירו׳ סוכה פ״ה ח״ד, בבבלי ברכות ס״ב: — ברייתא סתמית.

4) ברכות ס״ב: — לשמואל כ״ו י׳ עי׳ כ״א ח״ב 62 הע׳ 1.

5) סוטה ל״ה. רש״י מפרש השל מל׳ כי ישל זיתיך (דברים כ״ח מ׳), ושליתה (שם פסוק נ״ז).

6) סוטה שם. הוא מדייק מזה שכתוב „ויחר" ולא כתוב „אפו", כרגיל.

7) ע״ז מ״ד.

8) ירו׳ סנהדרין פ״ו ה״ט. הדעה הזו שדוד שאל באורים ותומים מיוחסת בבבלי יבמות ע״ח: לרשב״ל (כ״א ח״ב 161) וע״ז מוסיף שר״א מצא לזה סיוע מן הכתוב „את פני ה׳" ולהלן כתיב (במדבר כ״ז כ״א) לפני ה׳.

9) סנהדר׳ ל״ט: חולק על ר׳ אבהו.— למלכים א׳ י״א ב׳ עי׳ כ״א ח״ב 272 הע׳ 3.

– ישעי' ג' י"ז. ושפח ה' קדקד בנות ציון. העלה על ראשם משפחות משפחות של כנים 1). – שם ח' י"ט. המצפצפים והמהגים. צופין ואינן יודעין מה צופין, מהגין ואינן יודעין מה מהגין 2). – שם י' ט"ז. ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. תחת כבודו ממש, כשרפת בני אהרן (ויקרא י' ב'): מה להלן שריפת נשמה וגוף קיים, אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים 3). – שם י' י"ט. ונער יכתבם – ששה (נשארו מחיל סנחריב), שכן דרכו של נער להיות שורט שריטה (קו צורת וא"ו) 4). – שם נ"ח ה'. הכזה יהיה צום אבחרהו – אלא – יום ענות אדם נפשו? אין זה צום שאני חפץ בו. ואי זהו צום שאני חפץ בו? הלא זה צום אבחרהו: פתח חרצבות רשע. התר אגדת מוטה. הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית. מה כתיב בתריה? אז תקרא וה' יענה וגו' 5). – ירמיה ה' כ"ד. ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהים, הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו – דיהב לכון כולא, ולית אתן צריכין ליה מן הדין (כלו': הוא נותן לכם הכל ונראה לכם, שאין לכם צרך בה', אחרי שאינכם חסרים כלום). שבעות חקות קציר ישמר לנו (שם) – ישמר לנו מן השרב ומן הרוחות קשות ומן הטללים הרעים. ואימתי? באלו שבעה שבעות שבין פסח לעצרת 6). – ירמיה י"ז ב'. כזכר בניהם מזבחותם – כאדם שיש לו געגועין על בנו (כך הם מתגעגעים על ע"ז) 7). – ירמיה י"ח כ"ב. כי כרו שוחה ללכדני – שחשדוהו בזונה (עי' משלי כ"ג כ"ז) 8). – ירמיה מ' א'. הדבר אשר היה לירמיה. מה היה אותו הדבר? (ירמי' ל"א ט'): מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה

---

1) שבת ס"ב ב' (שם רק דעתו של ריב"ח: מלמד שפרחה בהן צרעת. ודעתו של ר"א נמצאה בפסיקתא ר' פל"א קמ"ה ע"ב). בויק"ר ט"ז דעתו של ר"א מיוחסת לריב"ח ולהפך, וכן בפסיקתא קל"ג ע"א. ואולם ראיה לזה שהנוסח המובא כאן הוא הנכון, שריב"ח גם במקומות אחרים דורש כך, עי' כ"א ח"ב 212 הע' 4.

2) סוטה י"ב: המצפצפים מל' צפה במובן של לעג. מה שכתוב שם אח"כ: ראו שמושיען של ישראל וכו' זהו לא של ר"א (עי' רש"י).

3) סנהדרין צ"ה. השוה סנהדרין נ"ב, על מצות הנשרפין לומר ר"א נ"כ שריפה־שריפה מבני אהרן, מה להלן שריפת נשמה וכו'.

4) איכה ר' בפתיחתא ל'. שו"ט ע"ט א'. בסנהדרין צ"ה: חסרה דרשת ר"א.

5) ירו' תענית פ"ב ה"א.

6) פסיקתא ס"ט ע"א, ויק"ר כ"ח.

7) סנהדרין ס"ג: השוה שם ל"ט. בן אחד יש לי בכרכי הים ויש לי געגועין עליו. גם על הבן המת אומרים „מתגעגע עליו" לוי ח"א 350, קאהוט ח"ב 332 ע"א.

8) ב"ק ט"ז: חולק על רשב"נ (כ"א ח"ב 273).

עדרו 1). — יחזקאל כ״ב ו׳. הנה נשיאי ישראל איש לזרועו היו בך. שהיו פושטין זרועותיהן תחת כנפיהן ונוטלין את השחד 2). — הושע ו׳ ח׳. עקבה מדם. שהיו עוקבין (משתמשין בעקבה, במרמה) להרג נפשות 3). — שם פסוק ט׳. גדודים חבר כהנים דרך ירצחו שכמה. שהיו מתחברין להרג נפשות, ככהנים הללו שמתחברין לחלק תרומות בבית הגרנות 4). — זכריה י״ד כ׳. ביום ההוא יהיה על מצלות הסוס קדש לה׳. מאי מצלות הסוס? — כל מצלות (קשוטין) שתולין לסוס בין עיניו יהיו קדש לה׳ (כלו׳ על הכל יהיה מְפתח „קדש לה׳״) 5). —

— תהלים נ״ד ב׳. בבוא הזיפים. מאי זיפים? על שם מקומן, כדכתיב (יהושע ט״ו כ״ד): זיף וטֶלֶם ובעלות 6). — שם קל״ט ה׳. אחור וקדם צרתני. אחור למעשה יום ששי, וקדם למעשה יום ששי. כיצד? ששה דברים ברא הקב״ה ביום הששי ואלו הן: נפש, חיה, ובהמה, ורמש וחיתו ארץ, ואדם וחוה. ונפשו של אדם נבראת תחלה, שנא׳ (בר׳ א׳ כ״ד): תוצא הארץ נפש חיה, ואין נפש חיה אלא נפשו של אדם, שנא׳ (שם ב׳ ז׳) ויהי האדם לנפש חיה. הרי קדם למעשה יום הששי ואחור ליום הששי שהיה עוסק בו כל יום הששי. הוי: אחור וקדם צרתני 7). — משלי ג׳ ב׳. ושנות־חיים. וכי יש שנים של חיים ויש שנים שאינם של חיים? — אלו שנותיו של אדם המתהפכות עליו מרעה לטובה 8). — שם י׳ ז׳. ושם רשעים ירקב. רקבובית תעלה בשמותן, דלא מסקינן בשמייהו (שאיננו מזכירין את שמם) 9). — איוב ה׳ כ״א. בשוט לשון תחבא — בחירחורי לשון תחבא 10). — שם ל״ח מי שת בטחות חכמה ומי נתן לשכוי בינה. בטחות — אלו כליות, שכוי —

---

1) פסיקתא קי״ג ע״ב (עי׳ כ״א ח״ב 63 הע׳ 6).

2) תנחומא שופטים (ב׳ 7).

3) מכות י׳.

4) שם.

5) פסחים נ׳. ר׳ יהושע בן לוי (ח״א 48) ור׳ יוחנן ח״ב 64) מבארים מלה זו מל׳ צל. ור״א מבאר ע״פ הדומה לו משמות כ״ח ל״ו. וכן מפרש היטציג לאותו פסוק.

6) סוטה מ״ח: חולק על ר׳ יוחנן (ח״ב 55).

7) תנחומא ריש תזריע (עי׳ לעיל 37). בויק״ר ריש פ׳ י״ד הגירסא לא נכונה.

8) יומא ע״א. סגנון השאלה היא כמו שאלתו למשלי ל״א כ״ו. וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? (עי׳ לעיל 27 הע׳ 4).

9) יומא ל״ח:

10) גטין נ״ז:

זה תרנגל 1). – רות ג׳ ג׳. ושמת שמלותיך, – אלו בגדים של שבת 2). אסתר א׳ ג׳. הפרתמים. אלו שני לגיוניתיו של מלך, שאין המלך נקרא אגוסטוס עד שקורין אותו הם תחלה 3). – שם שם אין אונס. מלמד שכל אחד ואחד השקהו מיין מדינתו 4). – שם ב׳ ט״ו. ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה. מלמד שלכל אחד ואחד נדמתה לו כאומתו 5). – דניאל סוף ד׳ ותחלת ה׳. ודי מהלכין בגוה יכל להשפלה – בלשצאר מלכא וכו׳. והיכן הוא אויל מרודך? – כדי לסמוך רשע אל רשע, קוצץ לקוצץ, גיותן לגיותן 6). – דני׳ ז׳ ד׳. קדמייתא כאריה וכו׳ – כל אותו ארי לקה ולבו לא לקה, דכתיב (שם): ולבב אנש יהיב ליה 7). – דהי״א, ח׳ י״ב. בני אלפעל וכו׳ הוא בנה את אונו וכו׳. הני מוקפות חומה מימות יהושע בן נון הוו חרוב בימי פלגש בגבעה, ואתא אלפעל בנִנהי, הדור אינפול, אתא אסא (דהי״ב י״ב ה׳) שפצינהו (החזיק בדקיהן – רש״י) 8). – דהי״ב ט״ז יד. וזנים – זיני, זיני (מיני בשמים). – דהי״ב ל״ב, ל״ג. וישכב חזקיהו עם אבותיו ויקברהו במעלה קברי בני דוד. במעלה = אצל מעולים שבמשפחה, ומאן נינהו? דוד ושלמה 9).

באורי מקרא הלכותיים: – הלך בה לארכה ולרחבה קנה מקום הילוכו, דברי ר׳ אליעזר (בן הורקנוס). אמר ר׳ אלעזר: מאי טעמא דר׳ אליעזר?

1) ר״ה כ״ו. רב יהודה אמר רב ואיתימא ר׳ אלעזר – לפי הגירסא הנכונה.

2) שבת קי״ג: (עי׳ ח״א 14 הע׳ 4).

3) אסתר ר׳ סוף פ׳ א׳. הוא מיחס למלכות פרס הנימוסים שהיו למלכות רומא מפני הדמיון בין המלות הפרתמים ובין praetoriani. שם במדרש מבאר אח״כ ר׳ יצחק, בן דורו של ר״א, ששני הלגיונות הן דיקומאַני ואגוסטאני (אותן מזכיר ר׳ יצחק ג״כ בב״ר צ״ד, לבר׳ מ״ו כ״ז) הן הן שנתנו עצה לנבוכדנצר להחריב את ביהמ״ק וקעקע הקב״ה ביצתן והעמיד אחרים תחתיהן, ואלו הן: ר׳ יהודה ב״ר סימון בשם ר׳ אלעזר אמר: יכולני וברקוריאני. ה׳ זאכס (בייטראֶגע I 113) גורס: יוביייני וארקוריאני. ומוסב לדעתו על Joviani, Herculani הלגיונות שיסדו דיאוקליציאן ומקסימיאן, אחרי מפלתם של הפראֶטוריאנים, שנעשו עזים יותר מדי. המאורעות הללו קרו בימי ר׳ אלעזר, ואין כל פלא אם הוא לקח את הפראטוריאנים והלגיונות שבאו תחתם בתור אילוסטרציה למגילת אסתר.

4) מגילה י״ב.

5) שם י״ג.

6) ב״ר פ״ה, חולק על רשב״נ (ח״א 274). ע״ד באור המלה „קוצץ״ עי׳ לוי VI, 361 ע״ב. גיותן – גאותן.

7) ויק״ר י״ג, קרוב לסוף חולק על רשב״נ (ח״ב 275).

8) מגילה ד׳.

9) ב״ק ט״ז: חולק על רשב״נ (שם).

דכתיב (בר׳ י״ג י״ז): קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, כי לך אתננה 1). — אמר קרא (בראשית ל״ח כ׳): וישלח יהודה את גדי העזים — כאן גדי עזים, הא כל מקום שנאמר גדי סתם, אפילו פרה ורחל במשמע (ולפיכך מה שנאמר (שמות כ״ג י״ט, ל״ד כ״ו, דברים י״ד כ״א) לא תבשל גדי בחלב אמו — כל מיני בהמה בכלל) 2). — [תני בשם ר׳ יודה: כל מקום שנא׳ בלשון הזה: עניה ואמירה, ככה וכה הרי הוא בלשון הקדש] א״ר אלעזר: בנין אב שבכלן (שמות י״ט י״ט) והאלהים יעננו בקול. [ומזה ילפינן גם לכתוב דברים כ״ו ה׳] 3). — מנין שכל המצות טעונות ברכה? שנא׳ (שמות כ״ד י״ב): ואתנה לך את לחות האבן התורה והמצוה — הקיש תורה למצוה. מה תורה טעונה ברכה, אף מצוה טעונה ברכה 4). — המזיח חשן מעל האפוד והמסיר בדי ארון לוקה, שנא׳ (שמות כ״ה ט״ו, כ״ח כ״ח) לא יזח, לא יסורו 5). [תני: ר׳ שמעון בן אלעזר אומר: כהנים ולויים וישראלים ושיר מעכבין את הקרבן]. ר׳ תנחומא בשם ר׳ לעזר שמע לה מן הדא (במדבר ח׳ י״ט): ואתנה את הלוים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל — אלו הלוים, לעבוד את עבדת בני ישראל באהל מועד — אלו הכהנים; ולכפר על בני ישראל — זה השיר, ולא יהיה בבני ישראל נגף בגשת ישראל אל הקדש — אלו ישראל 6). — אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו, אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, שנא׳ (יהושע ז׳ י׳): ויאמר ה׳ אל יהושע קום לך למה אתה נופל על פניך. — אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב, שנא׳

---

1) ב״ב ק׳. ע״ד הילפותא מבר׳ ג׳ ב׳, כתובות ס״א ע״א, עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 110 הע׳ 55.

2) חולין קי״ג ע״א וב׳. הדרשה שדורש ר׳ אבהו בשם ר״א מהכתוב שמות י״ב ב׳ בירו׳ ברכות פ״ב ה״ג (הנותן תפילין בלילה עובר בעשה), נמצא בפרשות במכילתא לאותו פסוק (21 ע״ב).

3) ירו׳ סוטה 21 ריש ע״ג. ע״ד המדה בנין אב, עי׳ ג״כ סוף סעיף ז׳ [ועי׳ „ערכי מדרש" ערך „בנין אב" ע׳ 7 וע׳ 158].

4) ירו׳ ברכות פ״ו ה״א. ר׳ תנחומא ר׳ אבא בר כהנא בשם ר׳ אלעזר.

5) יומא ע״ב. אעפ״י שלאוין הללו לא נאמרו בתור מצוה, אלא בתור מסובב, אעפ״כ מתוך שנאמר בהן לאו לוקין עליו. השוה מאמרו של ר״א (יומא כ״ב): כל המונה את ישראל עובר בלאו, שנא׳ (הושע ב׳ א׳): לא ימד ולא יספר.

6) ירו׳ פסחים פ״ד ה״א. ירו׳ תענית פ״ד ריש ה״ב ר׳ תנחומא בשמו. מנין שהשיר קרוי כפרה? חיננא אבוי דר׳ ינטה (נ״א דבר נטה) בשם ר׳ בניה: ולכפר על בני ישראל זה השיר (דאין ללוים עבודה אחרת מלבד השיר ונאמר בו „ולכפר" (עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 193). לפ״ד ר׳ אבין ר״א לומד זה מהכתוב דהי״ב ב׳ י״ט כ״ח.

(מ״ב ו׳ ל׳) ויהי כשמוע המלך וכו׳ ויקרע את בגדיו וכו׳ והנה השק על בשרו וכו׳, – לא הכל בקימה ולא הכל בהשתחויה, – מלכים בקימה ושרים בהשתחויה. מלכים בקימה, דכתיב (ישעיהו מ״ט ז׳): מלכים יראו וקמו, ושרים בהשתחויה, דכתיב (שם) שרים וישתחוו 1). – [הכל חייבין בראייה חוץ מחרש שוטה וקטן]. חברייא בשם ר׳ לעזר: למען ישמעו ולמען ילמדו (דברים ל״א י״ב). עד כדון במדבר ואינו שומע, שומע ואינו מדבר [מנין]? ר׳ הילא בשם ר׳ לעזר: למען יִלְמְדוּ – למען יְלַמֵּדוּ * 2). – [מנין שהפקר בית דין הפקר? שנא׳] (יהושע י״ט נ״א): אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות וכו׳ וכי מה ענין ראשים אצל אבות? לומר לך: מה אבות מנחילין את בניהם כל מה שירצו, אף ראשיהם מנחילים העם כל מה שירצו 3). – אין אנינה אלא למת בלבד, שנא׳ (ישעי׳ סוף ג׳): ואנו ואבלו פתחיה 4). – לא הכשיר ר׳ אליעזר [לכתוב גט על ניר מחוק ועל הדיפתרא] אלא בגיטין, אבל בשאר שטרות לא, דכתיב (ירמי׳ ל״ב י״ד): ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים (ואלה אינם יכולים להתקיים ימים רבים) 5). – אין פוסקין (למזונותיה) יינות לאשה. ואם תאמר (הושע ב׳ ז׳): אלכה אחרי מאהבי נותני לחמי וכו׳ ושקויי? – דברים שהאשה משתוקקת אליהן, ומאי נינהו? – תכשיטין 6). – תהלים ק״ו כ״ח: ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים. מה המת מטמא בכזית אף עבודה זרה מטמאה בכזית 7). – [ואין מרבין עליו

---

1) תענית י״ד: ר׳ זירא ואיתימא רשב״נ מקשין על הראיה מיהושע וכן על הראיה מישעיהו, שאחרי שלא כתוב יהושע אלא ויהושע (במדבר י״ד ו׳) וכן לא כתוב „ושרים ישתחוו״, אלא „שרים וישתחוו״ – הא והא עביד (עשו את שני הדברים). לבמדבר י״ח כ״ז, מעשר שני פ״ה ה״ה. מאת בני ישראל את מוציא (את המעשר) ואין אתה מוציאו מן הגוי.

2) יבמות פי״ב ה״ד. חברייא בשמו. ומזה ילפינן גם כן שהחרש, שאינו שומע ואינו מדבר, פטור מן המצות. ע״ד הילפותא מדברים ט״ז ט״ו, ר׳ חייא בשמו, ירו׳ סוכה 53 ג׳, ירו׳ חגיגה 76 ב׳, עי׳ ספרי, פסקא קמ״ב, בבלי סוכה מ״ח.

3) גטין ל״ו.

4) ירו׳ פסחים פ״ח ה״ח **) 36 ריש ע״ב, ירו׳ סנהדרין 20 א׳.

5) גטין כ״ב: ר׳ יוחנן חולק עליו.

6) כתובות ס״ה.

7) ירו׳ שבת פ״ט ה״א. ר׳ זעירה ר׳ יצחק בר נחמן בשמו. ור׳ אבהו אמר זאת בשם ר׳ יותנן. להקש זה השוה „הקשו אבות לראשים״, שנאמר לעיל הע׳ 3.

---

*) בירושלמי הגירסא ישמעון ... ילמדון, לא כנוסח המסורה.

**) ע״ז מותיב ר׳ חייא בר אידי. והכתיב (ישעי׳ י״ט): ואנו הדיגים וכו׳? א״ר חיננא: כיני מתניתא (תתישב המתניתא): אין אנינה טמאה אלא למת בלבד.

(על הגר שבא להתגייר לאיים עליו) ואין מדקדקין עליו]. מאי קרא? (רות א׳ ט״ז): ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל מדבר אליה. אמרה לה (נעמי לרות): אסיר לן תחום שבת. (וע״ז ענתה רות): באשר תלכי אלך. אסיר לן יחוד; — באשר תליני אלין. מפקדינן שש מאות וי״ג מצות; — עמך עמי. אסיר לן עבודה זרה; — ואלהיך אלהי. ארבע מיתות נמסרו לבית דין; — באשר תמותי אמות. שני קברים נמסרו לבית דין; — ושם אקבר 1). — אסתר ט׳ כ״א. בכל שנה ושנה. הקיש שנה שהיא מעוברת לשנה שאינה מעוברת, מה שנה שאינה מעוברת אדר סמוך לניסן, אף שנה שהיא מעוברת אדר סמוך לניסן 2). — [באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. אמר ר׳ אליעזר: מהכא (דהי״ב ג׳ ב׳): ויחל לבנות בחדש השני בשני בשנת ארבע למלכותו. מאי שני? לאו שני לירח שמונין בו למלכותו 3). — כל מקום 4) שנאמר „לא תאכל״, „לא תאכלו״ „לא יאכלו״ את תופש איסור הנייה כאיסור אכילה, עד שיבוא הכתוב ויפרש לך, כשם שפירש לך באבר מן החי ונבלה. וכי מה פירש לנו באבר מן החי? ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו (שמות כ״ב ל׳); וכי מה פירש לנו בנבלה? לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור

---

1) יבמות מ״ז: ברות רבה בלי שם האומר: כיון ששמעה נעמי כך התחילה סודרת לה הלכות גרים. אמרה לה, בתי! אין דרכן של בנות ישראל לילך לבתי תיאטראות ולבתי קרקסיאות של גוים. א״ל: באשר תלכי אלך. א״ל: בתי! אין דרכן של ישראל לדור בבית שאין שם מזוזה. א״ל: באשר תליני אלין. עמך עמי— אלו עונשין ואזהרות; ואלהיך אלהי — שאר מצות... באשר תמותי אמות — אלו ד׳ מיתות ב״ד: סקילה, שרפה, הרג וחנק. ושם אקבר — אלו שני קברים המתוקנין לב״ד: אחד לנסקלין ונשרפין ואחד לנהרגין ונחנקין. רש״י מפרש באשר תליני אלין מרמז על איסור היחוד. ובתרגום מפרש — למבת כחדא עם עממיא. ועל „ושם אקבר״ הוא אומר: אית לן בית קבורתא. אולי רומז בזה בניגוד אל הפרסים, שעפ״י דתם אין להם מקום מיוחד לקברות.

2) ירו׳ מגילה פ״א ה״ה, ר׳ אבהו בשמו.

3) ר״ה ג׳.

4) ירו׳ פסחים פ״ב הי״א. בבבלי פסחים כ״א: ר׳ אבהו בשמו: כל מקום שנאמר וכו׳ אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע, עד שיפרוט לך הכתוב כדרך שפרט לך בנבלה. בנדפס הגירסא ר׳ אבהו לבד, אולם הנכון הוא ר׳ אבהו אמר ר׳ אלעזר (רבינוביץ VI, 57). ע״ד מדה זו עי׳ ברלינר, בייטראג צור הֶאבר׳ גראממאטיק אים תלמוד אונ מדרשים 45.

לנכרי (דברים י"ב כ"א) 1). – גימון (שנאמר במשנה שבת פרק ה' משנה ד') לישנא דמיכף, דכתיב (ישעי' נ"ח ה') הלכוף כאגמון ראשו 2).

ה.

לספורי המקרא ונושאיהם.

– מלא כל העולם כלו בראו (הקב"ה לאדם הראשון) 3), מן המזרח למערב, מנין? שנאמר (תהלים קל"ט ה'): אחור וקדם צרתני 4); מן הצפון לדרום מנין? שנא' (דברים ד' ל"ב): ולמקצה השמים ועד קצה השמים 5); ומנין אף כחללו של עולם? 6) תלמוד לומר (תהלים שם): ותשת עלי

1) ע"ד מדות אחרות בהלכה של ר"א עי' ויים ח"ג, 89 הע' 13. בירו' שבת ריש פי"ז מוסר ר' אבהו בשם ר"א הערה הנוגעת לתולדות הלכות שבת מזמן נחמיה (נ' ט"ו) ואילך. השוה תוספתא שבת ריש פט"ו.

2) שבת נ"ד: – כמצליף, יומא (פ"ה מ"ג) מפרש ר"א (ר' שמואל בן חנניה בשמו) כמטוורד, או לפי הגירסא היותר נכונה כמטוורר, שהוא = כמטבריר. את המלה האחרונה מבאר הערוך ערך מצליף (קאהוט V, 219 ע"א) עפ"י ר' חננאל: שמטה ידו עד טבורו. גם לוי ח"ב 140 ע"ב מביא את הגי' הנכונה בערך טבריר, ואולם הוא מביא גם ערך אחר (כאן אינו מרמז עליו) מְטְוָרָד (שוט, Peitsche) IV, 86 ע"א, וכן IV, 195 ע"א למעלה). עי' עוד באורו של ר"א למלת אחילו (= אש של עצמות). ברכות ל"ב. (אג' התנ' כ"א ח"א 86).

3) ב"ר ח' קרוב לראש, כ"א קרוב לראש, כ"ד קרוב לראש. ר' יהודה ב"ר סימון ור' יהושע ב"ר נחמיה בשמו (בפ' כ"א נשתבש לר' יהושע בן חנינא), שו"ט קל"ט ה' (ר' יהודה ב"ר נחמיה בשם ר' שמעון: מלא כל העולם כלו בראו). בויק"ר ריש י"ד בעל המאמר הוא ר' שמואל בר נחמן, ר' חלבו ור' ברכיה בשמו. בבבלי חגיגה י"ב. ובסנהדרין ל"ח: יש שני מאמרים דומים, הראשון מיוחס לר' אלעזר והשני לרב יהודה אמר רב.

4) דרשה אחרת על הכתוב אחור וקדם צרתני של ר"א עי' לעיל 43.

5) בתלמוד בבלי חצי הראשון של מאמרו של רב: אדם הראשון מסוף העולם עד סופו היה. חצי הראשון של מאמרו של ר' אלעזר: אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה. ומביא לזה ג"כ ראיה מדברים ד' ל"ב. בויק"ר מאמרו של רב מרכב יחד עם המאמר שבב"ר: אדה"ר מסוף העולם ועד סופו, מלא כל העולם כולו בראו. עי' ג"כ פסיק' ר' פ' מ"ו (187 ע"ב) – סתם: והיה עומד מן הארץ ועד השמים, ומסתייע מדברים ד' ל"ב.

6) זהו מה שבתלמוד בבלי (עי' בהערה הקודמת) נאמר: עד לרקיע. אל הראיה מהכתוב „ותשת עלי כפכה" הוא מוסיף: כמה דאת אמר כפך מעלי הרחק (איוב י"ג כ"א). הוספה זו צריך לחשוב לחלק מהמקור הראשון, מפני שדרוש להשלמת הרעיון.

כפכה 1).– ומי קְבָרוֹ (להבל כשהרגו קין)? עופות השמים וחיות טהורות קברוהו, ונתן להן הקב"ה שכרן שתי ברכות שמברכין עליהן, אחת לשחיטה ואחת לכיסוי הדם 2). – בר' ה' כ"ט. ויקרא שמו נח. לשם קרבנו נקרא, שנא' (שם ח' כ"א): וירח ה' את ריח הניחוח 3). – מתחלת ברייתו של עולם גזר הקב"ה ואמר יקוו המים. (למה הקורא למי הים, הקורא למי הים שתי פעמים (עמוס ה' ח', שם ט' ו')? אחת בדור המבול ואחת בדור אנוש) בשביל „והאלהים עשה שיראו מלפניו" (קהלת ג' י"ד). משל למדינה שמרדה במלך, שלח המלך לגיון קשה והקיפה כדי שיראו אותו בני המדינה ויתייראו מלפניו. כך למה

במאמר הזה בלי ספק צפון הרעיון, כי תעודת האדם היא לחדור בשכלו את כל בנין העולם עד שיתעלה ויתדבק בה'. תעודה זו באה אצל האדם הראשון לידי תופעה, וחטאו גרם שירד ממעלתו האידיאלית ונצטמצם במציאות הדלה.

1) בב"ר ריש ח' אומר ר' ברכיה בשם ר"א ור' תנחום בשם ר' בניה בסגנון אחר: גולם בראו והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו (עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 133) ומביא ראיה מתהלים קל"ט ט"ז: גלמי ראו עיניך. בשו"ט לאותו פסוק – ר' תנחומא בשם ר' ברכיה בשם ר' אלעזר. ואולי זוהי הגירסא הנכונה ושם מברכיה נשתבש לר' בניה. בפסיקתא ר' ריש פכ"ג: רשב"ל בשם ר' אלעזר בן עזריה (המלות „בן עזריה" הוספת המעתיק בשניאה): בשעה שברא הקב"ה את אדה"ר גולם בראו והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו, והיה הקב"ה מעביר לפניו דור ודור וצדיקיו, דור ודור ורשעיו, דור ודור ודורשיו, דור ודור ומנהיגיו, ואמר לו: גולם מה שראו עיניך כבר הם כתובים על ספרך (של אדה"ר), שנא': ועל ספרך כלם יכתבו (תה' שם). איזה זה ספרו של אדה"ר? זה ספר תולדות אדם (בר' ה' א')*). גולם הוא חמר בלתי מעובד (השוה לעיל 35 הע' 5). כאן הכונה אדם הראשון במצב בראשית, שבו אצורה האידיאה של האנושיות, קודם שנתפתחה. השוה ויק"ר ריש כ"א: יום ר"ה בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשנייה נתייעץ עם מלאכי השרת, בשלישית כנס עפרו, בד' גבלו, בה' רקמו, בו' עשאו גולם, בז' נפח בו נשמה, בח' הכניסו לגן עדן, בט' נצטוה, בי' עבר, בי"א נידון, בי"ב יצא בדימוס. בסנהדרין ל"ח: „נעשה גולם". ובב"ר ל"ד: שהעמידו גולם מן הארץ ועד לרקיע (עי' לעיל 48 הע' 5). בשמו"ר מ' עד שאדה"ר מוטל גולם. המאמר של רב: כל האומניות אדם הראשון לימדן מאי טעמיה? (ישעי' מ"ד י"א): וחרשים המה מאדם – מאדם הראשון (עי' אג' אמוראי בבל 13), נאמר ג"כ ע"י ר' תנחומא בשם ר' אלעזר, ב"ר סוף כ"ד.

2) ב"ר כ"ב קרוב לסוף. בית תלמוד ח"א 389.

3) ב"ר כ"ה קרוב לראש.

---

*) כך נ"ל להגיה, ועי' בהערת איש שלום. בב"ר ריש כ"ד: א"ר יהודה בר סימון: עד שאדם הראשון מוטל גולם לפני מי שאמר והיה העולם, הראה לו דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור וסופריו, דור דור ומנהיגיו. הה"ד גלמי ראו עיניך וכו'.

„כנס כנד מי הים״ (תהלים ל״ו ז׳)? בשביל „ייראו מה׳ כל הארץ״ (שם פסוק ח׳) 1).

— שלשה מזבחות בנה (אברהם) אחד לבשורת ארץ ישראל (בר׳ י״ב ז׳) ואחד לקנינה (שם י״ג י״ח) ואחד (על יד עי), שלא יפלו בניו (יהושע ז׳) 2). — בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה 3). — למה נזדעזע יצחק אבינו באותה שעה? מיום הדין. שבשעה שבא יצחק לברך את עשו, לא היה יודע שיצא לתרבות רעה, שהיה עשו בא ושואל את אביו: מים ומלח צריכין מעשר או לאו, והיה יצחק אומר: ומה מים ומלח הוא רוצה לעשר, שאר מעשרות על אחת כמה וכמה! וכיון שנתגלו לו מעשיו נזדעזע מיום הדין, שנא׳ (בר׳ כ״ז כ״ג): ויחרד יצחק וכו׳ 4). —[על מאמרו של ר׳ יוחנן: אסור להסתכל בפני אדם רשע, אמר ר״א:] עיניו כהות, שנא׳ (בר׳ כ״ז א׳): ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות — משום דאיסתכל בעשו הרשע 5). — שלש דמעות הוריד עשו מעיניו: אחת של ימין ואחת של שמאל והשלישית היתה קשורה בעינו. אמר הקב״ה הרי הרשע הזה בוכה על חייו, מה אני מחזירו ריקם? מיד אמר לאביו שיברכו 6). — אין קיום השטר אלא בחותמיו. שלא

1) ב״ר ה׳, קה״ר ג׳ י״ד. בדברים ר׳ י׳ בעל המאמר הוא ר׳ יוסי בן זמרא (עי׳ לעיל 7). אולי בראשית היתה הגירסא אר״א א״ר יוסי ב״ז (עי׳ לעיל 7). פירוש המאמר הוא לא כמו שפירשו המפרשים, אלא שהקב״ה בתחלת יצירתו את המים גזר עליהם שיציפו את העולם שתי פעמים בימי אנוש ובימי נח, ולפיכך נא׳ בעמוס שתי פעמים „וישפכם על פני הארץ״, וכ״ז נעשה בשביל שייראו מלפניו. המסרת, שהמבול היה צריך לבוא עוד בימי אנוש בתור ענש בעד חטא ע״ז (בר׳ ד׳ כ״ו), היא עתיקה, עי׳ ספרי לדברים י״א י״ז (§ 43), ששם הובאו שני הפסוקים מעמים. עי׳ נ״כ ב״ר סוף פ׳ כ״ג. — בקה״ר חסר המשל. ע״ד הבטוי „לגיון קשה״ עי׳ להלן פרק ו׳ ריש סימן ח׳.

2) ב״ר סוף ל״ט. עי׳ לעיל 15 הע׳ 3, אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 5.

3) ב״ר ריש ע״ג. בר״ה י״א. הובאו בשם ר׳ אלעזר רק הראיות לשמועה זו: אתיא פקידה פקידה, אתיא זכירה זכירה, כתיב ברחל (בר׳ ל׳ כ״ב): ויזכר א׳ את רחל, וכתיב בחנה (ש״א א׳ י״ט): ויזכרה ה׳, ואתיא זכירה, זכירה מר״ה, דכתיב (ויק׳ כ״ג כ״ד): זכרון תרועה. פקידה פקידה — כתיב בחנה (ש״א ב׳ כ״א): כי פקד ה׳ את חנה, וכתיב בשרה (בר׳ כ״א א׳): וה׳ פקד את שרה.

4) פסיקתא קצ״ט ע״א. השוה: כ״א ח״ב 69 הע׳ 3.

5) מגילה כ״ח.

6) שו״ט פ׳ (4) תנחומא (תולדות ב׳ 24) וקדושים (15) ועי׳ מאמרו של ר׳ שמלאי, לעיל כ״א ח״ב 327 הע׳ 5.

תאמר: אילולי שרימה יעקב באביו לא נטל הברכות, תלמוד לומר (בר׳ כ״ז ל״ג): גם ברוך יהיה 1). — [בדודאים שמכרה לאה לרחל] זו הפסידה וזו הפסידה, זו נשתכרה וזו נשתכרה. לאה הפסידה בכורה ונשתכרה שני שבטים, ורחל נשתכרה בכורה והפסידה שבטים 2). — ראובן 3) — אמרה לאה: ראו מה בין בני לבין בן חמי: דאילו בן חמי (עשו), אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותיה (אעפ״י שמדעתו מכר את בכורתו) דכתיב (בר׳ כ״ה ל״ג): וימכר את בכורתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה? (שם כ״ז מ״א) וישטם עשו את יעקב, וכתיב (שם פסוק ל״ו): הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים וגו׳, ואילו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה (אעפ״י שעל כרחו נטל יוסף את בכורתו) דכתיב (דהי״א ה׳ א׳) ובחללו יצוע אביו נתנה בכורתו לבני יוסף, אפילו הכי לא איקנא (נתקנא) ביה, דכתיב (בר׳ ל״ז כ״א): וישמע ראובן ויצילהו מידם 4). — (בר׳ ל״ח כ״ה). היא מוצאת — היא מיתוצאת מיבעי ליה? (משמע ל׳ הוצאה בעל כרחה; היא מוצאת משמע ל׳ מציאה, רש״י). — לאחר שנמצאו סימניה, בא סמאל ורחקן, בא גבריאל וקרבן 5). —

1) ב״ר ס״ז קרוב לסוף ושם נשנה עוד פעם. וכן בב״ר ע״ח לבר׳ ל״ג ט׳. במקום אין קיום השטר אלא בחותמיו (עי׳ גטין כ״ב:) נאמר בלקח טוב לבר׳ כ״ח א׳: אין קיום הגט אלא בחותמיו. השוה לעיל 46 הע׳ 5.

2) ב״ר ע״ב קרוב לראש. שהש״ר ז׳ י״ד עפ״י גירסת המתנות כהונה. שהבכורה שהיתה נחלת ראובן, שהביא את הדודאים, עברה ליוסף בן רחל, ורחל הפסידה שני שבטים, שאילולי מכרה את הדודאים היתה גם היא מעמידה ארבעה שבטים כאחותה, שילדה עד הזמן ההוא ארבעה. — בילקוט לבר׳ כ״ט (ח״א קכ״ט) בעל המאמר הוא ר׳ ברכיה. בודאי שבמקור הראשון הוא בא בתור מוסר דברי ר״א. — המאמר שבמגילה י״ג סוף ע״א וראש ע״ב על הכתוב (איוב ל״ו ז׳) לא ינרע מצדיק עיניו, בשכר צניעות שהיתה בה ברחל וכו׳ אינו של ר״א עצמו, אלא, לפי גירסת רבינוביץ (VIII 30), ר״א אמר ר׳ חנינא. וצריך אפוא להוסיפו לעיל לכרך א׳ ח״א ע׳ 24. בב״ר ע״א (ה) בא המאמר הזה בתור חלק ממאמר יותר גדול שנאמר ע״י ר׳ לוי, עי׳ לקמן פרק ו׳.

3) כך דורש גם ר׳ יוסי בר חנינא ראובן = ראו בן, עי׳ כ״א ח״ב 201 הע׳ 13.

4) ברכות ז׳: [ואח״ז בא ביאורו של ר׳ יוחנן לשם רות (כ״א ח״ב)]. בכ״י מינכן חסר א״ר אלעזר, אולם בילקוט ובעין יעקב ישנו. לפני המלות „אמרה לאה״ נקל היה להמעתיק להשמיט זה בשגגה.

5) סוטה י׳: וע״ז בא מאמרו של ר׳ יוחנן על הכתוב (תה׳ נ״ו א׳) על יונת אלם וכו׳. (כ״א ח״ב 97 הע׳ 4). דומה לזה מבאר גם ר׳ יודן בב״ר פ״ה (§ 11). סמאל וגבריאל — הראשון שונא ישראל והשני מלאך מגן. זה עומד נגד אם אבות דוד והמלך המשיח וזה עומד לימינה.

ל"ט א'. ויוסף הורד מצרימה. אל תיקרי „הורַד", אלא הוריד, שהוריד איצטגניני פרעה מגדולתן 1). – בר' מ"ה י"ד. ויפול על צוארי בנימין אחיו ויבך. וכי שני צוארים היו לו לבנימין? אלא יוסף ראה ברוח הקדש ששני בתי מקדשות עתידין להבנות בחלקו של בנימין ועתידין ליחרב. ובנימין בכה על צואריו, ראה שמשכן שלו עתיד ליעשות בחלקו של יוסף ועתיד ליחרב 2). – [על מאמרו של רשב"נ, שהכנעני עשו חסד עם יעקב בקבורתו, שואל התלמוד: ומה חסד עשו עמו? וע"ז עונה ר' אלעזר:] איזוריהן התירו 3).

(כיון שיצאו ישראל ממצרים היו נושאין עיניהן, והיו המצרים רודפין אחריהן, שנא' (שמות י"ד י'): ופרעה הקריב *). „נוסעים" אינו אומר, אלא „נוסע", כיון שיצא פרעה והמצריים לרדוף אחריהם תלו עיניהם לשמים וראו שרן של מצרים פורח באויר, כיון שראו אותו נתייראו הרבה, שנאמר: וייראו מאד 4). – למלך שהיה מבקש לישא אשה בת טובים ובת גנוסים (כלו' ממשפחה הגונה), ואמר: אל אהא) איני תובע בה, משאני עושה עמה כמה טובות, ואחר כך אני תובע בה. ראה אותה אצל הנחתום ומילא חיקה גלוסקאות, אצל החנוני – והשקה אותה קונדיטין, אצל הפטם (מוכר עופות פטומים) –**

---

1) סוטה י"ג עי' ההערה הקודמת.

2) ב"ר צ"ג בסוף; וכן במגילה ט"ז ב', ר' בנימין בר יפת בשם ר"א. (בלקח טוב: וכי כמה צוארים היו לו לב') במגילה: כמה צווארים הוו ליה לב'. לפ"ד רש"י, צריך למחוק את המלים הללו מפני שצואר תמיד בא ברבים בכנויים. אולם באמת רק על זאת נוסדה הדרשה, אעפ"י שלא מובן למה לא דרש גם על „צואריו". הפירוש המיוחס לרש"י שעל ב"ר מתרץ קושיא זו: צואריו ל' יחיד הוא, כמו בעליו, אדוניו, אבל צוארי משמע שנים. אפשר גם לשער, שר"א קרא צוארו, בלי יו"ד, ועפ"י הכלל „יש אם למסרת", חשב זה ליחיד.

3) ירו' סוטה פ"א ה"י, ב"ר ק'. בב"ר וכן בשיטה חדשה לברכת יעקב ותנחומא ב' ויחי (18 §) כתוב בשניאה ר' אליעזר במקום ר' אלעזר. ביאור אחר אמר רשב"ל: קישרי כתפיהן התירו, ובתנחומא – ק' אצבעותיהן. מרשב"ל נעשה בשיטה חדשה ר' שמעון בן נחמן, בתנחומא ב' – ר' שמואל בן נחמן.

4) שמו"ר כ"א (5 §): א"ר אלעזר בן פדת. בתנחומא שופטים קרוב לסוף נמצאה הטעמה לשמות י"ד י"ג בשם ר"א בן פדת, מה שבשמו"ר לאותו פסוק נאמר סתם. בשני המקומות הללו בא אח"כ משלו של ריב"ל כ"א ח"א 169 הע' 4.

---

*) הכנסתי את הדברים בסוגריים, מפני שאין להם כל מובן, ועיקר דרשתו של ר"א מתחיל מן „נוסעים לא נאמר" ואולי נשתרבב זה ממאמרו של רשב"ל, עי' במקור.

**) המלות הללו „אל אהא", שנמצאות שתי פעמים בפסיקתא בדף ק"ד ע"א וע"ב, לא נתבארו ·זרק השערות שונות נמצאות בהערת רש"ב לפסיקתא שם.

ומילא חיקה פטומות, אצל פרקדוס*) — ומילא חיקה פרקדיסין. אצל נחתום ומילא חיקה גלוסקאות — הנני ממטיר לכם לחם (שמות ט״ז ד׳); אצל החנוני והשקה אותה קונדיטין — אז ישיר ישראל וכו׳ עלי באר (במדבר כ״א י״ז); אצל הפטם — ומילא חיקה פטומות — ויגז שלוים מן הים (במדבר י״א ל״א); אצל פרקדיס ומילא חיקה פרקדיסין — ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור 1). — בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להן: מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו, דכתיב (תה׳ ק״ג כ׳): ברכו ה׳ כל מלאכיו כו׳ עושי דברו לשמוע בקול דברו. ברישא „עושי״ והדר „לשמוע״ 2) — שמות ל״ב ה׳. וירא אהרן ויבן מזבח לפניו. מה ראה? ראה חור שזבוח לפניו (דריש: וַיִּבֶן מִזָּבוּחַ לפניו), אמר אי לא שמענא להו השתא, עבדו לי כדעבדו לחור ומיקיים בי (איכה ב׳ כ׳): אם יהרג במקדש ה׳ כהן ונביא, ולא הוה להו תקנתא לעולם. מוטב דליעבדו לעגל אפשר הויא להו תקנתא בתשובה 3). — שמות ל״ב ז׳. וידבר ה׳ אל משה לך רד. מאי לך רד? א״ל הקב״ה למשה: משה! רד מגדולתך. כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו, אתה למה לי? מיד תשש כחו של משה ולא היה לו כח לדבר. וכיון שאמר (הקב״ה): הרף ממני ואשמידם (דברים ט׳ י״ד), אמר משה, דבר זה תלוי בי, מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים. משל למלך שכעס על בנו והיה מכהו מכה גדולה, והיה אוהבו יושב לפניו ומתירא לומר לו דבר. אמר המלך: אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך. אמר (האוהב): דבר זה תלוי בי. מיד עמד והצילו 4). — שמות ל״ב י׳. ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם וכו׳ — אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאמרו. מלמד שתפסו משה להקב״ה, כאדם שהוא תופס חברו בבגדו, ואמר לפניו: רבש״ע! איני מניחך עד שתמחול ותסלח להם 5). — אף מרים בנשיקה מתה.

1) פסיקתא ק״ד ע״ב.

2) שבת פ״ח.

3) סנהדרין ז׳. ר׳ בנימין בר יפת בשמו. השוה ויק״ר י׳ (3).

4) ברכות ל״ב.

5) שם (בש״ם ברדיטשוב — ר׳ אבהו). (עי׳ כ״א ח״ב 186 הע׳ 2). בשמו״ר סוף מ״ב — סתם: וכי משה היה תופש בהקב״ה, שהוא אומר לו הניחה לי וכו׳. ע״ש הדרשה העזה שדרש ר״א על „ויחל״: מלמד, שעמד משה בתפלה לפני הקב״ה עד שהחלהו. עוד נמצאו שם מאמרי ר״א הנוגעים לתפלת משה, עי׳ בסימן הבא לשמות ל״ב י׳ ולבמדבר י״ד ט״ז.

*) גם למלה זו אין פתרון, ועי׳ הערת מהרש״ב שם. ולפי הענין הם פרות מתוקים.

אתיא „שם״ (במדבר כ״א א׳) „שם״ (דברים ל״ד ה׳) ממשה (שנאמר בו „על פי ה׳״), ומפני מה לא נאמר בה על פי ה׳, מפני שגנאי הדבר לאמרו 1).

בששים אלף נכבשה ארץ כנען. היא דעתיה דר׳ אלעזר, דאמר ר״א: כל מלחמה שהיא יתרה על ששים אלף מלחמת ערבוביא היא 2). אירכן (יהושע את הגבעונים) כנחש, שנא׳ (יהושע ט׳ כ״ג): ועתה ארורים אתם. וכתיב (שם פסוק ז׳): ויאמר איש ישראל אל החוי. וכי חוי היו? אלא שעשו מעשה חויא (נחש). אמר: יודע אני, שאמר הקב״ה (בר׳ ג׳ י״ז): כי ביום אכלך ממנו מות תמות, אלא אני הולך ומרמה בהן, והן אוכלין ונענשין, ואני יורש את הארץ לעצמי. כך עשו אילו (הגבעונים) אמרו: יודעין אנו שהקב״ה אמר לישראל (דברים כ׳ י״ז): כי החרם תחרימם החתי והאמורי והפריזי כאשר צוך ה׳ אלהיך. וכתיב (שם ז׳ ב׳): לא תכרת להם ברית. הרי אנו הולכין ומרמין בהן, והן כורתין עמנו ברית. מה נפשך? יהרגו אותנו, עברו על השבועה, יקיימו אותנו, יעברו על הגזרה, — בין כך ובין כך הן נענשין, ואנו יורשין את הארץ 3). — שופטים י״ד ד׳. ואביו ואמו לא ידעו כי מה׳ הוא, כי תואנה הוא מבקש מפלשתים. בשבעה מקומות כתיב לא תתחתן בם (ואף על פי כן נאמר, כי מה׳ היא 4). — מיום שברא הקב״ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב״ה צבאות, עד שבאתה חנה וקראתו צבאות (ש״א א׳ י״א). אמרה חנה לפני הקב״ה: רבש״ע! מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח. אמר להם: תנו לי פרוסה אחת, ולא השגיחו

---

1) מו״ק כ״ח, ב״ב י״ז. — בע״ז כ״ה ע״א: כשם שעמדה לו חמה ליהושע, כך עמדה לו חמה למשה ולנקדימון בן גוריון. יהושע — קראי (מפורש במקרא), נקדימון בן גוריון — גמרא (קבלה), משה מנלן? אר״א: אתיא אחל (דברים ב׳ כ״ה), אחל (יהושע ג׳ ז׳) *) (עי׳ כ״א ח״ב 281 הע׳ 6).

2) שהש״ר ד׳ ד׳.

3) ירו׳ קדושין פ״ד ה״א. במדבר ר׳ ח׳. השוה מאמרו של ר׳ לוי (ב״ר כ׳ סי׳ ה׳, שו״ט א׳ י״: הכל מתרפאין לעתיד לבוא חוץ מן הנחש והגבעונים, ע״פ הכתוב ישעי׳ ס״ה כ״ה ויחזקאל מ״ח י״ט. עי׳ עוד מדרש שמואל סוף פכ״ח.

4) ירו׳ סוטה פ״א ה״ח. וע״ז באה הערתו של ר׳ יצחק ממשלי ג׳, ל״ד: אם ללצים הוא יליץ. המספר בשבעה מקומות הוא לאו דוקא, כי הכתוב „לא תתחתן בם״ נאמר רק פעם אחת בדברים ז׳ ג׳. אך איסור החיתון ישנו עוד באיזו מקומות, למשל בשמות ל״ד ט״ז.

---

*) בדפוס ברדיטשוב חסר „א״ר אלעזר״.

עליו. דחק ונכנס אצל המלך, א״ל: אדוני המלך, מכל סעודה שעשית, קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת 1). — חנה הטיחה דברים כלפי מעלה, שנא׳ (ש״א א׳ י׳): ותתפלל על ה׳ 2). — שמואל מורה הלכה בפני רבו היה, שנא׳ (שם א׳ כ״ה): וישחטו את הפר ויביאו את הנער אל עלי. משום דוישחטו את הפר הביאו את הנער אל עלי? אלא אמר להן עלי: קראו כהן, ליתי ולשחוט (שיבוא לשחוט). חזנהו שמואל דהוו מהדרי בתר כהן למישחט (ראה שמואל שהן מבקשין כהן לשחוט), אמר להן: למה לכו לאהדורי בתר כהן למישחט (למה לכם להזור אחר כהן שישחט)? שחיטה בזר כשרה. אייתוהו לקמיה דעלי (הביאוהו לפני עלי). א״ל עלי: מנא לך הא? א״ל: מי כתיב „ושחט הכהן״ — „והקריבו הכהנים״ כתיב, מקבלה (קבלת הדם) ואילך מצות כהונה, מכאן לשחיטה שכשרה בזר. א״ל: מימר שפיר קא אמרת (יפה אמנם אמרת), מיהו מורה הלכה בפני רבך את, וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. אתיא חנה וקא צוחא קמיה: אני האשה הנצבת עמכה בזה וכו׳. א״ל: שבקי לי דאענשיה, ובעינא רחמי ויהיב לך רבא מיניה (תני לי להענישו ואני אתפלל לה׳ ויתן לך בן אחר טוב מזה). א״ל: אל הנער הזה התפללתי 3). — ש״א כ״ג כ״ח. על כן קראו למקום ההוא סלע המחלקות. ולמה נקרא שמה

---

1) ברכות ל״א: בפסיק׳ ר׳ ריש מ״ג (179 ע״ב) יש עוד שתי דרשות אחרות, דומות לזו, לשם צבאות שבתפלת חנה, שתיהן בשם ר׳ יהודה בר סימון. הדרשה הראשונה מובאה בברייתא דל״ב מדות בתור דוגמא למדה השש עשרה (אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 25 הע׳ 17). שתי הדרשות הובאו במדרש שמואל (פ״ב) בקצרה בשם רב. שם דורש ר׳ חני דומה לדרשת ר׳ יצחק. — בברכות ל״א: מובאה עוד דרשה לכתוב „אם ראה תראה״ (ש״א שם) בשם ר״א (בכ״י מינכן חסר שם האומר), ובפסיקתא ר׳—סתם, ובמדרש שמואל בשם ר׳ אחא. הדרשה הבאה אח״כ בשם ר׳ יוסי בר חנינא למה שכתוב ג׳ פעמים אמתך (כ״א ח״ב 211), באה בנוסחא אחרת בשם ר׳ אלעזר. לפי מדרש שמואל ופסיקתא ר׳ בעל המאמר הוא רשב״נ.

2) ברכות שם. אח״כ: ואמר ר״א: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנא, (מ״א י״ח ל״ז): ואתה הסבות את לבם אחורנית... ואר״א: משה הטיח דברים כלפי מעלה, שנא׳ (במדבר י״א ב׳): ויתפלל משה אל ה׳, אל תיקרי „אל ה׳״, אלא „על ה׳״. עי׳ נ״כ מאמרו של ר״א סוכה נ״ג, תענית כ״ה. לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה.

3) ברכות שם. ר״א שם בפי שמואל הדרשה של הספרא לויקרא א׳ ה׳ (זבחים ל״ב). המאמר „המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה״ מובא בעירובין ס״נ. שם ר׳ אליעזר בן הירקנוס אומר: כך מקובלני, שהמורה וכו׳. השוה מאמרו של ר״א שהובא לעיל 29 הע׳ 4 כל המורה הב״ר מורידין אותו מגדולתו.

סלע המחלקות? נחלק הסלע מכאן ומכאן, ונמצא שאול וגבוריו עומדין מצד אחד, ודוד ואנשיו מצד אחד. והוא שדוד אומר (תה' קמ"ב י'): הנותן תשועה למלכים, לשני מלכים, אלו שאול ודוד. שאול שניצל משפיכות דמים, שנא' (ש"א כ"ה ל"ג): אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים והושע ידו לי; ודוד שניצל מחרבו של שאול, שנא' (תהלים שם): הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה 1). – ש"א כ"ד י'. ואמר להרגך ותחס עליך. ואמר – „ואמרתי" מיבעי ליה? ותחס – „וחסתי" מיבעי ליה? – א"ל דוד לשאול: מן התורה בן הריגה אתה, שהרי רודף אתה, והתורה אמרה: בא להרגך השכם להרגו. אלא צניעות שהיתה בך היא חסה עליך. ומאי היא? דכתיב (שם שם ג'): ויבוא אל גדרות הצאן וכו' ויבוא שאול להסך את רגליו. תנא: גדר לפנים מגדר, ומערה לפנים ממערה. להסך – מלמד שסכך עצמו כסוכה 2). – אילמלא שוטרו של דוד, לא היה דוד יכול לעשות את הדין 3), וכן הוא אומר (ש"ב ח' ט"ו; דהי"א י"ח, י"ד־ט"ו) ויהי עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא. וכי דוד ויואב שופטים היו? אלא כל מי שאינו שומע לדין, מוסרין אותו ביד יואב ומוציאין ממנו בעל כרחו 4). – י"א ב'. כי יואב נטה אחרי

---

1) שו"ט י"ח ג' (7 §), חולק על רשב"נ (כ"א ח"ב 272).

2) ברכות ס"ב: עי' לעיל 41 הע' 3 לש"א כ"ד ד'. ההלכה „הבא להרגך השכם להרגו" מדמה רבא (סנהדרין ע"ב: יומא פ"ה) למשפט הבא במחתרת (שמות כ"ב א'), ועוד בפי ר' שילא (האמורא הזקן של דור רב ושמואל). המכילתא לשמות כ"ב א' (השוה יומא פ"ה.) ששם מדובר ע"ד הרשות הנתונה מאת התורה להגן על עצמו, אינה מביאה הלכה זו. אם היא באה בראשונה בתור חלק מדרשתו של ר"א לש"א כ"ד י"א, אז צריך לחשב אותה, כמו גבי ר' שילא ורב, להלכה שנתחדשה בבבל. ואולי היה יסודה איזו ברייתא עתיקה.

3) כך הוא הנוסח הנכון (בילקוט ובכ"י ספרדי). משוטרו נעשה שוטנו, שיטנו, (סיטנו בתנחומא הישן). הגירסא האחרונה הביאה לידי קביעות ערך מיוחד אצל לוי (ח"ג 501 ע"א (בנרמ') ואח"כ פירסט 152) שמוצא לו מקור מן σθενος, וקאהוט (ח"ד 38 ע"ב) שמוצא אותו באפן יותר רחוק מפרסית sutûn, עמוד, מוט. באמת הוא או מהמלה העברית „שוטר", לומר שיואב היה מוציא לפעולה את משפטו של דוד, או שזהו שם משפט (במובן מִשְׁטָר, איוב ל"ח ל"ג) ואז צריך לנקדו שָׁטְרוֹ או שִׁטְרוֹ.

4) תנחומא ב' שופטים (3) א"ר אלעזר בן פדת, בקשר אל מאמרו של ר"א בן שמוע לדברים ט"ז י"ח. עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 5 הע' 39. שם צריך להשלים עפ"י הפסיקתא ר' ריש פל"ג (149 ע"ב) מאמרו של ר"א בן שמוע: אם אין שוטר אין שופט. השופט דן את הדין והשוטר מעשה את הדין. [בתנחומא ב': כיצד כיון שנתחייב אדם בבית דין לחברו, אם אין שם שוטר שיוציא ממנו, כיון שפירש מן הדיינין, אין ספיקה ביד הדיין לעשות לו כלום, אלא א"כ מוסרו ביד שוטר, והשוטר מוציא ממנו].

אדוניה ואחרי אבשלום לא נטה. מאי לא נטה? [אמר רב יהודה שבקש לנטות ולא נטה. מאי טעמא?] — א״ר אלעזר: עדיין לחלוחית של דוד קיימת (ובידו לנצח) 1). — ש״ב כ״ד ט״ז. ויאמר למלאך המשחית בעם רב. א״ל הקב״ה למלאך: טול רב שבהם, שיש בו ליפרע מהם כמה חובות. באותה שעה מת אבישי בן צרויה ששקול כרובה של סנהדרין 2). — עצת מינות היתה בהן (בדואג ואחיתופל). למה היו דומין? לבית שהוא מלא תבן, והיו בבית חורין, והיה התבן נכנס בהן. לאחר ימים התחיל אותו התבן, שהיה בתוך אותן החורין, יוצא. ידעו הכל, כי היה אותו הבית של תבן; כך דואג ואחיתופל לא היו בהן מצות מתחלה, אף על פי שנעשו בני תורה היו כתחלתן. הוי: כי רעות במגורם בקרבם (תהלים נ״ה ט״ז) 3). — מחלקת שהיתה בין רחבעם ובין ירבעם, בין דוד ושבע בן בכרי ראויה היתה להיות, אלא אמר הקב״ה: עדיין לא נבנה בית המקדש, ואני מכניס מחלקת במלכות בית דוד. אלא יבנה המקדש, ואחר כך מה דהוי בסופא הוי 4). — ומה חסד עשה נחש עם דוד, שאמר: כאשר עשה אביו עמדי חסד (ש״ב י׳ ב׳)? אלא כשברח דוד משאול, הלך דוד וכל בית אביו אצל מואב. אמר להם: קבלו בית אבא, שנא׳ (ש״א כ״ב ג׳ ד׳): ויאמר אל מלך מואב יצא נא אבי ואמי אתכם וכו׳. וינחם את פני מלך מואב; וקבלו אותם. כיון שיצא דוד, עמד מלך מואב והרג לאביו ולאמו ולאחיו של דוד, לא נשתייר מהם אלא אחד, שנא׳ (דהי״א כ״ב י״ח) ליהודה אליהוא מאחי דוד. [אמר ר׳ לוי הכהן בר חלפתא: שלא נשתייר מהן אלא אחד]. והיאך נמלט אליהוא? אלא ברח ממלך מואב והלך אצל נחש מלך בני עמון, וקבלו. שלח מלך מואב ואמר לנחש: שמא בא אחד מאחי דוד אצלך? אמר לו: לאו. ושמרו עד שבא דוד. לכך אמר דוד: אעשה חסד עם חנון בן נחש. כיון שבאו שלוחיו של דוד אצל חנון, אמרו לו שרי בני עמון: המכבד דוד את אביך בעיניך כי שלח לך מנחמים (ש״ב י׳ ג׳)? אל תאמן בדוד, למה? שהקב״ה מזהירו בשבילנו. כתיב

---

1) סנהדרין מ״ט.

2) ברכות ס״ב: השוה באורו של ר׳ נחמיה על הכתוב יהושע ז׳ ה׳, ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש — זה יאיר בן מנשה ששקול כרובה של סנהדרין, ב״ב קכ״א (אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 168).

3) במדבר ר׳ י״ח. (§ 17) בכל אפן לקוח זה ממקור יותר עתיק. עי׳ כ״א ח״ב 261 הע׳ 4. המשל בשביל האפיקורסים והמינים נ״כ מבית מלא תבן (ירו׳ סנהד׳ פ״י ה״א), שזה צריך ליחס לר״א, והמשל השני לכיפה של אבנים — לרשב״נ.

4) קהלת ר׳ ג׳ י״א. ר׳ אבהו ור׳ ברכיה בשמו.

בתורתו (דברים כ"ג ד'): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה', וכתיב (שם שם ז'): לא תדרש שלומם וטובתם. והקב"ה מזהירו, והוא מבטל דברי אלהיו ואומר: אעשה חסד עם חנון בן נחש? הלא בעבור חקור את העיר (שם שם). מיד ויקח חנון את עבדי דוד ויגלח וכו'. ורוח הקדש צווחת (משלי כ"ד י'): רעך ורע אביך אל תעזב 1). — מאי דכתיב (ב"ר י"ב ג'): ונברכו בך כל משפחות האדמה? אמר ליה הקב"ה לאברהם: שתי ברכות טובות יש לי להבריך בך: רות המואביה ונעמה העמונית 2). — רות ב' ג'. ותלך ותבוא. — שהלכה ובאת, הלכה ובאת עד שמצאה בני אדם המהוגנין לילך עמהם 3). — רות ב' ה'. ויאמר בעז וכו' למי הנערה הזאת? — וכי דרכו של בעז לשאול בנערה? — דבר חכמה ראה בה: שני שבלים לקטה, שלשה שבלים אינה לוקטה 4). — שם פסוק ז'. וכה תדבקין עם נערותי. וכי דרכו של בעז לדבק, (נ"א: לדבר) עם הנשים? כיון דחזא (שם א' י"ז): ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה, אמר: שרי לאידבוקי (מותר להדבק) בה 5). — שם ב' פסוק י"ד, ויאמר לה בעז לעת האכל גשי הלום. רמז רמז לה עתידה מלכות בית דוד לצאת ממך, דכתיב ביה „הלום", שנא' (ש"ב ז' י"ח): כי הביאתני עד הלום. — שם. ותשב מצד הקוצרים, ולא בתוך הקוצרים. רמז רמז לה, שעתידה מלכות בית דוד שתתחלק 6). — [דהי"א ד' כ"ג. עם המלך במלאכתו ישבו שם. זו רות המואביה, שראתה במלכות שלמה בן בנו של בן בנה], שנא' (מ"א ב' י"ט) וישם כסא לאם המלך — לאמה של מלכות 7).

נעשה בעשרת השבטים מה שלא נעשה בדור המבול: בדור המבול כתיב (בר' ו' ה'): רק רע כל היום, ובעשרת השבטים כתיב (מיכה ב' א'):

---

1) תנח' ב' וירא 25, ר' ברכיה בשמו.

2) יבמות ס"ג. אח"כ בא שם באורו השני, שמבאר „ונברכו בך" במובן הרגיל. רות שהיתה הסבתא של דוד ונעמה (מ"א י"ד, כ"ד) אם רחבעם, אבי ממלכת יהודה, הן שתיהן אמהות של מלכי בית דוד ועומדות יחד בשורה עם תמר אם פרץ (לעיל 51 הע' 5).

3) שבת קי"ג: עי' משנה פאה פ"ו, ה"ה (בכ"י מינכן לא נכונה הגירסא: חכמה יתרה) ל„דבר חכמה" יש אותו המובן כמו נ' דברי חכמה (עניני הלכה), ששאלו אנשי אלכסנדריה את ר' יהושע בן חיננא (נדה ס"ט ע"ב), עי' אגי התנ' כ"א ח"א 134 ואגי אמוראי בבל 128 הע' 65 (בגרמ').

4) שבת קי"ג.

5) שם.

6) שם. עי' כ"א ח"ב 102 הע' 1.

7) ב"ב צ"א: הדברים שבאו בסוגרים הם מהברייתא.

הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם, הרי זה בלילה, בבוקר מנין? — באור הבוקר יעשוה כי יש לאל ידם 1). — יחזקאל כ"ד ו'. לנתחיה לנתחיה הוציאה. כיצד גלו? שבט ראובן ושבט גד גלו תחלה 2). — למה נקרא שמו אחז? שאחז בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. למה היה אחז דומה? למלך שהיה לו בן ומסרו לפדגוג. והיה (הפדגוג) מבקש להרגו. אמר: אם אני הורגו, הרי אני מתחייב מיתה, אלא הרי אני מושך את מיניקתו ממנו, ומעצמו הוא מת. כך אמר אחז: אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן, אין רועה, אם אין רועה, אין עולם. כך היה אחז סבור בדעתו לומר: אם אין קטנים אין גדולים, אם אין גדולים אין חכמים, אם אין חכמים אין נביאים, אם אין נביאים אין רוח הקדש, אם אין רוח הקדש אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, כביכול, אין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל הה"ד (ישעי' ח' ט"ז): חתום תורה בלמודי 3). — ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג, ראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב, דכתיב (דהי"ב ל"ב כ"ה) ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו, כי גבה לבו. אַתְּ המי, חזקיהו מלך צדיק, ואת אמרת „כי גבה לבו"? אלא גבה לבו מלומר שירה. אתא ישעיהו לגביהון דחזקיהו וסיעתו. אמר לון: זמרו ה' (ישעי' י"ב ה'). אמרין ליה: למה? (שם) — כי גאות עשה. אמרין ליה: כבר מודעת זאת בכל הארץ 4). — שבנא (ישעי' כ"ב ט"ו) כהן גדול היה, דכתיב (שם פסוק כ"א): והלבשתיו כתנתך ואבנטך אחזקנו 5). — אל תהי פרשת נדרים קלה בעיניך, שעל ידי פרשת

---

1) שהש"ר א' ד', ר' ברכיה בשמו, בב"ר כ"ח: ר' אבא בר כהנא.

2) איכה ר' פתיחתא ה', חולק על רשב"נ (כ"ח ח"ב 285 הע' 5). בתנחומא כי תשא ושמו"ר מ' (4) נמצא מאמרו של ר"א בן פדת: (אליהו) איש ירושלמי היה, ומשבט בנימין היה, ומיושבי לשכת הגזית היה, ומכרך של יהודה היה, ובשני שבטים היה חלקו. וזהו הרחבה של מאמר התנא ר' אלעזר (אג' התנ' כ"ב ח"ב 5).

3) ב"ר מ"ב, ירו' סנהדרין פ"י ה"ב. 28 סוף ב', [המלות „אם אין עולם כביכול" שבירו' אינן במד"ר, והם בלי ספק נוספו בטעות — המתרגם], ויק"ר י"א, ר' הוניא בשמו. ברות ר' א', א' [שם חסר ג"כ: „אם אין רועה אין עולם" — המתרגם]. ר' חנינא בשמו. באסתר ר' א' [אם אין חכמים אין זקנים, אם אין זקנים אין תורה, אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות — המתרגם] ר' הונא בשמו. עי' תנחומא שמיני ושו"ט ב' הדברים „כך אמר אחז: אם אין גדיים" וכו' נראה שאינם מהמקור הראשון, כי אחרי המאמר: „כך היה אחז סבור בדעתו" וכו', הם למותר.

4) שהש"ר ד' ח', ר' ברכיה בשמו.

5) ויק"ר ה', בסנהדרין כ"ו: לומד ר"א מגזרה שוה: נאמר כאן „הסכן" (ישעי' כ"ב ט"ו) ונאמר להלן „סוכנת" (מ"א ב') ששבנא היה בעל הנאה. השוה האשמה

נדרים נהרגו סנהדרי גדולה של צדקיהו. לפי כשגלה יכניה מינהו המלך נבוכדנצר (לצדקיהו) על חמשה מלכים, ההי"ד (ירמיה כ"ז ג׳): ושלחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ואל מלך צור ואל מלך צידון וכו׳, והוה עליל ונפיק בלי רשו (היה נכנס ויוצא להיכל נבוכדנצר בלי קבלת רשיון). יומא חד עליל לגביה ואשכחיה דתליש בשר ארנבא ואכיל כשהוא חי. א"ל: אישתבע לי דלית את מפרסם לי, ואישתבע ליה. והוון חמשה מלכין יתבין ומפרתין (ומגנין) ליה בנבוכדנצר קדם צדקיהו, ואמרי ליה: לא יאיא (לא נאה) ליה מלכותא לנבוכדנצר, אלא לך יאיא מלכותא דאת מזרעו של דוד. אף הוא מפרתיה לנבוכדנצר ואמר: אנא חזית דהוה תליש בשר ארנבא ואכיל. שלחון מיד ואמרון ליה למלכא: ההוא יהודאה דהוה עליל ונפיק בלי רשו קדמך אמר לן: אנא חמיתיה (כלו׳ ראיתיו) לנבוכדנצר, דהוה תליש בשר ארנבא ואכיל, ההי"ד (מ"ב כ"ד כ׳): וימרד צדקיהו במלך בבל. מיד בא וישב בדפנו של אנטוכיה, ויצאה סנהדרי גדולה לקראתו. כיון שראה אותן שהם כלן בני אדם של צורה, גזר והוציאו להן קתדראות והושיבן. אמר להם: דרשו לי את התורה. מיד היו קורין פרשה ופרשה ומתרגמין אותה לפניו. וכיון שהגיעו לפ׳ נדרים (במדבר ל׳ ב׳): איש כי ידור נדר. אמר להון: אי בעי למיהדר ביה יכול או לאו? (אם רוצה לחזור אפשר לו או לאו). אמרו לו: ילך אצל חכם ומתיר לו את נדרו. אמר להם: דומה אני, שאתם התרתם לצדקיהו השבועה שנשבע לי, מיד גזר והורידן לארץ, ההי"ד (איכה ב׳ י׳): ישבו לארץ זקני בת ציון, העלו עפר על ראשם — התחילו מזכירין זכותו של אברהם, דכתיב (בר׳ י"ח כ"ז): ואנכי עפר ואפר. חגרו שקים — התחילו מזכירין זכותו של יעקב דכתיב (שם ל"ז ל"ד): וישם שק במתניו. מה עשו להן? קשרו שערן בזנבי סוסיהן והיו מריצין אותן מירושלים עד לוד, ההי"ד (איכה ב׳ י׳): הורידו לארץ ראשן בתולות ירושלים 1).

— כולן (דניאל חנניה מישאל ועזריה) מבני יהודה הם 2).— אותו יום (שבו

שמאשים ר"א את המלך אמון (דהי"ב ל"ג כ"ג) — חולק על ר׳ יוחנן, כ"א ח"ב 82 העי׳ 7 — שבא על אמו. אמרה לו אמו: כלום יש לך הנאה ממקום שיצאת ממנו? א"ל: כלום אני עושה אלא להכעים את בוראי. (סנהדרין ק"ג ע"ב).

1) איכה ר׳ ב׳ י׳. חלק מהציור הזה נמצא בנדרים ס"ה. „מירושלים עד לוד" היא שגיאה וצ"ל מדפני של אנטוכיא עד לוד. ע"ד „דפני" (= רבלה, מ"ב כ"ה כ׳) ע׳ כ"א ח"ב 85 העי׳ 6, ששם נרשמו המקורות, שבהם מסופר ע"ד פגישה אחרת, שנפגש נבוכדנצר עם הסנהדרין.

2) סנהדרין צ"ג.

ניצלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש) יום שבת ויום הכפורים היה 1). — מאחר שכתוב בהן (דניאל ג׳ כ״ז): וריח נור לא עדת בהון, ואת אמר (שה״ש ז׳ ט׳): וריח אפך כתפוחים, ולמה היה דומה ריחן? לריח שדה של תפוחים 2). — בשעה שעלו מן הכבשן, נתכנסו כל אומות העולם, שנא׳ (דניאל ג׳ כ״ז): ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא, ורקקו לישראל בפניהם ואמרו להם: אתם ידעתם, שאלהיכם עושה נסים ונפלאות כאלו, וגרמתם לעצמכם להחריב את ביתו! ורקקו בפניהם עד שעשו כל גופם רוק, והיו חנניה וחבריו מגביהים פניהם למעלה וצדקו את הדין ואמרו (דניאל ט׳ ז׳): לך ה׳ הצדקה ולנו בושת הפנים 3). — דניאל סוף ה׳. ביה בלילה קטיל בלשצאר מלכא כשדיא. באיזו שעה נהרג? בשעת מחליית שינתא (בעת שתקפתו שינה מתוקה) 4). — [מרדכי היה אומן את הדסה היא אסתר] בא לו חלב (בדדיו) והיה מיניקה 5). — [למאמרו של ר׳ יוחנן שבשעה שנכנסה אסתר לאחשורוש, בא מלאך ומתח את השרביט, מוסיף רבה בר עופרן משום ר׳ אלעזר ששמע מרבו ורבו מרבו]: מאתים (אמה) 6) — אסתר ז׳ ה׳. ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה. ויאמר, ויאמר — למה? עד שהוא

---

1) שהש״ר ז׳ ט׳.

2) שם. שם על פסוק ח׳ יש מחלוקת בין ר״א ורשב״נ כיצד נעשה להם האור (עי׳ כ״א ח״ב 289) ולד׳ ר״א „כמין טלנס״ למלה זו לא נמצא פתרון. ה׳ נ. בריל (בן חנניה V, 356) גורם טלגס τηλαυγής, לוי ח״ב 161 ע״ב, מתקן וולנס או בלנס מן δαλινός = בית זכוכית. מוספיא גורם פלנים πλανής כוכב תועה, ודעה זו נתקבלה אצל קאהוט VI, 353, ע״א, פירסט 172 ובובר (תנחומא ב, 13, 3). אולם כל אלה אינם מניחים את הדעת. אולי התנחומא בעצמו שם נותן את הבאור הנכון באמרו (שם): „מה עשה הקב״ה? רמז לכבשן ונעשה פלטיה״. ולפי זה הכבשן נעשה לרחוב, לדרך רחבה (πλατεῖα), ששם היו שלשתם יכולים לטייל באופן חפשי.

3) תנחומא כי תשא, בשו״ט קי״ד (5): באיזו זכות יצאו בני ישראל ממצרים? בזכות חנניה מישאל ועזריה, שנא׳ (שמות ב׳ כ״ה): וירא א׳ את בני ישראל, ובהם כתיב (ישעי׳ כ״ט כ״ג): כי בראותו ילדיו מעשי ידי בקרבו יקדישו שמי וכו׳. מהו „כי בראותו ילדיו״? — ילדים אשר אין בהם כל מום (דני׳ א׳ ד׳) שהקדישו את שמי בכבשן האש. בעל המאמר נרשם בטעות ר׳ אליעזר בן יעקב וצ״ל ר׳ אלעזר בן פדת. המאמר הזה נמצא בין מאמרו של ריב״ל ובין מאמרו של ר׳ אבא בר כהנא [וכן בתנחומא הישן חסר „בן יעקב״, וכן באיזה כ״י — רש״ב].

4) שהש״ר נ׳ ד׳. עי׳ דברי רשב״נ כ״א ח״ב 289.

5) בר׳ ל׳ קרוב לסוף, ר׳ אבהו ור׳ ברכיה בשמו (עי׳ לעיל 11 הע׳ 6 ועי׳ בברייתא שבת נ״ג: והערות של אמוראי בבל לנס הזה).

6) מגילה ט״ו ע״ב. נירסאות אחרות אצל רבינוביץ VIII, 80.

הכיר בה שהיא יהודית, היה מסיח עמה על ידי תורגמן, ומשהכיר בה, התחיל הוא מספר עמה 1). — אסתר ז׳ ו׳. איש צר ואויב המן הרע הזה. מלמד שהיתה מחווה כלפי אחשורוש, ובא מלאך וסטר ידה כלפי המן 2). — שם פסוק ח׳. והמן נופל על המטה. נופל — נָפַל מבעי ליה? מלמד שבא מלאך והפילו עליה. אמר: וי מביתא, וי מברא! 3). — אף חרבונה רשע באותה עצה (של המן) היה, כיון שראה שלא נתקיימה עצתו, מיד ברח. והיינו דכתיב (א״וב כ״ז כ״ב): וישלך עליו ולא יחמול מידו ברוח יברח. (הקב״ה משליך פורענות על הרשע בלי חמלה, בני סיעתו וחבריו בורחים מידו – רש״י) 4). — עזרא ג׳ ג׳. ויכינו את המזבח על מכונותיו. מנא ידעי? (מנין ידעו עולי בבל בדיוק את מקום המזבח?) — ראו מזבח בנוי ומיכאל, השר הגדול, עומד ומקריב עליו 5).

ו.

דרשות.

— לבר׳ ו׳ ז׳ 6) משל למלך שהיו לו אוצרות בלומים 7), והיו בני

---

1) ויק״ר כ״ו (8). שם ל„ר׳ אומר" צריך להוסיף „אלעזר". בתנחומא אמור קרוב לראש נשתבש מר״א „דבר אחר" (= ד״א). בתנחומא בובר אמור 5 נשתבש מר׳ אלעזר לר׳ אבין, איכה ר׳ א׳ י״ג. במדרש שמואל כ״ד ח׳: אמר רב בשם ר׳ אליעזר. במקום רב צ״ל בכל אופן ר׳ אבהו (עי׳ R. d. E. J. XXXVI, 307). במגילה ט״ז. בעל המאמר — ר׳ אבהו. אולם בכתבי יד ובמקורות עתיקים נכתב ר׳ אלעזר. באיכה ר׳ ובמדרש שמואל בא להפך: עד שהכיר בה שהיא יהודית, היה הוא מספר עמה, וכשהכיר בה שהיא יהודית התחיל להסיח עמה ע״י תורגמן. הנוסח שבפנים נובע מההכרה היהודית שחשיבות מיוחדה ישנה ליחום היהודי, והנוסח שבאיכה ר׳ ושבמדרש שמואל הוא לפי משפט הגוים, המשפילים את ערך היהודי. הכלל שיסד ר׳ יוחנן, שכל מקום שנא׳ ויאמר ויאמר צריך לדרוש (עי׳ אגי התני כ״ב ח״א 67) הוא יסוד דרשתו של ר״א.

2) מגילה ט״ז א׳.

3) שם. [„וי מברא" רומז למה שנאמר שם לפני זה, שאחשורוש ראה בגינת הביתן מלאכי השרת עוקרין את האילנות].

4) מגילה שם. רבינוביץ רשם נירסאות אחרות בתור בעלי המאמר הזה: ר׳ חנינא, ר׳ חנינא בר חמא, ר׳ חמא בר חנינא.

5) זבחים ס״ב. הציור הזה שמיכאל עומד ומקריב על המזבח של מעלה נמצא גם אצל רב, עי׳ אגי אמוראי בבל 21 הע׳ 127.

6) ב״ר כ״ח קרוב לראש. עי׳ לעיל 57 הע׳ 3 ותמצא משל דומה לזה.

7) אוצרות בלומים, כך נורס הבאור המיוחס לרש״י במקום הנירסא הרגילה בלוסים (וכן בערוך ערך בלס, קהוט ח״ב, 100 ע״ב). זהו רבים מ„אוצר בלום" שבזה

המדינה מליזין אחרי המלך לאמר: עינו של מלך רעה 1). מה עשה המלך? פתח להם המאושרים שבהם, ומלאו את כל המדינה סריית (= סרחון: כי נתעפש מה שהיה באוצר). התחילו גורפין ומשליכין ליאור. כך אלו, החשובים שבהם, עשו, הגרועים שבהם על אחת כמה וכמה! 2) [הנמשל הוא, כי מאלף דורות שעלו במחשבה להבראות, נבראו רק עשרים וששה דורות — לפי דעת ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי — ואם אלה החשובים שזכו להבראות הם כך, הגרועים, אילו נבראו, על אחת כמה וכמה שהיו מקלקלים במעשיהם!] 3) — לוט שלא ישב בסדום אלא מפני ממונו, אף הוא יצא וידיו על ראשו, הה"ד (בר' י"ט י"ז): המלט על נפשך, דייך שאתה ממלט את נפשך 4). — כמה דיות משתפכות, כמה קולמסין משתברין 5) כדי לכתוב „בני חת". עשרה פעמים כתיב בני חת (בבר' כ"ג ובמ"ט ל"ב) כנגד עשרת הדברות. ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של צדיק, כאילו מקיים עשרת הדברות 6). — בר' כ"ד א'. ואברהם זקן בא בימים. מהו בא בימים? בעולם הזה ובעולם הבא. אמר לו (שם ט"ו י"ח): לזרעך נתתי את הארץ הזאת. הראה לו מה

מקלסים את ר' עקיבא (נטין ס"ז ע"א, אדר"נ פי"ח) ואחרי שהגירסא הנכונה שם היא במ"ם, ע"כ גם פה צריך לגרוס במ"ם „בלומים". וכך מתבטלים גם הביאורים השונים שהמציאו ל„בלס". בָּלַם בהוראת סָגַר (עי' לעיל 18 הע' 5) או סָתַם — מספיק כאן לגמרי. המלך שמובא במשל אינו יודע מתחלה — כמו שפירשו המפרשים — שהתבואה שהיתה באוצר נתעפשה, ורק אחרי שהוצאה מהאוצר נגלה זה. אפשר לחשוב, שהתבואה נתעפשה ע"י שהיתה מונחת ימים רבים.

1) כך היא הגירסא הנכונה בערוך ערך בלס, וכן במדרש הוצ' תיאודור (עי' מאנאטסשריפט 38 יאהרגאנג זייטע 25). מ„עינו" נעשה ע"י הטרמינולוגיה של הפילוסופיה המאוחרת „מזגו". אולם לעדות על הגירסא העתיקה נשאר שם התאר „רעה" כמו שהיה. לוי (ח"ג ס"ב) לא צדק בהכניסו למלונו את המלה הזאת בתור הוראה שניה לשרש „מזג" — Temperament. וקאהוט (V, 99 ע"א) נמשך אחריו.

2) דרשתו של ר"א סומכת על המלות „אשר בראתי", שלכאורה הן מיותרות. ה' ו. איינהורן חושב, שהוא מדייק מהמלה „אשר" שבב"ר סוף צ' ר"א דורשה „המאושרין שבהם" (במשל הוא חלק המובחר שבתבואה), ומזה נשתנה במשל „החשובים שבהם".

3) דברי ר"א בנו של ריה"ג הובאו באג' התנאים כ"ב ח"ב 21.

4) ירו' סנה' סוף פ"י, בתור הוכחה למאמר רשב"י לדברים י"ג י"ז, שמתחיל „מוכיח בדבר לוט". במקום „המלט על נפשך" הובא בטעות בירושלמי „מהר המלט", בר' שם פסוק כ"ב.

5) ע"ד המליצה הזו עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 41 הע' 38.

6) בר' נ"ח בסוף, מדרש שמואל סוף פ' כ"ז. (עי' לעיל 21 הע' 7 ועי' 30 הע' 6.

שבעולם הזה ומה שבעולם הבא, לכך נאמר „בא בימים" 1) — בר' כ"ד, ב' המושל בכל אשר לו – שמושל בתורת רבו. בר' ט"ו ב'. הוא דמשק אליעזר, שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים 2).

בר' כ"ד י"ז. ועיני לאה רכות. מאי רכות? אילימא רכות ממש? אפשר – בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, דכתיב (בר' ז' ב') מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה, בגנות צדיקים דבר הכתוב? אלא שמתנותיה ארכות: אחת בכהונה ואחת בלויה ואחת במלכות 3).– תבוא מאירה על לבן שאמר ליעקב (בר' ל"א ל'): למה גנבת את אלהי? לעצמה אינה יכולה להציל, ואחרים היא יכולה להציל? אבל ישראל אינו כן, שנא' (דברים י' כ"א): הוא תהלתך והוא אלהיך. הוא משמר את ישראל, כאב המשמר את הבן, שנא' (תהלים קכ"א ד'): הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל 4). — [כל העושה דבר ולא גמרו] מורידין אותו מגדולתו, דכתיב (בר' ל"ח א'): וירד יהודה מאת אחיו [שהתחיל בהצלת יוסף ולא גמר – רש"י] 5). — שם.

1) תנחומא ב' חיי שרה 6. הוא דורש „בא בימים" שנכנס וצפה בתוך כל הימים של העוה"ז ושל העוה"ב. דומה לזה אמר ר' יוחנן כ"א ח"ב 86: צפה מבעד הוילון של העוה"ז. כלומר ראה מבעד הוילון שמפריד בין העוה"ז לעוה"ב. ואולי נשתכש שם בוילון במקום בפילון, כמו שאמר ר' אבא בב"ר נ"ט. דעתו של ר"א שהקב"ה גלה לאברהם מה שיהיה בעוה"ב היא כדעת ר' עקיבא (עי' אג' התנ' כ"א ח"א 24 הע' 4). שם בב"ר מ"ד מובאה מחלקת אחת בין ר"י בן זכאי ובין ר"ע ומחלקת שניה בין ר' אלעזר ובין ר' יוסי בר חנינא. חד אמר העולם הזה גלה לו, אבל העוה"ב לא גלה לו, ואוחרנא אמר אחד העוה"ז ואחד העוה"ב נילה לו. ומחלקת שניה: חד אמר עד היום הזה גילה לו, ואוחרנא אמר עד היום ההוא גילה לו. אם נאמר שהדעה של ה„אוחרנא" היא של ר' אלעזר, שעפי"ז יפורש מ"ש בבר' ט"ו י"ח „ביום ההוא" רומז ל„יום ההוא" שבזכריהו י"ד ו', שהוא העוה"ב, אז תהיה דעתו זו מתאימה עם מה שנאמר בשמו בתנחו' ב' לכ"ד א'.

2) יומא כ"ח: הדרשה על „דמשק", בר' ט"ו ב', שבב"ר מ"ד (9) נאמרה בשם ר' אלעזר, היא של ר' יוסי בן זמרא, שר"א אמרה בשמו (כך הוא לפי נירסת הילקוט לאותו פסוק).

3) ב"ר קכ"ג. כך הוא לפי הנירסא הנכונה (עי' רבינוביץ XI, 343) כך הוא בב"ר ע' (15). ועי' כ"א ח"ב 69: מהתאר „הגדולה" בבר' כ"ט ט"ז נדרש שם גדולה במתנותיה כהונה לעולם ומלכות לעולם. השאלה היא איך מבאר ר' אלעזר לפי דרשתו את השם „עיני".

4) תנחומא סוף נצבים (ב' 8, שם הנירסא הנכונה „א"ר אלעזר").

5) סוטה י"ג. בקשר עם מאמרו של ר' חמא בר"ג (ח"א 222 הע' 3). במובן זה דורש ר"א את הפעל ירד גם לעיל 21 הע' 7.

ויהי בעת ההיא וירד יהודה. מה כתיב למעלה מן הענין? והמדנים מכרו אותו אל מצרים, ולא היה צריך קרייה למימר אלא ויוסף הורד מצרימה (שם ל"ט א'), ומפני מה הסמיך פרשה זו לזו? כדי לסמוך ירידה לירידה 1). — [כל העובר עברה, היא] קשורה בו ככלב, שנא' (בר' ל"ט י'): ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה. לשכב אצלה — בעולם הזה, להיות עמה — לעולם הבא 2). — שם מ"ה כ"ב. ולבנימין נתן חמש חליפות שמלות. רמז רמז לו שעתיד בן לצאת ממנו שיצא מלפני המלך בחמשה לבושי מלכות, שנא' (אסתר ח' ט"ו): ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וגו' 3). —

שמות ב' ח'. ותלך העלמה. שהלכה בזריזות כעלמה 4). — שם ג' י'. לכה ואשלחך אל פרעה. לכה — ה"א בסוף תיבותא, לומר, שאם אם אין אתה גואלם, אין אחר גואלם 5). — שם ט"ו ב'. אמר משה: בלשון שאמר אבא שירה (בר' י"ד כ"ב): הרימותי ידי אל ה', בו בלשון אני אומר שירה, שנא': אלהי אבי וארוממנהו 6). — מנין לדיין שלא יפסע על ראשי עם קדש, שנא' (שמות כ' כ"ו): ולא תעלה במעלות וכו', וסמיך ליה (שם כ"א א'): ואלה המשפטים 7). — כתיב (שמות מ' ל"ה): ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד, כי שכן עליו הענן, וכתיב (שם כ"ד ט"ז): ויבא משה בתוך הענן? מלמד שתפסו הקב"ה למשה והביאו בענן 8). — שמות ל"ב י'. ואעשה אותך לגוי

1) ב"ר פ"ה קרוב לראש, חולק על ר' יוחנן (כ"א ח"ב 61 הע' 2).

2) סוטה ג': בקשר עם מאמר ר' יונתן (ח"א 61 הע' 2) הדרשה לשכב אצלה בעוה"ז וכו' נמצאה גם בברייתא סתמית ביומא ל"ה: ובב"ר לאותו פסוק, פ' פ"ז קרוב לסוף, בתנחומא סוף וישב הובאו דברי ר' יונתן ור"א סתם, בלי שם אומרם.

3) מגילה ט"ז: ר' בנימין ב"ר יפת בשמו. בנדפסים נשמט „א"ר אלעזר".

4) סוטה י"ב: לפי הנאמר בסדר עולם פ' ג' היתה אז מרים בת שבע שנים וא"כ אין נופל עליה שם עלמה שהיא צעירה או גם נשואה. — לשמות ב' כ"ה עי' לעיל 61 הע' 3.

5) ויקרא ר' א' (5) מפרש „לכה" כמו „לך". בשמו"ר ג' לכה ודאית, כלו' „לך" הוא המובן הודאי, העיקרי, והמובן הליכה בא רק דרך אגב. באג' התנ' כ"א ח"א 151, ח"ב 10; כ"ב ח"א 117 בא ג"כ „ודאי" במובן זה. במובן אחר — אביו ודאי ולא הספק, אמו ודאית ולא הספק, בספרא ויקרא י"ט ג' (צ"ב ע"א מהדו' וייס). השוה לוי ח"א 509 ע"א. ועי' ערכי מדרש 34 וגם 187. — בתנחומא ב' שמות 17 אומר ר' אלעזר: לך היו ישראל מצפים, לך היו ישראל מקוים, ועתה לך גדולה יש לך בדבר הזה. ואח"כ באו דברי ר' יוחנן: א"ל הקב"ה: לך מסור הדבר.

6) ב"ר מ"ג קרוב לסוף. ר' אמי, ר' חלבו ור' ברכיה בשמו.

7) סנהדרין ז'.

8) יומא ד': ר' זריקא בשמו. ויש אומרים שר' זריקא שאל זאת מר' אלעזר.

גדול. אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע! ומה כסא של שלש רגלים (זכות שלשת אבות) אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד (כלו' זרעי שיהיה נשען בזכותי, זכות איש אחד) על אחת כמה וכמה! ולא עוד אלא שיש לי בשת פנים מאבותי. עכשיו יאמרו לי: ראו פרנס שהעמיד: בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים 1). – שמות ל"ב י"ג. אשר נשבעת להם בך. מאי „בך"? אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע! אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ, הייתי אומר: כשם ששמים וארץ בטלים, כך שבועתך בטלה, ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול, מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים 2). – כל ישראל ששים רבוא. ואת אומר (ויקרא ח' ג'): ואת כל העדה הקהל פתח אהל מועד? אלא זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה 3). – פרא בסיליוס או נומוס או גראפוס (προ βασιλεως ο νομος ού γραφεις). בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזרה, רצה מקיימה, רצו אחרים מקיימים אותה (והוא אינו מקיים), אבל הקב"ה אינו כן, אלא גוזר גזרה ומקיימה (בעצמו) תחלה. מאי טעמא? (ויקרא כ"ב ט'): ושמרו את משמרתי אני ה'. אני הוא ששמרתי מצותיה של תורה תחלה 4). – במדבר י"ד, ט"ז. מבלתי יכלת ה'. יכול ה' – מבעי ליה? אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע! עכשיו יאמרו אומות העולם: תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל. [אמר הקב"ה למשה: והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים? אמר לפניו: רבש"ע! עדיין יש להם לומר: למלך אחד יכול לעמוד, לשלשים ואחד מלכים אינו

1) ברכות ל"ב. [טענתו של משה נאמרה ביתר באור ע"י ר"ש בן נחמן, כ"א ח"ב 294 בהערת המתרגם. אז"ר].

2) שם.

3) ויק"ר י' כמעט בסוף. ולהלן שם עוד משלים כיוצא בו. המשל מבר' א' א' ט' [יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד. בנוהג שבעולם אדם מפנה כלי מלא לתוך כלי ריקן, או שמא כלי מלא לתוך כלי מלא? העולם כלו מים במים ואת אומר „יקוו המים"? אלא זה אחד מן המקומות שהחזיק וכו'] הובא בב"ר ה' סתם. (המליצה העולם כלו מים במים נמצאה גם במשלו של ר"א שהובא לעיל 30 הע' 6) ועי' כ"א ח"א 25 הע' 8.

4) ירו' ר"ה פ"א ה"ג. הפתגם היוני מכֻון לזה שהמלך בעצמו עובר על החקים שהוא מיסד (כך היה מנהגם של מלכי רומא). בויק"ר ל"ה מובא המאמר בלי הפתגם היוני. המאמר שהובא בירושלמי סמוך למאמרו של ר"א בשם ר' סימון לויק' י"ט ל"ב מחובר בויק"ר שם למאמרו של ר' אלעזר.

יכול לעמוד 1). — למה נסמכה מיתת אהרן לבגדי כהונה (במדבר כ׳ כ״ח)? מה בגדי כהונה מכפרין אף מיתתן של צדיקים מכפרין 2). — (החשיבות היתרה של פרשת בלעם) מפני שכתובה בתורה (במדבר כ״ב), בנביאים (מיכה ו׳ ה׳), ובכתובים (נחמיה י״ג י״ב) 3. — כתיב (יהושע י״ט נ׳) סרח, וכתיב (שופטים ב׳ ט׳) חרס? — בתחלה פירותיה כחרס ולבסוף פירותיה מסריחין (קודם שבא לידי יהושע היו פירותיה יבשים ורעים כחרס היבש בלי שומן, וכשבאת לידו פירותיה מסריחין מרוב שמנן, כשמשמרין אותן יותר מדאי — רש״י) 4). — שופטים ה׳ כ״ד. תברך מנשים. על אשת חבר הקיני, מנשים באהל תבורך, — מנשי דור המדבר שהן יושבות באהלים, שנא׳ (במדבר י״א י׳) איש לפתח אהלו. ולמה תבורך מהן? הן ילדו וקיימו את העולם, ומה היה מועיל להן? שאלמלא היא (יעל), כבר היו אבודין 5). — שופטים י׳ ו׳. ויעזבו את ה׳ ולא עבדוהו. ממשמע שנאמר ויעזבו את ה׳, איני יודע שלא עבדוהו? ומה תלמוד לומר: ולא עבדוהו? אמר הקב״ה: אפילו כתורמוס הזה ששולקין אותו שבע פעמים ואוכלין אותו בקנוח סעודה לא עשאוני בני 6). — כתיב (שופטים י״ד א׳) וירד שמשון תמנתה, וכתיב (בר׳ ל״ח י״ב): הנה חמיך עולה תמנתה? שמשון שנתגנה בה, כתיב ביה ירידה, יהודה שנתעלה בה, כתיב ביה עליה 7). — כתיב (ש״א י״ז ז׳). חץ חניתו, וקרינן עץ חניתו? עדיין לא הגענו לחצי שבחו של אותו רשע. מכאן שאסור לספר בשבחן של רשעים 8). — ש״א כ״ו י״ט. אם ה׳ הסיתך בי ירח מנחה. אמר הקב״ה לדוד: מסית קרית לי, הרי אני מכשילך בדבר, שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, דכתיב (שמות ל׳ י״ב): כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו וכו׳. מיד (דהי״א כ״א א׳): ויעמד שטן על

---

1) ברכות ל״ב.

2) מו״ק כ״ח.

3) ירו׳ ברכות פ״א ה״ח.

4) ב״ב קכ״ב: ואיכא דאמרי בתחלה מסריחין ולבסוף כחרס.

5) ב״ר מ״ח קרוב לעוף חולק על רשב״ג (כ״א ח״ב 297).

6) ביצה כ״ה: במקורות הארצי ישראליים הובא מאמר דומה לזה מאת ר׳ יוסי ב״ר חנינא, עי׳ כ״א ח״ב 211 הע׳ 4. הערוך ערך „תורמוס" מבאר כי השליקה ז׳ פעמים מרמז על שבעה מיני עבודה זרה שנחשבו בכתוב שופטים שם.

7) סוטה י׳. חולק על רשב״ג, כ״א ח״ב 271 הע׳ 6. עוד דרשה של ר״א על הפעל ירד תמצא לעיל 65 הע׳ 1.

8) סוטה מ״ב.

ישראל, וכתיב, (שם כ״ד א׳): ויסת את דוד בהם לאמר: לך מנה את ישראל, וכיון דמנינהו לא שקיל מינייהו כפר (כשמנה אותם לא לקח מהם כפר), ויתן ה׳ דבר בישראל וכו׳ 1). — מ״א כ״ב ל״ח. והזונות רחצו. למרק שתי חזיונות (הזונות = חזיונות), אחת של מיכיהו ואחת של אליהו. במיכיהו כתיב (שם פסוק כ״ח): אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה׳ בי, ובאליהו כתיב (מ״א כ״א י״ט): במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות וכו׳ 2). — מ״ב, ב׳ כ״ג. נערים קטנים. נערים — שמנוערין מן המצות, קטנים — שהיו מקטני אמנה 3). — ישעי׳ א׳ י״ד. חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, היו עלי לטרח. אמר הקב״ה: לא דיין לישראל שחוטאין לפני, אלא שמטריחין אותי לידע איזו גזירה קשה אביא עליהן 4). — שם, שם כ״ג. יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם. בראשונה היה אדם מת בירושלים והיה ממנה אפוטרופין על היתומים, והיתה אלמנתו תובעת כתובתה מן היתומים, והם הולכין אצל הדיין ומוצאין אותו חשוד עם האפיטרופא 5). — שש גליות (גלתה סנהדרין), שנא׳ (ישעי׳ כ״ו ו׳): כי השח יושבי מרום וכו׳ (שם הכתוב חושב שש השפלות) 6). — ישעי׳ ל׳ כ״ב. צא תאמר לו (לעבודה זרה). צואה תאמר לו. צאהו, נבלהו, את שקורין אותו פני מלך, קורין אותו פני כלב, עין כוס — עין קוץ. גדייא — גליא 7). — ירמי׳ כ״ג י״ג. נאמר בנביאי שומרון „תפלה״, שנא׳: ובנביאי שומרון ראיתי תפלה, ונאמר בנביאי ירושלים תִפלה, הה״ד (איכה ג׳ י״ד) נביאיך חזו לך שוא ותפל 8). —

---

1) ברכות ס״ב: לפי הגירסא השלמה: אני מסיתך ומכשילך.

2) סנהדרין ל״ט.

3) סוטה מ״ו: וכך מבאר ר״א גם „נערים״ שבישעיהו ג׳ ד׳. דרשה כתמית ארצי־ישראלית להשם שנער (בבל), שהם (היהודים היושבים שם) מנוערים מן המצות, בלא תרומה ובלא מעשר (ירו׳ ברכות פ״ד ה״א). השוה מאמרו של רשב״ל, כ״א ח״ב 162 הע׳ 1.

4) שבת קמ״ה: מגילה ל״א, (שם צריך להשלים: א״ר אלעזר).

5) פסיקתא 123 ע״א. עי׳ ר׳ יוחנן כ״א ח״ב 92. דרשתו של ר״א לפרשה ג׳ פסוק ד׳ עי׳ לעיל הע׳ 3 בעמוד זה.

6) ר״ה ל״א: (עי׳ כ״א ח״ב 126 הע׳ 3). לפי הנוסח הנכון (רבינוביץ לאותו דף) שש גלו. חולק על ר׳ יוחנן שאמר עשר גליות (כ״א ח״ב 110 הע׳ 5). דרשת ר״א לישעי׳ כ״ט כ״ג עי׳ לעיל 61 הע׳ 3.

7) ירו׳ שבת פ״ט. ה״א ע״ז מ״ג. ר׳ אבהו ור׳ שמואל בר יצחק בשמו. השוה ב״ר סוף ל״ט. — דרשתו לישעי׳ ס״נ א׳ עי׳ כ״א ח״ב 40 הע׳ 2.

8) איכה ר׳ לאותו פסוק. עי׳ כ״א ח״ב 300 הע׳ 2.

יחזקאל ז׳ י״א. החמס קם למטה רשע. מלמד שזקף עצמו (החמס) כמקל ועמד לפני הקב״ה ואמר לפניו: רבש״ע! לא מהם ולא מהמונם ולא מהמיהם ולא נֹהַ בהם 1). — יחזקאל כ״א י״ז. מגורי אל חרב היו את עמי. אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה ודוקרין זה את זה בחרבות שבלשונן 2). — אין הקב״ה מיחד שמו על הרעה, אלא על הטובה, שנא׳ (יחזקאל ט׳ ה׳): ולאלה אמר וכו׳ (ואינו אומר אמר ה׳) 3). — אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו (שמא פסול הוא), שנא׳ (הושע ד׳ י״ד): ועמך כמריבי כהן 4). — הושע ד׳ י״ד. לא אפקד על בנותיכם כי תזנינה וכו׳ כי הם עם הזונות יפרדו. אמר להם נביא לישראל: אם אתם מקפידים על עצמכם, המים בודקין את נשותיכם, ואם לאו — אין המים בודקין את נשותיכם 5). — מיכה ד׳ ב׳. ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב. אלהי יעקב — ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא לא כאברהם שכתוב בו הר, שנא׳ (בר׳ כ״ב י״ד): בהר ה׳ יראה, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנא׳ (שם כ״ד ס״ג): ויצא יצחק לשוח בשדה, אלא כיעקב שקראו בית, שנא׳ (שם כ״ח י״ט): ויקרא שם המקום ההוא בית אל 6). — מיכה ו׳ ה׳. למען דעת צדקות ה׳. אמר הקב״ה לישראל: ראו כמה צדקות עשיתי עמכם, שלא כעסתי בימי בלעם הרשע, שאלמלא כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. והיינו דקאמר ליה בלעם לבלק (במדבר כ״ג ח׳): ומה אזעם לא זעם ה׳, מלמד שכל אותן הימים לא זעם 7). — מיכה ו׳ ח׳. עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך — עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד — זו גמילות חסדים, והצנע לכת עם אלהיך — זו הוצאת המת והכנסת כלה לחופה. והלא דברים קל וחומר: ומה דברים שדרכן לעשותן בפרהסיא, אמרה תורה: והצנע לכת, דברים שדרכן לעשותן בצנעא — על אחת כמה וכמה! 8). — צפניה ג׳ י״ח. המתפלל תפלת שחרית

---

1) סנה׳ ק״ח.

2) יומא ט׳.

3) איכה ר׳ ב׳ א׳.

4) קדושין ע׳; בסגנון אחר בירו׳ יבמות פ״ח ה״ג. [אר״א עיקר טירוניא שלהן, ועמך כמריבי כהן] וכן בירו׳ קדושין פ״ד סוף ה״א.

5) סוטה מ״ז.

6) פסחים פ״ח.

7) ברכות ז. ע״ז מ״ו; השוה לעיל 67 הע׳ 3.

8) סוכה מ״ט; מכות כ״ד; (הצנע דומה לבצינעא שבארמית).

לאחר ארבע שעות לרבי יהודה (שאמר במשנה ברכות פ"ד מ"א: תפלת השחר עד ארבע שעות) עליו הכתוב אומר: נוגי ממועד אספתי ממך היו (ממועד – מחמת שהעבירו מועד התפלה – רש"י), ומאי משמע דהאי נוגי לישנא דצערא הוא? דכתיב (תהלים קי"ט): דלפה נפשי מתוגה 1). – זכריה ד' י'. מי גרם לצדיקים שיתבזבז שלחנן לעתיד לבוא? קטנות שהיו בהן, שלא האמינו בהקב"ה 2). פעמים שהגשמים יורדין בזכות אדם אחד, בזכות עשב אחד, בזכות שדה אחד, ושלשתן בפסוק אחד (זכריה י' א'): ומטר גשם יתן לכם לאיש עשב בשדה (דריש א–לאיש, ב–לעשב ג–לשדה) 3). – זכריה י' ט'. ובמרחקים יזכרוני – בשכר שהן מזכירין את שמי, אני מושיבן אצלי 4). – משל לבעל הבית שהיו לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע, על מי הוא נותן את העול? לא על זאת שכחה יפה? כך הקב"ה מנסה את הצדיקים, שנא' (תה' י"א ו') ה' צדיק יבחן 5).– משל למלך שעשה סעודה גדולה ואמר לאפיטרופין שלו (לשר ההיכל): זמין לי בני אדם תגרים 6) ואל תזמין לי בעלי מלאכה. אמר לו: אדוני המלך! סעודתך גדולה היא, והתגרין לא יספיקו לאוכלה, אלא עם בעלי מלאכה. כך אמר דוד (תה' כ"ה ז'): כחסדך זכר לי אתה, למען טובך ה'; ונאמר (תה' קמ"ה ט'): טוב ה' לכל 7). – תה' כ"ז. ה' אורי וישעי וכו'. אורי – בים, שנא' (שמות י"ב כ'): ויאר את הלילה, וישעי – התיצבו וראו את ישועת ה' (שם פסוק י"ג), ממי אירא – ויאמר משה אל העם אל תיראו (שם), ה' מעוז חיי – עזי וזמרת יה (שם ט"ו ב'), ממי אפחד – תפול עליהם אימתה ופחד (שם פסוק ט"ז), בקרוב עלי מרעים – ופרעה הקריב (שמות י"ד י'), לאכל את בשרי – אמר אויב ארדף אשיג וכו' (שם ט"ו ט') 8). – תה' ל"ג י"ט.

1) ברכות כ"ח. עי' כ"א ח"א 152 הע' 2.

2) סוטה מ"ח: לבאור המלה קטנות עי' מה שאמר ר"א למלכים ב' ב' כ"ג, לעיל 68 הע' 3.

3) ירו' תענית פ"ג ה"ב. ויק"ר סוף ל"ה, ר' פרא (בויק"ר ר' פפי אולי ר' פדת, בנו של ר"א). ר' חלבו ור' ברכיה בשמו.

4) שו"ט ע' א'. עי' במהדורה של בובר שם 161 בהערה א'.

5) ב"ר ל"ב, ועוד מקורות שנרשמו בכ"א ח"א 74 הע' 2 וח"ב 214 הע' 1.

6) כך היא הגי' הנכונה. ר"א חושב את בעלי המלאכה למדרגה יותר שפלה מתגרים עי' לעיל 21.

7) שו"ט כ"ה ז', אח"ז בא משלו של ר' יוסי בר חנינא לתה' ל"א כ' (עי' כ"א ח"ב 214).

8) פסיקתא קע"ד ע"ב. ר"א פתר קרייה בים וכן בויק"ר ריש כ"א, שו"ט כ"ז (§ 3), פסיק' רבה פ"ח: ר"א בן פדת א' כנגד מלחמת מצרים, תנח' תצוה קרוב לראש: ר"א בן פדת א' מדבר במלחמת מצרים. עי' כ"א ח"א 301 הע' 7.

להציל ממות נפשם. מאיזו מיתה היו (בני קהת ניצולים)? אם ממיתה של עולם? — הרי אין בריה שאינה מתה, ומהו להציל ממות נפשם? אלא ממיתת הארון 1). — תה׳ מ״א ב׳. אשרי משכיל אל דל. ר׳ אלעזר פתר לה במי שהוא קובר מת מצוה 2). — מנא לן דשמא גרם? (שיש לשם השפעה על גורל האדם): שנא׳ (תה׳ מ״ו ב׳): לכו חזו מפעלות ה׳ אשר שם שמות בארץ. אל תיקרי שַמות, אלא שֵמות 3). — [כל המגדל יתום בתוך ביתו, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו], שנא׳ (תה׳ ע״ז ט״ז): גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף, וכי יוסף ילד, והלא יעקב ילד? אלא שיעקב ילד ויוסף כלכל, לפיכך נקראו על שמו 4). — מאי שירה אמרו (הפרות שנשאו את הארון, שמואל א׳, ו׳ י״ב)? — ה׳ מלך ירגזו עמים (תה׳ צ״ט 5) — מאי דכתיב (תה׳ ק״ו ב׳): מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו? למי נאה למלל את גבורות ה׳, מי שיכול להשמיע כל תהלתו (ואין מי שיספר את כלו, לפיכך אין נראה לספר מדעתו, אלא מה שתקנו חכמים — רש״י) 6). — תהלים ק״ו ל׳. ויעמד פנחס ויפלל. „ויתפלל״ לא נאמר, אלא „ויפלל״ — מלמד, כביכול, שעשה פלילות (משפט, ויכוח) עם קונו *). בקשו מלאכי השרת לדחפו. אמר להן: הניחו לו: קנאי בן קנאי (משבט לוי, שמות ל״ד כ״ה), משיב חימה בן משיב חימה הוא 7). — תה׳ קי״ב א׳. במצותיו חפץ מאד. במצותיו — ולא בשכר מצותיו 8). — תה׳ קי״ג א׳. הללויה. למה לא אמר הללו ה׳? אין העולם כדאי להלל בכל השם, אלא בחציו, שנא׳ (תה׳ ק״נ ו׳): כל הנשמה תהלל יה, לכך הללו–יה 9). — כל הנוטל לולב באגודו והדס

1) במדבר ר׳ ריש ה׳ ולהסביר את דבריו מביא מאמרו של ר׳ אסי בן זמרא (שבני קהת נפגעו ע״י הארון) עי׳ כ״א ח״ב 115 — דרשותיו של ר״א לתה׳ ל״ז ז׳ ול״ט ב׳ עי׳ לעיל 10.

2) שו״ט לאותו פסוק.

3) ברכות ז׳:

4) סנהדרין י״ט:

5) ע״ז כ״ד: עי׳ כ״א ח״ב 297 הע׳ 5. במזמור זה פסוק ו׳ נזכר שם שמואל.

6) מגילה י״ח, מכות י׳, הוריות י״ג: עי׳ כ״א ח״ב 249 הע׳ 6.

7) סנה׳ פ״ב: השם „פלילות״ נמצא רק כאן. עי׳ ג״כ סנהדרין מ״ד.

8) ע״ז י״ט. [והתלמוד מוסיף ע״ז: והיינו דתנן: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע״מ לקבל פרס, אבות פ״א מ״ג].

9) שו״ט לאותו פסוק. ר׳ ירמי׳ בשמו.

*) כוונתו למאמר שהובא שם לפני זה (אולי כל המאמר שם הוא של ר״א ומאמרו של ר״י נכנס באמצע בהור מאמר צדדי) אמר לפניו: רבש״ע! על אלו יפלו כ״ד אלף מישראל.

בעבותו מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנא׳ (תה׳ קי״ח כ״ז): אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח 1). – כתיב (תה׳ קמ״ה ט׳): טוב ה׳ לכל וכתיב (איכה ג׳ כ״ה): טוב ה׳ לקויו? משל לאדם שיש לו פרדס, כשהוא משקה, משקה את כולו, כשהוא עודר, אינו עודר אלא טובים שבהם 2). – תה׳ קמ״ו ה׳. אשרי שאל יעקב בעזרו. מה כתיב בתריה? (שם פסוק ו׳): עושה שמים וארץ. וכי מה ענין זה לזה? אלא בשר ודם יש לו פטרון שולט באיפרכיא אחת ואינו שולט באיפרכיא אחרת (επαρχια=מדינה), אפילו תימא קוזמיקרטור (κοσμοκρατωρ=מושל הארץ) שולט ביבשה, שמא שולט בים? אבל הקב״ה שולט בים וביבשה ומציל בים מן המים וביבשה מן האש. הוא שהציל את משה מחרב פרעה, הציל את יונה ממעי הדגה, חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, לדניאל מגוב אריות, הה״ד: עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם 3). – משלי ו׳ כ״ו. כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. מי גרם לו שיכשל באשה זונה על ידי שאכל את ככרה שאינו מעושר 4). – איוב כ״ב כ׳. אם לא נכחד קימנו. בתחלה אבד הקב״ה את ממונן, שלא יהיו אומרים לממוננו הוא צריך, ויתרם אכלה אש, שהיו רואים בלריות (Βολαριον=גושים) של זהב נתכות באש 5). – שה״ש ב׳ א׳. שושנת העמקים. משל את הצדיקים במשובח שבמינים ובמשובח שבאותו המין. המשובח שבמינים „כשושנה״, ובמשובח שבאותו המין – שושנת העמקים, ולא כשושנת ההר שנוחה להכמש, אלא כשושנת העמקים, שמרטבת והולכת. משל את הרשעים במגונה שבמינים ובמגונה שבאותו המין. מגונה שבמינים (ישעי׳ י״ז י״ג): כקש לפני רוח. אם תאמר כמוץ שבבקעה, כבר יש בו לחלוח, אלא „ורדף כמוץ הרים לפני רוח״ 6). – שה״ש ב׳ ב׳. כשושנה בין החוחים. ר׳ אלעזר פתר קרייה בגאולת מצרים. מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים, קשה לבעלה ללקטה, כך גאולתן של ישראל היתה קשה לפני הקב״ה, הה״ד (דברים ד׳ ל״ד): או הנסה אלהים לבוא לקחת

---

1) סוכה מ״ה. ר׳ אבהו בשמו.

2) סנה׳ ל״ט.

3) ירו׳ ברכות פ״ט ה״א. ר׳ זעירא בנו של ר׳ אבהו בשם אביו בשם ר׳ אלעזר.

4) ויק״ר ט״ו קרוב לסוף.

5) ב״ר כ״ח קרוב לסוף. „קימנו״ במובן „יְקוּם״, שר״א מבארו ממון, עי׳ לעיל 20 הע׳ 6.

6) שהש״ר לאותו פסוק. שו״ט א׳ ג׳ (20 §) ר׳ יודן בשמו. כך צריך לבאר מ״ש בשו״ט ר׳ יודן ור׳ אלעזר. בשה״שר יש גם מאמרו של ר׳ יודן בעצמו.

לו גוי מקרב גוי, שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים, אם כן לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו ישראל לעולם 1). — שה"ש ב׳ ז׳. השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה. בצבאות — בצבא של מעלה ובצבא של מטה, בשתי צבאות; או באילות השדה — זו חית השדה, המד"א (איוב ה׳ כ"ג): וחית השדה השלמה לך 2). — שה"ש ב׳ ח׳. מדלג על ההרים. אמר הקב"ה עשיתי לעשו שיהא מעמיד מלכים, שנא׳ (בר׳ ל"ו ל"א): ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום. אם אני מניח לעשו שיהיה מעמיד מלכים עוד, היאך ישראל עומדין? הריני מדלגן (מדלג המלכים) ועושה אותן אלופים (שיהיו תחת מלכים רק אלופים), שנא׳ (שם): אלה אלופי אדום. ואין הרים אלא מלכיות, שנא׳ (זכרי׳ ו׳ א׳): והנה ארבע מרכבות יוצאות מבין ההרים 3). — שה"ש ב׳ י"ד 4). יונתי בחגוי הסלע — שהיו חבוים בסתרו של ים. הראני את מראיך — הה"ד: התיצבו וראו את ישועת ה׳. השמיעני את קולך — זו השירה, שנא׳: אז ישיר משה. כי קולך ערב — זה השיר, ומראך נאוה 5), שהיו ישראל מראין באצבע ואומרים: זה אלי ואנוהו 6). — אעפ"י שנתנה תורה סייג לישראל מסיני, לא נענשו עליה עד שנשנית באהל מועד. משל לדיוטגמא (διάταγμα — מצות המלך), שהיא כתובה ומחותמת ונכנסה למדינה, אין בני המדינה נענשים עליה עד שתתפרש להם בדימוסים של מדינה, כך אעפ"י שנתנה תורה לישראל מסיני, לא נענשו עליה עד שנשנית באהל מועד, הה"ד (שה"ש ג׳ ד׳): עד שהבאתיו אל בית אמי — זה סיני, ואל חדר הורתי — זה אהל מועד, שמשם נצטוו ישראל בהוראה 7). — רות ב׳ י"ד. ויצבט לה קלי ותאכל — בימי דוד, ותשבע — בימי שלמה, ותותר — בימי

---

1) שהש"ר לאותו פסוק. ויק"ר ריש כ"ג.

2) שהש"ר לאותו פסוק. שונה הוא מאמרו של ר"א בכתובות קי"א. א"ל הקב"ה לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה — מוטב, ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

3) שמות ר׳ ט"ו קרוב לראש.

4) שהש"ר לאותו פסוק, ר"א פתר קרייה בישראל שעמדו על הים.

5) מַרְאֵךְ הוא לד׳ ר"א בינוני הפעיל. נאוה—דומה ל„אנוהו".

6) עי׳ ד׳ ר"ע בסוטה ל"ז: (אג׳ התנ׳ כ"א ח"ב 52 הע׳ 1).

7) ויק"ר א׳ כמעט בסוף. שהש"ר ב׳ ד׳. הוראה פירושה תקף הדין. קודם שהיה לתורה תקף של דין היתה רק בבחינת „סייג לישראל" — גדר שמראה על הגבול שבין המותר והאסור, אבל מי שפורץ את הגדר עדיין אין עונש חל עליו.

חזקיהו 1). — ר׳ אלעזר פתח לה פתיחתא להאי פרשתא (של מגילת אסתר) מהכא: — קהלת י׳ י״ח. בעצלתים ימך המקרה — בשביל עצלות שהיתה להם לישראל, שלא עסקו בתורה, נעשה שונאו של הקב״ה מך, ואין מך אלא עני, שנא׳ (ויקרא כ״ז ח׳): ואם מך הוא מערכך; ואין מקרה אלא הקב״ה, שנא׳ (תה׳ ק״ד ג׳): המקרה במים עליותיו 2). — דהי״א כ״ח ב׳. ויקם המלך דוד על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי. אם אחי למה עמי, ואם עמי למה אחי? אמר להם דוד לישראל: אם אתם שומעין לי — אחי אתם, ואם לאו — עמי אתם, ואני רודה אתכם במקל 3).

ז.

דרשות קבוציות.

— בשלשה מקומות הופיע רוח הקדש: בבית דינו של שם ובבית דינו של שמואל הרמתי ובבית דינו של שלמה. בבית דינו של שם, דכתיב (בר׳ ל״ח כ״ו): ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני. מנא ידע? כי היכי דאזל איהו לגבה, אזל נמי אינש אחרינא לגבה? יצאתה בת קול ואמרה: ממני יצאו כבושים (דברים נעלמים. ל״א: כובשי עולם — דוד ומשיח — רש״י). בבית דינו של שמואל, דכתיב (ש״א י״ב ה׳): הנה ענו בי נגד ה׳ ונגד משיחו את שור מי לקחתי וכו׳ ויאמר עד. ויאמר — ויאמרו מיבעי ליה? יצאתה בת קול ואמרה: אני עד בדבר זה. בבית דינו של שלמה, דכתיב (מ״א ג׳ כ״ז): ויען המלך ויאמר תנו לה את הילד החי וכו׳ היא אמו. מנא ידע? דילמא איערומא מיערמא? (אולי היא מערמת). יצאתה בת קול ואמרה: היא אמו! 4). — אמרו רבותינו בשם ר׳ אלעזר בן פדת: בשבעה מקומות

1) שבת קי״ג: לישנא אחרינא: ותאכל — בימי דוד ושלמה, ותשבע — בימי חזקיה, ותותר — בימי ר׳ יהודה הנשיא, דאמר מר: אהוריריה (ממונה על הסוסים והפרדות שלו) דרבי היה עתיר משבור מלכא.

2) מגילה י״א. דרשה זו אומר רב קטינא למטרה אחרת בתענית ז׳ ע״ב (אג׳ אמוראי בבל 72).

3) סוטה מ׳.

4) מכות כ״ג: בשו״ט ע״ב א׳ — „הקב״ה" במקום „רוה״ק". בב״ר פ״ה קרוב לסוף „הופיעה" במקום „הופיע". בעל המאמר שם ר׳ שמואל בר יצחק (ר׳ ירמיה בשמו). בקה״ר ט׳ ט״ז בעל המאמר ר׳ שמואל בר נחמן. המאמר מתחיל: בג׳ מקומות צווחת מדת הדין. ואולם בכל פרט ופרט — ורוח הקדש צווחת ואומרת *). כנראה הכונה

*) עי׳ ערבי מדרש 123, 290.

השוה הקב"ה עצמו עם הבריות הנמוכין, שנא' (דברים י' י"ז): כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים וכו', מה כתיב אחריו? עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר; ואומר (תה' קל"ח ו'): כי רם ה' ושפל יראה; ואומר (ישעי' נ"ז ט"ו): כי כה אמר רם ונשא וכו' מרום וקדוש אשכן ואת דכא ושפל רוח; ואומר (שם ס"ו א'): כה אמר ה' השמים כסאי וכו' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וכו'; ואומר (תה' י' ט"ז): ה' מלך וכו', מה כתיב אחריו? — תאות ענוים שמעת ה'; ואומר (שם ס"ח ה'): סלו לרוכב בערבות וכו', מה כתיב אחריו? אבי יתומים ודין אלמנות; ואומר (שם קמ"ו ו'): עושה שמים וארץ וכו' עושה משפט לעשוקים, יתום ואלמנה יעודד 1). — שלשה הן שלא המתינו בשלותן שש שעות, ואלו הן: אדם וישראל וסיסרא. אדם שנא' (בר' סוף ב'): ולא יתבוששו, לא באו שש שעות והוא בשלותו. וישראל, שנא' (שמות ל"ב א'): וירא העם כי בשש משה — כי באו שש שעות ולא בא משה. סיסרא, שנא' (שופטים ה' כ"ח): מדוע בשש רכבו לבוא. בכל יום היה למוד לבוא בשלש שעות, בארבע שעות, ועכשיו באו שש שעות ולא בא 2). — שלשה צבאים הן 3). צבא לשמים ולארץ וצבא לתלמידים וצבא ליסורין. צבא לשמים ולארץ, שנא' (בר' ב' א'): ויכלו השמים והארץ וכל צבאם 4). צבא לתלמידים, שנא' (איוב י"ד י"ב): כל ימי צבאי איחל

„בג' מקומות" הוא על בית דינם של שם, שמואל ושלמה, ולא על הכתובים. בקה"ר: ממני — ממני היו כל הדברים. ע"ד באור המלה כבושים, עי' ערוך „כבש" ג', קאהוט IV, 190 ע"א; לוי ח"ב, 292 ע"א) ולשון ראשון של רש"י נראה עיקר. על הכתוב „ויאמר עד" נאמר בקה"ר: אתם מעידים על הגלוי ואני מעיד על הנסתרים. וכן גם (סתם) במדרש שמואל י"ד בסוף. בב"ר באה הוספה זו, שמתאימה מאד לשמואל, על ענין תמר (בר' ל"ח כ"ו), ולפי הנראה נשתבש ע"י אי־הבנת המעתיק. על „היא אמו" מוסיף בקה"ר: „היא אמו ודאי".

1) תנחו' ריש וירא. בתנחומא ב' וירא § 2 במקום חבורות—„לבבות" (עי' הערת בובר שם). באג' בראשית י"ט (בית המדרש יילינק IV, 28 חסר „בשם ר"א בן פדת". במקום „חבורת" — „הבריות" (וט"ס הוא). ר' יוחנן גם כן משתמש במקומות א', ג' ו' לדרשה של קבוצה דומה לזו, עי' כ"א ח"ב 115.

2) ב"ר י"ח בסוף. הפעל בושש (ביחד עם ולא יתבוששו) לא נמצא במקום אחר בתנ"ך, ולפיכך בא לדרשו בנוטריקון בא—שש.

3) ב"ר י' קרוב לראש. צבא במובן זמן מוגבל. מכל הפירושים על המאמר הקשה הזה יותר מתקבל על הלב פירושו של בעל „יפה תאר" בשם „ויש מהפשטנים אומרים", ועל פיו הנני מבארו כאן.

4) ר"א חושב ש„וכל צבאם" זהו הזמן המוגבל לקיום שמים וארץ.

עד בוא חליפתי — עד יקום חילופי [1]; וצבא ליסורין מנין? שנא' (איוב ז' א'): הלא צבא לאנוש עלי ארץ [2]. — ר' סימון בשם ר' אלעזר אמר בה ארבע שיטין (ארבע דרשות בענין הצדקה) [3]: מי הוא שעשה חסד עם מי שלא היו צריכין? אברהם עם מלאכי השרת... ומה פרע הקב"ה לבניו? המן יורד להם והבאר עולה להן, והשליו מצוי להן, וענני כבוד מקיפין אותם, ועמוד הענן נוסע לפניהם. והלא דברים קל וחומר: ומה עם מי שעושה חסד למי שאינו צריך לחסד פרע הקב"ה לבניו, מי שעושה חסד עם מי שצריך — על אחת כמה וכמה [4]. — ר' סימון בשם ר' אלעזר אמר בה שיטה חורי: מי הן שלא עשו חסד עם מי שלא היו צריכין לחסד? עמוני ומואבי עם ישראל, דכתיב (דברים כ"ג ה'): על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכי צריכין היו להם ישראל? והלא כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם, והבאר עולה, והשליו מצוי להם, וענני כבוד מקיפות אותם, ועמוד נוסע לפניהם, — אלא דרך ארץ היא, הבא מן הדרך מקדימין לו במאכל ובמשתה. מה פרע להם הקב"ה? מתוך כך — לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'. והרי דברים קל וחמר: ומה אם מי שלא עשו חסד עם מי שאינו צריך חסד, ראה מה פרע להם שכרם, מי שאינו חסד עם מי שצריך חסד — על אחת כמה וכמה!... ר' סימון בשם ר' אלעזר אומר בה שיטה חורי: מי עשה חסד עם מי שחייב לו? יתרו עם משה [5], שנא' (שמות ב' כ'): קראן לו ויאכל לחם. ר' סימון אמר בשכרו האכילו, דכתיב (שם): וגם דלה דלה לנו... ואימתי פרע לו הקב"ה שכרו? ר' יוחנן בשם [ר' אליעזר בנו של] ר' יוסי הגלילי אומר [8]: בימי שאול, הה"ד (ש"א ט"ו ו'): ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו וכו' ואתה עשיתה חסד עם ישראל. וכי עם כל ישראל עשה חסד? והלא לא עשה אלא עם משה לבדו, אלא ללמדך שכל מי שעושה חסד עם אחד מגדולי ישראל, מעלה עליו הכתוב

---

1) הוא אומר בעקבות איוב שאמר עד בוא חליפתי — עד יקום חלופי. לפי הנראה זה היה טֶרְמִין ידוע לעלית התלמידים ממדרגה למדרגה. כיוצא כזה בענין אחר: נושאי המטה וחלופיהן, משנה ברכות פ"ג ה"א.

2) מה שנאמר במדרש שם אח"כ „וכל צביונו של אדם" וכו' אינו ממאמרו של ר' אלעזר, אלא הוא פירוש אחר לאיוב ז' א'.

3) ויק"ר ל"ד (§ 8). ר' סימון בשמו.

4) המאמר הזה מובא גם בשהש"ר ב' ה' בשם ר' אלעזר.

5) בשהש"ר שם אומר ר"א: יתרו ודאי עשה חסד עם משה, ע"פ שמות ב' כ'. וע"ז בא הערת ר' סימון: בשכרו האכילו.

כאילו עשה חסד עם כל ישראל 1). והרי דברים קל וחמר: ומה מי שעשה חסד עם מי שחייב לו, ראה מה פרע לו הקב"ה, מי שעושה חסד עם מי שאינו חייב לו, על אחת כמה וכמה! — ר' סימון בשם ר' אלעזר אומר בה שיטה הורי: מי עשה חסד עם מי שצריך חסד? זה בועז עם רות, הה"ד (רות ב' י"ד): ויאמר לה בועז לעת האכל גשי הלום 2). — מברכתן של צדיקים אתה למד קללה לרשעים ומקללתן של רשעים אתה למד ברכה לצדיקים. מברכתן של צדיקים אתה למד קללה לרשעים, דכתיב (בר' י"ח י"ט): כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו', וכתיב בתריה (שם פסוק כ'): ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה וכו'; ומקללתן של רשעים אתה למד ברכה לצדיקים, דכתיב (שם י"ג י"ג): ואנשי סדום רעים וחטאים וכו', וכתיב בתריה (שם שם י"ד): וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו וכו' 3). — צדיק דר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, רשע דר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם. צדיק דר בין שני רשעים — עובדיה (מ"א י"ח י"ג, שדר בין אחאב ואיזבל), רשע דר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם, — עשו (בין יצחק ורבקה) 4). — משלי ט' ט'. תן לחכם ויחכם עוד, זו רות המואביה ושמואל הרמתי. רות, דאילו נעמי קאמרה לה (רות ג' ג'): ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך וירדת הגרן; ואילו בדידה כתיב (שם פסוק ו'): ותרד הגרן, והדר — ותעש ככל אשר צותה חמותה *). שמואל — דאילו עלי קאמר ליה (ש"א ג' ט'): ואמרת דבר ה' כי שומע עבדך; ואילו בדידיה כתיב (שם פסוק י'): ויאמר שמואל דבר, כי שומע עבדך 5) **). — מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. מן התורה דכתיב (במדבר כ"ב י"ב): לא תלך עמהם, וכתיב (שם פסוק כ'): קום לך

---

1) עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 20 הע' 58.

2) הסיום חסר וצריך להשלימו כמו בשאר השיטות: ומה פרע לו הקב"ה, שהקים ממנו מלכות בית דוד. והרי הדברים קל וחמר: ומה מי שעשה חסד עם מי שעשה חסד פרע לו הקב"ה, מי שעשה חסד עם מי שלא עשה חסד — על אחת כמה וכמה!

3) יומא ל"ח ע"ב.

4) שם.

5) שבת קי"ג;

---

*) שם (בגרן) סכה ולבשה שמלות נאות, כדי שלא יפגשו בה כשהיא מקושטת, ויאמרו זונה היא — רש"י.

**) לא רצה להזכיר את השם, שמא אין זו שכינה.

אתם. מן הנביאים, דכתיב (ישעי׳ מ״ח י״ז): אני ה׳ וכו׳ מדריכך בדרך תלך; מן הכתובים, דכתיב (משלי ג׳ ל״ד): אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן 1). — — כל מקום שנאמר לי — לעולם ולעולמי עולמים. בכורות לעולם, שנא׳ (במדבר ג׳ י״ג): כי לי כל בכור; הכסף והזהב לעולם, שנא׳ (חגי ב׳ ח׳): לי הכסף והזהב; מלכות (בית דוד) לעולם, שנא׳ (ש״א ט״ז א׳): כי ראיתי בבניו לי מלך; והארץ לעולם, שנא׳ (ויקרא כ״ה כ״ג): כי לי הארץ; וישראל לעולם, שנא׳ (שם שם נ״ה): כי לי בני ישראל; והלוים לעולם, שנא׳ (במדבר ג׳ י״ב): והיו לי הלוים; הכהונה לעולם, שנא׳ (שמות כ״ט א׳): לכהן לי 2). — כל מקום שנאמר „וה׳״ — הוא ובית דינו, ובנין אב שבכולם (מ״א כ״ב כ״ג): וה׳ דבר עליך רעה, ושם נאמר תחלה (פסוק י״ט): ראיתי ה׳ יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו 3). — אומות העולם נקראו עדה 4), (איוב ט״ו ל״ד) וישראל נקראו עדה (ויקרא ד׳ ד׳). אוה״ע נקראו אבירים (תה׳ ס״ח ל״א) וישראל נקראו אבירים (ישעי׳ מ״ז י״ב); אוה״ע נקראו אדירים (יחזקאל ל״ב י״ח) וישראל נקראו אדירים (תה׳ ט״ז ג׳); אוה״ע נקראו חכמים (עובדי׳ פסוק ח׳) וישראל נקראו חכמים (משלי י׳ י״ד); אוה״ע נקראו תמימים (משלי א׳ י״ב) וישראל נקראו תמימים (שם כ״ח י׳); אוה״ע נקראו צדיקים (יחזקאל כ״ג כ״ה) וישראל נקראו צדיקים

---

1) מכות י׳: רב הונא בשמו. ולפי לשון אחרת אמר זאת רבה בר רב הונא בשם אביו. ובאור הפסוק הזה של שמעון בן עזאי עי׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״ב 128.

2) תנח׳ ב׳ תצוה 9 § ר׳ מני בשמו.

3) ירו׳ סנהדרין פ״א ה״א ומזה בשהש״ר א׳, ט׳ לירמי׳ י׳ י׳. ירו׳ ברכות פ״ט ה״ז (—לאיוב א׳ כ״א). רק במקום „כל מקום שנאמר״ — „בכל מקום שאתה מוצא״. בבמדבר ר׳ ג׳, לג׳ י״ב. המאמר הוא שם של „רבנן״: כל מקום שנאמר בו ואני, כביכול הקב״ה ובית דינו. בשמו״ר י״ב (סתם, בלי שם אומרו). כל מקום שנא׳ וה׳ הוא ובית דינו של מעלה, ולראיה מבר׳ כ״א א׳ ושמות י׳ כ״ג ולכל אחד נוספה הערה: הוא וסינקליטין (συγκλῆτοι) שלו. בתנח׳ וארא קרוב לסוף, כמו בשמו״ר בהוספה ראיה שלישית מבר׳ י״ט כ״ד. בתנח׳ ב׳ וירא 34: א״ר אלעזר ב״פ: כל מקום שאתה מוצא וה׳ הוא וסינקליטין שלו. לבר׳ כ״א א׳. העצה שמתיעץ הקב״ה עם מלאכי השרת נמסרה שם בהרחבת דברים. הדבר האחרון בא גם בפסיק׳ ר׳ פ׳ מ״ב (175 ע״ב), אלא שהמאמר ניתן שם בצורתו הראשונה. בתנחומא ב׳ בוא 17 (לשמות י״ב כ״ט): כ״מ שנא׳ וה׳ הוא וסינקליטין שלו; וכן וארא 20, לשמות י׳ כ״ג, רק, וה׳ וכל סינקליטין שלו.

4) ויק״ר ה׳ קרוב לסוף. עפ״י הילקוט ישעי׳ מ״ז (ח״ב, שכ״ז) צריך להוסיף בהתחלה: אמר ר׳ אלעזר.

(ישעי׳ ס׳ כ״א); אוה״ע נקראו אישים (תה׳ קמ״א ד׳) וישראל נקראו אישים (משלי ח׳ ד׳); אוה״ע נקראו גבורים (ש״א ב׳ ד׳) וישראל נקראו גבורים (תה׳ ק״ג כ׳) 1).

ח.

אלהים והעולם. ימות המשיח ועולם הבא.

— תה׳ ס״ב י״ג. ולך ה׳ חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. ואם לית ליה, את יהיב ליה מן דידך (ואם אין לו לאיש כל מעשה טוב, אתה נותן לו חסד משלך) 2). — אפילו בשעת כעסו של הקב״ה זוכר את הרחמים, שנא׳ (הושע׳ א׳ ו׳): כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל, (אפילו בשעת הפורענות הוא מזכיר את השם רחמים — עפירש״י) 3). — אף קללתו של הקב״ה יש בה ברכה. אילולי שאמר לו הקב״ה על גחונך תלך, היאך היה בורח לכותל ונכנס לחור וניצל? 4). — בשר ודם, אם שומע דברי אדם, עושה דינו, אם לא שמע, אינו יכול לכוין דינו, אבל הקב״ה אינו כן: עד שלא ידבר אדם הוא יודע מה בלבו. שנא׳ (ישעי׳ ס״ה כ״ד): טרם יקראו ואני אענה, עוד הם מדברים ואני אשמע. וכן בשלמה הוא אומר (דהי״א כ״ח ט׳): וכל יצר מחשבות מבין, עד שלא נוצרה מחשבה בלבו של אדם

---

1) ככה הוא כתוב נכון בילקוט. בויק״ר מביא הכתוב תה׳ נ״ב ג׳. ששם כתוב „הגבור״ ביחיד ומוסב על היהודי דואג. — בילקוט כתוב „אישים״ לפני „צדיקים״.

2) ירו׳ פיאה פ״א סוף ה״א. ירו׳ סנהדרין פ״י ה״א. ירו׳ קדושין סוף פרק א׳. חולק על ר׳ יוסי בר חנינא למיכה ז׳ י״ח (כ״א ח״ב 213). למאמרו זה של ר״א נלותה עוד הערה שלו: ורב חסד — מטה כלפי חסד. וזוהי כדעתו של בית הלל (תוספתא סנהדרין פי״ג, בבלי ר״ה ט״ז: אג׳ התנ׳ כ״א ח״א 13). בבבלי ר״ה י״ז ע״א, ערכין ט׳: מבאר ר״א איך הוא מטה כלפי חסד — כובשו (את כף המאזנים של זכות ומכריעין את העוונות — רש״י), שנא׳ (מיכה ז׳ י״ט): יכבוש עונותינו. בר״ה י״ז: ר״א רמי: כתיב: ולך ה׳ חסד וכתיב: כי אתה תשלם לאיש כמעשהו? מתחילה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, ולבסוף: ולך ה׳ חסד (ולבסוף—כשרואה, שאין העולם מתקיים בדין—רש״י) עי׳ עוד פסיקתא 167 ע״א ושו״ט ל׳ א׳ (§ 4) ולתה׳ פ״ו ה׳ (§ 2).

3) פסחים פ״ז: במקום „לא אוסיף עוד לרחם״, הוא אומר „ארחם״ — רמז שסופו לרחם.

4) ב״ר כ׳ (§ 5) במקום ר׳ אליעזר קרי ר׳ אלעזר. המאמר דומה בתכנו ובצורתו למאמר הקודם.

הוא מבין 1). – בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם: מדת בשר ודם הגבוה רואה את הגבוה, ואין גבוה רואה את השפל, אבל מדת הקב"ה אינו כן, הוא גבוה ורואה את השפל, שנא' (תה' קל"ח ו'): כי רם ה' ושפל יראה 2). – בשר ודם אם בא עני לומר דבר לפניו, אינו שומע הימנו, אם בא עשיר לומר דבר מיד הוא שומע ומקבלו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הכל מתפללין לפניו, והוא שומע ומקבל תפלתן, הנשים והעבדים והעניים והעשירים. תדע לך, שהרי משה רבון של כל הנביאים כתוב בו מה שכתוב בעני. במשה כתיב (תה' צ'): תפלה למשה איש האלהים, ובעני כתיב (שם ק"ב א'): תפלה לעני כי יעטף. זו תפלה וזו תפלה. להודיעך שהכל שוין בתפלה לפני המקום 3).

– מאי „כי זה כל האדם" (קהלת י"ב י"ד)? כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה (שיש בו יראת שמים) 4). – אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא, שנא' (בר' א' ל"א): וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב, ונא' (ישעי' ג' י'): אמרו צדיק כי טוב 5). – האדם הזה ישן על מטתו, והנחש מכאן לפני מטתו, ומה הקב"ה עושה? מכניס בו רוח תזזית: מפשיט בידיו ומפשיט ברגליו ולובש כליו הפוכין, והנחש שומע ובורח. ההי"ד (איוב ל"ז ה'): ירעם אל בקולו נפלאות עושה גדולות ולא נדע 6). – הושע י"ב ו'.

---

1) שמו"ר כ"א (§ 3) אר"א בן פדת.

2) סוטה ה'. לישנא אחרינא רב עוירא. השוה לעיל 8 הע' 6.

3) שמו"ר כ"א (§ 5) ר' יהודה בר שלום בשמו.

4) ברכות ו': שבת ל': רבינוביץ ח"ז, 59 מביא גירסא: כל האדם כלו לא נברא... כך דורש גם אבוה דשמואל בהספדו על ר' לוי בן סיסי, ירו' ברכות פ"ב ה"ח (אג' אמוראי בבל 34). המאמר שבשבת ל"א: נמסר ע"י ר' יוחנן בשם ר"א ע"ד יראת שמים הוא של ר' אלעזר ב"ר שמעון עי' לעיל 8 הע' 6.

5) יומא ל"ח: כמו המאמר הזה, כך המאמר הקודם — המטרה האידיאלית של העולם הוא לגדל את האדם השלם. וכך הוא דורש גם הכתוב שבישעי' ג', י', עי' להלן 83.

6) מדרש שמואל ט' (ב'). בנוסח אחר בשו"ט ר' ק"ה (אר"א בן פדת): ראה מה כתיב: לעושה נפלאות גדולות לבדו (תה' קל"ו ד'), הוא לבדו יודע. המאמר הבא אח"כ: „ומה כתיב בתריה לגוזר ים סוף לגזרים (שם פסוק י"ג) הפרנסה הזו שקולה כנגד הים שנקרע. מה הפרנסה הזו אפשר שיצא אדם מן העולם, שלא יעשה הקב"ה עמו נפלאות וישועות?"—נראה קטוע. אח"כ הוא מוסיף שם: „כיצד? אדם נתון על המטה ונחש מבחוץ, בא לעמוד הרגיש לו הנחש, כיון שבא לפשוט רגליו, ברח הנחש מלפניו (כך הוא לפי נוסחת הילקוט). ברור הוא, כי במדרש שמואל הגירסא היותר עתיקה

וה׳ אלהי הצבאות, שהוא עושה צביונו (כלו׳ רצונו) בבריותיו. דבר אחר: אלהי הצבאות שהוא עושה צביונו במלאכיו. כשהוא מבקש, הוא עושה אותם יושבים, שנא׳ (שופטים ו׳ י״א): ויבוא מלאך ה׳ וישב תחת האלה, ופעמים שהוא עושה אותם עומדים, שנא׳ (ישעי׳ ו׳ ב׳): שרפים עומדים, וכתיב (זכרי׳ ג׳ ז׳): ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה; ופעמים עושה אותם בדמות נשים, שנא׳ (זכרי׳ ה׳ ט׳): והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם, ופעמים בדמות אנשים, שנא׳ (בר׳ י״ח ב׳): והנה שלשה אנשים. ופעמים עושה אותם רוחות, שנא׳ (תה׳ ק״ד ד׳): עושה מלאכיו רוחות, ופעמים אש (תה׳ שם): משרתיו אש לוהט* 1). — בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו, אחת אומרת לו: יבוא שלום, ואחת אומרת: הולך נכחו, ואחת אומרת: ינוחו על משכבותם 2). — בשעה שהרשע נאבד מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה 3) יוצאות לקראתו. אחת אומרת (ישעי׳ נ״ז כ״א): אין שלום אמר ה׳ לרשעים, ואחת אומרת (שם נ׳ י״א): למעצבה תשכבון, ואחת אומרת (יחזקאל ל״ב י״ט): רדה והשכבה את ערלים 4).—

(עי׳ .Revue des Et. Juives XXVI, 305 f). בהמקורות שאינם עתיקים חסר השם האפיני רוח תזזית (עי׳ לוי IV, 635 ע״ד). ע״ד הנחש הבורח עי׳ מאמרו של ר״א לעיל 80 הע׳ 6. עי׳ לעיל 10 הע׳ 8 ע״ד מה שקרה לר״א שניצול בנם מנשיכת נחש.

1) שמו״ר כ״ה קרוב לראש (ר׳ סימון בשם ר״א פתח). השוה את המאמר הסתמי „להמתהפכת" (ב״ר כ״ד), שהם מתהפכים פעמים אנשים, פ׳ נשים, פ׳ רוחות, פ׳ מלאכים. בלקח טוב לאותו פסוק „שמתהפכין לכל ענין". (פ׳ נשים—חסר שם).

2) בפסיק׳ ר׳ ב׳ קרוב לראש (5 ע״א וע״ב) קצת בצורה אחרת בשם ר׳ חייא הגדול. בודאי נשתבש מר׳ חייא בר גמדא, שמאמרו (בכתובות ק״ד.) ע״ד מיתתן של צדיקים בשם ר׳ יוסי בן שאול, סמוך למאמרו של ר״א.

3) עי׳ כ״א ח״ב 121 הע׳ 2.

4) כתובות ק״ד, המלאכים באים תדיר באגדת ר״א. צריך להזכיר פה מאמרו (בפסיק׳ ק״ח ע״א): במקום שיש אוכלוסין יש דוחק, אבל בסיני, כשבא הקב״ה, ירדו עמו אלפי אלפים ורבוא רבבות אלפי שנאן, אעפי״כ היה להם ריוח, כמד״א (ירמי׳ מ״ח י״א): שאנן מואב. (דורש: שנאן—שאנן). וכן בתנח׳ ב׳ יתרו (14 §), מקוצר בפסיק׳ ר׳ כ״א (103 ע״ב). עוד שתי דרשות של ר״א בפסיקתא: א) שנאן—שנונים. כלן ירדו

---

*) במדרש שם נמצא ע״ד שיטה אחרת, שאולי גם היא של ר״א: ד״א „ה׳ אלהי הצבאות"— שעושה צביונו בעולם, כשבקש הוציא לחם מן הארץ, שנא׳ (תהלים ק״ד): להוציא לחם מן הארץ, והוריד מים מן השמים, שנא׳ (דברים י״א י״א): למטר השמים תשתה מים. וכשבקש העלה מים מן הארץ, שנא׳: עלי באר ענו לה (במדבר כ״א י״ז), והוריד מן לישראל מן השמים, שנא׳ (שמות ט״ז ד׳): לחם מן השמים.

(שמות ח׳ י״ד). אצבע אלהים היא, מכאן שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה 1). –

– הראשונים (דור הבית הראשון) נתגלה עונם (ע״י הנביאים) ונתגלה קיצם (שבעים שנה של גלות בבל); השניים (דור של הבית השני) לא נתגלה עונם ולא נתגלה קיצם 2). – עד שלא בא הקץ הקב״ה עושה עצמו כישן כביכול, שנא׳ (תה׳ ע״ח ס״ה): ויקץ כישן ה׳, אבל כשיבוא הקץ – כגבור מתרונן מיין 3). – [אין לך קץ מגולה] אף מזה, שנא׳ (זכרי׳ ח׳ י׳): כי לפני הימים ההם שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה. וליוצא ולבא אין שלום מהצר 4). – סמוך לימות המשיח עשרה מקומות נבלעין, עשרה מקומות נהפכין, עשרה מקומות נהרגין 5). – בדור שראוי כליה מלך המשיח בא 6). – כל צר האמור במקרא חסר, על אומה הרשעה הזו (רומא) מדבר, (דריש: צֹר=צָר). מה מצרים לקו בדם, אף אומה הרשעה הזו (ישעי׳ ל״ד ט׳): ונהפכו נחליה לזפת*). כשם שהביא הקב״ה על המצרים עתיד להביא על אומה זו (רומא), שנא׳ (ישעי׳ כ״ג ה׳): כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר 7).

שנונים לכלות את שונאיהן של ישראל, שאילו לא קבלו את התורה, היו מכלין אותם. ב) שנאן–שֶׁנָּאִין. הנאין והמשובחין שהיו ביניהן (בין המלאכים). תנח׳ ב׳ שם. שו״ט לאותו פסוק (מהדורת ב׳ 160 ע״ב). בפסיקתא–סתם, בלי שם האומר.

1) סנה׳ ס״ז: ומזה בשמו״ר סוף פ״י. בתנח׳ וארא לאותו פסוק: בלטיהם מעשה שדים, לפי שאין השד יכול לעשות פחות מכשעורה.

2) ירו׳ יומא פ״א ה״א; בבבלי ט׳: ביחד עם ר׳ יוחנן.

3) שו״ט לאותו פסוק, ר׳ ברכיה בשמו. בירו׳ סוף מע״ש–סתם: כביכול, כאלו לפניו שינה, בשעה שישראל בצרה ואוה״ע ברוחה.

4) סנה׳ צ״ח.

5) פסיקתא רבה סוף פ״א.

6) שם.

7) תנח׳ ב׳ וארא 15, בא 6, תנח׳ וארא קרוב לסוף. „בא" קרוב לראש. שמו״ר ט׳ בסוף. בפסיק׳ ר׳ י״ז (89 ע״ב) בעל המאמר לישעי׳ כ״ג ה׳ הוא ר׳ ברכיה (ר׳ לוי חתנו של ר׳ זכריה בשמו)**). הכלל ע״ד צר נמצא גם בב״ר סוף ס״א: כל צור שכתוב במקרא מלא, בצור המדינה הכתוב מדבר, חסר – ברומי הכתוב מדבר, וכך בפסיק׳ ר׳ 90 ע״א. ששם אחרי „רומי" נוסף „הרשעה". בתנח׳ ב׳ בא 6: במלכות רומי הרשעה, בהטעמה – „שהיא מצירה לישראל", וכן בתנחומא וארא. במקור הזה (לא בתנחומא של בובר) כתוב שבוש בלתי מובן – „קפוטקיא" במקום „צור המדינה" (Tyrus). עי׳ מאמרו הדומה של ר׳ חמא בר חנינא, כ״א ח״א 227 הע׳ 5.

---

*) יש כאן טעות וצ״ל: ורותה ארצם מדם (ישעי׳ ל״ד ז׳).

**) צ״ל להפך: ר׳ זכריה חתניה דר׳ לוי, עי׳ לקמן פרק ו׳ בפתיחתא.

— מתוך שלותן של רשעים בעולם הזה, אתה יודע מתן שכרן של צדיקים בעולם הבא. מה עם הרשעים כך, [עם] הצדיקים על אחת כמה וכמה! הה"ד (תה׳ ד׳ ח׳): נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו 1). — עתידין צדיקים שאומרין לפניהן קדוש, כדרך שאומרין לפני הקב"ה, שנא׳ (ישעי׳ ד׳): והיה כל הנותר בציון וכו׳ קדוש יאמר לו 2). — אור שברא הקב"ה ביום הראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן, שנא׳ (איוב ל"ח ט"ו): וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו? לצדיקים לעתיד לבוא, שנא׳ (ישעי׳ ג׳ י׳): אמרו צדיק כי טוב. כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח, שנא׳ (משלי י"ג ט׳): אור צדיקים ישמח 3). —

---

1) שו"ט ל"ז בסוף.

2) ב"ב ע"ה: מה שבבבלי סוף תענית (ל"א ע"א) אומר עולא מבירי בשם ר"א, זהו של ר׳ חנינא, כ"א ח"א 33 הע׳ 10.

3) חגיגה י"ב. בב"ר י"א קרוב לראש, וכן בפ׳ י"ב בעל המאמר — ר׳ יהודה בר סימון, בפתיחתא לאסתר מקוצר, שמו"ר ר׳ ל"ה, תנחומא שמיני. בפתיחתא לרות רבה סתם. לכאן צריך להוסיף מאמרו של ר"א לזכריה י"ד ד׳: אור יקרות — אור שיקר בעולם הזה וקפוי לעולם הבא.

פרק שני.

ר' אבהו.

הגדול בין תלמידי ר' יוחנן, יורשי כבודו אחריו, היה ר' אבהו [1]. אמנם על שדה ההלכה אולי עמד במדרגה נמוכה מאחדים מחבריו, כמו ר' אמי ור' אסי, אבל הוא היה בא־כח של עם ישראל לפני המושלים הרומאים שישבו בקסרין וראשי הכנסיה הנוצרית אשר שם, וידע להגן על עמו ועל תורתו בכבוד ובחריצות. ביִחוד הצטין בתור מבאר המקרא ובתור בעל כשרון אגדי, והודות למעלותיו האישיות היה אהוב ומכובד במדה מְרֻבָּה. נוסף לזה היתה גם חיצוניותו הדורה. כמו ר' יוחנן, היה גם ר' אבהו יפה תאר, „מעין שופריה דיעקב אבינו" [2], ועוד עלה על ר' יוחנן בהדרת פניו, כי זקנו היפה הוסיף לו עוד לוית חן [3]. כאלו קריאה של שמחה על חמדת תארו נשמעה מתוך דברי ר' אבהו אלה: מנין שהקב"ה משתבח בבעלי קומה, שנא' (עמוס ב' ט'): ואנכי השמדתי את האמרי אשר כגבה ארזים גבהו [4]. על דבר חסנו הגופני מספרים מעשיות כמו על גבורתו של ר' יוחנן [5].

1) עי' ג. פֶּרליץ. ר' אבהו. תכונת אמורא אחד ארצי־ישראלי ותולדות חייו. גרץ מאנאטסשריפט 1887 ע' 60—88; 119—126; 269—274; 310—320. — השם „אבהו" לא נמצא קודם. פרנקל (במבוא 58 ע"ב) מנה לא בצדק עוד ר' אבהו אחד קדמון. שתי ראיותיו מופרכות, כי ר' אבהו שנזכר בירו' ברכות פ"ה ה"א „ר' אבהו בשם ר' אבהו—הראשון הוא ט"ס. ובירו' בכורים פ"ב ה"א „חילפי בר בריה דר' אבהו אמר שמעית קליה דרבי דרש". במקום דרבי צ"ל דסבי (עי' להלן 96 הע' 4).

2) ב"מ פ"ד., ב"ב נ"ח.

3) ב"מ שם. רש"י מבאר שם „הדרת פנים" זהו זקן. הפירוש הזה מבוסס על פתגמו של ר' יהושע בן קרחה (שבת קנ"ב.) ושל ר' עקיבא (בקה"ר י' ז'): הדרת פנים זקן. (עי' אג' התנ' כ"א ח"ב 298 וכ"ב ח"ב 36 הע' 14).

4) בכורות מ"ה. [המאמר הזה אמר ר' אבהו בשם תנא, עי' בספרו „טראדיציאן" 243 הע' 1].

5) כתובות ס"ב., ברכות ס'., ירו' ביצה פ"א ה"ו. במקור האחרון אומר ר' אבהו: שמרתי כח לזקנותי. כמו שאמר ר' יוחנן בכתובות שם: אם כן מה אני מניח לעת זקנה. ע"ד רגילותו לסמוך בלכתו על מי שהוא עי' יבמות מ"ב: מסתמיך ואזיל ר' אבהו אכתפיה דר' נחום שמעיה. ר' נחום זה הוא בודאי אותו ר' נחום, שפרנקל (מבוא 116 ע"א) חושב, שהוא הראשון שנקרא בשם זה, ושהוא (בירו' ב"ב פ"ד ה"א) אמר בשם ר' חייא בר אבא. שר' אבהו היה אוהב להתרחץ, כמו ר' יוחנן, מוכח משבת מ': (שט באמבטי).

הוא היה גם עשיר 1), ולפי הנראה, אעפ״י שעל דבר אבותיו לא נודע כלום 2), היה מגזע משפחה, שישבה מימי קדם בקסרין 3). הראשון בין רבותיו אפשר לחשב את ר׳ יוחנן 4) שבשמו מסר הרבה מאמרי אגדה 5). גם בשם ר׳ שמעון בן לקיש מסר הרבה 6). בלויתו בא ר׳ אבהו, אולי בעת שנמנה שם לפרנס הצבור׳ לקסרין 7). בשבתו, כנראה, הרבה שנים בטבריה, עמד ר׳ אבהו ביחוסים קרובים ביחוד אל ר׳ יוסי בר חנינא, ואפשר לחשב את ר׳ אבהו גם לו לתלמיד 8), והוא מסר את מאמריו באגדה 9). דברים אחדים מסר גם בשם שאר חכמי

1) בשבת קי״ט. „ר׳ אבהו הוה יתיב אתכתקא דשיני ומושיף נורא״ (יושב על כסא שן ומנשב באש לכבוד השבת). את מפתח הארגז (διπλοματαριον, עי׳ פליישר אצל לוי ח״א 442 ע״ב), שבו היו שמורים חפציו היקרים, היה אוחז בידו גם בעת דרשותיו בימי החגים, ירו׳ ביצה פ״א סוף ה״ו. העבדים הגותיים, שעליהם היה סומך ר׳ אבהו בבית המרחץ, לא היו, כנראה, עבדיו, אלא משרתי המרחץ. גרץ (ח״ד 307 בגרמ׳) אומר, שר׳ אבהו עסק בתעשיה של קשוטי נשים. אולם מהמקור שהביא לראיה (ירו׳ ב״מ סוף פ״ד) נראה רק שהיה מוכר איזה מין רחיים של נשים (לסוטיא).

2) בתנחומא ריש ויצא כתוב: ר׳ אבהו בר חנינא, אך הגירסא הנכונה צ״ל: ר׳ חנינא בר ר׳ אבהו, כי כן הוא בשו״ט צ״א. פרליץ ע׳ 61 נמשך אחרי הגירסא המוטעה וכתב שאבי ר׳ אבהו היה ר׳ חנינא.

3) עי׳ המסרת החשובה שלו ע״ד תולדות קסרין מגילה ו׳. (השוה: אופנהיים, מאנאטס-שריפט IX, 198 ולהלן) וכן מסרת שלו על דבר איזה פרט בנוסח הכתובה בקסרין (ירו׳ כתובות סוף פי׳ ד׳). ר׳ תחליפא חותנו, שר׳ אבהו אומר בשמו מאמר אחד של אגדה (קהלת ר׳ י׳ כ׳) אולי הוא ר׳ תחליפא דקיסרין.

4) עי׳ כ״א ח״ב, 12.

5) עי׳ כ״א ח״ב 17 הע׳ 1; 31 הע׳ 3; 32 הע׳ 6; 35 הע׳ 9; 36 הע׳ 2; 46 הע׳ 1; שם הע׳ 5; 47 הע׳ 6; 55 הע׳ 1; 56 הע׳ 3, 4, 5; 58 הע׳ 11; 69 הע׳ 4; 98 הע׳ 1; 111 הע׳ 5; 118 הע׳ 2.

6) עי׳ כ״א ח״ב 143 הע׳ 6; 157 הע׳ 8; 164 הע׳ 1. — בתנחומא ב׳ וישלח 20 נמצא מאמרו של ר׳ אבהו — בצורה אחרת — שבב״ר פ׳ (עי׳ כ״א ח״ב 153 הע׳ 3). נאמר בשם רשב״ל. וכן המאמר השני שבתנח׳ ב׳ שם מיוחס לר׳ אבהו, בב״ר צ׳, ויק״ר כ״ד (עי׳ כ״א ח״ב 81 הע׳ 3) נאמר בשם רשב״ל. וכן מאמר אחד בתנח׳ ב׳ ויצא 22 מיוחס לר׳ אבהו, מה שבמקורות אחרים (עי׳ כ״א ח״ב 229) מיוחס לר׳ חמא בר חנינא.

7) שהש״ר א׳ ו׳. עי׳ כ״א ח״ב 155 הע׳ 2.

8) עי׳ כ״א ח״ב 199. שניהם ביחד עם רשב״ל בטיול, ח״ב 198 הע׳ 1.

9) עי׳ כ״א ח״ב 177 הע׳ 4; 200 הע׳ 1; 203 הע׳ 1, 4; 205 הע׳ 2; 208 הע׳ 3, 6; 209 הע׳ 6; 211 הע׳ 2; 212 הע׳ 5; 213 הע׳ 4; 216 הע׳ 4.

ארץ ישראל, שאותם אולי עוד ידע פנים בפנים 1). לא ידוע ברור יחוסו לר׳ אלעזר בן פדת, שבשמו מסר מאמרים של ר׳ חנינא 2) ובשמו מסר בכלל הרבה מאמרי אגדה 3). גם מאמרים של ר׳ שמואל בר נחמן מסר ר׳ אבהו, פעם אחת מדרשה אחת שדרש רשב״נ בלוד 4). פעם שמע (בתרסוס) את ר׳ נחום בן סימא, דרשתו לשמות י״ב ג׳, וקבל אז ממנו דרשה אליגורית 5). מחבריו שבישיבתו של ר׳ יוחנן עמד אליו ביחס קרוב ר׳ חייא בר אבא. ידוע הוא המעשה 6) איך ששניהם דרשו פעם באותה העיר וכל העם עזבו את דרשתו של ר׳ חייא בהלכה והלכו לשמוע את דברי ר׳ אבהו באגדה. וכאשר חלשה דעתו של ר׳ חייא, פייסו ר׳ אבהו ואמר: אמשל לך משל: למה הדבר דומה? לשני בני אדם אחד מוכר אבנים טובות, ואחד מוכר מיני סידקית, על מי קופצין? לא על זה שמוכר מיני סידקית? 7). כל יומא

---

1) ר׳ חנינא — כ״א ח״א 8 הע׳ 5; 27 הע׳ 3. ר׳ יונתן — ח״א 71 הע׳ 3; ר׳ יוסי בן זמרא שם 110 הע׳ 7; 113 הע׳ 1. ר׳ יהושע בן לוי שם 172 הע׳ 6. אולי גם ר׳ ינאי, ע׳ ח״א 42 הע׳ 2. ר׳ אבהו משבח ג״כ את רבו ר׳ יונתן בן עכמאי, שנזכר בסנהדרין י״ד, ירו׳ שבת פ״ב כמעט בסוף ה״א.

2) עי׳ כ״א ח״א 18 הע׳ 2; 24 הע׳ 4.

3) עי׳ לעיל 11 הע׳ 6. בסוטה כ״ב. אמר ר׳ אבהו מאמר באגדה בשם רב הונא בשם רב. אולם במקום „אבהו״ צ״ל „אבא״ (השוה אג׳ אמוראי בבל ע׳ 3 הע׳ 9).

4) עי׳ כ״א ח״ב 251 הע׳ 1. הבאור למדהבה, ישעי׳ י״ד ד׳; בויק״ר ט״ו קרוב לסוף, לפ״ד הערוך ערך „מד״ 1 (קאהוט V, 83 ע״א) איננו של רשב״נ, אלא של ר׳ אבהו. קרוב הדבר שרשב״נ מסר בשמו.

5) פסיקתא ר׳ ט״ו (78 ע״ד), ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבהו דרש נחום בר סימאי בטריסים. ע״ד השם טריסים עי׳ ערוך השלם IV, 88 ע״ב. ע״ד נחום בן אחד התנאים האחרונים, סימאי, (אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 194 — 196) עי׳ פרנקל מבוא הירו׳ 116 ע״א וב׳.

6) סוטה מ׳.

7) מיני סדקית. הערוך ערך „סדק״ (קאהוט VI, 184 ע״א) מפרש מלי מחט סדקית, שבו מאחים קרעים, סדקים. (עי׳ ערוך ערך סדק VI 26 ע׳, רש״י בעירובין נ״ג). את הבאור הזה מרחיב רש״י: לא רק מחטין, אלא עוד דברים קלים, שהנשים והעניים קונים אותם, „כגון פלכים מחטין וצנורות״. שזהו פירוש רחוק נראה לעינים. עוד פחות מניח את הדעת באורו של לוי (ח״ג, 481 ע״א) ושל קאהוט (VI, 148 ע״ד). אני חושב ש„סדקית״ היא צורה עברית מהמלה סידקי, סדקי — שוק של תבואה (σιτική scil. ἀγορὰ) ומזה שוק בכלל. מיני סדקית הם לפי זה כל סחורות זולות הנמכרות בשוק. הצורה העברית „סדקית״ נמצאת רק בתלמוד הבבלי, ואינה במקורות הארצישראליים, אפשר שבמקור הראשון היה כתוב מיני סדקי ומחט סדקי. לחשוב שהשם סידקי, שבא רק במובן שוק, הוא מן σιτοδόκη או σιτοδήκη —

אלויה ר׳ חייא לר׳ אבהו עד אושפזיה, משום יקרא דבי קיסר (כבוד הקיסר, שר׳ אבהו היה איש רשמי). ההוא יומא אלויה ר׳ אבהו לר׳ חייא בר אבא עד אושפיזיה. — ר׳ אבהו היה שושבינו של ר׳ סימון, אחי ר׳ חייא בר אבא 1). על דבר יחוסו של ר׳ אבהו לר׳ סימון, אחרי מות ר׳ יוחנן רבם, מְסַפר: שמעון בר ווא הוא בדַמְסְקוס (בדמשק), ואיתמנין דקיקין מיניה (ונסמכו צעירים ממנו) והוא לא איתמני. שמעון בר ווא היה בקי במרגליתא, בכל מלה (בכל דבר) ולא הויה ליה עיגול למיכליה. והוה ר׳ יוחנן קרי עליה (קהלת ט׳ י״א): וגם לא לחכמים לחם. אמר: כל מי שאינו מכיר מעשיו של אברהם, יכיר מעשה אבותיו של זה. שמעון בר ווא הוה בדמסקוס ושלח ליה ר׳ אבהו חדא איגרא ויהיב ליה מן סבתיה בגוה: בגין אילין סבתא קום אתהלך לארעא דישראל. מי יגלה עפר מעיניך ר׳ יוחנן? אבהו ריגלותיה מתמני, שמעון דמעפריא לא איתמני 2) (תוכן המכתב הוא שר׳ אבהו קרא לר׳ שמעון לשוב לארץ ישראל והביע את צערו שר׳ יוחנן לא סמך אותו, ובענותו אמר: כי משגה היה עם ר׳ יוחנן, שאותו, את אבהו, הקטן בחכמה, סמך ואת ר׳ שמעון החכם הגדול לא סמך. באור מפורט ימצא הקורא בהערה). ר׳ אבהו התישב בקסריא עוד בימי ר׳ יוחנן. על ידו נעשתה עיר הממשלה שוב למקום תורה, כמו בימיו של ר׳ אושעיה. בבית המדרש העתיק שנקרא בשם „מרדתא״ (עי׳ עזרא ד׳ י״ב), יען משם יצא המרד ברומאים 3) הרביץ ר׳ אבהו תורה 4) וגם היה

אוצר תבואה (לוי ח״ג 481 ב׳, קאהוט VI, 26 ב׳) הוא לפי הענין ולפי הפוניטיקא אינו נכון. הנוסח המובא בערוך „מיני סתקים״ יכול להיות ראיה שהוא יוצא ממקור σιτικὴ. גם מוספיא מבאר שמקורו הוא כך, אך במובן אחר: „דבר המיוחד למזון, ובפרט דבר של דגן״.

1) ברכות ה׳.

2) בכורים פ״ג ה״ג. המלות „ויהב לי מן סבתיה בגוה אי אפשר לפרש כמו שמפרש לוי ח״ג, 503 ע״ב (ואחריו קאהוט VI, 40 ע״ב) על יסוד מדרש מלים מהשפה הערבית „שצרף אל המכתב איזו מתנות״. הסתירה גלויה ממה שנאמר אחר כך „בגין אילין סבתא קום אתה לך לארעא דישראל״. אולי „סיבתיה, סבתא״ נשתבש מן „טיבתיה, טיבתא״, והכונה היא פשוטה: ר׳ אבהו מהלל את מעלותיו הטובות של ר׳ שמעון בר אבא (יהב ל׳... הוא כמו בתה׳ כ״ט א׳: הבו לה׳ כבוד ועז) „ובגין אילין טבתא״ ובגלל המעלות הטובות הללו ראוי שתעלה לא״י). המליצה „מי יגלה עפר מעיניך״ מבוארת אצל לוי ח״ג 194 ע״ב.

3) עי׳ גרץ ח״ד 313 (בגרמנית). באורו של לוי ח״ג 33 ע״א, אינו מתקבל על הלב.

4) ירו׳ ברכות פ״ג ה״א (נזיר פ״ז ה״א). באיכה ר׳ א׳ ג׳ בסוף מן „מרודתא״ נשתבש „למדוכתא״.

שופט 1). היו מספרים כדבר פלא, שבלמדו בלילה, לא היה חולץ את התפלין 2). כמו על דבר שמעון בן עזאי, הדרשן הגדול 3). כך היו מספרים על דבר ר׳ אבהו: היה יושב ודורש ואש מלהט סביבותיו ואמר: שמא אֵיני חורז בדברי תורה כתיקונן 4). חשיבותו בתור דרשן נשקפת מתוך המעשה שמסופר לעיל. כן מסופר על דבר דרשה אחת שדרש בכנסת של כפר של טבריה בדבר איזו אידיאה שהיתה חביבה עליו 5). נשארו לזכרון פרטים משהותו באיזו ערים, כמו באלכסנדריה, ששם ראה מנהג אחד של הלכה 6). עוד מסופר: ר׳ אבהו אזל לבוצרה ואיתקבל גבי יוסי רישא. אייתון קמיה תמנין מיני מוחין דעוף 7). שם הורה ר׳ אבהו בדבר הלכה 8). אנו פוגשים אותו באושא 9) בארבל 10) בלוד, ששם שמע דרשתו של ר׳ שמואל בר נחמן 11) ושם נהג בדבר הלכה, ששניה במחלוקת, לפי הוראתו של ר׳ יהושע בן לוי 12).

1) ירו׳ סנהדרין פ״א ה״א. ר׳ אבהו הוה יתיב דיין בכנישתא מרודתא דקיסרין.

2) ירו׳ ברכות פ״ב ה״ג [על הקושיא: והא ר׳ אבהו אמר ר׳ אלעזר הנותן תפליו בלילה עובר בעשה? עונה התלמוד: מצדדי הוה, כלו׳ הניחם מן הצד שלא במקום הנחת תפלין]. פסיק׳ ר׳ כ״ב (112 ע״ב). בירו׳ מגלה פ״ג ה״ג מביא עוד מנהג אחר של ר׳ אבהו.

3) עי׳ אג׳ התנאים כ״א ח״ב 134.

4) שהש״ר א׳ י׳. „חרוז״ פי׳ מקשר דברי התורה ושאר חלקי התנ״ך. (עי׳ אג׳ התנאים כ״א ח״א 92).

5) פסיק׳ רבה בהוספה, מהדורת איש שלום 196 ע״ב למטה, ר׳ יודן בשם ר׳ יעקב בר אבינא בשמו. ע״ד הדרשה עי׳ להלן ריש סימן נ׳.

6) ירו׳ עירובין סוף פ׳ ג׳. ר׳ אבהו אזיל לאלכסנדריאה ואטעינון לולבין בשובתא.

7) איכה ר׳ ג׳ י״ז קרוב לסוף. שם נאמר כי יוסי זה הביע את צערו שלא עלו לו היום בצידו יותר. מה שנאי׳ שם אח״כ במדרש, כי הוא נקרא יוסי רישא, מפני שלא אכל כלום, אלא מוחין דעוף, הוא כמובן רק באור עממי. השם „רישא״ מציין שיוסי זה היה ראש העדה בבוצרה השוה: „ראש גדר״, ירו׳ ר״ה פ״א סוף ה״ו. ואולי זהו ראש בית הכנסת (ἀρχισυνάγωγος). עי׳ שירר, געשיכטע דעם יוד. פאלקעס II, 365. לפי לוי ח״ב 231 ע״א וקאהוט ח״ד 18 הע׳ 4 יוסי רישא זה הוא הוא יוסי רישבא שנזכר בחולין קט״ז ובשבת ק״ל. אבל זהו אי אפשר מפני שיוסי רישבא היה בן דורו של לוי בר סיסי בראש המאה השלישית ולא בסופה.

8) ירוש׳ שבת פ״ג ה״א; ר״א הורי בבוצרה.

9) כתובות נ׳.

10) ירו׳ שביעית פ״ו ה״ג.

11) עי׳ לעיל 86.

12) שבת מ״ו. יבמות י״ד. אתריה דריב״ל הוא לוד, עי׳ ח״א.

ואולם בטבריה נהג באותו דבר לפי דעתו של ר׳ יוחנן, שחלק על ריב״ל 1). — לפי הנראה, נסיעותיו היו לרגלי פקידותו — למחצה, בתור בא־כח היהדות הארציישראלית לפני הפקידות הרומאית שנמצאה בקיסרין 2). — על חביבותו וכבודו בעיני המושלים בקיסרין, ספרו בבתי המדרש שבבבל (במקום „הנציב״ אמרו שם „הקיסר״) כדברים האלה: כי הוה אתי ממתיבתא לבי קיסר, נפקן מטרוניתא 3) דבי קיסר לאפיה ומשרין ליה הכי 4): רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה, בוצינא דנהורא, בריך מתייך לשלם (כשהיה בא מהישיבה לבית הקיסר, היו נשי החצר יוצאות לקראתו ושרו לו: גְדול עמו ודַבַּר אֻמתו, נר המאיר, ברוך בואך לשלום! 5). — ובגלל הכבוד שנחל ר׳ אבהו מהפקידים הרומאים, גדל כבודו גם בעיני חבריו 6). מאורע אחד מסופר בתלמוד הירושלמי 7) ממה שעשה ר׳ אבהו בהשפעתו על הפרוקונסול בקיסרין: ר׳ חייא, ר׳ יוסי ור׳ אימי דנון לתמר (שפטו אשה אחת ששמה תמר). אזלת וקרבת עליהן לאנטיפיטא דקיסרין (הלכה והלשינה עליהם לפני הרשות שבקיסרין). שלחון וכתבון לר׳ אבהו. שלח ר׳ אבהו וכתב להון: כבר פיסנו לשלשה ליטורין (ῥήτωρ) לטוב ילד טוב למד ותרשיש אבדונים אבמסים תלתכים, אבל תמר בתמרוריה היא עומדת וביקשנו למתקה „ולשוא

1) שבת שם. יבמות שם. עוד ע״ד ענין אחד ששנוי במחלקת מספר התלמוד הירו׳ ברכות פ״ח ה״א: ר׳ אבהו כד הוה אזיל לדרומא הוה עביד כר׳ חנינא וכד הוה נחית לטבריא הוה עבד כר׳ יוחנן, דלא מפלג על בר נש באתריה. אחרי שר׳ חנינא ישב בצפורי ולא בלוד ע״כ אולי צריך לגרוס „לציפורי״ *).

2) ע״ד נסיעתו בפקודת הממשלה נראה מעירובין נ״ג ע״ב: ניתיעץ במכתיר והנגיב למפיבושת.

3) כתובות י״ז. סנהדרין י״ד.

4) „ומשריין ליה״ פי׳ ומתחילין לו. השוה: „אשרי למפתח״, תרגום לתה׳ מ״ח ה׳.

5) עי׳ סוטה מ׳. במעשה שמסופר לעיל 87 משום יקרא דבי קיסר. וכן יומא ע״ג; יבמות ס״ה.

6) חגיגה י״ד. (רב דימי, צעיר שבבני דורו של ר׳ אבהו, שירד מא״י לבבל אמר: ונשוא פנים זה שנושאין פנים לדורו בעבורו למטה **), כגון ר׳ אבהו בי קיסר.

7) ירו׳ מגילה פ״ג סוף ה״ב.

*) הערוך השלם מוכיח, שגם בגליל היתה עיר או סביבה שנקרא בשם דרומא, ומסכים לזה הרש״ב בשו״ט י״ט ב׳. ומקום זה היה בגבול ר׳ חנינא. עי׳ ירו׳ הוצאת לונץ שם.

**) בגמ׳ שלפני — „למעלה׳ והיא שגגת המעתיק. הכונה היא לממשלה הארצית.

צרף צרוף״ (ירמי׳ ו׳ כ״ט) 1). סגנון המכתב הוא מה שנקרא בתלמוד „לשון חכמה״ ובו היה ר׳ אבהו משתמש לפעמים גם בעל פה. סגנון מליצי, שהתכן שבו נסתר, מעין חידה 2). הנסיונות המעציבים שקנה ר׳ אבהו ע״י התקרבותו אל המושלים הרומאים נשקפו מתוך דבריו, שבהם הוא מראה לדעת, שאין דרך אחרת אלא להכנע מפניהם, מבלי להתלונן לשוא 3).

ר׳ אבהו היה מגן לעמו לא רק בפני הממשלה הרומאית, אלא גם לתורתו בפני מאמיני הנצרות, שעמהם היה בא במשא ומתן ובוכוחים, כמו שעשה לפני איזו עשרות שנים ר׳ הושעיה 4). הוכוחים בבאורי המקראות שהיו בין ר׳ אבהו ובין הנוצרים הובאו להלן. רופא אחד נוצרי, יעקב 5),

1) שמות השלשה „ריטורין״ תורגמו מהיונית, ובתור הוספה מעל הגליון שנשתרבבה ובאה לפנים, נוספו שם גם השמות היוניים: Ενμαδής, Ευτοχος, θαλάσιος מה שנוגע לתרגום, צריך להעיר כי „תרשיש״ בכלל הוא שם עצם כללי לים. השוה, מלבד התרגומים העתיקים של השם הזה בכל המקומות שהוא בתנ״ך, דברי הירונימוס לישעי׳ ב׳ ט״ז (אצל גזניוס, Thesaurus 1325 a Hebraei putant lingua propria mare Tharsis appellari. השם „תמר״ מקשר ר׳ אבהו עם תמרורים, ובמקום „לפיסה״ הוא אומר „למתקה״, אבל השתדלותו עלתה בתהו, ולזה הוא מתכון בהביאו את הכתוב מירמיהו ו׳ כ״ט.

2) עי׳ דוגמאות מ„לשון חכמה״ בעירובין נ״ג, שמשם אפשר לראות שגם חברי ר׳ אבהו היו משתמשים בה. עי׳ ג״כ קה״ר א׳ ח׳. השוה גרינבוים: Z. d. D. M. G. XLII 257

3) ירו׳ סנהדרין סוף פ׳ ו׳. ר׳ אבהו מטתיה אונס (קרהו אסון): אזל ליה חד תינוק (מת עליו תינוק). עלון ר׳ יונה ור׳ יסי מיחמי ליה אפין (להראות לו פנים — לנחמו). מאימתיה עליה [ון] לא אמרין ליה מילה דאורייא (מאימתו שעליהם לא אמרו דבר תורה). אמר לון: משגחין רבנן מימר מילה דאורייא (יואילו נא רבנן לומר איזה דבר תורה). אמרו ליה: אשגח מרן (יואיל נא רבנו להגיד). אמר לון: ומה אם רשות שלמטן שיש בה כזב ושקר וגנבות דעת ומשוא פנים ומקח שחד והיום עודנו ומחר איננו, נאמר בה: הקרובין באין ושואלין שלום הדיינין והעדים, לומר: שאין בלבנו כלום (שהחוטא נהרג) שדין אמת דנתם, רשות של מעלה, שאין בה לא כזב ולא שקר ולא גניבות דעת ולא משוא פנים ולא מקח שחד, והוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, על אחת כמה וכמה, שאנו חייבין לקבל עלינו מדת הדין... המשל דומה למשלו של ר׳ יוחנן בן זכאי, ברכות כ״ח. ב„רשות של מטה״, אעפ״י שזה מוסב על המשנה המדברת בדין ישראל, אבל כונתו היתה בודאי לערכאות הרומאים, שעוד מלפנים נקראים בשם „רשות״ (עי׳ לוי ח״ד 173 א׳).

4) עי׳ כ״א ח״א 24. אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 164.

5) יעקב מינאה. לפי דברי התלמוד, היה רופא מומחה. במקרה נקרא גם היהודי הנוצרי, שרצה לרפאות את קרובו של ר׳ ישמעאל בן אלישע מנשיכת נחש, ושהיה לו משא ומתן עם ר׳ אליעזר בן הורקנוס, גם כן בשם יעקב, איש כפר סכניא (עי׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״א 81 ח״ב 20).

הביא בסכנה את ר' אבהו, שפנה אליו לעזרה. וידידיו ר' אמי ור' אסי הצילוהו, במצצם בפיהם את הסם המזיק, שבו משח הרופא את הפצע על גבי הקולית. בתלמוד בבלי, ששם נושאים ונותנים בדבר הזה1), הובעה הדעה, שהרופא הנוצרי, אעפ"י שהיה יכול לסכן גם את נפשו הוא, ברעל שבקש להמית בו את ר' אבהו החשוב מאד, אף על פי כן עשה מה שעשה, כמו שאמר שמשון (שופטים ט"ז ל'): תמות נפשי עם פלשתים! דעה זו מציינת בכל אפן מה שחשבו היהודים בזמן מאוחר עד כמה היתה עצומה פעולתו של ר' אבהו, שהעמידה בסכנה את הנצרות, ומה רבה היתה שנאתם של הנוצרים אליו! אולם באמת מצינו שהיה בין ר' אבהו ובין הנוצרים יחס של ידידות2). פעם שבח לפניהם איזה חכם שבא מבבל, ושמו רב ספרא3), ואמר שהוא ראוי, שישחררו אותו מתשלומי מכס, שהיו בידי הנוצרים4) ועי"ז נפטר רב ספרא מתשלומי המס הרבה שנים5). פעם אחת שאלוהו הנוצרים פירוש הכתוב: (עמוס ג' ב'): רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקד עליכם את כל עונותיכם. מי שהוא כועס, שופך את זעמו על אוהבו? ולא מצא רב ספרא מה להשיב. התחילו לְעַנות אותו. בא ר' אבהו ושאלם: למה אתם מענים אותו? אמרו לו: אתה אמרת שאדם גדול הוא, והנה אינו יודע פירושו של פסוק זה. אמר ר' אבהו: אני אמרתי לכם, שהוא גדול במשנה, אולם במקרא לא אמרתי לכם. אמרו לו: ומפני מה אתם (הארצי־ישראליים) יודעים? אמר להם: אנו שרגילים אצלכם, משתדלים ללמד ולדעת את המקרא, אבל הם, הבבלים (שאין שם נוצרים), אינם מרגישים בזה צרך6). (ור' אבהו אמר להם באור הכתוב, שאותו ימצא הקורא להלן). כששאלו לר' אבהו: הני ספרי דבי אבידן מצילין אותן מן

1) ע"ז כ"ח.

2) אולי היתה זאת נוצרית, שע"פ ירו' נזיר ריש פ' ט', באה אל ר' אבהו להתיר לה את נדר נזירותה.

3) עי' על אדותו באג' אמוראי בבל 116. רב ספרא זה מסר בשם ר' אבהו את הספור ע"ד השאיפה להתבדלות, שנראתה במעשי חנניא, קרובו של ר' יהושע בן חנניא, ברכות ס"ג. (אג' של התנ' כ"א ח"ב 110).

4) ע"ז ד'.

5) שבקו ליה מיכסא תליסר שנין. הסכום י"ג הוא מספר עגול Patristische u. talmudische Studien Wien 1878 S. 69. מתרגם זה כך: Nachdem sie ihn dreizehn Jahre lang unangefochten gelassen.

6) השוה מאמרו של ר' אבהו בפסחים נ"ו: ודנהרדעי דליכא מינים.

הדלקה או אין מצילין? אין ולאו ורפיא בידיה. (כלומר: ענה הן ולאו, כי לא ידע להחליט החלטה ברורה) 1).

לתועלת רבה היתה לר׳ אבהו בהליכתו עם הנכרים ידיעתו בשפה היונית. הוא למד גם את בתו יונית, בסמכו על מאמרו של ר׳ יוחנן. ר׳ שמעון בר אבא המחמיר אמר, שהוא לא שמע זאת מפי ר׳ יוחנן, אך ר׳ אבהו נשבע שהוא שמע 2). הוא נתן פעם תשובה מחֻדדה לנכרים דוברי יונית: הם שאלו מאין הוא הכלל הזה שהנולד לשבע חי ולשמונה — מת? ועל זה ענה: זיטא אפטא, איטא אוכטא (זיטא — האות של האלפא ביתא היונית, שמורה על מספר שבעה, יש בה גם הוראה „חיים" (Ζητα). איטא — השם המורה על מספר שמונה יש בו גם הוראה „מות" (ητα) 3).

ר׳ אבהו יחד עם ר׳ אמי ור׳ אסי הבדילו את השומרונים, שנחשבו עד הימים ההם למחזיקים בדת היהודים, שיהיו נחשבים כגוים גמורים לכל ענין דתי 4). השומרונים שישבו בקיסרין פנו אליו בתרעמת: אבותיכם היו מסתפקים (אוכלים) משלנו, מפני מה אינכם מסתפקים ממנו? אמר להון: אבותיכם לא קלקלו מעשיהם, אתם קלקלתם מעשיכם 5).

---

1) שבת קט״ז. השם בי אבידן לא נתבאר. אך „בי אבידן" שנזכר כאן הוא מה שנקרא בשם „ספרי מינים".

2) ירו׳ פאה פ״א ה״א. המאמר של ר׳ אליעזר: המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות (סוטה פ׳ ג׳ מ״ד, אג׳ התנ׳ כ״א ח״א 75) (פרליץ מיחסו בשגגה לר׳ אבהו) מוכיח ר׳ אבהו מן הכתוב (משלי ח׳ י״ב): אני חכמה שכנתי ערמה, כיון שנכנסה בו חכמה באדם, נכנסה בו ערמומית. סוטה כ״א:

3) ירו׳ יבמות פ״ד ה״ב, ב״ר ריש י״ד, שם כ׳, תנחומא ב׳ במדבר 21, במדבר ר׳ ריש ד׳. השם של Σ מצלצל כמו Ζητι (חֱיֵה) או Ζήτω (הוא חי); השם של ή מצלצל כמו ἴτω (הוא הולך). השוה Wiener במאנאטסשריפט של פרנקל, III, 1854, 464. ע״ד ידיעתו של ר׳ אבהו במטמטיקה מעיד מאמרו בירו׳ תרומות פ״ה ה״ג למשנה תרומות פ״ה מ״ג.

4) חולין ו׳. ר׳ יצחק בן יוסף הנזכר שם שר׳ אבהו שלחו לבי כותאי להביא משם יין, הוא תלמידו של ר׳ אבהו שנזכר בב״א ח״ב 197 הע׳ 4, בשני מקומות (פסחים ע״ב. כתובות ז׳). הוא מספר שמצא את ר׳ אבהו „דהוה קאי באוכלוסא דאושא", בפסחים: „דאינשי" במקום „דאושא".

5) ירו׳ ע״ז פ״ה ה״ה. שהשומרונים שמחו במיתת ר׳ אבהו מספר בע״ז פ״ג ה״א. בירו׳ יבמות פ״ח סוף ה״ג מעיד ר׳ אבהו, כי „שלש עשרה עירות נשתקעו בכותים בימי השמד".

כמו בענין הכותים, כך גם בשאר עניני הלכה, היה ר׳ אבהו מכיר בסמכותם של חבריו, העומדים בראש ישיבת טבריה. ר׳ חנינא בנו של ר׳ אבהו מספר עובדות, שר׳ אבהו היה שולח לטבריה לשאול את דעת ר׳ חייא ר׳ אמי, ור׳ אסי 1). פעם אנו מוצאים את ר׳ אבהו ביחד עם ר׳ חנינא בר פפי 2) ור׳ יצחק נפחא פוסקים בדין של ממון לטובת הנשיא. ר׳ אבא, שהיה גדול בהלכה, הראה להם מדברי ריש לקיש, שאין הדין כמותם והוכיחם שהם מטים את הדין לטובת הנשיא 3). ר׳ אבא אחר דמן עכו 4), היה חשוב ביחוד בעיני ר׳ אבהו. בתלמוד מסֻפר 5): אמר ר׳ אבהו מריש הוה אמינא עינותנא אנא, כיון דחזינא ליה לר׳ אבא דמן עכו דאמר איהו חד טעמא ואמר אמורא חד טעמא ולא קפיד, אמינא לאו עינותנא אנא. ומאי עינוותנותיה דר׳ אבהו? דאמרה לה דביתהו דאמוראה דר׳ אבהו לדביתיה דר׳ אבהו: הא דידן לא צריך ליה לדידך, והאי דגחין וזקיף עליה — יקרא בעלמא הוא דעביד ליה. אזלא דביתהו ואמרה ליה לר׳ אבהו. אמר לה: ומאי נפקא ליך מינה? מיני ומיניה יתקלס עילאה. (ר״א אמר: מלפנים הייתי חושב את עצמי לענו, אבל אחרי שראיתי את ר׳ אבא מעיר עכו, שהוא אומר דבר הלכה ואח״כ האמורא (המתרגמן) שלו אומר, מלבד דברי הרב, גם את דעתו הסותרת, ור׳ אבא שומע ואינו מקפיד, אמרתי, אני אינני ענו. ומה היא ענותנותו של ר׳ אבהו? פעם ספרה לפניו אשתו, כי אשת המתרגמן שלו אמרה בפניה: בעלי אינו צריך לבעלך (כלו׳: שהוא חכם כמותו), ואלא למה הוא עומד שחות לפניו? הוא רק חולק לו כבוד. ואמר לה ר׳ אבהו: מה איכפת לך. ממני וממנו משתבח הבורא) 6).

---

1) ירו׳ ערלה פ״ב ה״ז, ירו׳ יבמות פ״ד הי״ד.

2) עי׳ להלן ריש פרק ט׳.

3) כתובות פ״ד: בירו׳ ע״ז פ״א ה״א מספר כי ר׳ גמליאל הרביעי פנה אל ר׳ אבהו בשאלה דתית. ר׳ אבהו ישב פעם עם ר׳ סימון בן פזי ור׳ יצחק נפחא ועסקו בהלכה אחת. נכנס ר׳ אבא והעיר להם והם צחקו לדבריו. ביצה ל״ח סוף ע״א. בב״ק קמ״ז: פסקו ר׳ אבהו ור׳ חנינא בר פפי ור׳ יצחק נפחא איזה דין של ממונות. אלה השלשה היו חברי בית הדין.

4) שר׳ אבא דמן עכו אינו ר׳ אבא ההוא שנזכר קודם מוכח מכתובות כ״ב.

5) סוטה מ׳. פרליץ טעה שחשב שר׳ אבא דמן עכו היה אמורא אצל ר׳ אבהו.

6) אצל ר׳ אבהו היה אמורא בר ישיטה [עי׳ כ״א ה״א 84], ירו׳ מגילה פ״ד ה״י. שם בסוטה מ׳, מסֻפר כי ר׳ אבהו אימני רבנן עליה למִמנייהו ברישא (שרצו למנות אותו בראש הדיינים), כיון דחזיה לר׳ אבא דמן עכו דנפישי ליה בעלי חובות

על דבר תלמידיו של ר' אבהו בהלכה כמעט שאין מה לדבר. במקצוע ההלכה כמעט לא היה עומד ברשות עצמו והוא מופיע על פי הרב רק בתור מוסר דברי הקדמונים 1). בכל זאת נשארו ממנו הרבה באורי מקראות הלכותיים. ובית המדרש שלו בקיסרין, כנראה, היה לבית ועד להרבה מחכמי ההלכה. שישבו שם זמן פחות או יותר ארוך. „רבנן דקיסרין" 2) היה לשם הקיבוץ בשביל חברי הישיבה שבקיסרין, שפרחה ביחוד בימי ר' אבהו. מאמריהם, ביחוד אלה שנמסרו בשם הקדמונים, נמצאים במספר רב בתלמוד הירושלמי. הגדול בין חברי הישיבה של ר' אבהו היה ר' זעירא, שבימי העמידה עלה מבבל לארץ ישראל. ר' אבהו אהב אותו מאד ופעם כשקם ר' זעירא מחליו, עשה ר' אבהו משתה לרבנן 3). במובן ידוע אפשר לחשב את ר' זעירא לתלמידו של ר' אבהו 4) וכן ר' ירמיה, תלמידו של ר' זעירא, שגם כן עלה מבבל לארץ ישראל 5). גם תלמידו של ר' ירמיה, חזקיה, היה עוד נמנה על שומעי לקחו של ר' אבהו ומסר איזו דברים בשמו 6). בתור מוסר הרבה דברים בשם ר' אבהו נמצא את ר' יעקב בר

אמר להו: אית לן רבה [חכם גדול וראוי לישב בראש יותר ממני, כדי שיושיבוהו בראש ויתנו לו מנות ומעשירין אותו כדי שיהיה חשוב – רש"י].

1) עי' וויים ח"ג 103.

2) עי' פרנקל, מבוא, 123 ע"א ובי'.

3) ברכות ס"ד.

4) עי' פרנקל 78 ע"א. עי' עוד ירו' סוכה פ"ג ה"ב (ר' זעירא בעי קומי ר' אבהו) ירו' מגילה פ"א כמעט בסוף הי"א. ירו' ב"מ סוף פ' ד'. ב. סנהדרין נ"ט: לפי דברי מדרש אחד מאוחר (מדרש חנוך, ביהמ"ד ח"ב 117) למד ר' זעירא מר' אבהו שם המפורש (עי' אג' התנ' ח"א 13 ע"ב).

5) עי' שבת קי"ב. פסחים פ"ד. הבטוי הנמצא אצל ר' אבהו „מגדף בה", שהביע בזה התנגדותו הנמרצה לאיזה דבר הלכה (סנהדרין ג': נגד ברייתא), נגד באור מקרא אחד בענין הלכה (סנהדרין מ"ז), נגד באור מקרא אגדי (שבת ס"ב: קדושין ס"ד: קדושין ע"א: נגד ר' יוסי בר חנינא) נגד מסרת אחת של הלכה (זבחים י"ב. ר' יוחנן), לא נמצא אצל אחר מלבד אצל ר' ירמיה (ע"ז ל"ה). ואצל ר' חנינא (שם מ"ג).

6) עי' פרנקל 81 ע"א. עי' עוד ירו' ברכות פ"ב ה"ג (=פסיקתא ר' פ' כ"ב), ירו' ברכות פ"ה ה"א *) בבלי אחד ר' יוסף בר חבי, אחד מבני משפחה מפורסמת (מגילה י"ח סוף ע"ב) שאל מר' אבהו במדרש הכתוב, יומא פ"ז.

---

*) שם מובא: ר' אבהו בשם ר' אבהו (ובספרים אחרים ר' ירמי' בשם ר' אבהו. וגי' אחרת ר' אבא בשם ר' אבהו, וע' לעיל 48 הע' 1.

זבדי 1), ר׳ אחא 2), ר׳ ברכיה 3), ר׳ פנחס 4), פעם אנו מוצאים את ר׳ אבהו יחד עם ר׳ סימון, תלמידו של ר׳ יהושע בן לוי דנים בבאור מקרא הלכתי (לשופטים א׳ י״ח) 5). וענין אחד של אגדה מסר ר׳ סימון בשם ר׳ אבהו 6).

מבני ר׳ אבהו נודע ביותר ר׳ חנינא 7). אותו שלח אביו לטבריה ללמוד שם תורה, אבל הוא מסר שם עצמו ביחוד למעשים טובים ועבד בקבורת מתים. אז הוכיחו אביו וכתב לו חדוד בסגנון המקרא (שמות י״ד א׳): המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא? שכבר נמנו וגמרו בעלית בית אריס בלוד: התלמוד קודם למעשה 8), מבנו ר׳ זעירא נשארה רק ראיה אחת שהביא לדברי המשנה (ברכות פ״ח מ״ז) מהכתוב בר׳ א׳ ג׳ 9), ואולם מר׳ חנינא בר אבהו נשארו הרבה מאמרים באגדה. בנו השלישי היה אבימי, שהיה ביחוד מוסר בריתות 10).

---

1) ירו׳ דמאי פ״ג ה״ב (ויק״ר ל״ז קרוב לסוף), ירו׳ פסחים פ״ג ה״א, שו״ט ל׳ קרוב לסוף (עי׳ כ״א ח״ב 151), פסיקתא 75 ע״ב (תנח׳ ב׳ אמ״ר 11, בויק״ר ל״ז נשמטו המלות „בשם ר׳ אבהו״), עי׳ פרנקל מבוא 105 ע״ב.

2) עי׳ ירו׳ ביצה פ״ה ה״ב *), ירו׳ שבת פי״ד ה״א, אגדת בראשית כ׳.

3) שמו״ר ריש כ״ג, שו״ט כ״ג א׳, שם כ״ד ז׳, שם קי״ט.

4) ב״ר ו׳, שם ריש ס״ח.

5) ירו׳ שביעית פ״ו ה״א, עי׳ ג״כ ירו׳ שבת פי״ז ה״ב וה״ו. השוה לעיל 93 הע׳ 3.

6) שהש״ר ג׳, ו׳. עי׳ ג״כ ח״א 172 הע׳ 6, ששם יש ספק מי מסר דבר אחד בשם ר׳ יוחנן: ר׳ סימון או ר׳ אבהו.

7) פרליץ חושב מלבד ר׳ חנינא, ר׳ זעירי ור׳ אבינא ואביי, על פי הנירסא המתוקנה להלן בהערה 10 בקדושין י״ט. ורבה בחולין י״ג: הוא גורם רבה בר אבהו במקום בר אבוה.

8) ירו׳ פסחים פ״ג ה״ז, חגיגה פ״א ה״ז.

9) ירו׳ ברכות פ״ח ה״ז. דרש ר׳ זעירא בריה דר׳ אבהו בקסרין (על דברי המשנה: אין מברכין על הנר (במוצאי שבת) עד שיאותו לאורו) וירא אלהים את האור כי טוב ואח״כ ויבדל וכו׳. ופעם אחת מסר דבר ששמע מפי אביו בשם ר׳ אלעזר, עי׳ לעיל 72 הע׳ 3.

10) עי׳ קדושין ל״א. (ע״ד כבוד אב), חולין ס״ג: (ע״ד מיני הדגים והארבה), ע״ז ל״ד: (מוריים אומן מותר), קדושין י״ט. (שם לפי גי׳ סדר הדורות צריך לתקן במקום אביי — אבימי. באור מקרא הלכותי לשמות י״ט י״ח). תמיד: תני אבימי בריה דר׳ אבהו. בסנהדרין צ״ט. תני אבימי בריה דר׳ אבהו ימות המשיח שבעת אלפים שנה, ואולם בפסיק׳ ר׳ סוף פ׳ א׳ (4 ע״ב), בשו״ט צ׳, ט״ו. בעל המאמר הוא ר׳ אבהו.

---

*) שם ר׳ יעקב בר זבדי בשם ר׳ אבהו זאת אומרת שאסור להשיט דבר וכו׳. ר׳ חזקיה ר׳ אחא בשם ר׳ אבהו: אסור לדון דיני ממונות בערב שבת.

הוא לא נסמך 1). ולפי הנראה היה סוחר חשוב וכנפי מסחרו הגיעו עד חוזא (חוסיסתן) 2). לפי הנראה ירד לרגלי עסקיו לבבל, ושם נשתמרו הלכותיו, תחת אשר בתלמוד הירושלמי לא נזכר על אדותיו כלום 3). לאבימי היו חמשה בנים, שכלם נסמכו עוד בימי ר׳ אבהו 4). על מצות כבוד אב, שנהג אבימי בר׳ אבהו אביו, מסופרים מעשים יפים: אף על פי שהיו לו לאבימי חמשה בנים מוסמכים, בכל זאת כשהיה שומע קול צעדי אביו, היה רץ בעצמו לפתוח לו והיה קורא „אין, אין" (כלומר הנה, הנה) עד שהגיע אליו. פעם אמר לו השקני מים, עד שבא אבימי נרדם ר׳ אבהו, אז הוא עמד על ידו עד שהקיץ. בתוך כך עלה על לבו לבאר את הכתוב תהלים ע"ט וזה נחשב בעיניו לשכר גדול 5). ר׳ אבהו, כנראה, האריך ימים מאד, כמו שמוכח מן הספור הזה 6). בשעת מותו 7)

פרנקל (מבוא 60) חושב לא בצדק, שאבימי זה הוא בן ר׳ אבהו אחר, שהיה אמורא בבלי, ושהוא הוא אבי האמורא המפורסם רבה בר אבוה. ואולם זה נכתב תמיד „אבוה" ולא „אבהו".

1) הוא לא נקרא בשם רבי.

2) כתובות פ"ה. (שבועות מ"ב) בשבת קי"ט: מסֻפר: ר׳ אבהו הוה עבדין ליה באפוקי שבתא (במוצאי שבת) עגלא תילתא (עגלה משלשת). הוא אכיל מיניה כולייתא (והוא אכל ממנה כוליא (כליה) אחת). כי גדל אבימי בריה, א"ל: למה לך לאפסודי כולי האי? נשבוק כולייתא ממעלי שבתא (נשאיר כוליא מערב שבת). שבקוהו ואתא אריה ואכליה. ביחס למצבם הכלכלי של יהודי בבל אמר ר׳ אבהו (זבחים קי"ג): למה נקראת שנער? שמנערת את עשיריה.

3) הברייתא ע"ד כבוד אב שמסר אבימי בקדושין ל"א. נמצא בירו׳ פאה פ"א ה"א — סתם. במדר"ש עשרת הדברות (ביהמ"ד ח"א 76) בעל המאמר הוא ר׳ חייא בר אבא.

4) קדושין ל"א: אחד מנכדי ר׳ אבהו אלה היה כנראה הנזכר בירו׳ בכורים פ"ה ה"א ובמדרש שמואל סוף פכ"ג בשם חילפיי. (חילפיי בר בריה דר׳ אבהו אמר שמעית קליה דסבי דרש). בירו׳ כתוב דרבי במקום דסבי. וזה גרם לפרנקל, מבוא 58, להוציא מזה מסקנא שאינה נחוצה.

5) קדושין ל"א: איך דרש ר׳ אבימי את הכתוב לא נודע. רש"י ותוספות שם מבקשים למלא את החסרון.

6) בכל אפן ידוע שבקורם של יונה ור׳ יסא אצל ר׳ אבהו היה באחרית שנותיו עי׳ לעיל 90. ומה שמסֻפר שם „אזל ליה חד מינוק" זהו לא בנו, אלא איזה נכד.

7) ירו׳ ע"ז פ"ג ה"א: ר׳ אבהו מידמך. ב"ר ריש ס"ב: כד דמך ר"א. בתנחומא ב׳ פקודי 7 בעברית מעשה בר"א, כשהיה מסתלק מן העולם. וכן בתנחומא בראשית קרוב לראש; שמו"ר ריש נ"ב. תנחומא ויחי קרוב לראש: ר׳ אבהו כשנטה למות.

הראו לו את חלקו בגן עדן 1) ועל זה שאל בתמיה: וכל אילין דאבהו? (האם כל אלה הוזמנו לאבהו?) והוסיף לזה דברי הכתוב (ישעי׳ מ״ט ד׳): ואני אמרתי לריק יגעתי, לתהו והבל כחי כליתי, אכן משפטי את ה׳ ופעֻלתי את אלהי 2). כשמת ר׳ אבהו — כך ספרו יושבי עירו, בקשר לענין אחד חשוב, מרב אהבתם למורם שנסתלק 3) — השמיעו עמודי קסרין קול בכי. הדורות הבאים אחריו חשבו על כל מעלותיו של ר׳ אבהו, שהכל הגיע אצלו לידי הרמוניה (קהלת ז׳ י״ח): טוב אשר תאחז בזה — זה מקרא, וגם מזה אל תנח את ידיך — זה משנה, כי ירא אלהים יצא את כלם — כגון ר׳ אבהו דקיסרין 4).

בתנחומא בראשית נמסר בתור שיחה בין ר׳ אבהו שהלך למות ובין תלמידיו: התחיל לומר לתלמידיו: אשריכם עוסקי תורה. אמרו לו: רבנו, מה ראית? אמר להם... התחיל לומר...

1) בירו׳: עברון קמיה י״ג נהרי דאפרסמון. בב״ר: אחזו ליה תלת עשרי נהרי אפרסמון. בתנחומא בראשית: הראה לו הקב״ה י״ג נהרי אפרסמון. נהרי אפרסמון הם גלוי גן העדן. השוה מאמרו של ר׳ אבהו לשה״ש א׳ י״ב, להלן סימן ו׳. מאמרו של איבו לבר׳ ח׳ י״א (ויק״ר ל״א קרוב לסוף, שה״ש ד׳ א׳, בב״ר ל״ג — ר׳ אבהו). באגדה שבתלמוד בבלי ע״ד עניותו של ר״א בן פדת (עי׳ לעיל 4 הע׳ 4) אומר הקב״ה לר״א: יהיבנא לך לעלמא דאתי תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון דכיין כפרת ודיגלת דימענגת בהו. המספר י״ג הוא מספר עגול, עי׳ לעיל 91 הע׳ 5. בתנחומא פקודי: הראה לו הקב״ה מתן שכרו שמתוקן לו לעולם הבא והעביר לפניו י״ג נהרים של בלסמון. בתנחו׳ ויחי רק: הראה לו הקב״ה מתן שכרו, בשמו״ר: וראה כל הטוב, שמתוקן לו לעולם הבא.

2) ירו׳ וכל אילן דאבהו, וכן בשמו״ר בעברית. בב״ר רק: אילין דאבהו. בתנחומא: כל אלה לאבהו. ורק בתנחומא בראשית חסר זה. בתנחומא ויחי נוסף בסוף: מיד נתאוה למיתה.

3) בירו׳ ע״ז פ״ג ה״א: בכן עמודיא דקיסרין; בבבלי מו״ק כ״ה: אחיתו עמודי דקיסרי מיא. השוה לזה הציטטה של אייזיבום קירכענגעשיכטע VIII, 9 אצל Ioel, בליקקע אין דער רעליגיאנסגעשיכטע 1, 8 (ג״כ אצל לוי ח״ג, 661 ע״א).

4) קה״ר לאותו פסוק. האמבורגער (רעאל ענציקלאפעדיע חלק II עמוד 4) אומר שלא בצדק, שזה מוסב על למוד ההלכה ועל למוד חכמת יונית, אעפ״י שבאותו הערך הוא מביא (עמוד 7 הע׳ 4) נכון את המאמר (בודאי ממקור שני) „בקי במשנה ובגמרא״.

א.

מאמרות ופתגמים.

– לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה, והכשירן הכתוב לגבי מזבח*1). – אין העולם מתקיים אלא בשביל שמשים עצמו כמי שאינו, שנא' (דברים ל"ג כ"ז): ומתחת זרעות עולם (מי שנדרס תחת הכל, הוא זרעות עולם – רש"י 2). – מקום

1) ב"ק צ"ג. השוה מאמרו של ר' יוסי בן זמרא, ח"א 116 הע' 4. מענין הוא המעשה שמספר בר' אבהו במדרש איכה א' ג': ר"א הוה יתיב ומתני בהדא כנישתא מדוכתא (צ"ל מרודתא) דקסרי. חמא חד בר נש דטעין חדא קטיתא ואזל למימחי חבריה. חמא חד מזיקא קאי בתריה, דטעין קטיתא דפרזלא. קם וצריח אמר ליה: מה את בעי קטיל חברך? א"ל: בהדא בר נש קטיל חבריה? א"ל: הא מזיקא קאים בתרך, דטעון קטיתא דפרזלא. את מחי ליה בהדא, והוא מחי ליה בההיא ומת. (ר' אבהו ישב ולמד בבית מדרש המורדים שבקסרין. ראה אדם אחד מחזיק מקל ורוצה להכות חברו. ומזיק אחד (שד) עומד מאחריו ובידו מקל ברזל. קם ר"א ונתן בקולו: מה, אתה רוצה להרג את רעך? ענה האיש: וכי במקל שכזה אפשר להרג? א"ל: הלא מזיק עומד מאחריך ובידו מקל ברזל. אתה תכהו במקל עץ, והוא יכהו במקל ברזל וימות).

2) חולין פ"ט. (עי' לעיל 18 הע' 5). ר' אבהו ידע להכיר את גֹדל הנפש, גם אם היא לבושה חיצוניות לא נאה, כמסֻפר בירו' תענית פ"א ה"ד: איתחמי לר' אבהו: פנטקקא (בעל חמש עבירות = πεντε κακά) יצלי ואתי מיטרא. נחית מטרא. שלח ר' אבהו ואייתיה. שאיל [ליה מה אומנך]? אמר ליה: חמש עבירן ההוא גברא עביד בכל יום: מוגר זנייתא, משפר תייטרון, מָעֵיל מניהון לְבָני, מטפח ומרקד קדמיהון ומקיש בבבויא [נ"א: בבולייא] קדמיהון. א"ל ומה טיבו עבדת? א"ל חד זמן הוה ההוא גברא משפר תייטרון. אתא חדא איתתא וקמת לה חורי עמודא בכייה. ואמרית לה: מה ליך? ואמרה לי: בעלה דההיא איתתא חביש, ואנא בעי מיחמי מה מעביד ומפנינה, וזבנת ערסי ופרוס ערסיי ויהבית לה טימיתיה ואמרית לה: הא לך פניי בעלך ולא תיחטיי. א"ל: כדיי את מצלייא ומתענייא. (ר"א ראה בחלום שפנטקקא יבקש על הגשמים וירדו. [וכן היה]. שלח ר' אבהו אחריו ושאל למעשהו. א"ל: חמש עבירות אני עובר בכל יום: שוכר זונות, מיפה את התיאטרון, מכנים בגדיהם למרחץ, מוחא כף ומרקד לפניהם ומתופף לפניהם. א"ל: ואיזה דבר טוב עשית? א"ל: פעם הייתי משפר את התיאטרון. באה אשה אחת ועמדה אחורי העמוד ובכתה. שאלתיה: מה לך? אמרה לי: בעלי חבוש בבית האסורים ואני מבקשת לפדותו. והנני נכונה למכור את מטתי וסדיני. נתתי לה כספי ואמרתי לה: לכי פדי את בעלך ולא תחטאי. א"ל: כדאי אתה שתתפלל בשביל הצבור ותַענה).

*) בהוספה לפסיקתא ר' הוצ' איש שלום, קצ"ג ע"ב, מובא המאמר סתם ובהרחבת דברים.

שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד, שנא׳ (ישעי׳ נ״ז י״ט): שלום, שלום לרחוק ולקרוב, לרחוק ברישא והדר לקרוב 1). — כל המעשה את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, שנא׳ (שמות י״ז ה׳): ומטך אשר הכית בו את היאור, וכי משה הכהו? והלא אהרן הכהו! אלא לומר לך: כל המעשה את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה 2). — שאלו את שלמה בן דוד: עד היכן כחה של צדקה? אמר להן: צאו וראו מה פירש דוד אבא (תה׳ קי״ב ט׳): פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד 3). — שאלו את שלמה: איזהו בן עולם הבא? א״ל: כל שכנגד זקניו כבוד (ישעי׳ כ״ד כ״ג) 4). — מה בין

---

1) ברכות ל״ד:, סנהדרין צ״ט. — בשו״ט צ׳ ג׳ יש מאמר בדבר גדולת התשובה, אך הנוסח הנכון צ״ל שם ר׳ אבהו בר זעירא (עי׳ מהדורת בובר 391, ביהמ״ד ע׳ 164) או יותר נכון (עפ״י ב״ר ריש א׳) ר׳ אהבה בר זעירא, שזה בנו של ידידו של ר׳ אבהו, שנקרא גם כן בשם ר׳ אחווא, או ר׳ אחוה (עי׳ פרנקל, מבוא 63 ע״א, סדר הדורות ערך „אהבה בריה דר׳ זעירא״). השם הזה נשתבש לפעמים גם לאחא (ויק״ר כ״ו קרוב לראש) וגם לאבא. בשו״ט נ׳ ח׳ נמצא ר׳ אהבה בלי שם אביו. (אצל בובר נדפס בטעות ר׳ אביה, ואולם בהקדמתו ע׳ 25 הביאו ברשימתו כנכון ר׳ אהבה).

2) סנה׳ צ״ט: עי׳ אג׳ התנ׳, כ״א ח״ב 142.

3) ב״ב י׳: הצורה הספרותית הזאת „שאלו את...״ מזכירה את מחרוזת המאמרים היפים שבירו׳ מכות פ״ב ה״ו כמעט בסוף: שאלו לחכמה: חוטא מהו ענשו? אמר להם (משלי י״ג כ״א): חטאים תרדף רעה. שאלו לנבואה: חוטא מהו ענשו? אמרה להן (יחזקאל י״ח ד׳): הנפש החוטאת היא תמות. שאלו לקודשא בריך הוא: חוטא מהו ענשו? אמר להן: יעשה תשובה ויתכפר לו (ילקוט לתה׳ כ״ה 702 § מאיזה מדרש), מלבד אלה הנזכרים למעלה יש שם: שאלו לתורה: חוטא מהו ענשו? אמרה להן: יביא קרבן ויתכפר לו). מה שיחס ר״א דוקא לשלמה את התשובה שנאמרה בתהלים, זהו, לפי פירושו היפה של מהרש״א, מפני שבמשלי (י״ד ל״ד) נאמר, צדקה תרומם, מה שמתאים ל„קרנו תרום״. לפני זה אומר ר׳ אבהו: אמר משה לפני הקב״ה: רבש״ע! במה תרומם קרן ישראל? א״ל בכי תשא (שמות ל׳ י״ב): כלו׳ מצות הצדקה היא תרומם את העם.

4) שם. בקשר לזה ובתור באור מובא (אולי ג״כ ע״י ר׳ אבהו) החזיון אשר חזה ר׳ יוסף בנו של ריב״ל [יוסף בריה דריב״ל חלש אינגיד (נהיה כמת). א״ל אבהו: מאי חזית? א״ל: עולם הפוך ראיתי, עליונים למטה ותחתונים למעלה. א״ל: עולם ברור ראית. ואנן היכי חזיתינן? (ואיך נראינו לך אנחנו?) א״ל: כי היכי דחשבינן הכא, חשבינן התם. ושמעתי שהיו אומרים: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ושמעתי שהיו אומרים: הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמד במחיצתן. מאן נינהו? (מי המה הרוגי מלכות?) אילימא ר״ע וחבריו?—משום הרוגי מלכות ותו לא? (הלא יש בידם גם תורה ומצות) פשיטא, בלאו

מיתת נערים למיתת זקנים? התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעונתה, יפה לה (לפרי) ויפה לתאנה (לעץ), ובשעה שהיא מתלקטת שלא בעונתה, רע לה ורע לתאנה 1). — שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם (כלו': שלשה עוונות הם תמיד לעיני הקב"ה ואינו מעלים מהם עין): אונאה וגזל ועבודה זרה. אונאה, דכתיב (עמוס ז' ז'): ובידו אנך 2) (משמע שהיא תמיד בידו לשמש בה. ע"פ רש"י); גזל, דכתיב (ירמי' ו' ז'): חמס ושד ישמע בה על פני תמיד; עבודה זרה, דכתיב (ישעי' ס"ה ג'): המכעיסים אותי על פני תמיד וגו' 3). — בוא וראה סמיות עיניהם של מקבלי שחד: אדם חש בעיניו, נותן ממון לרופא, ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין עיניהן, שנא' (שמות כ"ג ח'): כי השחד יעור פקחים 4). — כל הנוטל שוה פרוטה מחברו נקרא רשע, שנא' (משלי כ"ז י"ג): שוחד מחיק רשע יקח 5). —

הכי נמי, אלא הרוגי לוד. גלוי הוא שהקשר שבין מאמרו של ר' אבהו ובין החזיון של ר' יוסף בן ריב"ל הוא בזה שמראה על מקומם של תלמידי חכמים בעוה"ב. ר' יוסף אומר לאביו: „היכי דחשבינן הכא חשבינן התם" (לפי גירסת המחבר: היכי דאיתנן הכא איתנן התם — המתרגם). אם כן הכבוד המוכן לת"ח בעוה"ב הוא כמו הכבוד שחולקין להם כאן בעוה"ז, ועפ"י זה מבאר ר' אבהו את הכתוב „ונגד זקניו כבוד". שם בעוה"ב יחלקו כבוד למי שהחכמים (= זקנים) חולקין לו כבוד בעוה"ז. השאלה היא רק למה שם זה בפי שלמה. באורו של המהרש"א שזהו מקשר אל הכתוב משלי י"ז ו', אינו מחֻוָר. אולי אפשר לומר שר' אבהו התכון להכתוב משלי ג' ל"ה: כבוד חכמים ינחלו. לפי הילקוט (לאותו הכתוב) שלקוח מילמדנו (בלי שם אומרו): חכמים אלו תלמידי חכמים. „כבוד" — זהו תפארת העולם הבא, שעל זה מרמז גם הפעל „ינחלו". השוה דרשתו של ריב"ל למשלי ח' כ"א, כ"א ח"א 185 הע' 3.

1) ב"ר ריש ס"ב. שם ר' יהודה (קרוב לודאי כי הוא ר' יהודה בן סימון) מביא משל אחר: הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו יפה לו ויפה לפתילה, ובשעה שאינו כבה מאליו רע לו ורע לפתילה. וכן בשהש"ר ו' ב', בקה"ר ה' י"א, בא בשבוש ר' נחמיה במקום ר' אבהו. השבוש בא על ידי זה, שר' נחמיה על פי הרב חולק באגדה על ר' יהודה (התנא), עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב. המשל ע"ד התאנה נמצא גם בירו' ברכות פ"ב ה"ח. מחלקת בדבר אגדה בין ר' אבהו ובין ר' יהודה בר סימון נמצאת ג"כ בב"ר ריש ב'.

2) עי' לעיל 20 הע' 2.

3) ב"מ נ"ט. יסוד הדרשה בשני הכתובים האחרונים מה שנאמר „על פני תמיד" ובעמוס ז' ז' — „ובידו".

4) כתובות ק"ה.

5) תנחומא ב' שופטים 7. קודם לזה בא מאמרו של ר' אלעזר שהובא לעיל 41 הע' 2.

אמר הקב"ה: אני נקראתי קדוש, ואתה נקראת קדוש, הא אם אין בך כל המדות שיש בי, לא תקבל עליך שררה1).

– מצינו בתורה, בנביאים ובכתובים שאין זיווגו של איש אלא מהקב"ה. בתורה מנין? שנא' (בר' כ"ד נ'): ויען לבן ובתואל ויאמר מה' יצא הדבר; בנביאים? (שופטים י"ד ד'): ואביו ואמו לא ידעו כי מה' הוא; בכתובים? היינו דכתיב (משלי י"ט י"ד): ומה' אשה משכלת2). – לעולם אל יטיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו3). – [כל אדם שמתה אשתו בימיו עצתו נופלת, שנא' (איוב י"ח ז'): ותשליכהו עצתו4).

ב.

תלמוד תורה, תפלה, שבת.

– ישעיהו נ"ה ו'. דרשו את ה' בהמצאו. איכן הוא מצוי? בבתי

---

1) פסיק' ר' כ"ב קרוב לראש (III). חציו הראשון נדרש מהכתוב ויקרא י"ט ב'.

2) ב"ר ריש ס"ח, ר' פנחס בשמו. בתור חלק מפתיחתא של ר' אבהו לבר' כ"ח, י'. ומזה הוא עובר למה שמְסֻפר בבראשית: יש שהוא הולך אצל זווגו, ויש שזווגו בא אצלו. יצחק זווגו בא אצלו (בר' כ"ז ס"ג): וירא והנה גמלים באים. יעקב הלך אצל זווגו, דכתיב (שם כ"ח י'): ויצא יעקב (שני הפסוקים מתחילין ב„ויצא"). בתלמוד בבלי (מו"ק י"ח.) בעל המאמר הזה הוא רב בשם ר' ראובן בן אריסטובלום (עי' אג' התנאים כרך ב' ח"ב 79) סתם ובצורה אחרת – בשו"ט נ"ט: [מכאן שייחד הקב"ה שמו על הזווג].

3) גטין ז'. וע"ז הוא מוסיף: שהרי אדם גדול הטיל אימה יתרה בתוך ביתו והאכילוהו דבר גדול (אבר מן החי), ומנו ר' חנינא בן גמליאל (אגדת התנ' כ"א ח"ב 143).

4) סנהדרין כ"ב. אחרי מאמרים דומים לזה, המיוסדים גם כן על אותם הפסוקים, מר' אלכסנדרוס (ח"א 200) ומר' יוסי בר חנינא (ח"ב 214) המשל בדבר עון אשת איש, שבתנחומא ב' נשא (6) הוא של ר' אבהו, בא בויק"ר כ"ג בסוף בשם ר' יהודה בר סימון משמו של ר' לוי בן פרטא. בשבת ס"ב: א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא: שלשה דברים מביאין את האדם לידי עניות: המשתין מים בפני מטתו ערום, ומזלזל בנטילת ידים ואשתו מקללתו בפניו (על קמצנותו). בויק"ר י"ט מובא: ר' אבהו פתר קרייא (בעצלתים ימך המקרה, קה' י' י"ח) באשה, על ידי שהאשה הזו מתעצלת מלכסות את עצמה כראוי, ימך המקרה, הה"ד (ויקרא כ' י"ח): והיא גלתה את מקור דמיה. ובשפלות ידים על ידי שהאשה הזו משתפלת (כלו' מתרשלת) מלבדוק עצמה בעונתה, ידלף הבית, הרי היא מתרבה בדמים, שנא' (ויקרא ט"ו כ"ה): ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים. ואולם בקה"ר י' י"ח בעל המאמר הזה הוא ר' כהן, שבויק"ר מיוחס לו דבר אחד מה שבקה"ר נאמר סתם.

כנסיות ובבתי מדרשות1). – תלמוד קודם למעשה2). – כל תלמיד חכם העוסק בתורה מתוך הדחק משביעין אותו מזיו שכינה, שנא' (ישעי' ל' כ'): ונתן לכם אדני לחם צר ומים לחץ ולא יכנף עוד מוריך3). – כל המשכח דבר מתלמודו מורידין אותו מגדולתו, שנא' (הושע ד'): ואמאסך מכהן לי ותשכח תורת אלהיך4).–קהלת א' י"ג. הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו, – זהו שיפוטה של תורה, שאדם למד תורה ושכחה5). – [אמר רב חסדא: אין תורה נקנית אלא בסימנין, שנא' (דברים ל"א י"ט): שימה בפיהם, אל תיקרי שימה אלא סימנא. שמעה רב תחליפא ממערבא אזל אמרה קמיה דר' אבהו. אמר אתון מהתם מתניתו לה, אנן מהכא מתנינן לה, דכתיב (ירמי' ל"א כ'): הציבי לך צִיֻּנִים. ומאי משמע דהאי ציון לישנא דסימנא הוא, דכתיב (יחזקאל ל"ט ט"ו): ובנה אצלו צִיּוּן6). – כתיב (דהי"א ב' נ"ה): משפחות סופרים יושבי יעבץ. מה תלמוד לומר „סופרים"?

---

1) ירו' ברכות פ"ה ה"א, ר' ירמיה בשמו, כך הוא לפי גירסת הילקוט לאותו פסוק, ובירו' נשתבש לר' אבהו בשם ר' אבהו (עי' לעיל 84 הע' 1).

2) ירו' פסחים פ"ג ה"ז, חגיגה פ"א ה"ז. במכתבו ששלח לבנו (עי' לעיל 95 ועי' אג' התנ' כ"א ח"ב 47, 85).

3) סוטה מ"ט. בקשר למאמרו של ר' יהודה בן ר' חייא, ח"א 51 הע' 5 ועם הוספתו של ר' אחא בר חנינא. צריך לציין פה את מאמרו של ר' אבהו על הכתוב (תה' ט"ז ט') ויגל כבודי: גילה–בשעה שהקטנים עוסקים בתורה, כבוד–כשהגדולים עוסקים בתורה. כך הוא בילקוט לאותו פסוק. אולם בשו"ט באו במקום זה דברים שהם כחידה בעינינו: „הכבוד גולה בשעה שהקטנים הונים להשתמש בו".

4) יומא ל"ח: בקשר למאמרו של ר' אלעזר על אותו הפסוק, לעיל 28. בירו' מו"ק פ"ג ה"א אומר ר' שמואל (בר יצחק) בשם ר' אבהו: זקן שאירע בו דבר אין מורידין אותו מגדולתו, אלא אומרים לו (מ"ב י"ד י'): הכבד ושב בביתך. השוה מדרש שמואל ז'.

5) קה"ר א' י"ג וג' א'. הוראת המלה „שיפוט" שנמצאה שם עוד בקשר שכזה: שיפוטו של גזל, ש' של ממון–אינה ברורה. לפי הענין „שיפוט" הוא יסורים, כי צר לו לאדם היגע בתורה ושוכח. ובשביל לנחם אותו אמר ר' אבהו: כל ארבעים יום שעשה משה למעלה היה לומד תורה ושוכחה. א"ל משה: רבש"ע! הרי יש לי מ' יום, ואיני יודע שום דבר. מה עשה הקב"ה? כשהשלים מ' יום נתן לו את התורה במתנה, שנא' (שמות ל"א י"ח): ויתן אל משה (תנחומא ב' כי תשא 12, שמו"ר מ"א קרוב לסוף, בבבלי נדרים ל"ח. בשם ר' יוחנן. עי' כ"א ח"ב 72 הע' 4).

6) ערובין נ"ד (עי' אג' אמוראי בבל 69). שיחה דומה לזו בין ר' תחליפא ובין ר' אבהו נמצא גם בברכות נ"ה. בשני המקומות נקרא ר' תחליפא בשם ממערבא. רב תחליפא אחר שאמר ברייתא לפני ר' אבהו, ור' אבהו מצא לו ראיה מהכתוב, נמצא בביצה ט"ו סוף ע"ב.

אלא שעשו את התורה ספורות, ספורות1): חמשה לא יתרמו, חמשה דברים חייבים בחלה, חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן, שלשים ושש כריתות בתורה, שלשה עשר דבר בנבלת העוף הטהור, ארבעה אבות נזיקין, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת2). – תה׳ פ״ט ט״ז. אשרי העם יודעי תרועה. ר׳ אבהו פתר קרא בחמשה זקנים שהיו נכנסים לעבר את השנה. מה הקב״ה עושה? מניח סנקליטין (συγκλητος = ישיבת הסֵנָטוֹרים = פמליא של מעלה) שלו של מעלה, ויורד ומצמצם שכינתו ביניהן למטה, ומלאכי השרת אומרים: הא תקיף, הא תקיף! הא אלהא, הא אלהא! מי שכתיב בו (שם פסוק ח׳) אל נערץ בסוד קדושים רבה, מניח סנקליטין של מעלה, ויורד ומצמצם שכינתו למטה. כל כך למה? שאם טעו בדבר, הקב״ה מאיר פניהם בהלכה, הה״ד (שם פסוק ט״ז): ה׳ באור פניך יהלכון3). – [מלאכי ג׳ ט״ז. אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו. ר׳ חייא בשם ר׳ אבא אמר: בשעה שתלמידי חכמים יושבין ונכבשין אלו לאלו, כענין שנא׳ (תה׳ מ״ז ד׳): ידבר עמים תחתם, הקב״ה מצית לדבריהם, שנא׳ (מלאכי שם): ויקשב ה׳ וישמע. אמר ר׳ יעקב בר זבדא בשם ר׳ אבהו: ולא עוד אלא שהקב״ה מחזיר טעותיהן להן]4). – כל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר השכינה, שנא׳ (במדבר כ״א ה׳): וידבר העם באלהים ובמשה5). – [על המשנה מגלה ריש פ׳ ג׳: הקורא את המגלה עומד ויושב, תנא (נאמר בברייתא) מה שאין כן בתורה. מנהני מילי? אמר ר׳ אבהו, דאמר קרא

1) בילקוט לדה״י א׳ ד׳ „ספירות״. בתוספות קדושין ל׳ ע״א ד״ה „נקראו״: מספרות.

2) ירו׳ שקלים ריש פ״ה. בבלי קדושין ל׳. לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרין וא״ו דגחון (ויקרא י״א מ״ב) חצין של אותיות של ספר תורה: (שם י׳ ט״ז) „דרש דרש״ חצין של תיבות; (שם י״ג ל״ג) „והתגלח״ חצין של פסוקים; (תהלים פ׳ י״ד) יכרסמנה חזיר מיער, ע׳ מיער חציו של תהלים. כך מבאר גם ר׳ יצחק (סנהדרין ק״ו:) את המלה סופר, ישעי׳ ל״ג י״ח, ביחס לדואג.

3) פסיק׳ 152 ע״א, ויק״ר כ״ט בתוך הפתיחתא של ר׳ יאשיה. ר׳ אבהו דורש מן „יהלכון״ לענין „הלכה״, שהכתוב מדבר על אודות הזקנים העוסקים בקביעות הזמנים מוכח מהמלות „יודעי תרועה״, שיודעים לקבוע ימי ראש השנה. בשו״ט בא מאמרו של ר׳ אבהו בקצרה: „שהקב״ה מסכים עמהם ומאיר פניהם בהלכה״. לפני זה בא בלי שם אומרו: „יודעי תרועה, שמעברין את השנה וקובעין יום תרועה ביומו״.

4) שו״ט ל׳ בסוף. בשהש״ר ח׳ י״ד בא המאמר הזה סתם יחד עם מאמרו של ר׳ חייא בר אבא (כ״א ח״ב 150 הע׳ 7). בשהש״ר נאמר כן „ויכתב, שהוא כותב על לבם״.

5) סנהדרין ק״י.

(דברים ה' כ"ח): ואתה פה עמד עמדי. ואמר ר' אבהו: אלמלי מקרא כתוב, אי אפשר לאומרו: כביכול, אף הקב"ה בעמידה] 1). — בר' כ"ב כ"ג. וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו ויקח שני נעריו אתו. מכאן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה2).

דברים כ"ב ט'. פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם. העולם כלו ומלואו עשוי ככרם, ומהו פדיונו? ברכה (כלומר: כשם שפרי הכרם צריך חלול בשנה הרביעית כך צריך האדם לחלל ולפדות כל מה שהוא נהנה מהעולם, והפדיון הוא הברכה) 3). — תה' צ"ו א'. שירו לה' שיר חדש וכו'. שלש שירות הללו כנגד שלש תפלות שמקלסין ישראל להקב"ה בכל יום. שירו לה' שיר חדש—כנגד תפלת שחרית, שמקלסין ישראל להקב"ה, שהוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית; שירו לה' כל הארץ—כנגד תפלת המנחה, שכל באי עולם ראו ביום השמש והמאורות; שירו לה' ברכו שמו—כנגד תפלת ערבית, שהן מברכין להקב"ה שהוא מעריב ערבים, כי גדול ה' ומהלל מאד (שם פסוק ב') שהוא גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור4). — הושע י"ד ג'. ונשלמה פרים שפתנו. מי משלם אותן הפרים, שהיינו מקריבין לפניך? שפתינו, בתפלה, שאנו מתפללים לפניך 5). — לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבטלו קריאת שמע שחרית וערבית, שנא' (ישעי' ה', י"א, י"ג): הוי משכימי בבקר שכר ירדפו וכו' וכתיב (שם): ואת פעל ה' לא יביטו, וכתיב (שם): לכן גלה עמי וכו' 6) — אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע! מפני מה אין ישראל אומרין שירה (הלל) לפניך בר"ה ויום הכפורים? אמר להם: אפשר, מלך יושב על כסא דין וספרי חיים

1) מגילה כ"א. ועי' מו"ק ט"ז על הכתוב: אלה שמות הגבורים אשר לדוד יושב בשבת תחכמוני וכו', א"ר אבהו יושב בשבת: בשעה שהיה יושב (דוד) בישיבה, לא היה יושב על גבי כרים וכסתות, אלא על גבי קרקע (עי' לקמן סימן ה').

2) חולין צ"א סוף ע"א.

3) ירו' ברכות פ"ו ה"א. בשו"ט ריש ט"ז: העולם הזה עשוי כברם, ומהו פדיונו ברכה. בבבלי ברכות נ"א. א"ר זירא א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא: עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה; בב"ר כמעט בסוף ח' על הכתוב בר' א' כ"ח ויברך אותם אלהים אומר ר' אבהו: נטל הקב"ה כוס של ברכה וברכן.

4) שו"ט ריש צ"ו.

5) פסיק' 165 ע"ב.

6) שבת קי"ט.

וספרי מתים פתוחים לפניו, וישראל אומרים שירה? 1) — איכה ג׳ י״ז. ותזנח משלום נפשי — זו הדלקת נר בשבת 2). — אם נזדמן לך חפץ טוב אפילו מאחד בשבת, התקינהו לשבת 3).

בתפלתו היום־יומית היה ר׳ אבהו מוסיף: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו מהשעות החצופות, הקשות, הרעות המתרגשות לבוא לעולם 4). — כתיב (שמות כ״ג י״ד): שלש רגלים תחג לי בשנה. הקב״ה קבע שלש רגלים והתורה*) בזכות האבות שאינן באין לפני הקב״ה ריקנין 5), ואף בדורות הללו, אע״פ שהן מצרין (כלומר: נמצאים במצב דחוק וצר) אין התורה זזה מהן, שנא׳ (ישעי׳ נ״ט כ״א): לא ימושו מפיך ומפי זרעך וכו׳ 6). משל לאחד שהיה לו עסק לפני המלך והיו לו סנגורין מפייסין עליו. כך אדם עושה מצות והוא בן תורה וגומל חסדים, והשטן עומד ומקטרג, וסנגורין עומדין כנגדו ומלמדין זכות, שנא׳ (משלי י״ח ט״ז): מתן אדם ירחיב לו 7), ונא׳ (תה׳ מ״א ב׳): אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳ 8).

---

1) ר״ה ל״ב; ערכין י׳; למאמרו של ר׳ יוחנן (ר״ה ט״ז; כ״א ח״ב 121): שלשה ספרים נפתחין בר״ה, מביא ר׳ אבהו (לא ר׳ אבין) ראיה מתה׳ ס״ט כ״ט: ימחו מספר חיים וכו׳.

2) שבת נ״ה.

3) פסיק׳ ר׳ כ״ג (115 ע״ב), עי׳ כ״א ח״ב 327. שם בפסיק׳ ר׳ 117 ע״ב אומר ר׳ אבהו צריך לערב (צריך להוסיף על בגדי החול עוד בגד אחד המיוחד לשבת). בכ״ר ריש י״א אומר זאת ר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן. (השוה כ״א ח״ב 37) על זה שר׳ אבהו היה משתתף בהכנת אוכל לשבת מסַפר בשבת קי״ט (עי׳ לעיל 85 הע׳ 1.

4) ירו׳ ברכות פ״ה ה״א. ר׳ חזקיה בשמו. השוה לשון הברייתא ב״ק פ״ז, תענית י״ח. פורעניות המתרגשות ובאות על הצבור.

5) פירושו מסתבר ממה שנא׳ להלן, וכונתו היא, ללמד זכות על האבות, כלו׳ על הדורות הראשונים. בנגוד למה שנא׳ אח״כ „הדורות שלנו" נקראים הדורות הקודמין „אבות". לא נכון מבאר פרליץ ע׳ 183 שזה מוסב על זכות אבות.

6) כאן צריך להוסיף, שעפ״י ההערה הנאמרה להלן בטכסט, שבימי החגים, אעפ״י שאין עולי רגל, אבל הצדקה שעושים אז עם העניים, היא סנגוריה לישראל.

7) עי׳ להלן סימן ו׳ לדברים י״ב י״ט.

8) שמו״ר ריש ל״א.

---

*) לפי גירסת הרד״ל והרזוו״א: „בתורה". וע״ש במפרשים.

ג.

ישראל, אומות העולם, ווכוחים.

– ישועתן של ישראל היא ישועתו של הקב"ה1). אני אמרתי שיהיו

1) א) תנחומא אחרי מות כמעט בסוף: כל ישועה שבאה לישראל היא של הקב"ה, שנא' (תה' צ"א ט"ו): עמו אנכי בצרה וכו' ואראהו בישועתי. (בתנחומא ב' אחרי 18 הגירסא משובשת – המתרגם). ב) שו"ט ט' ט"ו. אגילה בישועתך, זה אחד מן חמשה מקראות הקשות, שהן מלמדין שישועתן של ישראל היא ישועתו של הקב"ה, שנא' (ש"א ב' א'): כי שמחתי בישועתך. כאן נשתבש מן „המקראות"– ל„ה' מקראות" ומן „ה' מקראות" – חמשה מקראות. ג) שם י"ג ו'. יגל לבי בישועתך – זה אחד מן המקראות הקשות וכו'. „יגל לבי בישועתי" אין כתיב כאן אלא „בישועתך", אמר דוד ישועתך היא ישועתנו. ד) ויק"ר ט' (§ 3). תה' נ' כ"ג, אראנו בישע אלהים, זה אחד מן המקראות שישועתו של הקב"ה ישועתן של ישראל. כאן שנה הכותב את הנושא לנשוא מפני הכבוד. ה) ירו' סוכה פ"ד ה"ג, תה' פ' ג' ולכה לישועתה לנו, לך יודייה (צ"ל ודאי. עי' לעיל 65 הע' 5). ו) שו"ט פ' ג'. ולכה לישועתה לנו, ר' חזקיה בשם ר' אבהו: „ולכה" מלא הוא, שכל הישועה שלך היא (דורש „ולכה" לא צווי מן הלוך אלא כנוי הקנין. ולזה נתכון גם הירושלמי לעיל – המתרגם) ז) שו"ט תה' צ"א בסוף: ואראהו בישועתי – זה אחד מן המקראות הקשין וכו'. ח) מדרש שמואל סוף ד'. ש"א ב' א'. כי שמחתי בישועתך, זה אחד מן המקראות שהוא לישועתו של הקב"ה ולישועתן של ישראל. ט) תנחומא ב' אחרי 13. – ראה מה כתיב (תה' פ' ג'): ולכה לישועתה לנו, שלך ושלנו היא הגאולה. י) הוספה לפסיקתא ר' הוצ' איש שלום (196 ע"ב): א"ר יודן בשם ר' יעקב בר אבינא: דרש ר' אבהו בכנסת של כפר של טבריא ואמר (שמות ג' י"ז): אַעֲלֶה אֶתְכֶם מעני מצרים – דבר קשה (כלו' כאילו כתוב אֵעָלֶה אִתְּכֶם. הבטוי „דבר קשה" דומה לבטוי „אחד מן המקראות הקשים". עי' לעיל. יא) פסיקתא חדתא, ביהמ"ד IV, 36 שמות י"ז ל'. ויושע – אל תקרא וַיּוֹשַׁע, אלא וַיִּוָּשַׁע. בתנחומא אחרי נא' זה בשם ר' מאיר. הרעיון הזה שישועתן של ישראל היא כביכול ישועתו של הקב"ה נאמר גם בשם ר' עקיבא (עי' אג' התנ' כ"א ח"ב 36; כ"ב ח"א 63 הע' 2). השוה עוד המאמרים שנאמרו סתם בויק"ר ל' על הכתוב ישעי' נ"ו א', כי קרובה ישועתי לבוא, „כי קרובה ישועתכם" לא נאמר אלא ישועתי, יהא שמו מבורך, אלולא שהדבר כתוב אי אפשר לאמרו, א"ל הקב"ה לישראל: אם אין לכם זכות, בשבילי אני עושה. כביכול כל הימים שאתם שם בצרה, אני עמכם, שנא': עמו אנכי בצרה, ואני גואל לעצמי, שנא' (ישעי' נ"ט ט"ז): וירא כי אין איש וכו' וכן הוא אומר (זכרי' ט' ט'): צדיק ונושע – ו„מושיע" אין כתיב כאן אלא ו„נושע"...*)

*) ובזה יובן מה שאונקלוס בכל מקום שנאמר „וירד ה'" (בר' י"א ה', שמות י"ט כ') מתרגם ואיתגלי ה' (ואינו מתרגם „ונחת") ובבר' מ"ו ד' „אנכי ארד עמך מצרימה" הוא מתרגם „אנא אחות עמך", ולא חש להגשמת הבורא, כי כאן בירידה למצרים בביכול השכינה יורדת עם יעקב יחד. רמב"ן בפי' לתורה. ועי' במורה נבוכים ח"א פכ"ז.

ישראל לפני כ„קח על מים רבים" (יחזקאל י"ז ה') ומאי ניהו? — ערבה, והן שמו עצמן כצפצפה שבהרים (שליחה יבש)1) — הקב"ה אין לפניו שכחה, הא בשביל ישראל נעשה שכחן2). — שני דברים שאלו ישראל לפני הקב"ה, ואמרו להם הנביאים: לא שאלתם כראוי. שאלו ישראל (הושע י' ג'): ויבוא כגשם לנו. אמרו להן הנביאים: לא שאלתם כראוי. מה הגשם הזה יוצאי דרכים מצירין בו, דורכי גיתות וגרנות מצירין בו, טחי גגות מצירין בו, אלא אם בקשתם לשאול (שם י"ד ו') — אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה. ועוד שאלו ישראל (שה"ש ח' ו'): שימני כחותם על לבך, כחותם על זרועך. ואמרו להן הנביאים: לא שאלתם כראוי: מה הלב הזה פעמים מגולה, פעמים מכוסה, אלא אם בקשתם לשאול (ישעי' ס"ב ג'): והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלהיך3).

— הר סיני שמו ולמה נקרא חורב? שירדה חורבה לעובדי עבודה זרה עליו4). — גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין אומות העולם מקבלין את התורה, מפני מה יצא ידיהן, שכך הוא מדותיו של הקב"ה, אינו מעניש עד שיוצא ידי בריותיו, ואחר כך הוא טורדן מן העולם, לפי שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו5). — איוב ל' כ"ד. אך לא בעי ישלח יד אם בפידו להן שוע, אין הקב"ה מכה אומה ומושיבה צָדוּ6), אלא מביא

---

1) סוכה ל"ד. דומה לזה דורש ר' אבהו בקדושין ל"ז את הכתוב בנחמיה ז' ס"א „כרוב אדן ואמר", אמר אדון: אני אמרתי יהיו ישראל חשובין לפני ככרוב, והם שמו עצמן כנמר. איכא דאמרי: א"ר אבהו: אעפ"י ששמו עצמן כנמר הן חשובים לפני ככרוב.

2) נמצא בארבעה מקומות בירו' פאה פ"א ה"א; בירו' קדושין סוף פ"א; ירו' סנהדרין פ"י ה"א; ירו' שבועות פ"א ה"ט. ועוד בפסיקתא 167 ע"א רב הונא בשמו: הקב"ה אין לפניו שכחה, הא בשביל ישראל נעשה שוכח. בשו"ט ל"ב: בשביל כבודך כתבתי על עצמי, כביכול, שאני שכחן.

3) פסיקתא 133 ע"ב. שהש"ר ח' ו' (מר' אבהו נשתבש שם לר' איבו). בתענית ד' ע"א מיוחס המאמר הזה לר' ברכיה בקשר עם מאמרו של ר' יונתן: שלשה שאלו שלא כהוגן (עי' כ"א ח"א 84). אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן.

4) שבת פ"ט: חולק על ר' יוסי בר חנינא (ח"ב 215). במקורות ארצי ישראליים מיוחס המאמר הזה לר' יוחנן (עי' ח"ב 42).

5) פסיק' 200 ע"א, תנחומא ב' ברכה ג', שו"ט קמ"ט. המאמר „לפי שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו" נמצא גם בע"ז ג'. בציור האגדי שציר ר' שמלאי על דבר עונשין של אוה"ע לעיל (כ"א ח"ב 328).

6) צדות, צדו, תרגום של „עי" שבכתוב.

פיד לזו ומשעשעה בזו1) (כלומר: הוא מביא חרבן על אומה אחת ומשעשע אותה במפלת האומה השניה), הביא פיד לאשור ושיעשעה במצרים, שנא' (נחום ג' ח'): התיטבי מנוא אמון. הביא פיד למצרים ושיעשעה לאשור, (יחזקאל ל"א ג'): הנה אשור ארז בלבנון2). – שני דברים אין אומות העולם כופרין בהם: מודים בהקב"ה שברא את העולם בששה ימים ושהוא מחיה את המתים. כיצד? כשהוא הולך ומעלה את האוב ואת הידעוני בזכורו, וכל ימות השבת הוא מצליח ומעלה, ובשבת אֵינו מצליח ואינו מעלה, והבהמה אפילו בחול אינה עולה, לפי שאינה חיה לעתיד לבוא3).

– תהלים ס"ט י"ג. ישיחו בי יושבי שער – אלו אומות העולם 4) שהן יושבין בבתי טרטיאות ובבתי קרקיסאות. ונגינות שותי שכר – מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבין משיחין בי, ומלעיגים בי ואומרין: בגין דלא נצרך לחרובא כיהודאי. והן אומרים אלו לאלו: כמה שנים את בעי מחי (אתה רוצה לחיות)? והן אומרין כחלוקא דיהודאי דשבתא (כזמן שמתקיים חלוק של שבת של יהודי). ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהן והחלוקים שלו עליו, והן אומרין אלו לאלו: על מה זה מתאבל? והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן, ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה, והוא מתאבל עליהם. ומכניסין את המימוס5) לתיאטרון

1) „שוע" דומה לשעשוע.

2) פסיקתא 126 ע"ב. בפסיקתא ר' ל"ג (156 ע"א): ואם הביא עליהן שבר הוא משעשע אותם אלו באלו, כמה שכתוב: ואם בפידו להן שוע. ורצונך לידע שבשעה שאומות נופלים הקב"ה מנחמם זו בזו, שכן אתה מוצא בשעה שנפלו המצרים ופרעה, היו מתנחמים באשור, שנא' (יחזקאל ל' כ"א): את זרוע מלך מצרים שברתי. אל מי דמית וגו' הנה אשור ארז בלבנון – מלך בעולם. יפה ענף – בן אבות, וחרש מצל – זכות אבות עומדת לו; וגבה קומה – קוזמוקרטור בעולם. ובין עבותים היתה צמרתו – משעה שנעשה כל העולם קליעה אחת להכעים להקב"ה, הניח עצתם ויצא לו, שנא' (בר' י' י"א): מן הארץ ההיא יצא אשור. ארשב"ל: מן העצה ההיא יצא אשור. מים גדלוהו, שכן כתיב (יונה ג' ז'): ומים אל ישתו. בשביל אותם המים נתגדל בעולם... ע"י מי נתרומם בעולם? ע"י יונה שעלה מן התהום, כמו שכתוב: תהום רוממתהו (יחזקאל שם). וכשנפל אשור הוא מתנחם במצרים, שנא': התטבי מנוא – זו אלכסנדריה. אמון – שהיה אומנתו של כל העולם הברטיי (?) הזה.

3) שו"ט ריש י"ט. השוה השיחה שבין ר"ע ובין טורנסרופוס, ששם ג"כ מביא ראיה לקדושת השבת מהמעלה באוב, סנהדרין ס"ה: ב"ר י"א (אג' התנ' כ"א ח"ב 43).

4) איכה ר' פתיחתא י"ז: ר' אבהו פתח. שם ג' י"ד – סתם.

5) מומום – ליצן שבתאטרון היוני (μωμος ואולי μίμος). ריש לקיש בפיסו

שלהם וראשו מגולה. והן אומרים זה לזה: על מה ראשו של זה מגולה? והוא אומר: היהודים הללו שומרי שבתות הן, וכל מה שהן יגעין כל ימות השבת, אוכלין בשבת, ואין להן עצים לבשל בהן, והן שוברין מטותיהן ומבשלין בהן, והן ישנים בארץ ומתעפרין בעפר וסכין בשמן (כלו׳: שגופם מעלה חטטים וצריכים לסוכו בשמן), לפיכך השמן ביוקר 1).

שיחות עם נוצרים: פעם אחת היה ר׳ אבהו מהלך בדרך ונתלוו לו גוים. אמרו לו:2) כתוב בתורה (בר׳ ב׳ ט״ז): ויצו ה״א על האדם. אדם נצטוה שלא יחטא. האשה לא נצטותה? אמר להם: מה אמר הכתוב „על האדם לאמר״? מהו לאמר? לאבריו, וחוה נבראת מצלעותיו 3). — המינים שאלו לר׳ אבהו 4). אמרו לו: אין אנו מוצאין מיתה לחנוך. אמר להם: למה? אמרו לו: נאמרה כאן (בר׳ ה׳ כ״ד) לקיחה, ונאמרה להלן (מ״ב ב׳ ה׳): כי היום ה׳ לוקח את אדונך מעל ראשך. אמר להם: אם ללקיחה אתם דורשים: נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן (יחזקאל כ״ד ט״ז): הנה ה׳ לוקח ממך את מחמד עיניך 5). — עמוס ג׳ ב׳. רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקד עליכם את כל עונותיכם — מאן דאית ליה סיסיא,

---

את רבי (ב״ר ריש פ׳ פ׳, בירו׳ סנהדרין סוף פ״ב חסרים הדברים הללו) שכעס על יוסי מעונאה, אמר: צריכים אנו להחזיק טובה לאומות העולם, שהן מכניסין מומסין לבתי טרטיאות ולבתי קרקיסאות שלהן ומשחקין בהם, כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו ויבואו לידי קטטה במלה.

1) אלו הם אחדים מהדיאלוגים הליצניים, שהיו נשמעין למדי בתאטרון שבקסריה, לשעשע את לב צוררי ישראל, ואפשר היה לר׳ אבהו בנקל לדעת אותם. פנטקקא הנזכר לעיל 98 הע׳ 2 היה משרת בתאטרון (השוה ג״כ באורו של ר׳ אבהו למשנה שבת פ״ו מ״ח למלת אוקטמין בשני התלמודים). המאמר הזה יוכל להיות לראיה, שגם יהודים היו מבקרים את התיאטרונות והקירקוסים אעפ״י שאיננו יודעים בברור את שמם. (בתנחומא ב׳ שמות 6) על הכתוב „ותמלא הארץ אותם״, נאמר: שנתמלאו בתי טרטיאות ובתי קרקסאות מהם. בלי ספק שלנגד בעל המאמר היו בני דורו למופת).

2) ילמדנו, בילקוט סוף בראשית.

3) המלה „לאמר״ נדרשה עפ״י מדותיו של ר״ע. עי׳ אג׳ התנ׳ כ״א ח״ב 130. בבבלי סנהדרין נ״ו: ב״ר ט״ז בסוף, פסיקתא 100 ע״ב (שם רושם בובר עוד מקומות) נדרש באופן אחר.

4) ב״ר ריש כ״ה (עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 131).

5) השוה פרידלנדר: Patristische und talm. Studien S. 99, Revue des Etudes Juives V, 3

ברחמיה מסיק ליה (מי שיש לו זעם האם על ראש אוהבו ישפכנו)? 1) — משל למה הדבר דומה? לאדם שנושה משני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו. אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת אחת (וכן הקב"ה מאהבתו את ישראל נפרע מהם מעט מעט). — אמר ליה ההוא מינא לר' אבהו 2): כתיב (תה' ג'): מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתיב (שם נ"ז): לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה. הי מעשה הוה ברישא (איזה מעשה היה בראשונה)? מכדי מעשה שאול הוה ברישא, לכתוב ברישא (הלא מעשה שאול היה בראשונה, ומדוע לא כתב אותו בראשונה)? אמר ליה: אתון דלא דרשיתון „סמוכין" קשיא לכו, אנן דדרשינן „סמוכין" לא קשיא לן 3). למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג?: שאם יאמר לך אדם: כלום יש עבד שמורד ברבו? (ויבוא להכחיש את דברי הנביא), אף אתה אמור לו: כלום יש בן שמורד באביו? אלא הוה, הכא נמי הוה 4). — אמר ליה ההוא מינא לר' אבהו: אמריתו נשמותיהן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד, אובא טמיא היכי אסקיה לשמואל בנגידא? (איך העלתה בעלת אוב את שמואל) (ש"א כ"ח)? אמר ליה: התם בתוך י"ב חדש הוה. דתניא: כל י"ב חדש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת, לאחר י"ב חדש הגוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת 5). — א"ל ההוא מינא לר' אבהו: אלהיכם כהן הוא, דכתיב: (שמות כ"ה): ויקחו לי תרומה, כי קבריה למשה במאי טביל? (כאשר קבר את משה במה טבל?), וכי תימא במיא, והכתיב (ישעי' מ' י"ב): מי מדד בשעלו מים? א"ל: בנורא טביל, דכתיב (ישעי' ס"ו ט"ו): כי הנה ה' באש יבוא. — ומי סלקא טבילותא בנורא (האם מספיקה הטבילה באש)? א"ל: אַדְרַבָּא, עיקר טבילותא בנורא הוא, דכתיב (במדבר ל"א כ"ג): וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים 6). — א"ל

1) השאלה הזו שאלו המינים מתחלה את ר' ספרא (עי' לעיל 93) ור' אבהו השיב עליה, ע"ז ד'.

2) ברכות י'.

3) כאן הביא ר' אבהו את מאמרו של ר' אלעזר, עי' לעיל 36 הע' 6.

4) ר' אחא, שו"ט ריש ג', (ר' יעקב בשמו) נותן ע"ז תשובה אחרת. (פ' למה רגשו גוים על גוג ומגוג נאמרה, כמ"ש בשו"ט ב' (§ 4): אף גוג ומגוג עתיד לומר כן: שוטים היו הראשונים שהיו מתעקפין בעצות של ישראל, ולא היו יודעין שיש להם פטרון בשמים, אבל אני איני עושה כן, אלא בתחלה אני מזדווג לפטרונם, ואח"כ אני חוזר על ישראל. הה"ד: יתיצבו מלכי ארץ וכו' על ה' ועל משיחו).

5) שבת קנ"ב סוף ע"ב.

6) סנהדרין ל"ט. „אשר יבוא באש" דומה ל„ה' באש יבוא".

ההוא מינא לר׳ אבהו: אלהיכם גחכן הוא, דקא אמר ליה ליחזקאל (יחזקאל ד׳ ד׳): שכב על צדך השמאלי, וכתיב (שם פסוק ו׳): ושכבת על צדך הימני. אתא ההוא תלמידא, אמר ליה: מאי טעמא דשביעתא (שאלו לטעם מצות שביעית). אמר להו (ר׳ אבהו): השתא אמינא לכו מילתא דשויא לתרווייכו (עכשו אגיד לכם תשובה, טובה לשניכם): א״ל הקב״ה לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא, והן לא עשו כן אלא חטאו וגלו. מנהגו של עולם, מלך בשר ודם שסרחה עליו מדינה, אם אכזרי הוא, הורג את כלן, אם רחמן הוא, הורג חצין, אם רחמן מלא רחמים הוא, מייסר הגדולים שבהן ביסורין, אף כך הקב״ה מייסר את יחזקאל כדי למרק עוונותיהן של ישראל 1). — אמר לו ההוא מינא לר׳ אבהו: אימתי אתי משיח? א״ל: לכי חפי להו חשיכא להנהו אינשי (כשיכסה החשך את האנשים הללו). א״ל: מילט קא לייטת לי (אתה מקלל אותי)? א״ל: קרא כתיב (ישעי׳ ס׳ ב׳): כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה׳ וכו׳ 2). — אמר ליה ההוא מינא דשמיה ששון לר׳ אבהו 3): עתידיתו דתימלו לי מיא בעלמא דאתי (עתידים אתם להיות לי שואבי מים לעתיד לבוא), דכתיב (ישעי׳ י״ב ג׳): ושאבתם מים בששון. א״ל: אילו הוה כתיב לששון כדקאמרת (אלו היה כתוב „לששון” אז היה פירושו כמו שאמרת), השתא דכתיב „בששון”, משכיה דההוא גברא משוינן ליה גודא ומלינן ביה מיא (עכשיו שכתוב „בששון” פירושו הוא, שמעורך יעשו נאד ובו נמלא מים 4).

— שמות כ׳ ב׳. אנכי ה׳ אלהיך. משל למלך בשר ודם מולך ויש לו אב או אח או בן, אמר הקב״ה: אני איני כן: אני ראשון (ישעי׳ מ״ד ו׳) שאין לי אב, ואני אחרון, שאין לי אח, ומבלעדי אין אלהים, שאין לי בן 5). — אם יאמר לך אדם: אל אני, מכזב הוא, בן אדם אני — סופו לתהות בו (סופו להתחרט), שאני עולה לשמים — ההוא אמר ולא יקימנה (כלומר: הוא רק מתפאר ואומר ולא יקיים את דברו) 6).

---

1) שם. הגירסא „ר׳ אבא” אינה נכונה וצ״ל ר׳ אבהו.

2) סנהדרין צ״ט.

3) סוכה מ״ח: השם הפרטי „ששון” נמצא עוד „ר׳ ענני בר ששון” שהיה בן דורו של ר׳ אבהו, עי׳ מו״ק כ״ד, זבחים פ״ח:

4) בוכוחים יש כאלה שאינם בבאורי מקראות, אלא דברי שנינה, שמשיב למתנגדו את חצי הלעג, שבהם חשב האויב להכות אותו.

5) שמו״ר כ״ט.

6) ירו׳ תענית פ״ב סוף ה״א. וזהו ברור שדבריו מכֻונים נגד עיקרי אמונת

ד.

באורי מקרא 1).

ר׳ אבהו רמי: כתיב (בר׳ ה׳ ב׳): זכר ונקבה בראם, וכתיב (שם ט׳ ו׳): כי בצלם אלהים עשה את האדם? הא כיצד? בתחלה עלה במחשבה לבראות שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד 2). — [על מאמרו של ר׳ יונתן על הכתוב (בר׳ ז׳ ב׳): מכל הבהמה הטהורה וכו׳ מאותן שלא נעבדה בהן עברה, אמר ר׳ אבהו: נח הכיר שלא נעבדה בהן עברה שבאו מאליהן 3].— בר׳ כ״ח א׳. ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו. לפי שהיו [הברכות] מפוקפקות בידו (כלו׳: לפי שקבלן במרמה). והיכן נתאוששו בידו? כאן: ויקרא יצחק אל יעקב וכו׳ 4). — בר׳ כ״ח כ׳. וידר יעקב נדר. מסורסת היא הפרשה: שכבר הבטיחו הקב״ה, שנא׳ (שם פסוק ט״ו): והנה אנכי עמך, והוא אומר: אם יהיה אלהים עמדי, אתמהה? (על כרחך אתה צריך לומר שהדבר היה לפני זה) 5). — בר׳ ל״א מ״ט. כי נסתר איש מרעהו. „כי יסתר"

הנוצרים. הדרשה על רומא (אדום), ב״ר ס״ז, לישעי׳ כ״ו י׳, מוטלת בספק אם של ר׳ אבהו או של ר׳ שמלאי (עי׳ כ״א ח״ב 328). כנראה דרשתו של ר׳ אבהו לב״ר כ״א א׳ (ב״ר נ״ג, 4 §): נותן אני יראתה על כל אומות העולם, דלא יהן מונין לה וצווחין לה עקרתא — יש לה כונה פולמוסית.

1) הכלל של „אלה" „ואלה", שהובא בכמה מקומות בשם ר׳ אבהו (עי׳ כ״א ח״א 110 הע׳ 7. שם נסמן, ועי׳ בתנחו׳ ב׳ משפטים הערה ח׳), הוא של ר׳ יוסי בן זמרא, ור׳ אבהו אמר זה בשמו. עי׳ כ״א ח״א 112 הע׳ 3. ועי׳ לעיל 47 הע׳ 4.

2) ברכות ס״א, ערובין י״ח (כתובות ח׳. רב יהודה רמי). בערובין גם על הסתירה שבבראשית א׳ כ״ז גופא: „ברא אותו"... „ברא אותם". בשני המקורות האחרים הסתירה היא מבראשית א׳ כ״ז נגד בר׳ ה׳ ב׳ או ט׳ ו׳, ואין בזה צורך — ובמקצת היא גם שניאה.

3) סנהדרין ק״ח, זבחים קט״ז.

4) ב״ר ס״ז קרוב לסוף. בב״ר ס״ח בא המאמר הזה על הכתוב ל״ג ט׳, יהי לך אשר לך. שעשו הודה בזה על הברכות. ואולם בעל המאמר שם הוא ר׳ אייבו, אלא בלקח טוב לאותו פסוק בכ״י פלורנץ גורס גם שם ר׳ אבהו (עי׳ הע׳ בובר); בילקוט — ר׳ אייבו. בשני המקומות אחר מאמרו של ר׳ אבהו, בא מאמר דומה לזה מר׳ אלעזר, עי׳ לעיל 51 הע׳ 1.

5) ב״ר ריש ע׳, חולק על ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 58). במקום ר׳ אבהו ור׳ יוחנן בא בדפוס ר׳ אבהו ור׳ יונתן. בשתי הנוסחאות מעורר לתשומת לב הסדר, שר׳ אבהו קדם לר׳ יונתן או לר׳ יוחנן. ואולם קושיה זו עומדת בתקפה גם כשנגרוס ר׳ אייבו.

אין כתיב כאן, אלא „כי נִסָּתֵר״ – עד כאן היינו רואין זה את זה, מכאן ואילך אין אנו רואין זה את זה 1). – שמות ד׳ י״ב. והוריתיך אשר תדבר. מורה אני דברי לתוך פיך כחץ, כמה דאת אמר (שמות י״ט י״ג): או ירה יירה 2). – במדבר כ׳ כ׳. ויראו כל העדה. אל תיקרי „ויראו״, אלא „וייראו״ 3).

ש״א ו׳ י״ט. ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה׳. מילי נמי אמור: מאן אמריך דאימריית, ומאן אתא עלך דאיפייסת (הם אמרו גם דברים מעליבים: מי הכעיסך שכעסת ונתת את עצמך לְהִלָּקַח בשבי ומי פייס אותך שנתפייסת?) 4). – מ״א י״ח ד׳. חמשים חמשים איש במערה. מאי שנא חמשים? – לפי שאין מערה מחזקת יותר מחמשים איש 5). – מ״ב כ״ה ו׳. רבלתה – זו אנטוכיא 6). – זכריה ה׳ ב׳. מגלה עפה ארכה עשרים באמה ורחבה עשרים באמה. – אפילו עורו של פיל ועורו של גמל

זה הביא אותנו לשער שמתחלה היה כתוב ר׳ אבהו ר׳ יאשיה ור׳ יונתן; כלו׳ שר׳ אבהו מסר מחלוקת של ר׳ יאשיה ור׳ יונתן, תלמידי ר׳ ישמעאל, ואח״כ נשמט השם ר׳ יאשיה. את ר׳ יאשיה מצינו משתמש בחבה בכלל סרס המקרא ודרשהו. עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 65 הע׳ 32. אם השערתִי נכונה, אז צריך למחוק דרשה זו מכאן וכן ממאמרי ר׳ יוחנן, ויש לנו אפוא עסק עם שארית מדרש ישן של דבי ר׳ ישמעאל לבראשית. ואולי היה לכתחילה כתוב בראש המחלוקת: ר׳ יאשיה ור׳ יונתן — בלבד, אלא מפני שאח״כ באה שם המחלקת של ר׳ אבהו ורבנן נשתרבב שמו של ר׳ אבהו גם בזה וגרם להשמיט שָׁם שמו של ר׳ יאשיה.

1) ב״ר ע״ד (14). „כי יִסָּתֵר״ לפ״ד ר׳ אבהו פירושו: כשיתפוץ איש להסתיר את עצמו מפני רעהו. ו„כי נסתר״ פירושו: אחרי שלא נראה איש את רעהו. — הדרשה לב״ר ל״א ל״ב עי׳ להלן פרק ד׳.

2) שמו״ר ג׳ כמעט בסוף. וע״ז בא פירוש אחר מר׳ סימון. הערתו של ר׳ אבהו לשמות י״ז י״ב בפסיק׳ ר׳ י״ב (50 ע״ב) נמצא סתם במכילתא לאותו פסוק (54 ע״ב).

3) ר״ה ג׳. תענית ט׳. ר׳ מפרש כי העדה יראה, מפני שנגע אהרן, ומביא שם דברי ריש לקיש: „כי״ משמש בד׳ לשונות (כ״א ח״ב 157) ו„כי גוע אהרן״ הוא נתינת טעם למה יראו.

4) סוטה ל״ה, חולק על ר׳ אלעזר (לעיל 40 הע׳ 7) *). בבמדב״ר פ׳ ו׳: „מדברים דברים יתרים היו״.

5) סנהדרין ל״ט: חולק על ר״א (עי׳ לעיל 41 הע׳ 9).

6) סנהדרין צ״ו: עי׳ כ״א ח״ב 285 הע׳ 6.

---

*) בתלמוד שם ובמדרש שם כתוב ר׳ אבהו ור׳ אלעזר: חד אמר קוצרין ומשתחוין היו וחד אמר מילי נמי אמור. ואיני מבין מנין לו להמחבר ליחס לר׳ אבהו דוקא את הנאמר באחרונה?

אינו במדה הזו. ואת אמרת כאן: זאת האלה היוצאת על פני כל הארץ? מהיכן יצאתה? מפתחו של אולם, דתנן: פתחו של אולם גבהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה (ר"ל: שגדול הוא עון של שבועת שקר כל כך, עד שצריך היה לכתוב את האלה בעד עון זה על מגלה כל כך גדולה 1)*).

– תה' קל"ב ב'. נדר לאביר יעקב. לאביר אברהם ולאביר יצחק אין כתיב כאן, אלא נדר לאביר יעקב? תלה את הנדר במי שפתח בו תחלה, שנא' (בר' כ"ח כ'): וידר יעקב נדר 2). – משלי ג' כ"ו. ושמור רגלך מלכד, – מן העברה 3).

– באורי מלים: כרוב – כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא 4). – רָאָה (דברים י"ד י"ג) היא איה (ויקרא י"א י"ד). ולמה נקרא שמה ראה שרואה ביותר. וכן הוא אומר (איוב כ"ח ז'): נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה 5). – שמות י"א י"ג. נצים, שהיו עקבותיהן מוציאין ניצוצים 6). – תהלים מ"ט ב'. חלד. למה הוא מושל כל באי עולם בחולדה?

1) ויק"ר ריש ו'. השאלה מהיכן יצאתה? אולי היא ג"כ של ר' אבהו. לפי ערובין כ"א (דריש מרי בר מר, אג' אמוראי בבל 36 הע' 20) היתה המגילה כפולה, ארבעים ארכה ועשרים רחבה, וזהו „עפה" מהארמית „עיף" בעברית „כפל" ויוצא שמדתה היא כמדת פתחו של היכל, משנה תמיד פ"ג מ"ז. (עי' לוי ח"ג 643, קאהוט ח"ו 236).

2) ב"ר ריש ע'.

3) שם סוף א'.

4) סוכה ה':, חגיגה י"ג: עי' ברילל יאהר ביכער I, 134, 149.

5) חולין ס"ג.

6) תנחו' ב, וארא 17. וכן בילקוט לאותו פסוק (§ 167). בובר הדפים בטכסט וכן בהערה שהיו „עקב עקבותיהן", ואין לזה כל מובן ואין זה אלא כפילת לשון, שנעשתה בשגגת המעתיק, או בכונה לגמור את השורה בחצי תיבה, כמו שהיו הסופרים נוהגים לעשות. הוצאת המלה „הדר" (ויקרא כ"ג מ') מהיונית ὕδωρ = מים, שבירו' סוכה פ"ג ה"ה ובפסיקתא 183 ע"ב נאמר זה בשם עקילס, מיוחס בבבלי סוכה ל"ג ע"א לר' אבהו (לפי הגי' הנכונה שבערוך ערך „הדר" ד', קאהוט ח"ג 108 ע"ב). אולם לפי השערתו של רבינוביץ, שהיא יותר מוצלחה ומקוימת ע"פ עדות עתיקה, צריך למחוק את השם ר' אבהו. השבוש יצא מפני שהיה כתוב: „דבר אחר" ונתקצר לד"א, ומזה לר"א, והמעתיק האחרון, שקם אחר כך, בדעתו שר' אבהו ידע את השפה היונית, בחר לכתוב „ר' אבהו" ולא ר' אלעזר. – בתנחומא ב' וירא 4 וחיי שרה 2 אומר ר' אבהו לבר' ב' כ"ג: ויבן ה"א את הצלע, מהו ויבן? בערביא קורין לגדילתא

*) צריך להעיר כי הלשון מגומגם ונראה שנשתבש.

לפי שכל מה שיש ביבשה יש בים, והרבה מינים בים מה שאין ביבשה, ואין חולדה בים 1).

באורי מקרא הלכותיים. — שמות ל״ה א׳. אלה הדברים. „זה הדבר״ אין כתיב כאן אלא „אלה הדברים״ — אל״ף–חד, למ״ד–תלתין, ה״א–חמשה, דבר–חד ודברים–תרין מיכן לארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה 2). — ויקרא כ״ג ג׳. שבת לה׳. שבות כה׳. מה הקב״ה שבת ממאמר, אף את שבות ממאמר 3). — [על המשנה בסנהדרין (פ״א מ״א): אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אומר ר׳ אבהו] מאי קרא? דכתיב (במדבר כ״ז כ״א): הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה. הוא — זה מלך, וכל בני ישראל אתו — זה משוח מלחמה, וכל העדה זה סנהדרין 4). — [על המשנה (יומא פ״ז מ״ה): ואין שואלין (באורים ותומים) אלא למלך, אמר ר׳ אבהו] דאמר קרא (שם) הוא וכל בני ישראל וכו׳. הוא — זה מלך, וכל בני ישראל אתו — זה משוח מלחמה, וכל העדה —

בנייתא, הראשון שנתן את הבאור הזה הוא רשב״י (עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב סוף 68). אולי נשתנה זה לר׳ אבהו מר׳ אייבו, (או ר׳ בניה) כי בב״ר י״ח הוא תני לה בשם רשב״י: אית אתרין דקרין לקלעתא בנייתא. את השם „רביעה״ שבמשנה (תענית ו׳:) מבאר ר׳ אבהו: דבר שרובע את הקרקע.

1) ירו׳ שבת פי״ד ה״א, ר׳ אחא בשמו. בקשר לדברי התוספתא כלאים פ״ה ה״י. בחולין קכ״ז מובאים דברי התוספתא ואחריהם הערתו של ר׳ זירא: מאי קרא? האזינו כל יושבי חלד. ההנחה שהשכינה היא במערב (כ״א ח״ב, 121 הע׳ ד׳) מוצא ר׳ אבהו לה סמוכין ממדרש מלים מאי אוריה? אויר־יה. לפי לישנא אחרינא שברש״י היא מלשון יוני Εὖρός.

2) ירו׳ שבת פ״ז ה״כ. ר׳ חנינא דצפורין בשמו. (יותר נכון בבבלי שבת ע׳. „דברים״, „הדברים״, „אלה הדברים״ — אלה ל״ט מלאכות שנאמרו למשה מסיני״. והם דברי הברייתא בשם ר׳ נתן. בבמדבר ר׳ י״ח קרוב לסוף — סתם. בתנחומא סוף קרח (נשתבש שם מ„מלאכות״ ל„מלקות״); דברים (רבים) ב׳ הדברים (ה׳ יתרה) ג׳ ו„אלה״ גימט׳ ל״ו, הרי ל״ט.

3) ירו׳ שבת פט״ו ה״ג, השוה בבלי שבת קי״ג: מפיק מישעי׳ נ״ג י״ג: ודַבר דבר. דרשתו לויקרא י״ג כ״ה במו״ק ה׳. מיוחסת בארבעה מקומות בתלמוד הירושלמי (מע״ש פ״ה ה״א, שקלים פ״א ה״א, מו״ק פ״א ה״א, סוטה פ״ט ה״א) לר׳ חונא מבית חורן. בתלמוד הבבלי (סוכה מ״ד) נקרא בשם ר׳ נחוניא איש בקעת בית חוורן ור׳ יוחנן מוסר בשמו (וכן בירו׳ שביעית פ״ו ה״א 36 סוף ע״ג). בב״ר ע״ג קרוב לסוף, השוה שם ע״ד קרוב לראש, נמצא מאמר אחד בשם ר׳ הונא דבית חורון.

4) סנהדרין ט״ז.

זו סנהדרין 1). – ערי מקלט לא נתנו לקבורה, דכתיב (במדבר ל"ה ג'): ומגרשיהם לבהמתם ולרכושם ולכל חיתם – לחיים ניתנו ולא לקבורה 2). – [על דברי ר' יהושע בן קרחה שאמר: מצוה לבצוע (כלו': להשתדל לעשות פשרה בין בעלי הדין) מוכיח ר' אבהו מכתוב זה] דברים א' י"ז: לא תכירו פנים במשפט וכו' כי המשפט לאלהים הוא – משפט משפט אמורין בפרשה (כלו': בפסוק זה בא השם „משפט" שתי פעמים, אחת לדין ואחת לפשרה) 3). – גזלן היכי דמי (באיזה אופן נקרא גזלן)? כגון בניהו בן יהוידע, שנא' (ש"ב כ"ג כ"א): ויגזל את החנית מיד המצרי ויהרגהו בחניתו 4). – כל האוכל פת בלא נטילת ידים כאלו אוכל לחם טמא, שנא' (יחזקאל ד' י"ג): ויאמר ה' ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא 5). – יחזקאל כ"ד י"ז. האנק דם – מיכן שהוא (האבל) צריך לצוות, מתים אבל לא תעשה – מיכן שהוא צריך להתאבל; פארך חבוש עליך – אית דבעי מימר אלו התפלין, אית דבעי מימר זה הגיהוץ... ונעליך תשים ברגליך – מיכן שהוא אסור בנעילת הסנדל; ולא תעטה על שפם – מיכן שהוא צריך לכסות את פיו... ולחם אנשים לא תאכל – מיכן שהקטנים הולכין אצל הגדולים...6). – [לדברי המשנה (ב"ק פ"ד מ"א): שור של ישראל שנגח שור של עכו"ם פטור, מביא ר' אבהו ראיה מהכתוב (חבקוק ג' ד')]: עמד וימודד ארץ ראה ויתר גויים. ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח, כיון שלא קבלו, עמד והתיר ממונם לישראל 7). – מנין לברכת חתנים בעשרה? שנא' (תה' ס"ח כ"ז): במקהלות ברכו אלהים ממקור ישראל (על ברכת

---

1) יומא ע"ג.

2) מכות י"ב.

3) ירו' סנהדרין פ"א ה"א. עי' אג' התנ' II ח"ב 30.

4) ב"ק ע"ט.

5) חגיגה י"ד.

5) סוטה ד':

6) ירו' מו"ק פ"ג ה"ה (82 ריש ע"ד). את ההלכה: על כל המתים קורע טפח, מוכיח ר' אבהו מהכתוב הזה (ש"ב א' י"א): ויחזק דוד בבגדיו ויקרעם, ואין אחיזה פחות מטפח (עי' ח"א 159 הע' 9). ולדברי ר' יהודה שאמר: כל קריעה שאינו מבדיל קמי שפה אינה אלא קריעה של תפלות, מביא ר' אבהו ראיה ממ"ב ב' י"ב. ויקרעם לשנים קרעים. במו"ק כ"ח: א"ר אבהו מנין לאבל שמיסב בראש? שנא' (איוב כ"ט כ"ה): ואשב ראש וכו' כאשר אבלים ינחם.

7) ב"ק ל"ח. בירו' ב"ק פ"ד ה"ג מיוחסת הדרשה זו לרב (רק: התיר ממונם של גוים). עי' עוד ויק"ר ריש י"ג.

מקור צריך קהל והיינו עשרה כמו (במדבר כ׳ ח׳): הקהל את העדה... ועדה עשרה, כדילפינן מעדת מרגלים (ברכות כ״א:) עד מתי לעדה הרעה הזאת, יצאו יהושע וכלב — רש״י 1). — [תנו רבנן: אין מקדשין החדש אלא ביום] מאי קרא? (תה׳ פ״א ד׳): תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו. איזהו חג שהחדש מתכסה בו? (כלומר: איזהו חג שאין הלבנה נראית בו?) הוי אומר: זה ראש השנה, וכתיב (שם): כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, מה משפט ביום, אף קדוש החדש ביום 2). — [לדברי הברייתא: כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה, מביא ר׳ אבהו ראיה גם כן מהכתוב הזה שהובא לעיל בהוספה זו]: מאי משמע ד„חק" לישנא דמזוני הוא? דכתיב (בר׳ מ״ז כ״ב): ואכלו את חקם 3). — [על הכתוב (ויקרא ה׳ א׳) ושמעה קול אלה] מנין לאלה שהיא שבועה? שנא׳ (יחזקאל י״ז י״ג): ויבא אתו באלה (ובדהי״ב ל״ו י״ג נאמר: השביעו) 4). — [על הכתוב במשנה ר״ה פ״ב מ״ה: בין שנראה בעליל] מאי משמע דהאי עליל לישנא דמיגלי הוא (ש„עליל" פירושו גלוי)? דכתיב (תה׳ י״ב ז׳): בעליל לארץ (גלוי לכל — רש״י) 5).

ה.

לספורי המקרא ונושאיהם.

— מצינו שהקב״ה עושה לאחרונים בזכות הראשונים, ומנין שאף לראשונים בזכות האחרונים? שנא׳ (בר׳ ו׳ ח׳): ונח מצא חן בעיני ה׳, ובאיזה זכות? בזכות תולדותיו, שנא׳ (שם פסוק ט׳): אלה תולדות נח 6). — אהל פלן 7) של אברהם אבינו מפולש היה, אמר: אם אני רואה אותן

1) כתובות ז׳:

2) סנהדרין י״א: שם במקום ר׳ אבא צ״ל ר׳ אבהו (ע׳ רבינוביק).

3) ביצה ט״ז.

4) שבועות ל״ו.

5) ר״ה כ״א:

6) תנחומא ריש נ״ח.

7) בילקוט: פילונו של אברהם אבינו (רק מן פילונו נעשה פוולונו). בב״ר נשתנתה המלה היונית πύλων ל„פלן" ובתור הוספה של באור בא גם „אהל". הערוך ערך פלן מתרגם „מקום" (אולי יצא לו מהכתוב ש״א כ״א ג׳: מקום פלוני?) ר׳ טוביה ב״ר אליעזר בלקח טוב לאותו פסוק מתרגם בדיוק: שער, ומרחיב את המאמר: שער של אברהם אבינו מפולש היה לד׳ רוחות העולם להביא כל עובר ושב לביתו. בדבר

שהפליגו דרכם להתקרב דרך כאן, אני יודע שהן באין אצלי, כיון שראה אותן שהפליגו, מיד (בר' י"ח ב') וירץ לקראתם 1). — בר' כ"ה כ"ז. ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה. — שָׂדַנִי צַיְדָנִי — צד בבית, צד בשדה. בבית — היך מתקנין מילחא? (איך מתקנין, תורמין מעשר, מן המלח?) בשדה — היך מתקנין תבנא? (איך מתקנין, תורמין מעשר, מן התבן; שואל שאלות כאלה לרמות את הבריות שיחשבו שהוא מדקדק במצות) 2). — [על המאמר הסתמי: ותכהין עיניו (בר' כ"ה ל"ה) מה כתיב למעלה? ותהיין מרת רוח ליצחק ואח"כ ותכהין עיניו. מפני הכעס שהיה מכעיסו. לפי שהשכינה היתה שרויה בביתו של יצחק, עמד עשו ונטל מבנות כנען, והיו נשיו מעשנות ומקטרות לעבודה זרה שלהן, ונסתלקה הימנו שכינה מיצחק, והיה רואה יצחק ומיצר. אמר הקב"ה: הריני מכהה את עיניו, שלא יראה ויוסיף צער, לפיכך — ותכהין עיניו, ואם כן למה לא כהו עיני רבקה: א"ר אבהו]: משל למה הדבר דומה? למי שהיה טעון כלי עצם וכלי חרס, הקיש כלי עצם לכלי עצם לא נשבר, הקיש כלי עצם לכלי חרס, נשבר כלי חרס; אף רבקה, לפי שהקישו לה נשי עשו, שנבראו מן העצם כמותה, לא הזיקוה, אבל יצחק, שהיה מן העפר, הזיקוהו, שנא' (בר' ב' ז'): וייצר הא' את האדם עפר וכו'. הזקין מהרה וכהו עיניו 3). — יצא עשו לשדה בן חמש עשרה ובא על נערה מאורסה ושפך דמים 4) [שנאמר] (בר' כ"ה כ"ט): ויבוא עשו מן השדה, וכתיב (דברים כ"ב כ"ה): ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המארשה; והוא עיף — ששפך דמים, דכתיב (ירמי' ד' י"ג): כי עיפה נפשי להורגים. כיון שעשה כן, נסתלק אברהם, למה? אמר הקב"ה:

הזה משתמש המדרש ב"ר ס"ו (§ 5), לבאר איך יצא יעקב מצד אחד בשעה שנכנס עשו מצד אחר, והמאמר מיוחס לר' אייבו (השוה לעיל 112 הע' 4) (בילקוט: פולונו בערוך: פלוני) פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה.

1) ב"ר מ"ח (§ 9).

2) שם ס"ג (§ 10). שתי המלות הללו „שדני, צידני" נשתבשו בתנחומא ב' תולדות 2 ל„צדיו סורנא". בילקוט: „צדני צודני". ר' טוביה בר' אליעזר: מרצה זאת: איש יודע ציד בבית ואיש שדה בחוץ. כנראה ר' אבהו מבאר „ציד" מן צדיה—ערמומיות.

3) תנחו' ריש תולדות. (עי' לעיל 110 הע' 3). גם כאן הוא דורש סמוכין לו להי' ול"ז א'. את המ"ם „מראות" הוא מבאר בתור מ"ם הסבה. שהראיה, מה שראה כלותיו מקטרות לע"ז, גרמה לו להתעור (עי' פסיק' ר' י"ב, 47 ע"ב).

4) עי' מאמרו של ר' יוחנן ב"ב ט"ז; כ"א ח"ב 68). שנותיו של עשו מוכחות מזה, שיצחק היה בן ע"ה כשמת אברהם, נמצא שבניו היו בני ט"ו.

אמרתי: ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, תקבר בשיבה טובה (בר׳ ט״ו ט״ו), איזה שיבה טובה זו, שיהיה אברהם עומד ורואה בן בנו מגלה עריות ושופך דמים? לפיכך מיד שעשה, נסתלק אברהם 1). — בר׳ כ״ח י״ג. והנה ה׳ נצב עליו. משל לבן מלכים שהיה ישן על גבי עריסה, והיו זבובים שוכנים עליו, וכיון שבאה מיניקתו, שחה עליו, וברחו מעליו, כך בתחלה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, כיון שנתגלה עליו הקב״ה ברחו מעליו 2). — מה שהלך יעקב אבינו לשלשה ימים (בר׳ ל״א כ״ב), הלך לבן ליום אחד 3). — בר׳ מ״ד י״ג. וישובו העירה. מטרפולין היתה, ואת אמר: וישובו העירה? אלא מלמד, שלא היתה חשובה בעיניהם, אלא כעיר של עשרה בני אדם 4). — בר׳ נ׳ י׳. ויבואו עד גרן האטד. וכי גרן יש לו לאטד? מלמד שהקיפוהו כתרים לארונו של יעקב, כגרן זה שמקיפין לו אטד, שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה [תנא: כולם למלחמה באו], כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, נטלו כלם כתריהן ותלאום בארונו של יעקב [תנא: שלשים וששה כתרים נתלו בארונו של יעקב]*5).—

---

1) פסיקתא ר׳ י״ב. (47 ע״ב. ושם להלן 49 ע״ב). אחר כך בא שם המשך הספור שאולי הוא ג״כ מר׳ אבהו: יעקב היה יושב ומבשל עדשים. בא עשו ואמר לו: מה ראית להיות יושב ומבשל עדשים? ואמר לו: מפני שמת זקני ואני יושב ומתאבל ומצטער, כדי שיהא יודע היאך נצטערתי עליו, וכשיחיו המתים לעתיד לבוא יהא אוהבי. אמר לו: שוטה! כך אתה סובר, משאדם מת וכלה בקבר שעתיד לחיות? והוא כפר בתחית המתים, המד״א: הנה אנכי הולך למות (בר׳ כ״ה ל״ב). ועוד אמר לו: הבכורה שאתה סבור שיש בה כלום, תן לי קערה אחת מן העדשים האלו, ואני נותנה לך, שנא׳: ויעקב נתן לעשו וכו׳ ויבז עשו את הבכורה (שם פסוק ל״ד). בב״ר ס״ג (12 §) בפסיקתא כ״ב ע״ב בא הציור בשם אחרים (ר׳ אייבו, ר׳ סימון, ר׳ לוי) וכל אחד בסגנון אחר קצת.

2) ב״ר ריש ס״ט (משל זה נמצא גם אצל הומירוס, איליאדה VI 130) השוה: רשב״ל, כ״א ח״ב 186 הע׳ 6.

3) ב״ר ע״ד (6 §) חולק על ר׳ חייא בר אבא (כך, לא ר׳ חייא רבה, צ״ל בילקוט). להלן עוד נשוב לדבר על דבר המחלוקת הזו שקשה להבינה.

4) ב״ר סוף צ״ב.

5) סוטה י״ג.**)

---

*) מכאן יש להוכיח שלא בכ״מ שנא׳ „תנא׳ הוא ברייתא, אלא לפעמים פירושו מסרת אגדה.

**) הציור שבא אח״כ נראה שגם הוא מר׳ אבהו, כי הוא מקושר עם מה שנא׳ מתחלה „כולם למלחמה באו׳ ובא לבאר למה בקשו להלחם: כיון שהגיעו למערת המכפלה׳ אתא עשו קא מעכב, אמר להן (בר׳ ל״ה כ״ז): ממרא קרית הארבע... ארבע זוגות היו: אדם וחוה, אברהם ושרה,

ומהיכן היו בנות ישראל מתקשטות ומשמחות לבעליהן כל ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר? מן המן? הדא הוא דכתיב (תה׳ מ״ה ט׳): מור ואהלות וכו׳ מן היכלי שן, ממה שנתן תחת השן היו בנות ישראל הכשרות והצנועות מתקשטות ומשמחות לבעליהן כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר 1). – שמות ל״ג י״א. אמר לו הקב״ה למשה: עכשיו יאמרו: הרב בכעס ותלמיד בכעס (כלו׳: הקב״ה ומשה), ישראל מה תהא עליהם? אם אתה מחזיר האהל למקומו – מוטב, ואם לאו – יהושע בן נון תלמידך משרת תחתיך, והיינו דכתיב: ושב אל המחנה 2). – [במתניתין תנא: אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזרות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה. א״ר אבהו:] אף על פי כן החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו, שנאמר (שופטים א׳ י״ג): וילכדה עתניאל בן קנז (את קרית ספר) 3). – רות ב׳ א׳. ולנעמי מודע לאישה איש גבור חיל. נפיל נסב לנפילא (ענק נושא לאשה ענקית). – מה הן מעמידין? גבורי חיל. בעז נסיב לרות (שעליה נאמר כי אשת חיל את) מה הן מעמידין? דוד (ש״א ט״ז י״ח) – יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר וה׳ עמו. יודע נגן במקרא וגבור חיל במשנה, ואיש מלחמה, שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, ונבון דבר – במעשה הטוב, ואיש תאר – בתלמוד.

---

1) שהש״ר ד׳ י״ד. חולק על ר׳ יוחנן, ומבאר היכלי מן „הכיל" ממה שמכיל תחת השן, עי׳ כ״א ח״ב 73 הע׳ 3.

2) ברכות ס״ג:

3) תמורה ט״ז.

יצחק ורבקה, יעקב ולאה: איהו קברה ללאה בדידיה (הוא קבר את לאה בקבר שלו) והאי דפייש דידי הוא (והנשאר שלי הוא). א״ל: זבינתה (מכרת את הקבר). א״ל: נהי דזבינתא בכירותא, פשיטותא מי זביני (אם אמנם מכרתי את הבכורה, אבל מה שמגיע לי בתור בן פשוט לא מכרתי). א״ל אין (כן, מכרת)... א״ל: הבו לי אגרתא (הראו שטר מכירה). א״ל: איגרתא בארעא דמצרים הוא, ומאן ניזיל? ניזיל נפתלי דקליל כאיילתא (מי ילך? נפתלי שהוא קל כאילה). דכתיב נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר, אל תקרי אמרי שפר, אלא אמרי ספר. חושים בריה דבן תמן הוה ויקירן ליה אודניה (אוניו היו כבדות). אמר להו: מאי האי? ואמרו ליה: קא מעכב האי עד דאתי נפתלי מארעא דמצרים. א״ל: ועד דאתי נפתלי מארעא דמצרים יהא אבי אבא מוטל בבזיון? שקל קולפו מחייה ארישיה (לקח קרדום והכהו בראשו), נתרן עיניה ונפלו אכרעא דיעקב (נשרו עיניו ונפל על ברכי יעקב), פתחינהו יעקב לעיניה ואחיך (פקח יעקב עיניו וצחק), והיינו דכתיב (תה׳ נ״ח י״א) ישמח צדיק כי חזה נקם. באותה שעה נתקיימה נבואתה של רבקה, דכתיב (שם כ״ח) למה אשכל גם שניכם יום אחד, ואע״ג דמיתתן לא ביום אחד הואי, קבורתן מיהא ביום אחד הואי.

דבר אחר: ונבון דבר – שמבין דבר מתוך דבר. ואיש תאר – שמאיר פנים בהלכה. וה׳ עמו – הלכה כדבריו 1). – שמואל ב׳ כ״ג ג׳. אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל: אני מושל באדם 2). מי מושל בי? צדיק, שאני גוזר גזרה ומבטלה. – שם פסוק ח׳. אלה שמות הגבורים אשר לדוד. הכי קאמר: ואלה שמות גבורותיו של דוד: יושב בַשֶׁבֶת – בשעה שהיה יושב בישיבה לא היה יושב על גבי כרים וכסתות, אלא על גבי קרקע, דכל כמה דהוה רביה עירה היאירי קיים, הוה מתני להו לרבנן על גבי כרים וכסתות, כי נח נפשיה, הוה מתני דוד לרבנן, והוה יתיב על גבי קרקע. אמרו ליה: ליתב מר אכרים וכסתות, לא קביל עליה. תחכמוני – אמר רב (?): אמר לו הקב״ה: הואיל והשפלת עצמך תהא כמוני, שאני גוזר גזרה ואתה מבטלה (תחכמוני = תהא כמוני 3). ראש השלישים – ראש לשלשת אבות. הוא עדינו העצני – כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שהיה יוצא למלחמה היה מקשה את עצמו כעץ. על שמונה מאות חלל בפעם אחת, שהיה זורק חץ ומפיל שמונה מאות חללים בפעם אחת, והיה מתאנח על מאתים, דכתיב (דברים ל״ב ל׳): איכה ירדף אחד אלף. יצתה בת קול ואמרה (מ״א ט״ו): רק בדבר אוריה החתי 4). – מ״ב י״ט ל״ה. ויצא מלאך ה׳ ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף – הללו ראשי גייסות הן 5). – בשעה שהלך עבד מלך הכושי

---

1) רות ר׳ לב׳ א׳. עי׳ סנהדרין צ״ג מאמרו של רב. כדאי לציין הדרשה יודע נגן – זה מקרא, מפני שהמקרא קוראין בטעמים (עי׳ לוי. בשהש״ר ד׳ י״א: הקורא מקרא בעינונו ובניגונו).

2) מו״ק ט״ז: עי׳ לעיל 104 הע׳ 1.

3) במדר׳ שמואל כ״ט – סתם ומקוצר. בקשר עם מאמרו של ר׳ יהודה בר סימון בב״ר ריש ע״ז. בדברים ר׳ י׳ סתם אבל בהרחבת דברים יותר.

4) עי׳ כ״א ח״ב 77—97 הע׳ 6. דואג ואחיתפל מצויירים בתור תלמידי חכמים, חגיגה ט״ו: שלפי כ״י מינכן זהו ג״כ של ר׳ אבהו, אולם בנדפס וכן גם בסנהדרין ק״ו: בעל המאמר הוא ר׳ אמי.

5) סנהדרין צ״ה: שם יש עוד מאמר של ר׳ אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו. (אגדה עזה של ר׳ אבהו נמצאה במגילה כ״א. שמתחילה ג״כ אלמלא מקרא כתוב וכו׳, לדברים ה׳ כ״ח). ואח״כ באה אגדה זו: אתא קודשא בריך הוא ואידמי ליה (לסנחריב) כגברא סבא, א״ל: כי אזלת לגבי מלכי מזרח ומערב דאייתיתינהו לבנייהו וקטלתינהו, מאי אמרת להו? א״ל: ההוא גברא בהאי פחדא נמי יתיב. א״ל: היכי נעביד? א״ל: זיל ושני נפשך. במאי אישני? א״ל: זיל אייתי לי מספרא ואגזייך. א״ל: אנא מהיכא אייתי? א״ל: עול לההוא ביתא ואייתיה. אזל

להעלות את ירמיהו מן הבור, מהו אומר לו? (ירמי' ל"ח י"ב): שים נא בלויי הסחבות והמלחים וגו'. אמר לו ירמיהו: לואי היה לי סולם חד. א"ל הקב"ה: סולם את מבקש? אין לזקנתך (רחב הזונה, שלפי הקבלה יצא ממנה ירמיהו) בידי אלא חבל, לא כן כתיב (יהושע ב' ט"ו): ותורידם בחבל בעד החלון, ואף את: וימשכו את ירמיהו בחבלים[1]). — דניאל ו' י"ח. והיתית אבן חדא ושומת על פֻם גובא. וכי יש אבנים בבבל? אלא מלמד שקמה האבן מארץ ישראל ובאתה וישבה לה על פי הבור[2]). — כרש מלך כשר היה, לפיכך מנו לו (תאריך השנים) כמלכי ישראל (מניסן)[3]).

ו.

דרשות.

— בר' א' ב'. והארץ היתה תהו ובהו. משל למלך שקנה לו שני עבדים, שניהם באוני (שטר) אחת ובטימי (מחיר) אחת. על אחד גזר שיהא ניזון מטמיון (מאוצר המלוכה) ועל השני גזר שיהא יגע ואוכל. ישב לו אותו [העבד] תוהא ובוהא. אמר: שנינו באוני אחת ובטימי אחת — זה ניזון מטמיון ואני אם איני יגע איני אוכל? כך ישבה הארץ תוהא ובוהא, אמרה: העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת; העליונים ניזונים מזיו

אשכחינהו אתו מלאכי השרת ואידמו ליה כגברי והוו קא טחני קשייתא. א"ל: הבו לי מספרא. א"ל: טחון חד גריווא דקשייתא וניתן לך. ויהבו לו מספרתא, עד דאתא איחשך. א"ל זיל אייתי נורא. אזל ואייתי נורא. בהדי דקא נפח ליה, איתלי ביה נורא בדיקניה. אזל גזייה לרישיה ודיקניה. אמר: היינו דכתיב (ישעי' ז' כ'): וגם את הזקן תספה... אזל אשכח דפא מתיבותא דנח. אמר: היינו אלהא רבא, דשיזביה לנח מטופנא. אמר: אי אזיל ההוא גברא ומצלח, מקרב להו לתרין בנוהי קמך. שמעו בנוהי וקטלוהו, והיינו דכתיב (מ"ב י"ט ל"ז): ויהי הוא משתחוה בית נסרך (= נסר קרש) אלהיו, ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב. עי' עוד הוספה לתרגום למ"ב כ"ט, ל"ה-ל"ז בקודקס רייכלין Z. d. M. G. XXVIII, 18. Vgl. Grunbaum in Z. d. M. G. XVXI, 301) לגנדה זו, על פי אפיה וסגנונה, דומה לשאר הלגנדות שנוצרו בבתי המדרש שבבבל, ואי אפשר לחשוב שר' אבהו יצרה בצורה שכזו.

1) מדרש שמואל סוף ט'. ע"ד שירמיהו הוא בן בנה של רחב עי' ברייתא מגילה י"ד ע"ב, ספרי במדבר, 78 §.

2) שו"ט כ"ד ז' (ע' 208), ר' ברכיה בשמו.

3) ר"ה ג'. לפי פי' רש"י „כרש" אותיות „כשר".

השכינה, והתחתונים אם אינם יגעים אינם אוכלים? 1). — בר׳ ט׳ כ״ב. וירא חם אבי כנען. חם ראה בעיניו והגיד בפיו, לפיכך אמר הקב״ה: אם ילקה אחד מן העבדים בעינו או בשנו יצא לחרות, שנא׳ (שמות כ״א כ׳): וכי יכה איש את עין עבדו וכו׳ 2). — בר׳ ט״ז ה׳. הבט נא השמימה. שמימה אין כתיב כאן, אלא השמימה, אמר הקב״ה: בה״א בראתי את העולם, הריני מוסיף ה״א על שמך, ואת פרה ורבה 3). — בר׳ כ״ה ט״ו. ויצא הראשון אדמוני. למה יצא עשו תחלה? כהדין פַּרָכִיטָא 4), שהוא משטף את בית המרחץ ואחר כך מרחץ בנו של מלך, כך למה יצא עשו תחלה, כדי שיצא הוא ותצא סריתו עמו 5). — בר׳ כ״ח כ׳. ושמרני בדרך הזה — מלשון הרע, היך מה דאת אמר (ירמי׳ ט׳ ב׳): וידרכו את לשונם. ונתן לי לחם לאכל — מגלוי עריות, היך מה דאת אמר (בר׳ ל״ט ו׳): כי אם הלחם אשר הוא אוכל — לשון נקי. ושבתי בשלום אל בית אבי — משפיכות דמים. והיה ה׳ לי לאלהים — מעבודה זרה 6). — בר׳ ל׳ י״ז. וישמע אלהים אל לאה. צפה הקב״ה שלא היתה כונתה אלא לשם שמים, להעמיד שבטים, לפיכך הוצרך הכתוב לומר: וישמע אלהים אל לאה 7). — אותו האבק (שעלה מרגלי יעקב בהאבקו עם המלאך) נטלו הקב״ה ונתנו תחת כסא הכבוד שלו, שנא׳ (נחום א׳ ג׳): וענן אבק רגליו 8). — לבן מלכים 9) שהיה לו דין

---

1) ב״ר בראש ב׳. הדרשה האליגורית לבר׳ א׳, ב׳-ה׳ שבב״ר סוף פ׳ ב׳ מיוחסת לר׳ אבהו, נאמרה בב״ר סוף ג׳ בשם ר׳ ינאי. עי׳ ח״א 41 הע׳ 1.

2) תנחומא ב׳ נח 21, ר׳ יהודה בר שלום בשם ר׳ יעקב בר זבדי שאמר בשם ר׳ אבהו. בב״ר ל״ו (§ 5) בעל המאמר הוא ר׳ יעקב בר זבדי בלבד.

3) ב״ר ל״ט (§ 11) ע״ב בה״א נברא העולם, עי׳ מאמרו של ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן, כ״א ח״ב 118.

4) פרכיטא ולא פרביטא παραχυτης עפ״י פירשט Glossarium p. 185. ר׳ טוביה בר׳ אליעזר מתרגם מלה זו „שכיר המרחץ".

5) ב״ר ס״ג. המאמר לבר׳ כ׳ י״ח שבאגדת בראשית כ״ח נושא הוא עליו שמו של ר׳ אבהו נמצא בשתי נוסחאות בקצור ובלי שם אומרו בב״ר נ״ב קרוב לסוף ובפסיק׳ ר׳ מ״ב (178 ע״א).

6) ב״ר ע׳ קרוב לראש: ר׳ אבהו ורבנן. רבנן מוצאין את כל ארבעה העונות החמורים מרומזים במלת „בדרך" שהיא לפי עמוס ח׳ י״ד-ע״ז, משלי ל׳ כ׳-ג״ע, שם א׳ ט״ו — שפיכות דמים, ירמיה ט׳ ב׳ — לשון הרע.

7) ב״ר ע״ב.

8) שהש״ר ג׳ ו׳, ר׳ סימון ור׳ ברכיה בשמו.

9) מתחיל ב„בן מלכים" (השוה המשלים ע׳ 119 וע׳ 122) אולם אח״כ: „אמר המלך".

עם אחד וכלו מזונותיו, בא אחד וסיפק לו מזונות, אמר המלך: אין לו עסק, אלא עם זה שסיפק לו מזונות. כך אמר הקב"ה: כבר היתה מלכות עקורה מאדום, ובאת בצרה וסיפקה להם מלכים (בר' ל"ו ל"ג), לפיכך אין לי עסק אלא עם בצרה, שנא' (ישעי' ל"ד ו'): כי זבח לה' בבצרה 1). — בר' ל"ט ב'. ויהי ה' את יוסף — אין לי אלא ברווחה, מנין אפילו בצער? הרי כתב (שם ל"ט כ'): ויקח אדוני יוסף אותו ויתנהו אל בית הסהר, אעפי"כ (שם פסוק כ"א): ויהי ה' את יוסף. יש לך אדם שהוא אוהב חברו ברווחה, הגיעה לו צרה, עשה עצמו כאילו אינו יודעו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא בצרה וברווחה היה עמו 2). — בר' מ"ט כ"א. הנותן אמרי שפר. אל תיקרי אמרי שפר, אלא אמרי ספר 3). — בר' מ"ט כ"ב. בן פורת עלי עין, — אל תיקרי „עלי עין", אלא עולי עין (כלומר: שאין עין הרע שולטת בהם) 4). — כל אותן שבעים יום שבין אגרות (אחשורש הראשונים, אסתר ג' י"ב) ובין אגרות (האחרונים, שם ח' ט'), כנגד שבעים יום שעשו המצרים חסד עם יעקב אבינו (בר' נ' ג') 5). — שמות ט"ו ז'. משל למי שראה הגייסות באות עליו והיה בנו עמו. מה עשה? נטל בנו בידו והיה נלחם עם הגייס בשניה. ואמר לו בנו: אבא! לא אחסר אותן שתי הידים. אחת, שהיא מחזקת אותי ואחת שהורגת בגייס. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: יהי שלום על אותן שתי ידיך, אחת שהיתה מצלת אותנו מן הים ואחת שהיתה

---

1) ב"ר פ"ג.

2) תנחו' ב' וישב ט"ז.

3) סוטה י"ג. [עי' לעיל 119 בהערת המתרגם]. האגדה ע"ד קבורת יעקב נאמרה גם בב"ר צ"ח (17 §) כנראה ממקור יותר עתיק: את מוצא בשעה שעלו לקבור את יעקב אבינו, באו בני חת להתעורר עמהן על הקבורה, ורץ נפתלי כאילה והביא את הספר ממצרים ושיפר על ידן.

4) ברכות כ'. ועוד מקורות (עי' כ"א ח"ב 208 הע' 6). בזבחים קי"ח: דורש ר' אבהו על פסוק זה דרשה אחרת: עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלו, תזכה ותאכל כמלוא עיניה. (בן פורת — לשון פריה ורביה. על ידי העין זכה שנפל בחלקו מקום אכילת קדשים, ושילה בחלקו של יוסף היתה, כדכתיב (תה' ע"ח): וימאס באהל יוסף, וכתיב אחריו: ויטש משכן שלו — רש"י).

5) ירו' סוטה כמעט בסוף פרק א'. ב"ר ק' קרוב לראש. מי"ג ניסן עד כ"ג סיון — שבעים יום. במשך הזמן הזה התאבלו ישראל בימי המן, כמו שמלפנים התאבלו צורריהם הראשונים על מות יעקב. כך מוצא ר' אבהו רמז במלת „בעשור", שמות י"ב ג' לעשרת בני המן, פסיקתא נ"ו א', פסיקתא ר' ט"ו (79 ע"א): בעשור בא עשור של המן ועשרת בניו.

מנערת המצרים, שנאמר (שם) ימינך ה׳ נאדרי בכח, ימינך ה׳ תרעץ אויב 1). — שמות י״ז ז׳. אם מרחישים (כלו׳: חושבים) אנו בקרבנו דברים „היש ה׳ בקרבנו״, והוא יודע מה מרחישים בקרבנו נעבדנו, ואם אין, לא נעבדנו 2).

— אין הקב״ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שנא׳ (שמות ל״א ו׳): ובלב כל חכם לב נתתי חכמה 3). — למה כתב תחלה יברכך וכו׳ (במדבר ו׳ כ״ב–כ״ז) ואחר כך (שם ז׳ א׳): ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן? אין מדותיו של הקב״ה כמדת בשר ודם. מלך בשר ודם נכנס למדינה, משבני המדינה מקלסין אותו ומשבחין ומכבדין אותו ואחר כך עושה להם כל צרכיהם, בונה להם דימוסיאות (כלו׳: מרחצאות), עושה להם נחת רוח במדינה, אבל הקב״ה אינו כן, אלא עד שלא עשו ישראל המשכן, נתן להם הברכות תחלה, כמה שכתב: יברכך וכו׳ ואח״כ ויהי ביום וכו׳ 4). — מאי דכתיב (במדבר כ״ג י׳): ומספר את רבע ישראל? מלמד שהקב״ה יושב וסופר רביעיותיהם של ישראל: מתי תבוא טיפה שהצדיק נוצר הימנה. ועל דבר זה נסמית עינו של בלעם. אמר: מי שהוא טהור וקדוש ומשרתיו טהורים וקדושים יציץ בדבר הזה? מיד ניסמית עינו, שנא׳ (שם כ״ד ג׳): נאם הגבר שתום העין 5). — אחד עשר יום מחרב (דברים א׳ ב׳) — במיוחד שבעשרה חטאתם, בשמי שהוא ראש כל הדברות, שנא׳ (שמות כ׳ ב׳):

---

1) שמות ר׳ כ״ב, בקשר עם מ״ש בכ״א ח״ב 60 הע׳ 3, בשם רשב״ל.

2) פסיק׳ ר׳ י״ג (55 ע״א). בפסיקתא 28 ע״א (ומזה בתנחומא ב׳ תצא 15) נאמר זה בקצרה, אמרו: אם מסיחין אנו בלבבנו, והוא יודע מה אנו מסיחין, נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו. זהו שם דעת רבנן, אחרי המחלוקת של ר׳ יהודה ור׳ נחמיה על הפסוק הזה (אג׳ התנ׳ כ״ב 176) וכן בשמו״ר כ״ו (וכמעט כך בתנחומא ריש יתרו). ורבותינו אמרו: אם מהרהרים אנו בלבבנו, והוא יודע מה שאנו מהרהרים, נעבדנו, ואם לאו — נמרד בו״. את זה צריך להשלים ע״פ תנח׳ ב׳ יתרו 3. ורבותינו אמרו: כך היו מהרהרים ואומרים: הרי אנו מהרהרים בלבנו, אם הוא יודע מה אנו מהרהרים, נעבדנו, ואם לאו, לא נעבדנו — שנא׳: היש ה׳ בקרבנו. אמר הקב״ה: אם בקשתם לבדוק אותי, יבוא הרשע ויבדוק אתכם. מיד — ויבוא עמלק.

3) ברכות נ״ה. כשאמר רב תחליפא בשם ר׳ יוחנן: אין הקב״ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, על סמך המקרא (דניאל ב׳ כ״א). א״ל ר׳ אבהו: אתון מהתם מתניתו לה, אנן מהכא מתנינן לה, דכתיב: ובלב וכו׳.

4) פסיק׳ ר׳ ה׳ (21 ע״ב), תנחו׳ לאותו פסוק.

5) נדה ל״א, דרש ר׳ אבהו.

אנכי ה׳ אלהיך (כלומר: כנגד האחד מעשרת הדברות חטאתם בעשית העגל) 1). – כתיב (דברים י״ב י״ט): השמר לך פן תעזב את הלוי, וכתיב בתריה: כי ירחיב ה׳ את גבולך. וכי מה ענין זה לזה? אלא אמר הקב״ה: לפי מתנותיך מרחיבין לך 2). – דברים ל״א י״ד. הן קרבו ימיך למות. לאחד מגדולי המלכות שמצא סייף אחד הינדויי (מהודו), שאין כמותו בעולם ואמר: אין זה ראוי אלא למלך. מה עשה? הביאו דורון למלך, אמר המלך: חתכו את ראשו בו. אף כך אמר משה לפני הקב״ה: בדבר שקילסתיך ואמרתי (דברים י׳ י״ד): הן לה׳ אלהיך, בו בלשון אתה גוזר עלי מיתה ואומר: הן קרבו ימיך 3). – ש״א ב׳ כ״ד. כי לא טובה השמעה אשר אנכי שומע מעבירים עם ה׳. – למדתך תורה דרך ארץ, כשתהא שומע טובתו של חברך תהיה אומרה מפי אומרה, וכשתהא שומע רעתו תהי אומרה מפי אחרים (כלו׳: סתם) 4). – קללת חכם ואפילו על תנאי היא באה, מנלן? מעלי, דקאמר ליה עלי לשמואל (ש״א ג׳ י״ז): כה יעשה לך אלהים וכה יוסיף אם תכחד ממני דבר, ואף על גב דכתיב (שם פסוק כ״ח): ויגד לו שמואל וכו׳, ואפילו הכי כתיב (שם ח׳ ג׳) ולא הלכו בניו בדרכיו 5). –

---

1) שמו״ר מ״ב.

2) ויק״ר ה׳ (§ 4). עי׳ לעיל 105 הע׳ 8.

3) תנחומא ב׳ ואתחנן 6. בקשר עם זה בא ציור גדול ע״ד מותו של משה, אולם אין זה מר׳ אבהו. בדברים ר׳ ט׳ (§ 6) מובא המשל והנמשל – סתם. גם בפרשה י״א (§ 9) דרשה כזו על „הן״ מאת ר׳ איבו. בתנחומא ברכה בסוף (6) נאמר בקצור (כמו תחלת מאמרו של ר׳ איבו): אמר משה לפני הקב״ה: רבש״ע! בלשון שקלסתיך, שאמרתי: הן לה׳ אלהיך השמים, בו קנסת עלי מיתה? א״ל הקב״ה: אני אעשה לך קורת רוח: הנך שוכב עם אבותיך. וע״ז באה הערת ר׳ אבהו: אין לשון הנך אלא קורת רוח, שנא׳ (איוב ג׳): ושם ינוחו יגיעי כח. הראיה מאיוב היא ראיה מציאותית (זאכליך) ולא בלשנית, שהבשורה ע״ד המנוחה הבאה בקבר היא מנוחה נעימה, ושזה מוכח מהמלה „הנך״ עצמה. בכל אפן ההערה האחרונה של ר׳ אבהו היא השלמה לדרשתו „הן, הן״.

4) מדרש שמואל ז׳ (§ 5). דרשתו של ר׳ אבהו לש״א ב׳ כ״ה, יומא פ״ז. תמצא לעיל ע׳ 94 הע׳ 6. במדרש שמואל ח׳ (§ 3) „אמור אמרתי וגו׳ (ש״א ב׳ ל׳) ר׳ יהושע בר׳ נחמיה בשם חַד (כלו׳: פלוני). ר׳ מיאשה (אולי זהו נכדו של ריב״ל, עי׳ כ״א ח״א 127 הע׳ 2, פרנקל, מבוא 114) יתיב קמיה ר׳ אבהו: אמר אמרתי שתי פעמים „ביד איתמר״ שתי פעמים (במדבר ד׳, כ״ח ול״ד) (כלו׳ שתי פעמים פסקתי גדולה לבני איתמר, ועלי מבני איתמר היה – רש״י לש״א ב׳ ל׳).

5) מכות י״א.

ש״א כ״ה ל״א. ויהי כעשרת הימים ויגוף ה׳ את נבל וימות. תלה לו הקב״ה שבעת ימי אבלו של שמואל, שלא יתערב אבלו עם הצדיק, ועשה עוד ג׳ ימים ומת במגפה 1). — ר׳ אבהו רמי: כתיב (ש״ב כ״ב מ׳): ותזרני חיל למלחמה, וכתיב (תה׳ י״ח מ׳): ותאזרני חיל? אמר דוד לפני הקב״ה: זריתיני (מל׳ „זורה את גרן השעורים" — מברר את הטפה — רש״י) וזרזתני 2). — ישעי׳ כ״ד ט״ו. על כן באורים כבדו את ה׳. בשני מאורות (בר׳ א׳ ט״ז): ויעש א׳ את שני המאורות הגדולים — חמה זורחת ומברכין עליה, לבנה זורחת ומברכין עליה 3). — ישעי׳ מ״א ג׳. ארח ברגליו לא יבוא. לא נתאבקו רגליו (של אברהם אבינו, בשעה שרדף את המלכים) אלא כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת 4). — ישעי׳ מ״ט ט״ו. התשכח אשה עולה. אמרו ישראל לפני הקב״ה: כלום שכחת עולות (עוּלָה=עוֹלָה) שהקרבנו לפניך במדבר 5). — ירמיהו ד׳ י״ח. דרכך ומעלליך עשו אלה לך. אימתי שבחו של מלך להזקק ללגיונותיו? במדבר או ביישוב? לא ביישוב? במדבר כתיב (שמות ט״ז ד׳) 6) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, והכא כתיב (איכה ד׳ ד׳) עוללים שאלו לחם. במדבר כתיב (תה׳ ע״ח כ׳): הן הכה צור ויזובו מים, והכא כתיב (איכה ד׳ ד׳): דבק לשון יונק אל חכו בצמא; במדבר כתיב (תה׳ ק״ה ל״ט): פרש ענן למסך, והכא כתיב (איכה ד׳ ח׳): צפד עורם

---

1) ירו׳ בכורים פ״ב ה״א. מדרש שמואל סוף פ״ג. ר׳ חלפיי נכדו של ר׳ אבהו בשמו. בשו״ט ב׳ פ״ו [1 §] ר׳ חלפתא בשם ר׳ אייבו: והלא אין מגפה אלא לשלשה ימים וכו׳ אלא שתלה לו הקב״ה וכו׳. ברור שזה נשתבש מר׳ חלפיי בשם ר׳ אבהו.

2) יומא מ״ז. נדה ל״א. גירסא משובשת מביאה במקום „ותאזרני" „המאזרני" (ש״ב כ״ב ל״ג), עי׳ רבינוביץ לפסוק הראשון. ע״ד באור מלת זריתני עי׳ נדה שם: דרשתו של ר׳ חנינא בר פפא ל„זרית" (תה׳ קל״ט ג׳. השוה לעיל 125 לבמדבר כ״ג י׳. לש״ב כ״ג ג׳. עי׳ לעיל 121 הע׳ 3.

3) פסיק׳ 144 ע״א. נגד ר׳ אבא בר כהנא. בכ״י אחד של הפסיק׳ מיוחסת דעתו של ר׳ אבא ב״כ (אורים = פניסיא, φανος Leuchter Fackeln) לר׳ אבהו. לישעי׳ ל״ד י׳ עי׳ לעיל... לבר׳ ל״ו ל״ג. הדרשה לישעי׳ מ״ד ו׳ מקים דבר עבדו—זה משה (שהקב״ה אמר לו „בלילה הזה" והוא אמר „כחצות הלילה", בא הקב״ה והקים את דבר משה, שנא׳: ויהי בחצי הלילה), שבפסיק׳ 62 ע״ב, בילקוט לאותו פסוק 323 § (דבר אחר) וכן בפסיק׳ ר׳ י״ז (85 ע״ב) „יש אומרים", מובאה בשמו״ר בשם ר׳ אבהו. לפי הנראה נשתבש מר״א (דבר אחר) לר״א — ר׳ אבהו, עי׳ לעיל 114 הע׳ 6.

4) ב״ר מ״ג (3 §) ר׳ נחמיה בשמו.

[5) אצל המחבר נשמט הציון. ואולם בברכות ל״ב: בשם רשב״ל.

6) פתיחתא ט״ז לאיכה. ר׳ אבהו פתח.

על עצמם. ומי עשה לך? דרכך ומעלליך אלה – אורחתך בישאתא ועובדיך מרידתא 1). – הכל לא נוצר אלא בזכות יעקב, הה״ד (ירמי׳ י׳ ט״ז): לא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא – בשביל יעקב יצר הכל 2). – [כל הנהנה מסעודת חתן וכלה ומשמחו] כאלו הקריב תודה, שנא׳ (ירמי׳ ל״ג י״א): קול חתן וקול כלה וכו׳ מביאים תודה בית ה׳ 3). – ר׳ יעקב בר זבדי בשם ר׳ אבהו פתח 4) (יחזקאל כ״ט ט״ז): ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, וכתיב (ישעי׳ ו׳ ב׳): שרפים עומדים וכו׳ בשתים יעופף – לקילוס, בשתים יכסה פניו – שלא להביט בשכינה, בשתים יכסה רגליו, שלא יראה פני השכינה, דכתיב (יחזקאל א׳ ז׳): וכף רגליהם ככף רגל עגל, על שם ולא יהיה עוד לישראל למבטח מזכיר עון. תמן תנינן: כל השופרות כלן כשרין חוץ משל פרה. ולמה חוץ משל פרה? אלא מפני קרן של עגל וכתיב עשו להם עגל מסכה, על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון 5). תמן תנינן (ויקרא כ׳ ט״ז): והרגת את האשה ואת הבהמה. אם אשה חטאת, בהמה מה חטאת? אלא לפי שבאת לאשה תקלה על ידיה, לפיכך אמר הכתוב תסקל, שלא תהא הבהמה עוברת בשוק ויאמרו: זו היא שנסקל פלוני על ידיה, על שם: ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון 6), ותני: מפני מה אמרו אין סוטה שותה בכוס של חברתה, שלא יהיו הבריות אומרים: בכוס הזה שתתה חברתה ומתה. על שם:

---

1) כך הוא גם בתרגום, אך במקום „מרידאתה״ כתוב שם „מקלקליא״, אולי בא השנוי הזה בעריכתו האחרונה של התרגום בבבל. אח״כ בא שם המאמר עוד לירמי׳ ד׳ י״ח, כי נגע עד לבך – זו סנהדרי גדולה, שהן קרויין לבן של ישראל, שאולי גם זה הוא של ר׳ אבהו.

2) ויק״ר ל״ו כמעט בסוף.

3) ברכות ו׳:

4) פסיקתא 75 ע״ב. ויק״ר כ״ז, תנח׳ אמור (ב׳ 11), פתיחתא לפרשת המועדים כ״ב כ״ז, ר׳ יעקב בר זבדי בשמו. בויק״ר נשמט בשם ר׳ אבהו. את הפסוק מיחזקאל הוא מביא לא לשם באור, אלא לשם מליצה והבלטת הרעיון.

5) הגירסא בתנחומא מקוצרת והגירסא שבפנים היא מויק״ר כ״ז. במשנה ר״ה פ״ג ב׳: חוץ משל פרה מפני שהיא קרן. בבבלי ר״ה כ״ו. מבאר את דברי המשנה מבלי להביא את הפסוק מיחזקאל, וכן בירושלמי פ״ג ה״ב מבאר את המשנה בקצרה ומביא טעמו של ר׳ לוי „שאין קטיגור נעשה סניגור״. וע״ד שתוקעין בר״ה בקרן של איל נותן ר׳ אבהו טעם (ר״ה ט״ז): אמר הקב״ה תקעו... כדי שאזכור לכם עקדת יצחק ומעלה אני עליכם כאלו הקרבתם עצמכם לפני.

6) משנה סנהדרין פ״ז מ״ד.

ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון 1). אף כאן (ויקרא כ״ב כ״ז): שור או כשב או עז כי יולד. וכי שור נולד, והלא עגל נולד? אלא משום „עשו להם עגל מסכה״, לפיכך קראו הכתוב שור ולא עגל. — הושע י״ד ח׳. ישובו יושבי בצלו — אלו הגרים, שבאין וחסין בצלו של הקב״ה; יחיו דגן — נעשו עיקר בישראל, כמה דכתיב (זכרי׳ ט׳ י״ז) דגן בחורים; ויפרחו כגפן — כמה דתימר: גפן ממצרים תסיע (תה׳ פ׳ ט׳) 2) [אלו דברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא, אלו הן: כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום שבין אדם לחברו. בכבוד אב ואם כתיב (דברים ה׳ י׳): למען יאריכון ימיך, בגמילות חסדים כתיב (משלי כ״א כ״א): רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד ובהבאת שלום כתיב (תה׳ ל״ד ט״ו): בקש שלום ורדפהו, ואמר ר׳ אבהו]: אתיא רדיפה רדיפה: כתיב הכא: ורדפהו, וכתיב התם: רודף צדקה וכו׳ 3). — תה׳ צ״א א׳. יפול מצדך אלף. הקב״ה משלים לכל אחד מישראל אלף מלאכים שמשמרין אותו, כענין שנאמר (דה״א י״ב י״ט): וממנשה נפלו על דוד, והן עושין לו דורגין (צבא שומר) ואחד מהן נעשה כרז לכרוז לפניו: תנו כבוד לצלמו של הקב״ה; למה? שכל העולם כלו מלא מזיקין 11). — תה׳ צ״ג ב׳. נכון כסאך מאז. אעפ״י שמעולם אתה, לא נתיושב כסאך ולא נודעת בעולמך, עד שאמרו בניך שירה, לכך נאמר: נכון כסאך מאז. משל למלך שעשה מלחמה ונצח ועשו אותו אגוסטוס, אמרו לו: עד שלא עשית המלחמה, היית מלך, עכשיו עשינוך אוגוסטוס. מה יש כבוד בין המלך (caeser) לאגוסטוס (imperator)? אלא המלך עומד על הלוח ואגוסטוס יושב, כך אמרו ישראל: באמת עד שלא בראת עולמך היית אתה, ומשבראת אותו אתה הוא, אלא [אז היית] כביכול עומד, שנא׳ (חבקוק ג׳ ו׳): עמד וימודד ארץ, אבל משעמדת בים ואמרנו שירה לפניך ב„אז״ (ישיר וכו׳), נתיישבה מלכותך

---

1) בפסיק׳ מתחיל המאמר „תני״ ובויק״ר תאנא, בתנחומא — תנן.

2) ויק״ר א׳ קרוב לראש: ר׳ אבהו פתח.

3) קדושין מ׳. יבמות ק״ט; בירו׳ פאה פ״א (15 ע״ד) מיוחסת גזרה שוה זו לר׳ טביומי. ר׳ טביומי זה היה ג״כ ממקורביו של חזקיה הנזכר לעיל 94 (פרנקל מבוא 90 ע״ב) ומובא בב״ר, בויק״ר, בשהש״ר ובשו״ט בתור בעל אגדה. לתה׳ ס״ט י״ג, עי׳ לעיל 108; לפ״א ה׳ עי׳ לעיל 117 לפ״ט ט״ז, עי׳ לעיל 103.

4) ילמדנו לבמדבר י״ב מובא בערוך עי׳ דרגון (קאהוט ח״נ 142 ע״א). השוה היב״ל ח״א 133 הע׳ 2.

וכסאך נכון. הוי: נכון כסאך מאז, מ„אז ישיר" 1). – תה' ק"ו י"ב. ויאמינו בדבריו, ישירו תהלתו. אעפ"י שכתוב כבר שהאמינו עד שהיו במצרים, שנא' (שמות ג' ל"א): ויאמן העם, חזרו ולא האמינו, שנא' (תה' ק"ו ז'): אבותינו במצרים לא השכילו וכו', כיון שבאו על הים וראו גבורתו של הקב"ה היאך עושה משפט ברשעים, כמה דתימא (דברים ל"ב מ"א): ותאחז במשפט ידי, ושקע את מצרים בים, מיד – ויאמינו בה'. ובזכות האמנה שרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה, הה"ד: אז ישיר משה וכו', ואין אז אלא לשון אמנה, שנא' (בר' ל"ט ה'): ויהי מאז הפקיד אותו בביתו. וכתיב: וכל יש לו נתן בידו, הוי: ויאמינו בדברו, ישירו תהלתו 2). – איוב כ"ד כ'. ותשבר כעץ עולה. תעקר אין כתיב כאן, אלא תִשָבֵר, כדבר שנשבר ומעלה חלופין 3) ואיזה? זה דור הפלגה, (שנענש אבל לא נשמד כדור המבול) 4). – עד שמשה וישראל מסבין ואוכלין פסחיהם במצרים, כבר הקדים הקב"ה, שנא' (שמות י"ב כ"ט): ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים, היא דעתיה דר' אבהו למימר: סיריי (סרחון) נתן ריחו. מלמד שהיה ריחו של אותו הדם (של מכת בכורות) קשה, והפיח להם הקב"ה ריח טוב מבשמי גן עדן 5). – שה"ש א' ט"ו. הנך יפה רעיתי הנך יפה. הוא קילסה בלשון כפול, והיא קלסתו בלשון פשוט (שם פסוק ט"ז): הנך יפה דודי. הוא קלסה בלשון כפול שאם בקש לעשות לו אומה אחרת, הוא יכול. היא קלסתו בלשון פשוט, (שאינה יכולה להמירו באחר) 6). – שה"ש ד' ג'. לצמתך [הסנהדרין] נראין

1) שמות ר' ריש כ"ג. ר' ברכיה בשמו. המלך עומד על הלוח ואגוסטוס יושב – המלך מצוייר על הלוח (פינקס – πιναχ,) כשהוא עומד ואגוסטוס מצוייר כשהוא יושב. הכונה היא, שעל ידי הישועה שעשה ה' לישראל על הים נכונה ממלכתו בעולם.

2) שם.

3) ב"ר ל"ג כמעט בסוף (שם נדפס בטעות „ואינו מעלה חליפין"). השוה ירו' שביעית סוף פ"א: אילן שנגמם והוציא חליפין. חליפין מל' „יחליף" – איוב י"ד ז'.

4) דרשתו לאיוב ל' כ"ד עי' לעיל 107.

5) שהש"ר לאותו פסוק.

6) שם לאותו פסוק. הסוף „לפי שאינה יכולה להמירו באחר" הוא לקוח מהתנחומא ריש תצוה (ברבה חסר). בעל המאמר שם הוא ר' שמעון בן פזי, בתנחו' בובר תצוה א' – ר' סימון בן פזי. אחרי זה בא ברבה הערתו של ר' חנינא: א"ל ר' חנינא: אף היא קלסתו בלשון כפול, שנא' (שה"ש א' ט"ז): הנך יפה דודי אף נעים. חנינא זה הוא כמובן לא ר"ח בר חמא, אלא ר' חנינא בנו של ר' אבהו, או אולי מר' חייא (בר אבא) נשתבש לר' חנינא. בבמדבר ר' ב'. מה תלמוד לומר (שה"ש ב' ד'): הביאני אל בית היין וכו' למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו אוצר מלא

מצומתין (יושבין צפופים) והן מְרווחין, כהדין סדרא רבא (בית הכנסת הגדול) דצפורין 1). — שה"ש ה׳ א׳. למלך שעשה סעודה וזימן אורחין אצלו, לכשאכלו ושתו אמרו: טלו מנה זו יפה ותנו לבעל הבית, אף הכא כן: באתי לגני אחותי כלה, אריתי מורי עם בשמי, אכלתי יערי עם דבשי, אף אתון אכלין; שתיתי ייני עם חלבי — אף אתון שתו ושכרו דודים 2). — איכה ב׳ ו׳. ויחמס כגן שְׂכוֹ — שָׂכוֹ כּתיב: כיון שגלו ישראל, שככה חמתו של הקב"ה 3). — אסתר ט׳ י"ב. ויאמר המלך לאסתר המלכה בשושן הבירה הרגו היהודים וכו׳ — מלמד שבא מלאך וסטרו על פיו (שהרי התחיל בלשון כעס וסופו אמר: מה שאלתך וכו׳ — רש"י) 4).

ז.

אלהים והעולם, ימות המשיח ומאמרים פסידופיגרפיים.

בר׳ א׳ ויהי ערב — מלמד שהיה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אמר: דין הניין לי, יתהון לא הניין לי 5). — [היכן גלגל חמה

יין ונכנס לבודקו ומצאו כלו חומץ, בא לצאת מן האוצר ומצא חבית אחת יין טוב. אמר: חבית זו עומדת עלי כמלוא אוצר. כך ברא הקב"ה שבעים אומות ומכלן לא מצא הנייה אלא בישראל, שנא׳ (שה"ש ב׳ ד׳): הביאני אל בית היין, ומנין „יין" עולה שבעים, י׳ — עשרה, י׳ — עשרה, נ׳ — חמשים, הרי שבעים. ומכולם — ודגלו עלי אהבה. ואולם בתנחומא במדבר חסר שם האומר (עי׳ מהדורת ב׳ 10 § הע׳ 86).

1) שהש"ר ד׳ א׳. כך היא הגירסא הנכונה לפי תקון הרד"ל. השוה אבות פ"ה מ"ה: עומדים צפופים ומשתחוים רוחים. הוא דורש את זה על הכתוב מבעד לצמתך שה"ש ד׳ א׳.

2) שהש"ר לאותו פסוק. אחרי משל דומה לזה של ר׳ ינאי (ח"א 43) ושל ר׳ ברכיהו, שהוא תמיד מוסר דברי ר׳ ינאי ודברי ר׳ אבהו. במקום „אמר טלו" צ"ל „אמרו טלו". במשל הזה מביא ר׳ אבהו באופן הסתכלותי את הדיאלוג: יבוא דודי לגנו (ד׳ ט"ז) שמזמינים אותו לסעודה, ומה שנאמר אחרי זה (שהש"ר ה׳ א׳) באתי לגני וכו׳ זהו תשובה של הדוד (בעל הבית) אל המזמינים. (ר׳ שמואל יוסף אשכנזי ביפה קול נותן ע"ז באור דחוק). הנמשל הוא ה׳ וישראל, אך במדרש חסר זה ונקל להשלימו.

3) איכה ר׳ לאותו פסוק.

4) מגילה ט"ז:

5) ב"ר ג׳ קרוב לסוף. וכן בראש ט׳ (ומזה בקה"ר ג׳ י"א) באמצע דרשתו של ר׳ תנחומא בתור פתיחה. ור׳ פנחס מוצא סמך לדברי ר׳ אבהו מהכתוב בר׳ א׳ ל"א וירא א׳ את כל אשר עשה והנה טוב מאד. בשו"ט ל"ד נרשם ר׳ תנחומא

ולבנה נתונים? ברקיע השני *), שנאמר (בר' א' י"ז): ויתן אותם אלהים ברקיע השמים]. ר' פנחס בשם ר' אבהו אמר: מקרא מלא הוא ואנשי כנסת הגדולה פירשוהו (נחמיה ט' ז'): אתה עשית את השמים ושמי השמים וכל צבאם. היכן הוא כל צבאם נתונים? ברקיע השני שהוא למעלה מן השמים. [ומן הארץ ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה ועוביו של רקיע מהלך ת"ק שנה, ומרקיע עד הרקיע מהלך ת"ק שנה. ראה כמה הוא גבוה, ותנן: באחד בתקופת תמוז אין צל לכל בריה, דכתיב (תה' י"ט ז'): ואין נסתר מחמתו] 1) **). — אוקינוס גבוה מכל העולם כולו, וכל העולם כולו מימיו הם שותים 2). — משלי כ"ז כ"ו. כבשים ללבושך. דברים שהן כבשונו של עולם, יהי תחת לבושך (כלו': לא ניתנו להגלות) 3). — ארבעה גאים הם: גאה שבעופות נשר, גאה שבבהמות שור, גאה שבחיות אריה, גאה שבכלן אדם, וכלן נטלן הקב"ה וחקקן בכסא הכבוד, שנא' (תה' ק"ג י"ט): ה' בשמים הכין כסאו וכו' — ממה שהכין כסאו על הגאים, תדע שמלכותו בכל משלה 4). —

לבדו בתור בעל המאמר. השוה מאמרו של פריידנטל, העלעניסטישע שטודיען 72. מונק Le guide des grates (233, II). הדרשה „שדי" — שאמר לעולמו די, שהיא לפי חגיגה י"ב: של ר"ש בן לקיש (ח"ב כ"א 189 הע' 7.), הוא לפי תנחומא ב' לך לך § 22 של ר' אבהו, שהוא ג"כ כמו ר' יצחק בב"ר ה' ומ"ו מבאר בזה את הכתוב ישעי' מ' כ"ב.

6) ב"ר ו' (§ 6) ר' פנחס בשמו. עי' מאמרו של ר' מאיר, אג' התנ' כ"ב ח"א 41 הע' 21. בחגיגה י"ב: דורש ר' אבהו: מנלן דאיקרי (ערבות) שמים? אתיא רכיבה, רכיבה: כתיב הכא (תה' ס"ח ה') סולו לרוכב בערבות, וכתיב התם (דברים ל"ג כ"ו): רוכב שמים ***).

7) ב"ר ה'. החצי הראשון מן המאמר הזה נמצא גם בב"ר כ"ג וע"ז באה הערתו של ר' אלעזר בן מנחם: והלא מקרא מלא הוא (עמוס ה' ח): הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ — כזה שהוא שופך מלמעלן למטן. מזה לקוח בשו"ט פ"ח.

8) חגיגה י"ג. השם „כבשון" אינו במקום אחר ופירושו הוא סוד נסתר משרש „כבש" — הסתר. השוה ביאורו של רשב"נ ח"א 528 הע' 3. בחגיגה ט"ז. אומר ר' אבהו על ר"ע שנכנס לפרדס ויצא בשלום (שהש"ר ה' י') דגול מרבבה — דוגמא (δειγμα) הוא ברבבה שלו, (כלו': ניכר הוא בתוך הרבבה שלו—רש"י) עי' לעיל 94 הע' 4.

9) שהש"ר ג' י' בסוף, ר' אבון (אבין) ור' ברכיה בשמו. בשו"ט ק"ג (עי' 436) רק ר' ברכיה בשמו. המאמר מתחיל שם: אתה מוצא ארבעה גוותנין הם בעולם, לפי

---

*) משבעה שמות שיש לשמים (עי' אדר"נ ל"ז פ') רקיע הוא השם השני.

**) ואילו היה השמש ברקיע הראשון סמוך לארץ לא היה אפשר לה כלל להתקיים (ידי משה).

***) בגמרא שלפני אין ר' אבהו נזכר.

טובה גדולה עשה הקב״ה עם אשה זו בעולם הזה, שלא התחיל בצורת הולד גידין ועצמות, שאילו התחיל כן, היה מבקיע כריסה ויוצא 1). — תה׳ ק״ג ב׳. ואל תשכחי כל גמוליו 2). שעשה לה (לאשה) דדים במקום בינה (אצל הלב שהוא מקום הבינה) 3). — בר׳ ב׳ י״ב. וזהב הארץ ההיא טוב. טובה גדולה חלק הקב״ה לעולמו (בזה שברא את הזהב). אדם פורט זהוב אחד, והוא מוציא ממנו כמה יציאות 4). —

בר׳ ג׳ י״ט. בזעת אפיך תאכל לחם. זה אחד מחמשה דברים, שהן סימן יפה לחולה, ואלו הן: עיטוש, וזיעה, ושינה, וחלום, וקרי. עיטוש מנין? דכתיב (איוב מ״א י׳): עטישותיו תהל אור. זיעה מנין? שנא׳ (בר׳ שם): בזעת אפיך תאכל לחם. שינה מנין? דכתיב (איוב ג׳ י״ג): ישנתי אז ינוח לי. חלום מנין? שנא׳ (ישעי׳ ל״ח ט״ז): ותחלימני ותחייני. קרי מנין? שנא׳ (ישעי׳ נ״ג י׳): יראה זרע יאריך ימים 5). —

בר׳ ו׳ ו׳. ויתעצב אל לבו. לא נתאבל אלא על לבו של אדם. כאדם שעשה דבר וידע שלא עשה דבר יפה, והוא אמר: מה עשיתי? כך יתברך שמו של הקב״ה [אומר]: אני הוא שנתתי שאור רע בעיסה, כי יצר

שהן גאין והקב״ה מתגאה עליהן. הראיה מתהלים נאמרה בשם ר׳ ברכיה בלבד. בשמו״ר כ״ג נזכר ר׳ אבין בתור בעל המאמר: ד׳ מיני גאים נבראו בעולם... וכלן נטלו מלכות... והן קבועין תחת המרכבה של הקב״ה. עי׳ עוד מאמר האגדה של רשב״ל לשמות ט״ו א׳ (ח״ב 171). ע״ד כסא הכבוד, עי׳ מאמרו של ר׳ אבהו לעיל 123 הע׳ 8 לבר׳ ל״ב כ״ה ונחום א׳ ג׳.

1) ויק״ר סוף י״ד. תנחומא ריש תזריע.

2) ע״פ דרשתו של רשב״י לאותו פסוק, עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 88.

3) ברכות י׳. וכן (בלי „לה״) בשו״ט לאותו פסוק. בויק״ר י״ד (3 §) אומר ר׳ אבא בר כהנא: בנוהג שבעולם בהמה זו דדיה במקום רחמה, והולד יונק ממקום בשתה; ואשה זו הדיה במקום נאה, והולד יונק במקום כבודה, ואין זה חיים וחסד? הוי (איוב י׳ י״ב): חיים וחסד עשית עמדי.

4) ב״ר ט״ז בראש.

5) שם כ׳ (10 §). רבנן דקיסרין אמרין אף הילוך מעיים (עשית הצרכים). מאי טעמיה? (ישעי׳ נ״א י״ד): מהר צועה להפתח ולא ימות וכו׳ (השוה פסיק׳ ר׳ ל״נ: ר׳ סימון). בפסיקתא 140 ע״א הששי מחובר עם השאר ופלם בשם ר׳ אבהו בבבלי ברכות נ״נ: מובא הכל סתם ובסדר אחר. במקומות אחרים ר׳ אבהו אינו נותן לחלומות כל ערך. באיכה ר׳ א׳ קרוב לסוף הוא אומר: דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. זהו מאמר עתיק שנאמר בשם ר׳ מאיר בהוריות י״ג: וגיטין נ״ב: ובברייתא סנהדרין ל׳ א׳ משתמשים בזה לענין של הלכה.

לב האדם רע מנעוריו (שם ח' כ"א), הוי אומר ויתעצב אל לבו – אל לבו של אדם 1). – כל שאומרים בפני המת, [המת] יודע עד שיסתם הגולל 2). – גדול יום הגשמים מתחית המתים, דאילו תחיית המתים לצדיקים, ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים 3). – חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אבינו אצל עשו להר שעיר מימיו. אפשר יעקב אמתי היה ומרמה בו? אלא אימתי בא אצלו? לעתיד לבוא, הה"ד (עובדיה א' כ"א): ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו 4). – אפילו שפחה כנענית שהיא בארץ ישראל מובטח לה שהיא בת עולם הבא, כתיב הכא (ישעי' מ"ד ה'): נותן נשמה לעם עליה, וכתיב התם (בר' כ"ב ה'): שבו לכם עם החמור – עם הדומה לחמור (דרש עִם = עַם) 5). – [וכמה ימות המשיח?] שבעת אלפים [שנה], שנא' (ישעי' ס"ב ה'): ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך· וכמה משוש חתן על כלה? שבעת ימים, ויומו של הקב"ה אלף שנה 6). –

1) תנחומא ב', נח 6. בירו' ברכות פ"ג ה' בעו קומי ר' אבהו: מפני מה פורשין מצואתו (של תינוק) וממימי רגליו? אמר לון: מפני שמחשבותיו רעות. אמרין ליה: ולא קטן הוא? אמר לון: ולא כתיב: כי יצר לב האדם רע מנעוריו? דומה לזה מאמרו של ר' יהודה הנשיא, אנ' התני כ"ב ח"ב 132, ב"ר ל"ד, לח' כ"א.

2) שבת קנ"ב:

3) תענית ז'. שם ו'. מציין ר' אבהו בסגנון פיוטי את הכח המפרה של הגשמים: משיצא חתן לקראת כלה.

4) ב"ר ע"ח קרוב לסוף. בדברים ר' א' קרוב לסוף בעל המאמר הוא ר' שמואל בר נחמן. (כ"א ח"ב 291 הע' 2), בתנחומא תרומה בעל המאמר הוא ר' יעקב בר'. כנראה בר זבדי, שאמר בשם ר' אבהו. (השוה לעיל 128 הע' 4).

5) כתובות קי"א. (השוה מאמרו של ר' יוחנן (ח"ב 41 הע' 4).

6) פסיק' ר' סוף פ' א'. תנחומא עקב קרוב לסוף. שו"ט צ' ט"ו (ע' 313), בבבלי סנהדרין צ"ט. מתחיל המאמר: תני אבימי בריה דר' אבהו. (עי' לעיל 95 הע' 10) על מאמרו של ר"א בנו של ר"י הגלילי: עתיד כל אחד ואחד מישראל להוליד בנים כיוצאי מצרים שנא' (תה' מ"ה): תחת אבותיך יהיו בניך. א"ר אבהו: אל תתמה, שהרי תרנגלתא ברא ביומא רבא ילדה תרי ביעא וביומא זעירא ילדה חדא ביעא, שו"ט סוף מ"ה. – בב"ר י"ב. על הדרשה שבימות המשיח יחזרו בני אדם להיות גבהי קומה כאדם הראשון, אמר ר' אבהו: תשע מאות אמה. ור' ברכיה בשם ר' דוסא אמר: טעמיה דר' אבהו מהכא: כי כימי העץ ימי עמי. כשקמה הזו שהיא עושה בארץ שש מאות שנה. והוולד יוצא ממעי אמו באמה גרומה (בערוך: גרומה. כלומר: במעי אמו הולד גדל בשנת העבור אמה וחצי באמה שלו). צא וחשוב אמה ומחצה לכל שנה הרי תשע מאות. בב"ר נ"ח בסוף דורש ר' אבהו את השם מכפלה: שכפף הקב"ה קומתו של אדה"ר וקברו בתוכה.

מאמרים פסידופיגרפיים: ארבעים וחמש שנה מלך נבוכדנצר. תדע לך שהוא כן. בוא וראה בשנה שמלך עלה לירושלים וכבש את יהויקים מלך יהודה. בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה, בא נבוכדנצר מלך בבל לירושלים ויצר עליה, ושמונה שנים מלך על מלכות יהויקים ואחת עשרה שנים מלך על מלכות צדקיהו הרי תשע עשרה עד שלא נחרב הבית, ומשנחרב הבית עשרים ושש שנה. תדע לך שהוא כן. בוא וראה: מן גלות יהויכין עד שמלך אויל מרדך בנו שבע ושלשים, שנאמר (מ״ב כ״ה כ״ז): ויהי בשלשים ושבע שנים לגלות יהויכין וכו׳ נשא אויל מרדך מלך בבל את ראש יהויכין מבית כלא 1). — רצה הקב״ה לגמול חסד עם יצחק ושלח מלאך לפני אליעזר עבד אברהם וקפצה לו הדרך ובא בשלש שעות לחרן 2). — משלי ו׳ ל״ה. לא ישא פני כל כפר וכו׳. ללמדך לא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם כשהוא מתמלא חימה יכול לרצותו בדברים או בממון, אבל הקב״ה אינו כן: לא יאבה כי תרבה שחד 3). וכנראה בא בשמו גם באגדת בראשית 4).

---

1) פרקי דר״א פ׳ מ״ט. עי׳ לעיל 84 הע׳ 4.

2) שם ט״ז.

3) מדרש משלי ז׳.

4) שש עשרה פיות יש לגיהנם — ארבע לכל רוח... והרשעים בורחין מכאן ונמצאין כאן ואינן מוצאין היכן לנוס. — לעתיד לבוא עתידין להיות הכל תמהין כנגד מי ששמעו להקב״ה ואומרין: מה הוא כך? פלוני שישב ולא שנה מימיו ולא קרא, והרי הוא יושב עם האבות ומסיח עמהן? והקב״ה אומר: מה לכם תמיהין? לא זכו אלו אלא מפני ששמעו לי בחייהן, שנא׳ (משלי ט״ו ל״א): אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין.

פרק שלישי.

ר׳ אמי ור׳ אסי.

אחרי מותו של ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר נחשבו ר׳ אמי ור׳ אסי לראשי הישיבה של טבריה, ואליהם נלוה שלישי ר׳ חייא בר אבא, שבגדולתו בהלכה הכיר גם ר׳ אבהו ברצון. אלה השלשה, הרשומים לעיל, נזכרים הרבה פעמים ביחד 1) ועל פי הרב ר׳ חייא בראש. כבר הזכרנו 2), כי לרגלי משפט אחד שהוציאו על איזו אשה ושמה תמר, נרדפו מצד הממשלה הרומאית. ורק ר׳ אבהו בהשפעתו שחרר אותם 3). הנשיא 4) פקד עליהם לעבור על ערי ארץ ישראל „למתקנא להון ספרין ומתניין" (להושיב בהן מלמדי מקרא ומשנה) 5). אולם ר׳ אמי ור׳ אסי היו יותר קרובים זה לזה, וביחוד בבתי המדרש שבבבל נזכרו שניהם בתור תאומים, העובדים יחד בשדה התלמוד, ולשניהם נתנו כבוד כאחד. בתלמוד הבבלי הם נקראים בשם דייני דארץ

---

1) ירו׳ פסחים פ״ג ה״ז. ר׳ חייא, ר׳ יוסי, ר׳ אימי עָנון למיתי (אחרו לבוא) גבי ר׳ אלעזר. אמר לון: אָן הויתון? (היכן הייתם?) אמרין ליה: גמל חסד וכו׳. ירו׳ ערובין פ״ה (כ״ה ע״א). ר׳ חייה ר׳ אסי ור׳ אמי סלקון לעכברי ושמעון מדבית ר׳ ינאי הלכה כר׳ יהודה (עי׳ ח״א 45 הע׳ 1); ירו׳ תענית פ״ב ה״א, איכה ר׳ ג׳ מ״א: דרש ר׳ יאשיה (צפניה ב׳ א׳): התקוששו וקושו—נקשט עצמן ואח״כ נקשט אחרים, מבגין דאית הכא בני נש דאמרון עלי לישן בישא (לשון הרע) קדם ר׳ יוחנן, אלא כל עמא לדינא אמרון (?). הוו תמן ר׳ חייה ור׳ איסי ור׳ אימי קמון ונפקין להון. בימי חיי ר׳ יוחנן ורשב״ל היו שלשתם בחמתא דגדר, ששם פתר להם ר׳ חמא בר יוסף (תלמידו של ר׳ הושעי׳, עי׳ ח״א 94 הע׳ 5) שאלה בדבר הלכה, ירו׳ ערובין פ״ו (23 ע״ג). (עי׳ המעשה בבבלי ערובין ס״ה: שרי׳ חנינא בר יוסף (צ״ל ר׳ חמא בר יוסף) ר׳ חייא בר אבא ור׳ יוסי נתארחו בפונדק של גוי). — אלה השלשה היו שושבינין בחתונתו של ר׳ אלעזר. עי׳ לעיל 8 הע׳ 1.

2) עי׳ לעיל 90 הע׳ 1.

3) ר׳ אבהו שאל מהם איזה שאלות בהלכה, לעיל 93 הע׳ 1.

4) במקור אחד נאמר ר׳ יהודה נשיאה ובמקור אחר „רבי" סתם. קרוב לשער שהוא ר׳ יהודה נשיאה השני, ולפ״ד גרץ (IV, 301) ר׳ יהודה השלישי.

5) ירו׳ חגיגה פ״א ה״ז (76 ע״ג). בפסיקתא 120 ע״ב ובאיכה ר׳ פתיחתא ב׳ (בשניהם נוסח אחר ושם ר׳ חייא לא נזכר כלל): דיפקון ויבדקון קרייתא דארעא

ישראל 1), או: כהני חשיבי דארעא דישראל 2). היו מספרים, שהיו מתפללים לא באחד משלשה עשר 3) בתי כנסיות שהיו בטבריה, אלא „ביני עמודא״, בבית המדרש, ששם היו לומדים 4). כאן היו יושבים ולומדים ולרגעים היו מקישים בדלת וקוראים: אי איכא דאית ליה דינא ליתי וליעול (מי שיש לו דין יבוא ויכנס) 5). — אומרים, כי למרות חשיבותם נכנעו מפני גדולתו של רב הונא ראש הישיבה בסורא 6). הם חלקו לו כבוד גם בזה שיצאו לקראת ארונו שהובא להקבר בארץ ישראל 7). כי סמכו רבנן לרבי אמי ולר׳ אסי שרו לה, הכי: כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא, לא תסמכו לנא לא מן סמיסין ולא מן טרמיסין 8), בנגוד למעשי ר׳ יהודה נשיאה, שסמך אנשים שאינם ראוים.

דישראל. בעיר אחת לא מצאו לא מלמד מקרא ולא מלמד משנה, אמרו לאנשי העיר: „הביאו הנה נטורי קרתא״ (שומרי העיר) הביאו להם פרנסי העיר (סנטורי קרתא). אמרון לון: אינון נטורי קרתא? לית אילון אלא חרובי קרתא (וכי אלה הם שומרי העיר? אלה הם רק מחריבי העיר). אמרו להם: ומי הם נטורי קרתא? אמרו להם: מלמדי מקרא ומלמדי משנה. שנא׳ (תה׳ קכ״ז א׳): אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר.

1) סנהדרין י״ז:

2) גטין נ״ט:

3) המספר שלשה עשר הוא „מספר עגול״.

4) ברכות ח׳, ל׳:

5) שבת י׳. בשבת קי״ט מסֻפר כי ר׳ אמי ור׳ אסי מכתפי ועיילי, מכתפי ונפקי (היו מכניסין ומוציאין משאות על כתפיהם לכבוד השבת), אמרו: איל איקלע לן ר׳ יוחנן מי לא מכתפינן קמיה (אילו נזדמן לפנינו ר׳ יוחנן הכי לא היינו מכתפים בשבילו?).

6) מגילה כ״ב. גטין נ״ט. לפי פירושו של מימוני למשנה גטין פ״ה מ״ח. שאעפ״י שרב אמי ורב אסי היו כהנים, בכל זאת היה רב הונא נקרא לתורה בראש. ואולם באמת המלות „מיכף הוו כייפי ליה״ פירושן שהם ר׳ אמי ור׳ אסי היו מכירים באוטוריטט של רב הונא.

7) מו״ק כ״ה:

8) כתובות י״ז, סנהדרין י״ד. לא תסמכו לנא לא מן חמיסין ולא מן טרמיסין. במקום חמיסין נאה יותר לגרוס „סמיסין״, ופירוש שתי המלות הללו הוא חצי פרוטה ושליש פרוטה (כלומר: אנשים שערכם פחות מאד), והן לקוחות מן השפה הרומאית. (השוה: homo non semissis — אדם שאינו שוה פרוטה). מסמיסין, טרמיסין נשתבש אחר כך (בשני המקורות של התלמוד) לסרמיסין, סרמיטין. הבאור לזה תמצא בערוך ערך חמס (קאהוט III, 429). עי׳ עוד להלן 141 העי׳ 3 מה שגרץ (במאנאטסשריפט 1885 ע׳ 447 הע׳ 1) מעיר שר׳ אמי ג״כ עלה מבבל, אינו נכון.

ר' אמי, או בצרוף שם אביו — ר' אמי בר נתן 1), היה עוד תלמיד בישיבת ר' הושעיה, ואולם רבו המובהק היה ר' יוחנן, שעל מותו נהג אבלות שבעה ואבלות שלשים, כמו על אחד הקרובים 2).

הוא יחד עם ר' אסי לוו את ר' יוחנן לבית המרחץ והיה נשען עליהם, ופעם כשנשברה המדרגה תחתם הספיק ר' יוחנן בכחו הגדול להעלות אותם 3). שניהם נסו לשכך חמתו של ר' יוחנן על ר' אלעזר, שלא הזכיר את שמו על שמועתו 4). ר' אמי היה קרוב גם לר' שמעון בן לקיש 5) ואמר בשמו מאמרי אגדה, יותר מאשר בשם ר' יוחנן 6). יחד עם ר' שמואל בר נחמן הלך בתור שלוחים מדיניים אל המלכה זנובייה 7). המסרת האגדית השאירה לזכרון עולם שתי שאלות, שבהן פנה ר' אמי אל ר' שמואל, בעל האגדה המצוין 8)*). — פעם אחת ישבו שניהם אצל ר' יצחק נפחא, מר אמר: לימא מר שמעתתא (דבר הלכה), ומר אמר: לימא מר אגדתא. אמר להם: אמשל לכם משל: למה

1) בגטין מ"ד. באה תשובתו של ר' אמי, ששלח בכתב על שאלה אחת בדבר הלכה, שמתחילה בסגנון אופיני שכזה: מני אמי בר נתן תורה יוצאת לכל ישראל**). בתלמוד ירושלמי נקרא על פי הרב אִימִי (או אֵימִי), ובתלמוד בבלי תמיד „אמי". יש גם אמוראים אחרים באי"י ובבבל שנקראו בשם זה. האין שם זה מקוצר מן „אמנון"? — ע"ד בטול הדעה של וויים ואחרים שחשבו את ר' אמי לבבלי, שעלה לא"י, עי' כ"א ח"ב 12 הע' 5. מחותנו של ר' אמי — ר' ינאי (אולם בילקוט מ"א סוף ד': ר' חוני, בריש קהלת ר' חונאי) נשארה רק הערה אחת למחלקת אחת בענין אגדה בין ר' חייא ובין ר' יונתן (ח"א 83 הע' 2, אגדת התנאים כ"ב ח"ב 173), שהש"ר א' א'.

2) בירו' שבת פ"ג סוף ה"א הוא אומר לר' אלעזר: זימנין סגיאין יתבית קומי ר' הושעיא ולא שמעית מיניה הדא מילתא.

3) מו"ק כ"ה: שם ע"ז מעיר שם ר' אבא בריה דר' חייא בר אבא: ר' אמי דעבד, לגרמיה הוא דעבד, דהכי אמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן: אפילו רבו שלמדו חכמה אינו יושב עליו אלא יום אחד.

4) כתובות ס"ב.

5) יבמות צ"ו: עי' כ"א ח"ב 10 הע' 2.

6) עי' כ"א ח"א 46 הע' 2, ח"ב 143 הע' 4; 157 הע' 8; 164 הע' 1; 172 הע' 1. — בתור מוסר דברי הלכה בשם רשב"ל מעשרות 48 ע"ד, בבלי ברכות נ"נ:

7) ירו' תרומות פ"ח ה"י. עי' כ"א ח"ב 248 הע' 5.

8) עי' כ"א ח"ב 250 הע' 3—תלמידי ר' אמי אמרו איזה מאמר אגדי בשם רשב"נ, ח"ב 284 הע' 2 וגם בתענית ח'. ששם לפי הגירסא הראשונה, נאמר, כי בתענית צבור דרש מתחלה ר' אמי ואח"כ רשב"נ (בתר דנפק אוקים רשב"נ אמורא עליה ודרש).

*) ר' אמי שאל דבר הלכה מר' חייא בר בא, ירו' ברכות פ"ב ה"ז.

**) כלומר: אני אמי בר־נתן שולח תשובה זו, שעל פיה יתנהגו בכל תפוצות ישראל.

הדבר דומה? לאדם שיש לו שתי נשים: אחת ילדה ואחת זקנה. ילדה מלקטת לו לבנות (תולשת שערותיו הלבנות), זקנה מלקטת לו שחורות. נמצא קרח מכאן וקרח מכאן. אמר להן: אי הכי אימא לכו מילתא דשוייא לתרוייכו (אגיד לכם דבר יפה בשביל שניכם) ואמר להם דבר אגדה שיש בה גם הלכה 1). אנו מוצאים פעם גם את ר׳ אמי לבדו אצל ר׳ יצחק נפחא ויחדו עסקו בתורה 2). פעם היה עמהם גם ר׳ חנינא בר פפי 3), שהשתתף פעם במשפט יחד עם ר׳ אבהו ור׳ יצחק לזכות הנשיא 4). יש גם דברי הלכה שנאמרו בשם שניהם 5) וכן גם מחלקת בעניני הלכה ואגדה 6) בין ר׳ אמי ובין ר׳ יצחק. וכן אנו מוצאים מחלקת בין בעל האגדה ר׳ אבא בר כהנא ובין ר׳ אמי 7). ר׳ אבא בעל ההלכה שנזכר תמיד בלא שם אביו היה ממקורביו של ר׳ אמי 8). על ר׳ שמעון, תלמידו של ר״י בן לוי, כעס

---

1) ב״ק ס׳: לגירסת ד״ס XII ע׳ 67 יתיב ר׳ אמי ור׳ אסי אקילעא דבי ר׳ יצחק נפחא.

2) חגיגה כ״ו. יתיב ר׳ אמי וכ׳, פתח חד מינייהו... וכן (בענין אחר) בע״ז כ״ד. עי׳ עוד מו״ק כ׳. יתיב ר׳ חייא בר אבא ור׳ אמי ור׳ יצחק נפחא אקילעא דר׳ יצחק נפחא.

3) יבמות מ״ח: יתיב ר׳ חנינא בר פפי ור׳ אמי ור׳ יצחק נפחא אקילעא דר׳ יצחק נפחא.

4) עי׳ לעיל 93.

5) ירו׳ כלאים פ״ג ה״א [ר׳ יצחק ור׳ אמי הוון יתבון מקשיי]... מן מה דאמר ר׳ יצחק ור׳ אימי... בירו׳ שביעית פ״ו ה״ב ר׳ לוי צנברייא שאל לר׳ יצחק ולר׳ אימי ואמרון...

6) סוטה ל״ד. פליגי בה ר׳ אמי ור׳ יצחק נפחא (ע״ד מחלקת שבין התנאים ר׳ יהודה בר אלעאי ור׳ אלעזר ב״ר שמעון, אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 95 הע׳ 15), שמו״ר מ״ב קרוב לסוף. בבאור השם „מסכה״, שמות ל״ב ח׳. ב״ר י״ז קרוב לסוף: ר׳ אמי ור׳ ינאי: חד אמר. אולי במקום „ינאי״ צ״ל יצחק. המאמר הזה מובא גם בקה״ר ג׳ י״ט ושם במקום ר׳ ינאי נאמר ר׳ יודן, שזהו אולי ג״כ פתרון לא נכון לר״ת „ר״י״. מחלקת בעניני הלכה מובאה בסדר הדורות ע׳ ר׳ יצחק נפחא.

7) ירו׳ יבמות 15 ע״ג, על הכתוב דהי״ב י״ג, י״ז.

8) עי׳ שבועות ל״ב (שם מ״ז. ב״ב ל״ו) ששם השתתף ר׳ אבא בברור דין תורה והוה את דעתו. ירוש׳ דמאי 24 סוף ע״א (ע״ז 39 ע״ג) שחלק על דברי ר׳ אמי, ור׳ אמי מצדו הכיר לו תודה ואמר: אילולי ר׳ בא היה לנו להתיר עבודה זרה שלהן, וברוך שריחקני מהן (ר׳ אמי התיר ללכת לחתונה של גוי מפני דרכי שלום, אבל ר׳ בא אמר שגם חתונה נחשבת על ימי אידיהן שאסורים, עי׳ משנה ע״ז א׳ א׳).

ר׳ אמי מפני שחלק על פסק דינו 1). על מתי סודו של ר׳ אמי נחשב גם ר׳ חלבו, תלמידו של ר׳ שמואל בר נחמן 2). כנראה, כשעלה ר׳ זירא מבבל לא״י, פנה בראשונה לישיבתו של ר׳ אמי 3). בבלי אחר, ר׳ ירמיה, לִמד את בנו של ר׳ אמי מקרא 4). בסעודה שעשה ר׳ אמי, בקש ר׳ ביבי שיתן לו יין מבושל שנתגלה (שלדעתו אין בזה משום סכנה). אמר לו ר׳ אמי: מי שרוצה למות ילך לביתו וימות שם 5). ע״ד דעותיהם של חכמי בבל היה ר׳ אמי אומר: „רבותינו שבבבל אומרים״ 6). הוא מסר דבר בשם רב יהודה (בר יחזקאל), ראש הישיבה של פומבדיתא 7). עד״ז שהוא היה כפוף לרב הונא נזכר כבר לעיל 8). רב חסדא תלמידו של רב הונא ויורש מקומו אמר על ר׳ אמי „אדם גדול״ 9). כשעלה רב אושעיא ואמר לו שרב נחמן אמר בדבר הלכה אחת שאפילו אם היה כך שומע בעצמו מפי ר׳ יוחנן לא היה שומע לו, אמר ר׳ אמי: „ומשום דרב נחמן חתניה דבי נשיאה הוא מזלזל בשמעתיה דר׳ יוחנן״ 10).

---

1) ירו׳ שבת 16 סוף ע״ד. כך מספר ר׳ יודן (שמוסר דבר בשם ר׳ אמי בשו״ט ו׳ ב׳) נגד לשון אחרת שהיא יותר רחוקה מהמציאות. שאלה אחת ששאל ר׳ אמי מר׳ שמעון נמצאה בבכורים 65 ע״ד. — ר׳ חייא בר אבא ספר כי ר׳ אמי מסר לו שלשה דברים בשם ריב״ל: שבת ע״ה: (בנוסח הרגיל: שח לי ר׳ אסי). למאמר אחד של ר׳ יהושע בן לוי הביא ר׳ אמי ראיה (ח״א 174 הע׳ 3) מדברים ד׳ כ״ה (שגם ר׳ לוי מפרש ככה), גיטין פ״ח.

2) ר׳ חלבו פנה בשאלה לר׳ אמי בענין אגדה. (ח״ב 194 הע׳ 3). ע״ד ענין אחד של הלכה שאמר ר׳ חלבו, אמר ר׳ אמי: „יחידיי את״ (כלומר: יחיד אתה בדבר זה), ירו׳ מגילה 74 ע״א. בפעם אחרת נתן ר׳ חלבו טעם לדברי ר׳ אמי, ירו׳ מגילה 73 ריש ע״ד.

3) חולין כ״א. „כי סליק ר׳ זירא אשכחיה לר׳ אמי דיתיב וכו׳, עי׳ ג״כ חולין פ״ו ע״ב, שר׳ אמי מזכיר את בנו של ר׳ חייא בר אבא ור׳ זירא. במקום „בשוקא דקיסרי״ צ״ל „בשוקא דטבריה״, כי ר׳ אמי לא הורה בקיסרי. עי׳ ג״כ ירו׳ דמאי 25 ריש ע״ב ר׳ חגי שלח שאלה מחמץ (Emesa) לר׳ זירא, והוא הציע אותה לפני ר׳ אמי.

4) ירוש׳ ביצה 63 ע״א: ר׳ ירמיהו הוה פשיט עם בריה דר׳ אמי. מגולן שלחו איזו שאלה לר׳ ירמיה והוא הציע אותה לפני ר׳ אמי, ירוש׳ מגילה 73 סוף ע״ד.

5) ירו׳ תרומות פ״ח ה״ג (45 ע״ג).

6) שבועות מ״ז. לפי באורו של רב פפא נתכון בזה לרב ושמואל.

7) ירו׳ ב״מ 11 ע״ב (עי׳ כ״א ח״ב 163).

8) עי׳ לעיל 137 הע׳ 6.

9) יבמות כ״א: עי׳ ג״כ ב״מ מ״א.

10) חולין קכ״ד. בב״ב י׳ ע״ב נזכר ר׳ אמי יחד עם אמו של שבור מלכא

בתור ראש ישיבה בטבריה, מקום מושבו של הנשיא, היה ר׳ אמי, כמובן, צריך לעמוד ביחס קורבה אישית אל הנשיא. אנו מוצאים אותו ביחד עם ר׳ יהודה נשיאה [לפ״ד בעל דורות הראשונים – השלישי. המתרגם] בחמי גדרה 1). פעם שאלהו ר׳ יהודה נשיאה באור לישעי׳ כ״ו ד׳ 2). על המנהג של הנשיא לחלק משרות של מוסמכים ודיינים לאלה שנותנים כסף קרא ר׳ אמי באופן סטירי: אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם (שמות כ׳ כ״ג) 3). נגד ר׳ יהודה נשיאה שבקש לגזור עוד תענית צבור, אחרי שגזר שלש עשרה תעניות, אמר ר׳ אמי: אין מטריחין את הצבור יותר מדאי 4).

ביום שמלך דיוקליטיאנוס שמע ר׳ אמי בחלום: היום מלך מגדיאל. ועל סמך זה שמגדיאל הוא האלוף שלפני האחרון (בר׳ ל״ו מ״ג), נבא ר׳ אמי ואמר: עוד מלך אחד מתבקש לאדום (רומא) 5). קרוב הדבר, שגם ר׳

ואולם ר׳ אמי זה אינו ר׳ אמי שלנו, אלא רב אמי בר חמא הבבלי, שנקרא כרגיל רמי בר חמא. בפסחים כ״ז: באו שני השמות זה אצל זה. באמת: רמי – ר׳ אמי, רבא – ר׳ אבא.

1) ירו׳ ע״ד 41 ריש ע״א השוה לעיל 136 הע׳ 1.

2) מנחות כ״ט.

3) ירו׳ בבורים ס״ה ע״ד. מדרש שמואל ז׳. הוא מפרש „אלהים – דיינים" [רשב״י צוה לתרגם „בני אלהים" (בר׳ ו׳ ב׳) בני דייניא, אנ׳ התנאים כ״ב ח״א 68]. אולי מה שנא׳ לעיל 137 „סמיסין וטרמיסין" ג״ב פירושו „המתמניין בכספא". בחולין קל״ד: מסופר שנשלח לבית המדרש שק דינרים, ור׳ אמי זכה בהם בשביל עניי העיר בהיותו גבאי של צדקה.

4) תענית י״ד.

5) ב״ר פ״ג. שם המלך שָם – לוטיינוס. בילקוט (ן, 140 §) לטינוס. זהו לפי דברי Löw (Ben Chananja VI. 825. Ges. Schr. II 41) קיסר וַלֶנְטִייאנוס II (376-379) ובמקום ר׳ אמי צריך להיות איזה אמורא אחר צעיר. לפי דברי לוי (ח״ב 482 ע״ב) זהו Licinius, ולזה מסכים גם קאהוט (V, 25 ע״ב) ופירשט (Glossarium 131 b) שמבאר זה באריכות. ואולם אין דעה זו נכונה (עי׳ 509, Z. d. M. G. XLV). יותר נוח להסיר כל הקושיות אם נאמר – כמו שאמר בֶּעֶר בפרנקל׳ס מאנאטסשריפט 114, 1860 וגרץ במאנאטסשריפט 1879, 6, שלטינוס זהו טעות סופר, שנתקצר מדיקליטיאנוס כמו בירושלמי תרומות סוף פ״ח (47 סוף ע״ב), ששם נתקצר הסוף של השם דיקליטיאנוס לדיקלוט. אפשר מאד שמשום זה קרא לו ר׳ אמי מגדיאל מפני שדומה להשם Διοκλητιανος (עי׳ תרגומי שמות יונים לעברית ע״י ר׳ אבהו, לעיל 89) שהוראת שניהם גדולת האל, הדרו (ע״ד האתמולוגיה של מגדיאל עי׳ H. Lewy. Die semitischen Fremdwörter in griechischen S. 25 und 328) כמובן שאין לבקש – כמו שעשה Löw ופירשט – להראות שנבואתו של ר׳ אמי נתקיימה. די לנו אם אנו

אמי היה מחכמי טבריה שהלכו בלוית הנשיא לפמייס לקבל שם את פני המלך, מה שמסֻפר באופן אגדי 1).

מפעלותיו של ר׳ אמי בתור מורה הלכה וראש ישיבה נשארו רשימות אחדות קטנות. מהן אחדות כבר נזכרו לעיל 2) — הוא צוה על המורים בבתי המדרש שיתנו לאורחים בני תורה אכסניא בבית המדרש 3). — בבית מדרשו היה ר׳ אמי מקפיד מאד. פעם אמרו לו על אחד מן התלמידים שנמצא בבגדו שעטנז, צוה ר׳ אמי עליו שיסיר מעליו תיכף את לבושו 4). — אחד מהתלמידים פרסם איזה דבר סוד מבית המדרש, הכריז עליו ר׳ אמי: הולך רכיל מגלה סוד 5). — נשארה שיחה אחת שהיתה בינו ובין מין אחד ע״ד תחיית המתים 6).

המוסר תדיר דברי אגדה בשמו היה ר׳ יצחק בן רדיפא 7). — בלי ספק שר׳ יצחק זה הוא הוא שמובא בתלמוד בבלי בתור בעל הרבה מאמרים

מוצאים שהמצב של מלכות רומא בעת עלות דיקליטיאנוס על כסא המלוכה העיר את לב ר׳ אמי למצוא לו רמז מן הכתוב, שקרוב הוא הקץ למלכות זו. הפי׳ „יום שמלך״ הוא היום שנודע בטבריה על דבר עלייתו למלוכה.

1) ירו׳ תרומות סוף פ״ח, ב״ר ס״ג, עי׳ כ״א ח״ב 249 הע׳ 2.

2) פסקו בשאלה על ענין של כבוד בין משפחת ר׳ הושעיא רבו ובין משפחת בן פזי לטובת משפחת רבו ר׳ הושעיא, עי׳ ירוש׳ שבת פי״א ה״ג (13 סוף ע״ג), ירו׳ סוף הוריות. בשאלת פדיון אחד ממשרתי הקירקוס, עי׳ כ״א ח״ב 132 הע׳ 7. פסקו לטובת בן ר׳ שמואל בר נחמן, ח״ב 252 הע׳ 4. פסקים על שאלות ששאלו „ביישנאי״ (אנשי בית שאן Skythopolis) ירו׳ מגילה 73 ריש ע״ד. יושב גדרה (במקום גדראי צ״ל גדראי), ירו׳ דמאי 24 סוף ע״א. (עי׳ 139 הע׳ 8); אחד מקפודקיא שישב בצפורי, ירו׳ שביעית 39 ע״א; הדיג שבטבריה (שר׳ אמי הרשהו לצוד דגים בחוה״מ בשביל שמחת החג), ירו׳ פסחים 30 ריש ע״ד. בכפר (כלומר בכפר של טבריה, לעיל 88 הע׳ 3) כשנפלה דליקה בשבת אפיק ר׳ אימי כרוז בשוקי דארמאי מאן דעבד לא מפסיד (כלומר: שישלמו שכרו), ירו׳ שבת 15 ע״ד, ירו׳ נדרים 38 ע״ד, עי׳ ג״כ יבמות ע״ח:

3) ירו׳ מגילה 74 ע״א בסוף.

4) ירו׳ כלאים 32 ע״א

5) סנהדרין ל״א. — בירו׳ ע״ז 43 ריש ע״ד נאמר שר׳ אמי צוה לאנשי ביתו שלא ישתחוו בבית התפלה ששם יש אבני משכית (Mosaikfiguren).

6) סנהדרין צ״א א׳. א״ל ההוא מינא לר׳ אמי.

7) עי׳ ויק״ר ריש פי״ב; שמות ר׳ מ״ב קרוב לסוף; ירו׳ שקלים 48 ריש ע״א (בשהש״ר ג׳ י״ז רק ר׳ יצחק). שמו״ר ג׳ לג׳ י״ד (רק ר׳ יצחק); נדה ל״א ע״ב במאמרים רבים רק ר׳ יצחק).

אגדיים בשם ר׳ יצחק דבי ר׳ אמי 1) — עוד אחד שמסר דברי אגדה של ר׳ אמי (רק בתלמוד בבלי) הוא רב עוירא, שלפעמים אמר בשם ר׳ אמי ולפעמים בשם רב אסי 2).

ידידו וחברו רב אסי 3) עלה מבבל לארץ ישראל 4). — בבבל היה רב אסי תלמידו של שמואל, אולם המסרת על דבר שבתו בבבל קשה לפעמים להבדילה מן המסרת ע״ד רב אסי הקדמון בן דורו של רב ושמואל 5). — ביחוד כִבד רב אסי את רב הונא ואמר עליו (במדבר ל׳ ב׳): ראשי המטות— מאן אינון ראשי מטות? רב הונה ראש לראשי מטות 6). — בטבריה היה רב אסי לאחד התלמידים המצֻינים של ר׳ יוחנן 7) וראשית כל התרועע עם בן ארצו הבבלי ר׳ חייא בר אבא. שיחה מענינת היתה בינו ובין ר׳ חייא בר אבא, כשישבו לפני ר׳ יוחנן והוא מנמנם, ע״ד יושבי בבל שלא לטובתם, וכאשר התעורר ר׳ יוחנן אמר שאין הדבר כן 8). — עד כמה

1) סוטה ט׳: (מאמרים רבים ע״ד שמשון. השוה כ״א ח״ב 283 הע׳ 1); פסחים נ״ו. ב״ב קט״ז. שבת ס״ב: (יומא ט׳:); סנהדרין ס״ב:.

2) ברכות כ׳: גיטין ז׳. פסחים קי״ט; סוטה ד׳: שם, ה׳. חולין פ״ד.

3) בירוש׳ הוא נקרא גם אסא, איסי, יסה, יוסה, יוסי (עי׳ פרנקל 100 ע״א). לפי הנראה כל השמות הללו נגזרו מהשם יוסף (עי׳ אגדת התנאים כ״ב ח״ב 70).

4) על פי קדושין ל״א: מפני שקשה היה לו לסבול קפדנותה של אמו הזקנה היה מוכרח לעזוב את ארץ מולדתו. אך אמו נסעה אחרי כן אחריו, וכשנודע לו הדבר שאל את ר׳ יוחנן ואת ר׳ אלעזר בן פדת אם מותר לו לצאת לחוץ לארץ כדי לפגוש את אמו [ור׳ יוחנן התיר לו]. בירו׳ ברכות פ״ב ה״ח (5 ע״ג) מסופר מקרה שקרה לר׳ אסי כשהתרחץ במרחץ בטבריה כשעלה לא״י.

5) עי׳ סדר הדורות ערך ר׳ אסי ורב אסי. שרב אסי שלנו לא ידע את רב פא״פ נראה מירוש׳ שקלים סוף פ״ב (47 ע״א). ואולם שהוא הכיר את שמואל נראה מירו׳ ביצה 60 ע״ג בסוף משיחתו עם ר׳ זעירא, וכן מזה שהוא מוסר את המשא ומתן שהיה בין שמואל ובין רב יהודה שהוא שמע באזניו (עד דאנא תמן שמעית קלא דרב יהודא שאל לשמואל), ירו׳ ערובין 22 ע״ד, שקלים 46 ע״ד, 50 ע״ג, 50 ע״ד, נזיר נ״ג ע״ב. גם נזכרו שאלות שהוא בעצמו שאל את שמואל, ירו׳ תרומות (40 ע״א). — במעילה ו׳: אמר רב אסי לר׳ יוחנן: כבר לימדוני חברי שבבבל.

6) ירו׳ חגיגה 76 סוף ע״ג.

7) עי׳ האניקדוטה ע״ד חלום האורג, ירו׳ כלאים 32 סוף ע״ב.

8) שבת קמ״ה: עי׳ כ״א ח״ב 8, הע׳ 2 — בירוש׳ מגילה 74 ע״א בסוף, נאמר שר׳ חייה ורבי יסא מיקבלין גו כנשתא, — כלו׳: שהתאכסנו בבית הכנסת, (עי׳ לעיל 142). מחלקת בין רב אסי ובין ר׳ חייא בר אבא ע״ד מות התינוקות, (עי׳ שבת ל״ב: שבמקום ר׳ יוסי צ״ל רב אסי). ע״ד אבלותו של ר׳ חייא על מות רב אסי עי׳ ירוש׳ ברכות 6 ע״א, ירוש׳ מו״ק 83 ע״ג.

הוקיר ר׳ שמעון בן לקיש את רב אסי, מעיד הספור איך שרשב״ל הציל את רבי אסי מסכנה 1). — רב אסי מסר הלכות בשם ר׳ יוסי בר חנינא, ואמר עליו: כי אדם גדול הוא 2). — רב אסי אמר גם בשם ר׳ חמא בר חנינא 3). — אולם יותר מהכל הוא אומר בשם רבו ר׳ יוחנן 4). — ביחוד זהו תמיד, כשהוא מוסר איזה ענין היסטורי 5).—הוא היה ביחס קרוב לר׳ אלעזר בן פדת 6). — ר׳ אלעזר קרא לו „מופת הדור״ 7). — ביחוד נאמר במקומות רבים ע״ד המשא ומתן שהיה בינו ובין ר׳ זירא 8). — אעפ״י שרב אסי בעצמו היה בבלי היה קורא לר׳ זירא הצעיר, שגם כן עלה מבבל, בשם בבלי 9). — ר׳ זירא קרא לרב אסי „רבי״10).—אחרים מבני דורו הצעירים היו רב אחא 11), ר׳ יעקב בר אחא 12), ר׳ אבין 13). ע״ד פעולותיו הצבוריות

1) ירו׳ תרומות 46 ע״ב. עי׳ כ״א ח״ב 136 הע׳ 5 רב אסי אמר בשם ר״ש בן לקיש, עי׳ כ״א ח״ב 163 הע׳ 5.

2) ב״ק מ״ב: עי׳ כ״א ח״ב 199 הע׳ 1 והע׳ 5.

3) ירו׳ שבת 7 ע״ג. — רב אסי בשם ר׳ חנינא (בר חמא), סנהדרין מ״ג:

4) כ״א ח״ב 20 הע׳ 1; 12 הע׳ 6; 33 הע׳ 5; 36 הע׳ 2; 56 הע׳ 4; 73 הע׳ 2; 77 הע׳ 2.

5) ע״ד חג ט״ו באב (ר׳ יעקב בר אחא בשמו) ירו׳ תענית 69 ע״ג, איכה ר׳ פתיחתא ל״ג. — מתנת מרתה בת ביתום לינאי המלך, יומא י״ח. תקנת סיקריקון, גטין נ״ה: הטבח בהר המלך, גטין נ״ז. — הטבח שבביתר, גטין נ״ח. ע״ד כלי הזמר „נבל״, ירו׳ סוכה 55 ע״ג, שו״ט פ״א ג׳.

6) עי׳ לעיל 7. עי׳ בכורות ג׳ ע״א וב׳.

7) חולין ק״ג: את הבטוי צריך לבאר כמ״ש רש״י ע״פ זכרי׳ ג׳ ח׳.

8) שאלות שונות שבהן פנה ר׳ זעירא לרב אסי, ירו׳ ברכות 8 ע״ג; ירו׳ פאה 16 ע״א; ירו׳ שבת 3 ע״א (15 ריש ע״א); ירו׳ שבת 7 ריש ע״ג; ירו׳ ביצה 60 סוף ע״ג; עי׳ ג״כ קדושין מ״ד. חולין ו׳. שם קכ״ח:

9) ירו׳ ברכות 6 ע״א. ר׳ זעירא אומר לרב אסי: לית רבי פשיט בי עם ר׳ בון פירקיה בליליא.

10) ירו׳ שבת 7 ריש ע״ג.

11) שיחה שהיתה בין רב אסי ובין רב אחא ע״ד מאמרו של רב, עי׳ ירו׳ תענית 65 ע״ב. רב אחא בשם רב אסי, ירו׳ ברכות 8 סוף ע״א (בפסיקתא רבה ריש פמ״ג, ר׳ יעקב בן ר׳ אחא). וע׳ כ״א ח״א 103 הע׳ 3.

12) ירו׳ שבת 8 ריש ע״ג. השוה ב׳. ע״ז כ״ח ע״א וכ׳ (רק ר׳ יעקב). ר׳ יעקב בר אחא בתור אומר בשם רב אסי, ירו׳ מגילה 74 ע״ב, ירו׳ פסחים 32 ע״ב. עי׳ ג״כ לעיל הע׳ 5 אפשר שר׳ יעקב הנזכר בקדושין י״ג סוף ע״א הוא ר׳ יעקב בר אחא.

13) הוא נקרא גם ר׳ אבון. הוא למד יחד עם ר׳ זעירא אצל רב אסי. עי׳ לעיל הע׳ 9 וגם קדושין מ״ד.

מלבד אלה שנזכרו לעיל, שעבד יחד עם ר׳ חייא בר אבא ור׳ אמי, נשארו רק פרטים אחדים. בחמץ (Emesa) השיב על שאלה הנוגעת למשפטי האישות של גרים 1). — במקום אחד מנה פרנסים — בודאי בפקודת הנשיא — ובכשרון הדבור שלו הטה את לבם שיקבלו עליהם את ההתמנות 2). — משיטת למודו נודע שלא היה אוהב לערבב ענין אחד בענין אחר 3). — על ר׳ אסי מְסֻפר שהיה עסקן (כלומר: אוהב לבחון ולחקור כל דבר). — חמא חד עורב עביד קן, עביד ביעין, עביד אפרוחין, נסבינון ויהבינון בקדרא חדתא ואשע באפיהון תלתא יומין, בתר תלתא יומין פתח באפיהון למידע מה אינון עבדין, אשכח יתהון דעביד צואה וצואה עבדה יתושין, והוו פרחין לעיל מנהון ואכלין להון. קרא עליהון הדין פסוקא (איוב ל״ח מ״א): מי יכין לעורב צידו (פעם ראה עורב שעשה קן, בצים, אפרוחים, נטל אותם וישימם בקדרה חדשה וימרח מלמעלה בכסוי שלשה ימים, אח״כ פתח לדעת מה אלו עושים, נמצא שהטילו צואה, ומהצואה נבראו יתושים, והאפרוחים פורחים עליהם ואוכלים אותם) 4).— ר׳ אסי צם שלשים יום לראות את ר׳ חייא רבה ולא ראהו. אמרו לו: אינך כדאי. אמר להם אראה אותו ויהי מה. ראה מדרגות שלו (כלומר ראה מדרגות כסאו) וכהו עיניו. אם תאמר שר׳ אסי לא היה אדם גדול? אורג אחד בא לפני ר׳ יוחנן ואמר: ראיתי בחלומי שהרקיע נפל ואחד מתלמידיך סמכהו בידו, אמר לו: התכיר אותו? אמר לו: כן. העביר את התלמידים לפני ואני אכירהו. העבירו אותם לפניו. כשהגיע לר׳ אסי אמר: זהו 5). — אשתו של ר׳ יוסי (אסי) היתה מריבה עם שפחתה. גער ר׳ יוסי באשתו בפני השפחה. אמרה לו: מפני מה אתה מכחישני מפני שפחתי? אמר לה: לא כך אמר איוב (ל״א י״ג): אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי מה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה אשיבנו 6). — מדרש מאֻחר, שלפי הנראה לקוח

1) ירו׳ יבמות 11 סוף ע״ד.

2) ירו׳ פאה 21 ע״א (ירו׳ שקלים 48 ע״ד בסוף). המקום נקרא כפרה, ואפשר שזהו מה שנקרא לעיל 142 הע׳ 2 כפר.—שם בפאה מסופר לפני זה שרב אסי מנה את אחד לפרנס ופיים את האח השני שלא מנהו מפני ש„אין מעמידין שני אחין פרנסין" (דבר זה אמר רב אסי — כאן נקרא ר׳ יוסי — בשם ר׳ יוחנן).

3) ירו׳ שבת ט״ז ע״ד, ירו׳ ערובין כ״ד. „דלא הוה ר׳ יסא אמר אלא כל מילה ומילה באתרה".

4) ויקר׳ י״ט קרוב לראש. מדרש שמואל ה׳ (29 ע״א): הוה ליה עיסקא.

5) ירו׳ כלאים 32 סוף ע״ב; ירו׳ כתובות 35 סוף ע״א, קה״ר ט׳ י׳.

6) ב״ר ריש פמ״ח.

ממקורות עתיקים 1) – מעשה בר׳ אסי, כשהיה מסתלק מן העולם, נכנס בן אחותו אצלו מצאו בוכה. אמר לו: רבי, מפני מה אתה בוכה? יש תורה שלא למדת ולמדת? הרי תלמידיך יושבים לפניך. יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך, היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי צבור. אמר לו: בני, עליה אני בוכה: שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל [ולא עשיתי]. כד דמך ר׳ יסא נפל קסיטולין (Castell) דטבריה 2).

א.

רבי אמי.

מאמרות. אין מיתה בלא חטא, ואין יסורין בלא עון. אין מיתה בלא חטא, שנא׳ (יחזקאל י״ח ד׳): הנפש החוטאת היא תמות. ואין יסורין בלי עון, שנאמר (תהלים פ״ט ל״ג): ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם 3). — אין יצר הרע מהלך לצדדים אלא באמצע פלטיא, ובשעה שהוא רואה אדם ממשמש בעיניו, מתקן בשערו, מתלה בעקבו, הוא אומר: הדין דידי (זהו שלי). מאי טעמיה? (משלי כ״ט כ״א): ראיתי איש חכם בעיניו תקוה לכסיל (כלומר יצר הרע) ממנו 4). — כל המקים דרכי חכמים נקרא צנוע 5). — כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב״ה. כתיב הכא (בראשית ל״ח): וירע בעיני ה׳, וכתיב התם (תהלים ה׳ ה׳): לא יגורך רע 6). — אין הגשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה, שנא׳ (תהל׳ פ״ה י״ב): אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף 7). בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה, מנין? מחולדה ובור, ומה המאמין בחולדה ובור כך, המאמין בהקב״ה על אחת כמה וכמה 8).—

1) תנחומא ריש משפטים.

2) ירו׳ ע״ז 42 ע״ג. לפי הבבלי מו״ק כ״ה: נעקרו ארזים במותו של רב אסי, ואולם לפי הירושלמי שם קרה זה במותו של ר׳ שמואל בר יצחק.

3) ויק״ר ל״ז קרוב לראש, קה״ר ה׳ ד׳. וכן בשבת נ״ה. ששם יש מחלקת עד״ז ומסיים: שמע מינה שמיתה בלא חטא ויש... ותיובתא דר״א תיובתא.

4) ב״ר כ״ב.

5) נדה י״ב. בירו׳ נדה 49 ע״ד אומר זאת ר׳ אילא.

6) נדה י״ג:

7) תענית ח׳.

8) שם. הוא מדבר ע״ד המעשה בחולדה ובור כדבר מפורסם. עפ״י מסרת הגאונים המעשה מסופר בערוך ערך חלד (קאהוט ח״ג 395), בקצור ברש״י ובתוספות שם. עפ״י גירסא אחרת בעל המאמר הוא ר׳ חנינא.

אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל, שנאמר (איוב ל״ו ל״ב): על כפים כסה אור, בעון כפים — כסה אור, ואין כפים אלא חמס, שנאמר (יונה ג׳ ח׳): ומן החמס אשר בכפיהם; ואין אור אלא מטר, שנאמר (איוב ל״ז י״א): יפיץ ענן אורו. מאי תקנתיה? ירבה בתפלה, שנאמר (שם ל״ו ל״ב): ויצו עליה במפגיע, ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר (ירמיהו ז׳ ט״ז): ואל תפגע בי 1). — מאי דכתיב (קהלת י׳): אם קהה הברזל, אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר, בשביל מעשי הדור שהם מקולקלים, שנאמר: והוא לא פנים קלקל, מה תקנתן? יתגברו ברחמים, שנאמר (שם): וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה, כל שכן אם הכשרו מעשיהם מעיקרא. אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר (איכה ג׳ מ״א): נשא לבבנו אל כפים 2). — כל מי שאינו תוכף תפלה לגאולה למה הוא דומה? לאוהבו של מלך, שבא והרתיק על פתחו של מלך, יצא (המלך) לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג, עוד הוא הפליג 3). — צריכין למיחוש למה דברייתא חששין: אסור דלא מיתן בר נש פריטין גו פומא, ותבשילא תותי ערסא, פיתא תחות שיחיא, מיצע (דיצא?) סכינא גו פוגלא, סכינא גו אתרוגא (צריך לחשוש למה שבני האדם חוששים: שלא לשים פרוטות בתוך הפה, תבשיל תחת המטה, פת תחת השחי, לתחוב סכין בצנון, סכין תוך אתרוג) 4).

תלמוד תורה: מאי דכתיב (משלי כ״ב י״ח): כי נעים כי תשמרם בבטנך יכנו יחדיו על שפתיך? אימתי דברי תורה נעימים? בזמן שתשמרם בבטנך, ואימתי תשמרם בבטנך? בזמן שיכנו יחדיו על שפתיך 5). — אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית קים מצות (יהושע א׳ ח׳): לא ימוש ספר התורה הזה מפיך 6). — לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור

---

1) תענית ז׳. בכ״י מינכן במקום ר׳ אמי, רב אסי.

2) תענית ח׳.

3) ירו׳ ברכות פ״א (2 ע״ד בסוף).

4) ירו׳ תרומות (54 ע״ד) פ״ח ה״ג. שלשה כללים מסר ר׳ אמי: א. איך אפשר לדעת מראש השנה אם יוציא שנתו. ב. איך אפשר לדעת מראש, כשמתחיל באיזה עסק חדש, אם יצליח בו. ג. איך אפשר לדעת כשנוסעים לאיזה מקום אם ישוב משם, הוריות י״ב. כריתות ה׳:

5) ערובין נ״ד. — למשלי כ״ד ז׳. עי׳ כ״א ח״א 38 הע׳ 1.

6) מנחות צ״ט: גמיר מהלכה של ר׳ יוסי בן חלפתא. בשו״ט א׳ ב׳ (17 §) בא מאמר כזה מאת בר קפרא עם הוספה מר׳ חייא בר אבא.

(של כל שבת ושבת). שנים מקרא ואחד תרגום 1). – בישיבה הלך אחר חכמה, במסיבה הלך אחר זקנה 2).

ישראל: בני ישראל מצֻוים על קדוש השם, ואין הגויים מצוים על קדוש השם, שנאמר (ויקרא כ"ב ל"ב): ונקדשתי בתוך בני ישראל 3). – תהלים ו' ב'. אל באפך תוכיחני. אמרה כנסת ישראל 4) לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אע"פ שכתוב (משלי ג' י"ב): כי את אשר יאהב ה' יוכיח – אל באפך תוכיחני; ואע"פ שנאמר (תהלים צ"ד י"ב): אשרי הגבר אשר תיסרנו יה – אל בחמתך תיסרני 5). – משה מקלס לכנסת ישראל (דברים ל"ג כ"ט): אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה', הושיע ה' אין כתיב, אלא נושע בה'. משל לאדם שהיה לו סאה של חטין של מעשר שני, מהו עושה מהן? נותן מעות ופודה אותן, כך ישראל במה הן נפדין? כביכול בהקב"ה 6). – על מאמרו של ר' שמעון בן לקיש: ג' חצופים הם: חצוף בחיה כלב, בעוף תרנגול, ובאֻמות ישראל, אמר ר' אמי: אתה סבור שהיא לגנאי, ואינו אלא לשבחן, – או יהודי או צלוב 7) *).

פרשנות ודרשות: בראשית א' כ"ו. נעשה אדם – בלבו נמלך, משל למלך שבנה פלטין ע"י ארדיכל, ראה אותה ולא ערבה לו, על מי יש לו להתרעם, לא על ארדיכל? אתמהא! הוי (בראשית ו' י'): ויתעצב אל לבו 8). –

1) ברכות ח'. רב הונא בר יהודה בשמו. בכ"י מינכן הראשון שקבל מר' אמי הוא ר' מנחם. ר' מנחם זה אומר בשם ריב"ל, כ"א ח"א 159 הע' 7 בשם ר"ש בן לקיש, ח"ב 152 הע' 3. עי' על אדותיו עוד פרנקל 115 ע"ב. המאמר דומה לזה שצוה ריב"ל את בנו, ברכות ח': ח"א 138.

2) ב"ב ק"כ.

3) ירו' שביעית 45 ע"א על שאלתו של ר' אבון: גוים מהו שיהיו מצווים על קדוש השם.

4) כנסת ישראל. עי' כ"א ח"א 170 הע' 3.

5) שו"ט לאותו פסוק (30 ע"א).

6) תנהומא סוף אחרי מות (בתנחומא ב' בא בטעות ר' מאיר במקום ר' אמי משום שלפני זה בא מאמר של ר' מאיר שהובא לעיל 106 הע' 1).

7) בשמו"ר מ"ב קרוב לסוף (ר' יצחק בר רדיפא בשמו). המאמר נשמע כאזהרה: או שתחדל מהיות יהודי או שיצלבוך.

8) ב"ר ח'; שם כ"ז, ששם האומר הוא ר' ברכיה. בשני המקורות בא משל אחר של ר' אסי: המלך כעס על הסַרסר, שעל ידו עשה סחורה והפסיד, על מי הוא מתרעם? על הסרסר—זהו הלב. לפני זה באו באורים של ר' לוי ור' שמואל בר נחמן.

*) כלומר: כשמציעים לפני יהודי שימיר דתו ואם לאו יצלבוהו, אז הוא אומר: אנכי יכול להיות יהודי או צלוב — להמיר את דתי אי אפשר לי בשום אופן. — המתרגם.

שם ב׳ נ״א. ויסגור בשר תחתנה. ר׳ לוי ור׳ אמי, חד אמר: עשה לו קבורה וחד אמר: עשה לו תכריכין 1). — בראשית כ״א ט״ו. תחת אחד השיחים. ששם השיחו עמה מלאכי השרת (שם ט״ז ז׳) 2). — שם י״ח י״א: ואברהם ושרה זקנים. מה תלמוד לומר (שם כ״ז א׳): ואברהם זקן? כאן זקנה שיש בה לחלוחית, ולהלן זקנה שאין בה לחלוחית 3). — בראשית כ״ט י״א. וישב עמו חדש ימים. למדתך תורה דרך ארץ: עד היכן צריך אדם להטפל בקרוביו? עד חדש ימים 4). — שם פסוק ל״ה ותעמד מלדת — מי מעמיד רגלה של אשה בתוך ביתה? בניה 5). — בראשית ל״ט י״ב. ויעזב בגדו בידה. מחבבתו ומנשקתו 6). —

שמות ג׳ י״ד. אהיה אשר אהיה. בטיט ובלבנים הן עומדים (בגלות מצרים) ולטיט ולבנים הן הולכים (בשאר הגליות), וכן בדניאל ח׳ כ״ז: ואני דניאל נהייתי ונחליתי (דריש „אהיה" מל׳ „נהייתי"). אמר לפניו: וכך אני אֹמַר להן? [דיה לצרה בשעתה]. אמר לו: לאו, אלא אהיה שלחני אליכם 7). — שמות ח׳ י״ח. והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב, — כאדם שאומר לחברו: לא יטול פלוני (בטאריקי)

---

1) ב״ר י״ז (6 §) קה״ר ג׳ י״ט. שם הוא מוסיף „ארון" ותכריכין. שניהם מבארים „ויסגר בשר תחתנה" בתחתית הקבר — ששם סוגרים את הבשר — המת. שם בקה״ר יש עוד באורים של ר׳ ינאי ור׳ יודן. אם ר׳ יודן זה הוא יהודה ב״ר חייא, שזהו יותר קרוב לאמת, צריך להוסיף מאמר זה בח״א 5. בב״ר נכתב בטעות ר׳ אמי ור׳ ינאי. לפ״ד פרידמן (בית תלמוד ח״א 10) עיקר דבריהם של ר׳ לוי ור׳ אמי הוא לקהלת ג׳ י״ט, ובב״ר הובאו רק דרך אגב. אבל אין הכרח לומר כך.

2) ב״ר נ״ג קרוב לסוף. זה בא אחר מאמרו של ר׳ מאיר שהובא בכ״ב ח״א של אג׳ התנאים 25. הבאור מיוסד לא רק על השרש שיח, כ״א גם על ה׳ הידיעה. בלקח טוב האומר הוא רב אסי, ומזה מובן איך בתנחומא ויצא קרוב לראש נקרא שם האומר ר׳ יוסף בן חלפתא (רב אסי — ר׳ יוסי — ר׳ יוסף).

3) ב״ר נ״ח קרוב לסוף.

4) ב״ר ע׳ קרוב לסוף. ע״ד הבטוי „להטפל" עי׳ מאמרו של ר״א ב״ר שמעון ב״ר ס״ג (אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 93). ר׳ יוחנן אמר לר״ש בר אבא: איטפל בקרובותיך, כתובות ס״ג. ירו׳ כתובות 26 סוף ע״ג.

5) ב״ר ע״א. (5 §). בב״ר פ״ה מובא מאמרו של ר׳ אמי לבר׳ ל״ח י״ד, מה שבמקום אחר נאמר בשם ר׳ חייא, עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 179; ח״א 146 הע׳ 5.

6) ב״ר פ״ז קרוב לסוף.

7) שמו״ר ג׳. (6 §) ר׳ יצחק בשמו. בברכות ט׳ ע״ב (שם נשמט „ר׳ אמי", עי׳ ד״ס): אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות.

[בקטאדיקי] (כלומר: קנס של ענש), שפלוני פטרונו עומד עליהן 1). – שמות י"ב ל"ו. וישאילום. מלמד שהשאילום בעל כרחם 2). – שמות כ"ו ל'. והקימות את המשכן כמשפטו. וכי יש משפט לעצים? אלא אי זהו קרש זכה להינתן בצפון ינתן בצפון, בדרום – ינתן בדרום 3). – שמות ל"ב ח'. עשו להם מסכה. מסכת (ארג) רעה סכתן לדורות; משתי בישתא אישתיתין לדרייא 4). – שמות ל"ג ח'. והביטו אחר משה. מה היו אומרים? אשרי יולדתו, מה רואה בו 5).

שופטים י"ג ח', ש"א א' א'. ומורה. מה הדין בורא (שָׁיִת, ישעי' ז' כ"ה: יראת שמיר ושית) לא מידחיל אלא מן פרזלא (אינו ירא אלא מן הברזל), כך הדין שערא לא מידחיל אלא מן פרזלא 6). – בעא מיניה ר'

1) שמו"ר י"א. (2 §) זאכס (ח"א 165) ורד"ל בהגהותיו למדרש הגיהו קטאדיקי (καταδικη), גם במתנות כהונה מרומז על הנוסח הנכון, כי הוא אומר: בעונש, כך פירש הערוך. וזה אפשר רק אם נגרום „קטדיקי" (קאהוט VII 78 ע"ב), לוי וקאהוט רוצים בכל זאת לקיים את המלה טאריקי, שאינה נמצאת בשום מקום; לוי (ח"ב 132 ע"א), (שם נשמטו המלות „עומד עליו" שבהן גומר ר' אמי מאמרו ושערכן חשוב מאד, ולפיכך נתקלקל שם גם התרגום) בעקבות de Larras אומר, שיוצא מהיונית ταραχη, וקאהוט (IV, 2) מוציאו משרש ערבי שאינו הולמו.

2) ברכות ט'. וע"ז יש אומרים בעל כרחם של מצרים, ויש אומרים בעל כרחם של ישראל.

3) ירו' שבת 13 ע"א (פ"ב ה"ג), הוריות 48 בסוף ע"ג.

4) שמו"ר מ"ב קרוב לסוף. אותו הדבר בעברית ובארמית.

5) כך בשמו"ר מ"ה (4 §), ששם בטעות בא שם האומר ר' יצחק (וכן בתנחומא ב' פקודי 4). סיום המאמר פירושו הוא: מה גדול הוא הכבוד שהיא נוחלת על ידו: וכן בשמו"ר נ"א (6 §), ששם נקרא בעל המאמר ר' יוחנן. בתנחומא לאותו פסוק: ר' אמי דריש לשבח: טובא לינוקא (צ"ל: לינוקיא) דהא כדין ינקין (כלו': אשרי לילדים שעלו לגדולה שכזו!) ואולי יותר טוב לגרום: טובא למיניקא דהא כדין אוניקת (כלומר: אשרי המינקת שהניקה כמוהו). וקריאה זו מתאימה לקריאה שבאה בבירור בשמו"ר ובקצת שנוי בב"ר צ"ח קרוב לסוף למ"ט כ"ה: יתברכון דדיא דהכין אוניקו (יתברכו השדים שכמוהו הניקו). ואח"כ בא בתנחומא: ר' יצחק דריש לגנאי, בבבלי קדושין ל"ג. ר' אמי ור' יצחק נפחא – חד אמר לשבח וחד אמר לגנאי. בבכורים 65 ע"ג: תרין אומרין חד אמר לשבח וח"א לגנאי. לפי"ד הראשון – מיחמי צדיקא ומיזכי (לראות את הצדיק ולזכות). המאמר שהובא במו"ק כ"ח בשם ר' אמי, מובא במקורות הירושלמים (ירו' יומא 38 ריש ע"ב, ויק"ר כ' קרוב לסוף, פסיקתא 174 ע"א) לא בשם ר' אמי, אלא בשם ר' בא בר בינה (ר' אבא בר אבינא או בר זבינא).

6) מדרש שמואל ב' (8 §). בירו' סוף נזיר (58 ע"א), שם האומר הוא ר' ינאי ומבורא נעשה בטעות בזרא. בורא הוא תרגום של שית (עי' Lewy, Targum Wb. I, 87, a)

יהודה נשיאה מר׳ אמי: מאי דכתיב (ישעי׳ כ״ו ד׳): בטחו בה׳ עדי עד כי ביה ה׳ צור עולמים? א״ל! כל התולה בטחונו בהקב״ה הרי לו מחסה בעוה״ז ולעוה״ב 1). — ישעי׳ ל״ט ב׳. ויראם את בית נכתה. מהו בית נכתה? נכיתה שנכת מסנחריב, בזה שבזז מסנחריב (דריש „נכת״ מהארמית, בעברית „נשך״, כלומר: בזז) 2). — מלאכי ב׳ ה׳. ומפני שמי נחת הוא. מכאן כשאומר: „ברוך אתה ה׳״ שוחה 3). — דהי״ב י״ג י״ז. ויכו בהם אביה ועמו מכה גדולה מאד. שהושיב עליהם משמרות שלשה ימים עד שנתקלקלה צורתן, הה״ד (ירמיהו ט״ו ח׳): עצמו לי אלמנותיך מחול ימים, ותני כן: אין מעידין (על המת כדי שתוכל האלמנה להנשא) אלא על פרצוף פנים עם החטם 4).

אדם הראשון לא לן כבודו עמו, שנא׳ (תה׳ מ״ט י״ג): ואדם ביקר בל ילין 5). — תה׳ נ׳ ט״ז. ותשא בריתי עלי פיך. אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוץ — לא מת דואג עד ששכח תלמודו, שנא׳ (משלי ה׳ כ״ג): הוא ימות באין מוסר וברב אולתו ישגה 6). — תה׳ קל״ט ה׳. אחור וקדם צרתני. „אחור״ למעשה בראשית „וקדם״ לפורענות (בר׳ ז׳ כ״ג) 7). — משלי כ״ח כ״ב. נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו. ר׳ אמי פתר קרא בשואל, שהיה עינו צרה לשכר שתי פרות ושכר אחת ושאל אחת, ולא ידע כי חסר יבואנו, שנא׳ (שמות כ״ב י״ג): בעליו אין עמו שלם ישלם

ברפוסים החדשים (וכן אצל בובר), בא השם סירא (שהוא יותר מצוי) במקום בורא, ועי״פ זה צריך לתקן בהערתו של בובר (p. 50) האומר שבמקור. הראשון היה כתוב ביזרא (= זרע). בילקוט ש״א י״א שם האומר הוא ר׳ לוי, ומבורא וכן מן שערא נשתנה בטעות לא מובנה ל„מורא״.

1) מנחות כ״ט. עי׳ לעיל 141 הע׳ 1.

2) שהש״ר ג׳ ד׳.

3) ירו׳ ברכות 3 ריש ע״ד, חולק על שמואל.

4) ירו׳ יבמות 15 ע״ג. במקורות אחרים נאמר זה בשם אחרים (עי׳ לקמן פרק ח׳ סעיף ד׳, לדהי״ב י״ג י״ז).

5) ב״ר י״א קרוב לראש. השוה סנהדרין ל״ה ריש ע״ב.

6) סנהדרין ק״ו: עי׳ לעיל 121 הע׳ 4.

7) ברכות ס״א. שו״ט לאותו פסוק. [בנדה ל״א: א״ר אמי (בעין יעקב — אסי) אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזריע תחלה יולדת נקבה, שנא׳ (ויקרא י״ג ב׳): אשה כי תזריע וילדה זכר. (שם ע״ב) א״ר יצחק א״ר אמי (בעין יעקב: אסי): אין אשה מתעברת אלא סמוך לוסתה, שנא׳ (תה׳ נ״א ז׳): הן בעון חוללתי...

(כלומר: שהשואל חייב גם על השבורה ומתה, מה שאין כן השוכר, שפטור על האונסין 1).

שתי דרשות של תענית צבור 2). א. מאי דכתיב (קהלת י׳ י׳): אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל, אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר, בשביל מעשי הדור שהן מקולקלין, שנא׳: והוא לא פנים קלקל, מה תקנתן? יתגברו ברחמים, שנא׳ (שם): וחילים יגבר, ויתרון הכשר חכמה, כל שכן אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא 3). – מאי דכתיב (קהלת י׳ י׳): אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון? אם ראית דור שהשמים משתכין 4) עליו כנחשת מלהוריד טל ומטר, בשביל לוחשי לחישות (מתפללים תפלה בלחש – רש״י) שאין בדור. מאי תקנתן? ילכו אצל מי שיודע ללחש (דכתיב (איוב ל״ו ל״ג): יגיד עליו רעו); ואין יתרון לבעל הלשון, ומי שאפשר לו ללחש ואינו לוחש, מה הנאה יש לו (כלומר: איזו תועלת יש בו). ואם לחש ולא נענה, מאי תקנתיה? ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפלה, שנא׳ (איוב שם): ויצו עליה במפגיע, ואין פגיעה, אלא תפלה, שנא׳ (ירמי׳ ז׳ ט״ז): ואל תפגע בי). ואם לחש ועלתה בידו ומגיס דעתו עליו, מביא אף לעולם, שנא׳ (איוב ל״ו ל״ג): מקנה אף על עולה 5).

כלל אחד. דברה תורה לשון הבאי 6), דברו נביאים לשון הבאי, דברו חכמים לשון הבאי. דברו חכמים לשון הבאי—הא דאמרן (תפוח היה באמצע המזבח (מקום להרמת הדשן) פעמים שהיה עליו כשלש מאות כור), דברה תורה לשון הבאי – (דברים א׳ כ״ח): ערים גדולות ובצורות בשמים,

1) פסיקתא צ״ה ע״ב. תנחומא ב׳ ראה 5 *).

2) עי׳ לעיל 147 הע׳ 1.

3) תענית ז׳: בקה״ר לאותו פסוק אותו הרעיון רק במלים אחרות ושם האומר ר׳ יהודה בר סימון (ר׳ חמא בר פפי בשמו), ומשם אפשר להוסיף מה שחסר בתלמוד: והוא לא פנים – ואין הקב״ה מסביר פנים.

4) ישך הנחש – משותכין כנחשת, עי׳ ערוך ערך שתן (קאהוט ח״ח 183 ע״ב).

5) תענית ח׳. הדברים המובאים בסימני הסגר הם הוספות מעל הגליון ואינם בנוסח העתיק (עי׳ ד״ס). לאיוב ל״ו ל״ב עי׳ לעיל 146.

6) עי׳ מאמרו של ר״ש בן גמליאל לדברים א׳ כ״ח (ספרי לאותו פסוק). אג׳ התנאים כ״א ח״ב 52 בסוף העמוד.

*) קצת קשה. ל״ל „שכר אחת ושאל אחת", ומדוע לא אמר, שהיה צריך לפרה אחת ותחת לשכור שאל? ור׳ יונה בלומברג תרץ, ששגרת הלשון הוא על יסוד המשנה ב״מ צ״ז ע״ב: „שכר אחת ושאל אחת" ע״ש.

דברו נביאים לשון הבאי – (מ״א א׳ מ׳): ותבקע הארץ בקולם 1).

אלהים והעולם. מפני מה מכנין שמו של הקב״ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו, מן מה דכתיב (שמות ל״ג כ״א): הנה מקום אתי 2). – אפילו ארזים מבקשין תפקידן (כלו׳: סביבה שנאותה בשביל גידולם). תדע לך שלא היו ארזים בבבל, וכשעלה נבוכדנצר לכאן תלש ארזים מכאן ושתלן בבבל, וכשמת היו שמחים על מפלתו, הה״ד (ישעי׳ י״ד ח׳): גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון 3). – כיון שבא זכר לעולם בא שלום בעולם, שנא׳ (ישעי׳ ט״ז א׳): שלחו כר. זכר = זה כר (כלו׳: מתנת שלום). – בא זכר בעולם בא ככרו בידו, שנא׳ (מ״ב ו׳ כ״ג): ויכרה להם כרה גדולה. נקבה אין עמה כלום. נקייה באה (נוטריקון נקבה), עד דאמרה מזוני לא יהבי לה (כלו׳: עד שתתבע מזונותיה אין נותנים לה), דכתיב (בר׳ ל׳ כ״ח) נקבה שכרך עלי ואתנה (דריש נָקְבָה = נְקֵבָה) 4).

תחית המתים 5). אמר ליה ההוא מינא לר׳ אמי: אמריתו דשכבי חיי, והא הוו עפרא, ועפרא מי קא חיי? (אמרתם שהמתים יחיו והלא הם נעשים עפר ואיך יחיה העפר?) א״ל: אמשל לך משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: לכו ובנו לי פלטרין גדולים במקום שאין מים ועפר. הלכו ובנו אותו. לימים נפלו. אמר להם: חזרו ובנו אותו במקום שיש עפר ומים. אמרו לו: אין אנו יכולין. כעס עליהן ואמר להן: במקום שאין מים ועפר בניתם, עכשיו שיש מים ועפר על אחת כמה וכמה! ואם אי אתה מאמין צא לבקעה, וראה עכבר, שהיום חציו בשר וחציו אדמה 6), למחר השריץ ונעשה כלו אדמה. שמא תאמר לזמן מרובה, עלה להר וראה שהיום אין בו אפילו 7) חלזון אחד, למחר ירבו גשמים ונתמלא כלו חלזונות 8).

---

1) חולין צ׳ ב׳, תמיד כ״ט. [עי׳ ערכי מדרש ערך הבאי 21 הע׳ 5].

2) ב״ר ס״ח. פסיקתא ר׳ כ״א (104 ע״ב), שו״ט צ׳ א׳ (196 ע״א). ע״ד „מקום״ בתור כנוי להקב״ה עי׳ אג׳ התנאים כ״א ח״א 151 הע׳ 2 וכ״ב ח״א 127.

3) איכה ר׳ א׳ ד׳.

4) נדה ל״א: ר׳ יצחק בשמו.

5) סנהדרין צ״א.

6) השקפה כזו נתקבלה בתור דבר שבמציאות גם לענין הלכה בברייתא חולין קכ״ז ע״א: „עכבר שחציו בשר וחציו אדמה״.

7) כך הוא לפי גירסת הערוך ערך חלזון III (קאהוט ח״ג 399 ע״א).

8) הוא מתכון אל Purpurschnecken, שבימות הגשמים הם רבים על פני האדמה S. P. Rieger, Versuch einer Technologie und Terminologie der Handwerke in der Mischna.

ב.
רב אסי.

ר׳ אמי ור׳ אסי דאמרי תרווייהו: [כיון שנצטרך אדם לבריות, כאלו נידון בשני דינים אש ומים, שנאמר (תה׳ ס״ו י״ב): הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים [1].

שורה של מאמרים שאמר רב עוירא פעם בשם ר׳ אמי ופעם בשם ר׳ אסי [2]. ואלו הם: א. בשעה שאמר הקב״ה לישראל (יחזקאל כ״א ל״א): הסר המצנפת והרם העטרה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: רבש״ע! זאת להם לישראל, שהקדימו לפניך בסיני נעשה לנשמע? אמר להן: לא זאת להן לישראל, שהשפילו את הגבוה והגביהו את השפל והעמידו צלם בהיכל. — ב. מאי דכתיב (נחום א׳ י״ב): כה אמר ה׳ אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר? אדם שמזונותיו מצומצמין יעשה בהם צדקה, וכל שכן כשהן מרובין [3].— ג. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: רבש״ע! כתוב בתורתך (דברים י׳ י״ז): אשר לא ישא פנים, והלא אתה נושא פנים לישראל, שנא׳ (במדבר ו׳ כ״ו): ישא ה׳ פניו אליך. אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל, שכתבתי להם בתורה (דברים ח׳ י׳): ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך, והם מדקדקים על עצמן עד כזית ועד כביצה [4]. — ד. מאי דכתיב (תהלים קי״ב ה׳): טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט? לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו, וילבש ויתכסה במה שיש לו, ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו, שהן תלוין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם [5]. — ה. כל האוכל בלא נטילת ידים כאלו בא על אשה זונה, שנא׳ (משלי ו׳ כ״ו): כי בעד אשה זונה עד ככר לחם [6]. — ו. כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט, שנא׳ (איוב כ״ד כ״ד): רמו מעט. ושמא תאמר ישנו בעולם? תלמוד לומר ואיננו. ואם

---

1) ברכות ו׳:

2) עי׳ לעיל 143 הע׳ 2.

3) גטין ז׳. את הפסוק הוא מבאר כך: אם שלמים [מזונותיך] ו[כל ש] כן [אם הם] רבים ואת המלה הוא מבאר מל׳ ושָׁלמו, ישעי׳ ס׳ כ׳; ותשלם, מ״א ז׳ נ״א. הדרשה שבאה אח״כ על וכן נגוזו ועבר עם הראיה מתנא דבי ר׳ ישמעאל, עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 51.

4) ברכות כ׳:

5) חולין פ״ד: עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״א 138 הע׳ 9.

6) סוטה ד׳:

חוזר בו נאסף בזמנו כאברהם אבינו, שנא׳ (שם): והַמכו ככל יקפצון, כאברהם יצחק ויעקב, דכתיב בהו (בראשית כ״ד א׳): בכל (כ״ז ל״ז): מכל (ל״ג י״א): כל 1) ואם לאו — וכראש שבלת ימלו 2). — ז. מאי דכתיב (בר׳ כ״א ח׳): ויגדל הילד ויגמל? עתיד הקב״ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך. אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך. אומר להן: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך. אומר להן: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע: טול וברך. אומר להן: איני מברך שלא זכיתי לבן, דכתיב (דהי״א ז׳ כ״ז): נון בנו יהושע בנו. אומר לו לדוד: טול וברך. אומר להן: אני אברך ולי נאה לברך, שנא׳ (תה׳ קי״ז י״ג): כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא 3).

מחלקת עם ר׳ אמי 4). במדבר י״א ה׳. את הקשואים ואת האבטיחים וכו׳. ר׳ אמי ור׳ אסי — חד אמר: טעם כל המינין טעמו במן, טעם חמשת המינין הללו לא טעמו בו. וחד אומר: טעם כל המינין טעמו טעמן וממשן, והללו טעמן ולא ממשן 5). — דברים ח׳ ט״ז. המאכלך מן וכו׳ למען ענתך וכו׳. ר׳ אמי ור׳ אסי — חד אמר: אינו דומה מי שיש פת בסלו למי שאין לו פת בסלו (ובמן אוכל היום ודואג למחר). וחד אמר: אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל (אכילת המן טועם כל המינין ואינו רואה אלא מן — רש״י) 6). — ישעי׳ ס״ה כ״ה. ונחש עפר לחמו. ר׳ אמי ור׳ אסי — חד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם טועם בהם טעם עפר. וחד אמר: אפילו אוכל כל מעדני עולם אין דעתו מיושבת עליו עד שיאכל עפר 7). — עמוס

1) עי׳ ר׳ יהודה בר סימון בב״ר מ״ג, 8 §.

2) סוטה ה׳. השוה אג׳ התנ׳ ח״ב 52 הע׳ 38.

3) פסחים קי״ט.

4) רב אמי ורב אסי: חד אמר... וחד אמר. באופן שכזה הראשון הוא רב אמי והשני הוא רב אסי. לברי׳ א׳ כ״ו, עי׳ לעיל 148 הע׳ 8.

5) יומא ע״ה. עי׳ אג׳ התנ׳ ח״ב 92 הע׳ 9.

6) יומא ע״ד:

7) יומא ע״ה. בסוטה מ״ב: נאמר, שהמחלקת ע״ד הכתוב ירמי׳ ה׳ ט״ז שהיתה בין רב ושמואל, יש אומרים שהיתה בין רב אמי ובין רב אסי. לפי גירסת „עין יעקב״ המסרת המספקת הזאת נאמרה ע״ד המחלקת בשֵמות שובך ושופך (ש״ב י׳ ט״ז, דהי״א י״ט ט״ז).

ו' ו'. השותים במזרקי יין. ר' אמי ור' אסי – חד אמר: קנישקנין, וחד אמר: שמזרקין כוסותיהם זה לזה 1). – משלי י"ב כ"ה. דאגה בלב איש ישחנה. ר' אמי ור' אסי: חד אמר: יַשְׁחֶנָּה (= יסיחנה) מדעתו, וחד אמר: יְשִׂיחֶנָּה לאחרים 2). – משלי כ"ג ל"א. כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים. ר' אמי ור' אסי – חד אמר: כל הנותן עינו בכוסו, כל העריות דומות עליו כמישור. וחד אמר: כל הנותן עינו בכוסו כל העולם דומה עליו כמישור [אצל המחבר האחרון כתוב ראשון] 3).

מאמרות ופתגמים. – יצר הרע דומה לחוט של בוכיא (גירסת הערוך: בוכיאר = הכלי שזורק האורג בנפש המסכת שעליו הערב כרוך), ולבסוף דומה כעבותות העגלה שנא' (ישעי' ה' י"ח): הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה 4). – קשה היא פרנסה כפלים כלידה, בלידה כתיב (בר' ג' ט"ז): בעצב תלדי בנים, ובפרנסה כתיב (שם פסוק י"ז): בעצבון תאכלנה 5).– על דברי המשנה (מגילה פרק ג'): ושאר כל ימות החג קורין בקרבנות החג, א"ר יעקב בר אחא בשם ר' ייסא: ללמדך, שאין העולם עומד אלא על הקרבנות 6). – צריך לחדש בה (כלו': בתפלה) דבר בכל יום 7). – מלאכי ג' ט"ז. ליראי ה' ולחושבי שמו. מאי ולחושבי שמו. חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה 8).

---

1) שבת ס"ב: קנישקנין (עי' ערוך ערך קנישקנין) כמו כן בויק"ר ה' (3 §) בשם רבנן (לפני זה באו שם באורים מרב ור' יוחנן) רק בלשון אחר: כוסות שיש להן זרבוביות.

2) יומא ע"ה.

3) יומא ע"ה, סוטה מ"ב. בויק"ר י"ב קרוב לראש נמצא באורו של רב אסי בפירוש בשמו ורק בצורה אחרת: אם תלמיד חכם הוא סוף שמטמא את הטהור ומטהר את הטמא.

4) סוכה נ"ב. סנהדרין צ"ט: כוביא או כוכיא הוא אותו הדבר של כבאי (או כביי, כך הוא במשנה הוצאת Lowe) באהלות י"ג ה'. עפ"י באורו של רב האי גאון למשנה ההיא, במאמר הדומה לזה של ר' עקיבא שעליו סומך רב אסי, ב"ר כ"ב (עי' אג' התנ' כ"א ח"ב 33) נאמר חוט של עכביש ובמקום כעבות העגלה—כקלע של ספינה.

5) ב"ר כ' קרוב לסוף.

6) ירו' מגילה פ"ג ה"ו (74 ע"ב) תענית 68 ע"ג ר' יעקב בר אחא בשמו.

7) ירו' ברכות 8 סוף ע"א (רבי אחא בשמו). שם מסופר שר' זעירי שאל את ר' אסי ע"ד תפלת המוספין: מהו לחדש בה דבר? ור' אסי ענהו: די כשהוא מוסיף ונעשה לפניך חובותינו תמידי יום וקרבן מוסף.

8) ברכות ו'. שבת ס"ג. קדושין מ'.

ישראל. התורה. — אין לך כל דור ודור שלא נטל אונקי אחת של עגל 1). — למה גלו עשרת השבטים לרוח אחת ושבט יהודה לרוח אחת? אלא כדי שיהא אילו מתנחמים באילו, ואילו מתנחמים באילו, והקב"ה אומר להם (ישעי' מ'): נחמו, נחמו עמי פעמים 2). — אין מוסרין דברי תורה לגוי 3). — אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים (ישעי' ג' ב'): שר חמשים ונשוא פנים יועץ וחכם חרשים ונבון לחש 4). — מפני מה מתחילין לתינוקות מתורת כהנים, ואין מתחילין מבראשית? אלא אמר הקב"ה: מה הקרבנות טהורים אף התינוקות טהורים, יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים 5).

באורים ודרשות: בר' ט"ו י"א. וישב אותם אברם. נסב אברהם מכישה והוה מכיש להן ולא היו מכתשין (אברהם לקח מקל והיה מכה בהם ואעפי"כ לא נכנעו). אף על פי כן וישב אותם אברם בתשובה 6) — [נגד דעת רבנן שאמרו כי הקב"ה השיב ליעקב על כל מה ששאל ועל הפרנסה „ונתן לי לחם" לא השיבו. אמר ר' איסי:] אף על הפרנסה השיבו (בר' כ"ח ט"ו): כי לא אעזבך, ואין עזיבה אלא פרנסה, היך מה דאת אמר (תהלים ל"ז כ"ה): ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם 7). — בר' מ"ט כ'. ויהי למס עובד.

1) ירו' תענית 68 ריש ע"ג, קה"ר ט' י"א, ר' יודן בשמו (פי' שבכל דור ודור נפרע מעט בעד עון העגל: מ"כ) עי' לעיל 150 הע' 4.

2) פסיקתא ר' ל"ג (קנ"ו ע"ב) במקום ר' אבא צ"ל ר' אסי, ילקוט לאיוב ל' כ"ד (ר' יוסא), פסיקתא 126 ע"ב (ר' יוסי), אחרי מאמרו של ר' אבהו שהובא לעיל 108 הע' 2. בפסיקתא מדבר לא ע"ד השנוי במקום של הגליות כ"א על שנוי הזמנים.

3) חגיגה י"ג. לפי נ"א: אין מוסרין סתרי תורה לגוי.

4) חגיגה שם. [בנדפס: ר' אמי].

5) פסיקתא 60 ע"ב, ויק"ר ז', פסיק' ר' ט"ז (83 ע"ב), תנחומא צו (לפי ד' הופמן צור איינלייטונג אין דער הלכה'שען מדרשים, עי' 77 בעל המאמר הוא התנא ר' אשי הקדמון). ר' אסי נותן ערך גדול לקרבנות, עי' לעיל 156 הע' 6. באורו של פרידמן בבית תלמוד אינו מוכרח.

6) ב"ר מ"ד (16 §). העיט רומז לאוה"ע שיתנפלו על בני ישראל שדומים בתוכם כפגרים. אבל בשום תקיפות אי אפשר יהיה להרחיק את הרעה, אלא שסוף סוף גם האומות בעצמן יחזרו בתשובה. ר' אסי מבאר „וישב" בשני פנים: האחד בהוראת הכאה (מלי שבב), וכמו שתרגם הפשיטא „ומכש הוא" (הערת לוי ח"ב 421 ע"א), והשנית בהוראת תשובה (מן שוב). לקח טוב מביא רק את השניה: „שהחזירם בתשובה", ומביא ראיה לזה מצפניה ג' ט' כי אז אהפך אל העמים שפה ברורה וכו'.

7) ב"ר ס"ט קרוב לראש. ויק"ר ל"ה קרוב לראש. בתנחומא ויצא בעל המאמר הוא ר' ברכיה ואח"כ בא ר' אסי בשם רבנן.— באורו לבר', ל"ב כ"ו, עי' לעיל 38 הע' 2.

מעלי מסים היו כמו שנשתעבדו 1). – שמות י״ב ו׳. ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. ניתן כח בקולו של משה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום. ומה היה אומר? ממקום פלוני עד מקום פלוני כת אחת, וממקום פלוני עד מקום פלוני כת אחת. ולא תתמה: ומה אם אבן שאין דרכה להלך אתמר (שמות ט׳ ט׳): והיה לאבק בכל ארץ מצרים, קול שדרכו להלך – לא כל שכן 2). – שמות י״ב ל״ו. וינצלו את מצרים. עשאוה כמצודה זו שאין בה דגן 3). – שמות ט״ז כ״ט. ראו כי נתן לכם ה׳ את השבת: מרגניתא טבא דיהיבת לכון (המרגלית הטובה שנתתי לכם) 4). – שם ל״ב י״ח. קול ענות – קול קילוס של עבודה זרה אנא שמיע 5). – משלי י׳ י״ב. שנאה תעורר מדנים. שנאה שנתן אהרן בין ישראל ובין אביהם שבשמים היא עוררה עליהם דיני דינין) אמר ר׳ אסי: מלמד שהיה אהרן נוטל קרבנם ופותסו (כלו׳: ומכהו או מבזהו) לפניהם ואומר להם: דעו שאין בו ממש. הוא שמשה אמר לאהרן: מה עשה לך העם הזה (שמות ל״ב כ״א)? אמר לו: מוטב היה שידונו שוגגין ואל ידונו מזידים. הוא שהקב״ה אמר למשה (שם פסוק ל״ג): מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, וכתיב (דברים ט׳ כ׳): ובאהרן התאנף ה׳ מאד להשמידו 6).

– כתוב אחד אומר (ש״א כ״ח ג׳): וימת שמואל, וכתוב אחד אומר (שם כ״ה א׳): ושמואל מת? – ושמואל מת – מיתה ודאי (כלו׳: זהו מה שרצה הכתוב לספר, כי מת), וימת שמואל – אין הדברים אמורים אלא לענין נבל 7). – ר׳ זעירא בעי קומי ר׳ יוסי: מפני מה נהרג אדוניהו בן

1) ב״ר צ״ח, נגד ד׳ ר׳ אלעזר ור״ש בן נחמן, עי׳ לעיל 38 הע׳ 7.

2) ירו׳ פסחים פ״ה ה״ה (32 ע״ג) ר׳ יעקב בר אחא בשמו. עי׳ משנה פסחים ה׳ ה׳.

3) פסחים קי״ט. ברכות ט׳: במקום האחרון – ר׳ אמי (ואולם עי׳ בד״ס). למאמרו של ר׳ אסי בא משל מר״ש בן לקיש (כ״א ח״ב 159). כנראה ר׳ אסי אמר בשם ר״ש בן לקיש ולזה הוסיף את דעתו הוא שבמקום שרשב״ל אמר „עשאוה כמצולה" אמר הוא „עשאוהו כמצודה" בחלוף הל׳ בד׳ (השוה: אזד = אזל. δακρυ lacryma, בכל אופן גם הוא מבאר את המלה וינצלו.

4) שו״ט ריש צ״ב. א״ר יוסי. בילקוט תה׳ (§ 843) אמר רב אמי. שתי הנוסחאות מוצאן כנראה מנוסחא עתיקה „אמר ר׳ אסי".

5) קה״ר ט׳ י״א. ירו׳ תענית 68 ריש ע״ג.

6) ויק״ר ו׳. אולם כנראה מאמרו של רב אסי שמתחיל ב„מלמד וכו׳" אינו מוסב על הפסוק שבמשלי, כ״א על הפסוק שבשמות ל״ב כ״א.

7) קה״ר ז׳ א׳ וע״ז בא באורו של רשב״נ (עי׳ כ״א ח״א 284 הע׳ 2): הכל סופדין וטופחין על מיתת הצדיק וזה הרשע עושה לו מרזיחין.

חגית, מפני שתבע את אבישג השונמית? אמר לו: עילא (= עילה = סבה) היו מבקשים להתיר דמן של בעלי המחלקת 1). — מ״א י״ז א׳. חי ה׳ וכו׳ אם יהיה השנים האלה טל ומטר, כי אם לפי דברי. בין על הטל ובין על המטר נשמע לו 2). — [הביאו לו (לכהן גדול) את התמיד, קרצו וכו׳] — כתיב (ירמיהו מ״ו כ״ו): קרץ מצפון בא 3). — למה נמשלה אסתר לשחר? (על סמך המדרש לתהלים כ״ב למנצח על אילת השחר) לומר לך: מה שחר סוף כל הלילה, אף אסתר סוף כל הנסים 4). — והרי אנו מוצאים שאמר הקב״ה עליו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע (איוב ב׳ ג׳) והם מדות גדולות ומשובחות. אמר לו ר׳ אסי: אפילו באו על איוב כמה יסורין משונים לא היה כדי במה שכתב הקב״ה עליו מה שאמר לשטן: ותסיתני בו לבלעו חנם, לפי שלא היה איוב ראוי שיגיעוהו אותן הצרות 5). — שה״ש ד׳ י״ד: ואהלות. פילטא (Foliatum, כלומר: שמן נותן ריח טוב למשחה) 6). — קהלת ח׳ ד׳. שומר מצוה לא ידע דבר רע. אפילו הקב״ה גוזר גזרה הוא מבטלה, שנאמר (שם): ובאשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה 7).

בארבעה מקומות נאמר בלשון הזה: „עשה", בשלשה נתפרש (כלו׳ באה אח״כ מלת „לך") ובאחד לא נתפרש: בר׳ ו׳ י״ד. עשה לך תיבת עצי גפר. אמר ר׳ נתן תיבותא ,דאעין דקדרינון; במדבר י׳ ב׳. עשה לך שתי חצוצרות כסף — נתפרש; יהושע ה׳ ב׳. עשה לך חרבות צורים — נתפרש: גלבון דטינורי; במדבר כ״א ח׳ — עשה לך שרף — לא נתפרש... ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א׳) זה משה, שאמר הקב״ה לו למשה: עשה לך שרף ולא פירש, אמר: אם אני עושה אותו של זהב, אין הלשון הזה נופל על

---

1) ירו׳ פאה פ״א ה״א (16 ע״א).

2) ירו׳ תענית פ״א כמעט בריש ה״א (63 סוף ע״ג) נגד דעת רבנן שעל המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו.

3) ירו׳ יומא פ״ג ה״ד (40 ע״ג). בבבלי יומא ל״ב: אומר זה רב נחמן בר יצחק בסמכו על התרגום.

4) יומא כ״ט ע״א. בשו״ט תה׳ כ״ב א׳ שם האומר הוא ר׳ בנימין בר יפת בשם ר׳ אלעזר, וזה בא בטעות ע״ז שבבבלי שם נמצא על יד מאמרו של רב אסי מאמר של ר׳ בנימין בר יפת בשם ר׳ אלעזר.

5) ר׳ שמואל בר ניסים בבאורו לאיוב (מעין גנים) הוצאת בובר, ע׳ 8, ממקור לא נודע. התשובה מתחילה: „א״ל רב אסי", אבל שם השואל נשמט, ואולי הוא ר׳ זעירא.

6) שהש״ר ד׳ י״ד.

7) שבת ס״ג. רב אסי ואיתימא ר׳ חנינא (בר פפא).

לשון זה; של כסף — אין הלשון הזה נופל על לשון זה, אלא הרי אני עושה אותו של נחשת, לשון נופל על הלשון, שנאמר (במדבר כ"א ט'): ויעש משה נחש נחשת. [מכאן שנתנה התורה בלשון הקדש] 1).

מעשי בראשית ועולם הבא. כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן הארץ, שנא' (ישעי' נ"ה י'): כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וכו'. מה הגשם, אעפ"י שירידתו מן השמים אין ברייתו אלא מן הארץ, כך כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן הארץ 2) — אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנא' (ישעי' נ"ז ט"ז): כי רוח מלפני יעטף ונשמות אני עשיתי 3). — הסעודה של גן עדן ראו הנביאים ומתן שכרן לא ראו, שנא' (ישעי' ס"ד ג'): עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו 4).

---

1) ירו' ר"ה 59 ע"א, ב"ר ל"א קרוב לראש. (ר' יודן בשמו).

2) ב"ר י"ב קרוב לסוף. רב הונא בשם ר' יוסף (— אסי*), בקה"ר ג' כ' ר' חייא בר יוסף. השוה המחלקת שבין ר"א בן הורקנוס ובין ר"י בן חנניה אגי התנאים כ"א ח"א 95.

3) יבמות ס"ב. ס"ג: ע"ז ה'. נדה י"ג. פי' המלה „גוף" לא נתברר, עי' רש"י שם, ערוך ערך גף IV (קאהוט ח"ב 335). הפירוש היותר מתאים אם נאמר שזהו במובן הפשוט של השם גוף. השוה תנחומא סוף נצבים: לפי שהנשמות היו שם ועדיין הגוף לא נברא. עי' להלן וייש פרק ה'. עפ"י דעת רש"י והערוך „יעטף" פירושו „יְאַחֵר" מל' העטופים, ובהעטיף, ברי' ל' מ"ב. „רוח" מבאר הערוך „רצון האלהים", השוה: יחזקאל א' י"ב, ולפי"ד רש"י „רוח" מקביל אל „ונשמות". אולי דעת רב אסי „רוח" הוא המשיח, כמו שמפרש ר"ש בן לקיש „ורוח אלהים" (ב"ר פרשה ב', עי' כ"א ח"ב 170), והפסוק שבישעיה מתפרש איפוא כך: כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצף כי רוח (המשיח) מלפני יעטף (=יְאַחֵר, עד כי) ונשמות אני עשיתי (עד שתבראנה כל הנשמות). במקורות הארצי־ישראליים (ב"ר כ"ד, ויק"ר ט"ו) הובע הרעיון בלשון זה: אין מלך המשיח בא עד שיבראו (בויק"ר: שיכלו) כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות. שם האומר הוא שָם: „ר' תנחום בר חייא ואמרי לה בשם רבנן".

4) שמות ר' מ"ה קרוב לסוף. עי' ר' יוחנן, כ"א ח"ב 127.

---

*) בברך ג' 275 הע' 3 (בגרמנית) חזר המחבר מדבריו ואמר, שרב יוסף זה הוא בן חייא, האמורא מפומבדיתא.

פרק רביעי.

ר׳ חייא בר אבא.

ר׳ חייא בר אבא אף הוא, כמו ר׳ אסי, מעולי בבל, ותפס בישיבתו של ר׳ יוחנן מקום בין המעולים שבתלמידים1). עליתו לארץ־ישראל היתה עוד בשנות נעוריו, ולפיכך לא נשארה כל מסרת ע״ד למודו בישיבות בבל2). כמו ר׳ אמי ור׳ אסי היה גם הוא מזרע הכהנים. ראש הישיבה בצפורי הזקן, ר׳ חנינא, עוד היה נסמך עליו בלכתו3). אנו מוצאים אותו גם בביתו של ר״י בן לוי4), ור׳ חייא שבח את תלמידו של ריב״ל, את ר׳ תנחום בר חנילאי, שהוא בקי באגדה5). הוא למד את בני ר׳ שמעון בן לקיש, ואמר איזה דברים בשמו6). הוא גם מסר דברים בשם ר׳ אלכסנדר7), בשם ר׳ יוסי בר חנינא8), בשם ר׳ חמא בר חנינא9). על דבר ישיבתו אצל ר׳ יוחנן והמשא ומתן שהיה ביניהם נשארו מסורות רבות10) הוא הרבה למסור את

---

1) עי׳ לעיל 136.

2) ואולם הוא מסר דבר מדרשתו של ר׳ לוי בר סיסי בנהרדעא, עי׳ אג׳ התנ׳ כרך ב׳ ח״ב 190, 191 הע׳ 7, 11. הוא מספר (בירו׳ שבת 13 ע״ד, ירו׳ גיטין פ״ב ה״ג 44 ריש ע״ב): אילין בני מדינתא ערימין סגין, וכד חד מינהון בעי משלחא כתב מסטירין לחבריה, הוא כתב במי מילין, והך דמקבל כתביה שפיך דיו שאין בו עפיץ, והוא קולט מקום שכתב.

3) כ״א ח״ב 4. בשו״ט בסוף ק״ה מְסֻפר ע״ד שיחה שהיתה בינו ובין ר׳ חנינא, שר״ח שאל לר׳ חייא בר אבא. כנראה שזהו ר׳ חנינא אחר, והוא ר׳ חנינא בר עגיל, שעל אודותו מְסֻפר עוד שפנה אל ר׳ חייא בשאלה, עי׳ לקמן.

4) כ״א ח״א 127.

5) כ״א ח״א 129 הע׳ 3. דוגמאות מזה, שאגדות של ריב״ל מיוחסות גם לר׳ חייא בר אבא, עי׳ ח״א 147 הע׳ 1, 160 הע׳ 2.

6) כרך א׳ ח״ב 141 הע׳ 3, 4; 150 הע׳ 7; 163 הע׳ 8; מאמר שמוטל בספק מי אמרו רשב״ל או ר׳ חייא, עי׳ ח״א 186 הע׳ 4.

7) כרך א׳ ח״א 133 הע׳ 3; 193 הע׳ 3.

8) כרך א׳ ח״ב 199 הע׳ 7; 203 הע׳ 6.

9) שם 221 הע׳ 4.

10) שם 4 הע׳ 8; 7 הע׳ 4; 8 הע׳ 3; 11 הע׳ 11, 12, 13; 17 הע׳ 2; 47 הע׳ 3; עי׳ ג״כ בכורות י״ח. ב״ב ק״ז: ברכות ה׳:

פתגמיו 1). ולפי הנראה קבל ר"ח מר' יוחנן, כשאנו מוצאים אותו מוסר דברים בשם חכמים קדמונים 2). ר' אלעזר בן פדת היה מחשיב את ר' חייא ביותר, וכששמע על דבר מצבו הדחוק השפיע על הנשיא, שיתן לו המלצה בצאתו לחוץ לארץ 3). על דבר עבודתו הצבורית אנו יודעים רק מעט ממה שפעל יחד עם ר' אמי ור' אסי 4). יש מסרת, שהיה ר' חייא – בודאי בפקודת הנשיא – מקים ארכונין (כלו': פקידי הצבור) 5). נזכרו דרשות שדרש רחב"א במקומות שונים: בטבריה 6), בצפרי 7), בצור 8). הוא ישב בצור בעת שבא שמה הקיסר דיוקלטיאנוס וראוהו את רחב"א פוסח על הקברים, מבלי שים לב אל כהונתו, כדי לראות את המלך 9). בחמתא נתנו לו כסף לחלק לאלמנות ויתומים, והוא חלק לעניים בני תורה 10) ומסַפר: אמר ר"ח בר אבא פעם אחת זמנני אדם אחד בלודקיא (Laodieca) והביא לפנינו דיוסקוס אחד טעון בששה עשר מוטות ובו מכל מה שנברא בששת ימי

---

1) כרך א' ח"ב 11 הע' 9. לר' חייא מיוחס מאמרו של ר' יוחנן, שם 9 הע' 3.

2) בשם רשב"י, אגדת התנ' כרך ב' ח"א 62 הע' 33; 84 הע' 40. בשם ר' אלעזר בן יעקב שם ח"ב 13 הע' 21; בשם ר' סימא. 197 הע' 13. מענינת היא המסרת של רחב"א ע"ד תרגומו היוני של עקילס, ירו' מגילה 71 ריש ע"ג. ר' ירמיה בשמו (השוה מגילה ג' ע"א), וכן ע"ד הכתב העברי העתיק (ירו' מגילה שם). (השוה ב' מגילה ב'; שבת ק"ד). ע"ד תקון תפלת י"ח מגילה י"ז: (עי' ד"ס).

3) עי' לעיל 8 הע' 2, ששם נסמנו המקורות. בהמלצה שנתן לו הנשיא בשלחו אותו, לפ"ד גרץ IV, 305, בתוך בא כחו לקהלות שבחו"ל, היה כתוב: הרי שילחנו לכם אדם גדול שלוחנו וכיוצא בנו עד שהוא מגיע אצלנו. לפי מקור אחר (שנאמר ע"י חזקיה, דוסתאי, ר' אבא בר זמינא ויש אומרים ר' דוסתאי הזקן) הוא כתב: הרי שילחנו לכם אדם גדול, ומהו גדולתו? שאינו בוש לומר: לא שמעתי. עוד מסרת ע"ד נסיעתו לחו"ל נמצאה במע"ש 56 סוף ע"ב.

4) עי' לעיל 136.

5) ירו' פאה 21 ע"א. עי' פירושו של פרנקל שם, לוי (ח"א 168 ע"א) לא הבין את המשפט הזה.

6) ירו' פסחים 31 ע"א.

7) ירו' תענית 69 סוף ע"ב: דרשה לציפוראי ולא קבלו עליה. מישיבתו בצפורי נשארה אניקדוטה בב"ר נ"ב קרוב לראש, וכן כשמת הנשיא, היה רחב"א בציפורי, ירו' ברכות 6 סוף ע"א.

8) ירו' שבת 4 ע"ג, מגילה 73 ע"ב: דרשה לצוראי.

9) ירו' ברכות 6 סוף ע"א. – לישיבתו בצור עי' עוד ירו' תענית 64 ע"א: אתא מן צור.

10) ירו' מגילה 74 ריש ע"א.

בראשית, ותינוק אחד היה יושב באמצעיתו והיה מכריז ואומר: לה' הארץ ומלואה (תה' כ"ד א'), כל כך למה? שלא תזוח דעתו של בעל הבית עליו. אמרתי לו: מהיכן זכית לכל הכבוד הזה? אמר לי: טבח הייתי, וכל בהמה יפה, שהייתי רואה בכל ימות השבת, הייתי מפרישה לשבת, ואמרתי לו: לא על מגן זכית 1).—בגבלא (Gebalene) היה רחב"א, כנראה כמה פעמים 2). ספור בודד יש ע"ד שהייתו של רחב"א ברומי 3) שראה שם פודין מעשר שני של תמרי „ניקלוסיא" (Nikolaus) מין משובח) 4) בשער של ארץ ישראל (אעפ"י שברומי היו יותר יקרים) ושאלם: מי הורה להם לעשות כך? וענו: חילפא בר קירוייא הורה לנו 5). זה היה, כנראה, אמורא שישב ברומא ונשארה שיחה אגדית שהיתה בינו ובין ר' חייא בר אבא 6). — בבית המדרש הגדול שבטבריה עסק ר' חייא פעם בקבוץ נדבות בשביל עניים. אחד נדב דינר זהב ור' חייא הושיבו אצלו וקרא עליו (משלי י"ח ט"ז): מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו 7). — אתא עובדא לפני ר' חייא בר ווא (בא מעשה של יבמה לפני רחב"א). ואמר לו (ליבם): בני, האשה הזאת אינה רוצה להנשא לך דרך ייבום, אלא חלוץ לה, עקור זיקתך ממנה (כלו': שלא תהא

---

1) ב"ר י"א, פסיק' ר' כ"ג (119 ע"ב), שבת 119. השוה אג' התנאים כ"ב ח"א 23 העי' 34. —

2) עי' כתובות קי"ב, (כ"א ח"א 146 הע' 1) יבמות מ"ו. ע"ז נ"ט.

3) ירו' מע"ש ריש פ' ד' (54 ע"ד).

4) ע"ד תמרי ניקלוסא שנמצאו לרוב בא"י ובכל אופן היו מוציאים אותם מא"י לשאר ארצות עי': Löw, Aram. Pflanzennamen S. 110, Schürer G. des J. Volkes I, 313, II, 37.

5) ע"פ פרנקל מבוא 82 ע"א, אין זה רומא, אלא מקום קטן בגליל שנקרא רומי (עי' לוי VI 434 ע"א, קאהוט VII, 263 ע"ב), אבל הסגנון של הספור, שהוא אומר „הכא" „תמן", מראה שרומי זה הוא מחוץ לארץ ישראל, ולפי"ז זוהי רומי של איטליה. שרחב"א במסעותיו היה גם ברומא—זהו דבר שאין לו הכחשה. כן מה שאמר פרנקל כי מ"ש בע"ז י"ח ע"א „גדולי רומי" שזהו ג"כ רומי הגלילית, אינו עומד בפני הבקרת, יען כי „גדולי רומי" (עי' ב"ר י') הכונה היא רק רומי האיטלקית, ובמקורות הנזכרים, כנראה, מְדֻבר ע"ד הפקידים הרומאים שבקסריה־פיליפי (עי' אג' התנאים כ"א ח"ב 119 הע' 2).

6) ב"ב קכ"ג. בעיא מיניה אבא חליפא קרויא מרחב"א. לשיחה זו מתכון המדרש רבה בראשית פ"ב: כההוא דאמר אבא חילפוי בן קוריא: תאומה יתרה נולדה עם בנימין. עי' הערתי לאג' התנ' (הפשתי ולא מצאתי—המתרגם) שמשם מוכח, כי היה אחד תנא שנקרא ג"כ בשם הזה, בימי ר' גמליאל השני.

7) ירו' הוריות 48 סוף ע"ג.

קשורה לך, והיא נישאת לך דרך נשואין). מן דהלץ לה, אמר לו: אין אתי משה ושמואל לא שריי לה (אפילו אם יבוא משה ושמואל לא אתיר אותה) וקרא עלוי (ירמי' ד' כ"ב): חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו 1).

מהצעירים שבבני דורו, שר"ח בר אבא נשא ונתן עמהם, צריך להזכיר בראש שלשה בבלים: רב כהנא, זה שרחב"א הוכיחו על שהוא מאריך בתפלתו 2); ר' זעירי, שרחב"א הכריחו להשתתף בקבורתו של הנשיא אעפ"י שהוא כהן 3), והרבה לשבח את שקידתו ודייקנותו 4); ר' ירמיה שמסר ביותר את מאמרי האגדה של רחב"א 5). – דלמה ר' זעירא ור' יעקב בר אחא ור' חייא בר בא, ור' חנינא חברון דרבנן הוו יתבין אכלין, נסב ר' יעקב בר אחא כסא ובירך ואמר: „נברך", ולא אמר „ברכו". א"ל ר' חייא בר בא: ולמה לא אמרת „ברכו"? א"ל: ולא כן תני: אין מדקדקין בדבר בין שאמר נברך ובין שאמר ברכו, והנוקדנין תופסין אותו על כך. ובאיש (כלו': והיה רע) לר' זעירא בגין דצוח (כלו': בשביל שקרא) ר"י בר אחא לר"ח בר בא נוקדנא (מדקדק יותר מדי) 6). – כשמת רחב"א נהג ר' שמואל בר יצחק עליו אבלות, כמו שנהג

---

1) יבמות סוף פי"ב. רחב"א היה נוהג להשתמש במליצה אפי' בדברי הלכה. פעם השיב על שאלה בענין התפלה: חכימייא וספריא ורישי עמא ודרשייא אמרו שמע ולא ענה יצא, סוכה ל"ח:

2) ירו' ר"ה פ"ב ה"ה, 58 ע"ב, ירו' סנהדרין 18 ע"ג, מדרש שמואל ריש פ' י' [ר' חייא בר בא הוה קאים מצלי, עאל רב כהנא וקם ליה מצלי מן אחוריי. מן דחסל ר"ח בר בא מן צלותיה, יתיב ליה בגין דלא מיעבור קומוי. שרי רב כהנא מאריך בצלותיה. מן דחסל רב כהנא, א"ל: הכין אתון נהיגין גביכון מצערין רבכון? (רחב"א עמד והתפלל, נכנס ר"כ ועמד להתפלל מאחוריו. כיון שגמר רחב"א תפלתו, ישב לו שלא לעבור לפניו. היה ר"כ מאריך בתפלתו, אחרי שגמר ר"כ, א"ל רחב"א: וכי כך אצלכם נוהגים לצער את רבכם?) א"ל: רבי, אנא מדבית עלי, וכתיב על דבית עלי (ש"א ג' י"ד): אם יתכפר עון בית עלי בזבח ומנחה עד עולם, בזבח ומנחה אין מתכפר לו, אבל מתכפר לו בתפלה, וצלי עלוי, וזכה למיסב עד דאיתעבדון טופרוי סומקן כהדא דקקה (זכה לזקנה עד שנעשו צפרניו אדומות כמו של תינוק קטן). השוה ירו' ברכות 11 ע"ג רחב"א מלמד זכות על ר' זעירי בדבר איזה מנהג ואמר: ארפוניה (הניחו לו), דכן אינון נהיגין גביהו.

3) ירו' ברכות 6 סוף ע"א.

4) ברכות ל"ח:

5) ע"פ ברכות י"ג: הורה רחב"א לר' ירמיה, שלא יאריך יותר מדי באחד, ואולם בירו' ברכות 4 סוף ע"א נאמר שר' זעירי הורה זאת לר' ירמי'.

6) ירו' ברכות פ"ז ה"ג (11 ריש ע"ג). ר' חנינא זה הוא כנראה אותו שנקרא ר' חנינא בר עגיל שנזכר לעיל 161 העי' 3.

רחב״א במותו של ר׳ אסי 1).—אח היה לרחב״א ששמו היה כהן 2). הוא רצה להפליג בים בזמן שבין החג ובין החנוכה (שאז הסערות מצויות) ואמר לר׳ חייא אחיו: התפלל עלי 3) א״ל: כן, אני אתפלל עליך, אלא אם תראה את הצבור מתפללים לגשמים, לא תסמוך על תפלתי, ומשתאגוד לולבך תאגוד גם רגליך (כלו׳: שלא תצא, כי תפלת הרבים נשמעת יותר 4). מר׳ כהן זה נשאר רק מאמר אגדה יחידי שמתוכו נראית השקפה אוניברסלית, שאולי סבתה היא נסיעותיו בים. הוא אמר על סמך הכתוב תהלים ס״ח ל׳, וע״ב י״ט: כשם שהשכינה מצויה בירושלים, כך תהיה השכינה ממלאה מסוף העולם ועד סופו 5). — אח שני של רחב״א היה, כנראה, ר׳ שמעון בר אבא, שבשבילו הקצעתי לקמן פרק מיוחד.

לר׳ חייא בר אבא היו הרבה בנים. המפורסם ביותר היה ר׳ אבא שאמר בשם אביו ובשם אחרים 6). שני: ר׳ כהנה בריה דר׳ חייא בר אבא 7). השלישי ר׳ נחמיה בריה דר׳ חייא בר אבא 8) האב בעצמו לימד אותו 9). רחב״א ראה איך שריב״ל לימד את בן בנו וגם הוא הלך בדרכו ולא אכל בטרם שנסה את נכדו בפרשה שלמד והוסיף עליה עוד קצת 10).

מהספור הידוע, שכבר הובא לעיל, נראה, שרחב״א, שעיקר גדלו היה בהלכה, לא היה יכול למשוך את לב השומעים, וההפך ממנו היה ר׳ אבהו,

---

1) ירו׳ ברכות 6 ע״א.

2) ב״ר ו׳, קה״ר ג׳ ב׳, ר׳ (נתן) כהן אחוי דרחב״א, במקורות המקבילים ירו׳ שבת פ״ב ה״ו, רק ר׳ כהן אחוי... וכן באסתר ר׳ א׳ א׳ השם כהן בתור שם עצם פרטי יש גם במקומות אחרים, ויותר מצוי „כהנא״. השם נתן ששמתי בסוגרים הוא הוא כנראה הכפלה (דיטוגרפיה) משובשת מהשם כהן. שאם היה הנוסח אמתי, היה צ״ל ר׳ נתן הכהן. ולפיכך הוא חסר, כמו שענני ה׳ יהודה תיאודור על שאלתי, בכתב יד בבראשית רבה.

3) עי׳ לעיל 164 הע׳ 2 שם מוצאים אותו מתפלל על ר׳ כהנא.

4) אסתר ר׳ א׳ א׳. — ר׳ כהן אחר תמצא לעיל 101 הע׳ 4.

6) הוא נקרא ר׳ אבא בריה דרחב״א וגם ר׳ אבא בר חייא. עי׳ פרנקל מבוא 57.

7) עי׳ פרנקל 110 ע״א.

8) עי׳ פרנקל 116 ע״ב.

9) ירו׳ ברכות 6 ע״ג. רחב״א פשט עם ר׳ נחמיה בריה פירקיה בליליא. השוה: הערתו של רחב״א למאמר שהובא לעיל 148 הע׳ 8 לא אמר בר קפרא אלא במי שרגיל לפשוט בהן מאן דמוסיף תרתין בצפרא ותרתין ברמשא.

10) קדושין ל׳. — בן אחד מת עליו בקטנותו, עי׳ כתובות ח׳: — ע״ד העצה שנתן ר״ח לבניו בענין קדוש החדש עי׳ סנהדרין ע׳:

שעיקר גדלו היה במקצוע ההגדה, וכלם רצו לשמוע דרשתו 1). בספור אחר 2) נאמר, שרחב"א השיב פני אחד שפנה אליו בשאלה אגדית ויעץ אותו כי יפנה בה אל ר' תנחום בר חנילאי תלמידו של ר' יהושע בן לוי, הבקי באגדה; וביחד עם זה הודה מטוב לב, שאינו יודע בדיוק את לשון הכתוב 3). הודאה זו, שנאמרה לשם המקרה הזה, אינה יכולה להיות לראיה שרחב"א לא היה בקי בכתבי הקדש 4). וכן אין מזה ראיה להקטין את ערכו בתור יוצר האגדה ומוסר מאמרי האגדה בשם אחרים. כמו שנראה מהסעיפים הבאים ממאמרי האגדה שלו, שאינם קלי הערך, גם לפי מספרם וגם לפי תכנם. ובתור מוסר מאמרי אגדה של אחרים הנה מצאנוהו אומר הרבה מאמרים בשם ר' יוחנן. כנראה רק בתור דרשן בצבור, בתור מטיף אגדי היתה מדרגתו למטה ממדרגת ר' אבהו ושאר רבנן דאגדתא של זמנו, אבל לא שהיה מקיל בעסק האגדה. ואפשר לומר כי דוקא במקצוע הזה הראה את עצמיותו עוד יותר מאשר בהלכה. צריך לציין שגם הוא, כמו ר' יהושע בן לוי, היה נגד כתיבת האגדה 5).

1) עי' לעיל 86.

2) ב"ק נ"ד: השואל הוא ר' חנינא בן עגיל (עי' לעיל 164 הע' 6). אמורא אחר שנקרא גם כן בשם זה, אבל קשה להגיד אם זה הוא, אמר בירו' שבת 7 ע"ג בשם חזקיה שהיה תלמידו של ר' ירמיה הנזכר לעיל 164, ויותר מאחרים מסר מאמריו של רחב"א. במדרש אבא גוריון (הוצ' בובר 9) נמצא מאמר אגדה של ר"ח בן עגיל (נ"א: בר עיגול) לאסתר א' ה'. באסתר ר' לאותו פסוק נשתבש עגיל לעטל.

3) השאלה היא מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהן טוב ובדברות האחרונות נאמר בהן טוב? וע"ז ענה רחב"א: עד שאתה שואלני למה נאמר בהן טוב, שאלני אם נאמר בהן טוב, אם לאו.

4) לא מובנה ולא נכונה היא השערתו של M. Zipser. Des Flavius Josephus Werk über das hohe Alter des Jüdischen Volkes gegen Apion Wien 1871 S. 39 –שרחב"א הלך בעקבות תרגום השבעים, שבו אין שנוי זה בין הדברות הראשונות ובין האחרונות (שאמנם גם בדברות הראשונות השבעים מתרגם למען ייטב לך, אך בקודקס Alexandrinus חסרות המלות ἵνα εὖ σοί γένηται). ביחד עם זה שינה שם Zipser את הטעות שר' חייא שלנו הוא ר' חייא הגדול, בן דורו של ר' יהודה הנשיא. בטעות זו נכשל גם A. Wiener. Die jüd. Speisgesetze S. 121 Anm 2. — מסוג המסרת הוא מאמרו של רחב"א שהמספר י"ח ברכות הוא כמספר י"ח פעם „כאשר צוה ה'" שנאמר בשמות ל"ח ולהלן. עי' כ"א ח"א 65 הע' 4.

5) ירו' שבת 15 ע"ג. ר' חייא בר בא חמא ספר דאגדה, אמר: אי מה כתוב טבאות (כלו': אפילו ששם כתובים דברים יפים) תתקטע ידא דכתבתה, וכן הוה ליה. עי' כ"א ח"א 128.

א.

תלמוד תורה, תפלה, שבת, ישראל, עולם הבא.

— תה׳ י״ט ח׳. עדות ה׳ נאמנה. נאמנה היא להעיד בלומדיה (אם קיים את הכתוב בה או לא קיים) 1). — תה׳ מ״ה ה׳. ותורך נוראות ימינך. אם הפצת בתורה שנכתבה בנוראות (כלו׳: בקולות וברקים) ושנתנה בימין (כמ״ש דברים ל״ג: מימינו אש דת למו) אַתְּ עתיד שתהא יושב ודורש ומורה הוראות (דריש „ותורך" תעשה אותך למורה) 2) — תה׳ קכ״ז ה׳. לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער. אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר (במדבר כ״א י״ד): את והב בסופה (הוא דורש „מלחמות ה׳" הן כוחים תורניים, ו„בסופה"=בסופה, „והב=אהב) 3). — קהלת ח׳ י״ז. וראיתי את כל מעשה האלהים וכו׳. הרבה שאלו לעשות ולעמוד על דברי תורה ולא יכלו. ומאי טעמא? בכל אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא. גם אם יאמר החכם — שלמה, שאמר יכול אני להרבות (נשים וסוסים, נגד מה שכתוב דברים י״ז ט״ז) ולא להטות 4) — מה המים מכסין ערותו של ים, כך דברי תורה מכסין ערותן של ישראל, שנא׳ (משלי י׳ י״ב): ועל כל פשעים תכסה אהבה 5) — לא למד אדם ולא עשה, ולא שמר ולא לימד לאחרים ולא היתה ספק (נ״א: ספקא) בידו להחזיק והחזיק, ולא למחות ומחה, הרי הוא בכלל ברוך (אשר יקים את דברי התורה, דברים כ״ז כ״ו 6) — עתיד הקב״ה לעשות צל וחופה לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן, ואית ליה שלשה קריין (שלשה מקראות). חדא (קהלת ז׳ י״ב): בצל החכמה בצל הכסף, ב׳. אשרי אנוש וכו׳ יחזיק בה (ישעי׳ נ״ז ב׳), והדין (משלי ג׳ י״ח): עץ חיים

---

1) יומא ע״ב:

2) שו״ט א׳ ב׳ (סי׳ ט״ז) רק ר׳ חייא.

3) קדושין ל׳: ע״ד הלמוד ביחד ע״פ מלאכי ג׳ ט״ז, עי׳ כ״א ח״ב 150 הע׳ 7 לעיל 103 הע׳ 4.

4) קה״ר לאותו פסוק [ר׳ פנחס ור׳ ירמיה בשמו]. מעין זה אמר ר׳ יצחק בסנהדרין כ״א:

5) שו״ט א׳ ב׳.

6) ויק״ר כ״ה קרוב לראש, ירו׳ סוטה 21 ריש ע״ד, ר׳ ירמי׳ בשמו, בקה״ר ז׳ י״ב — סתם.

היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר 1). — שמות ל"ג ז'. והיה כל מבקש ה'. מבקש משה לא נאמר, אלא מבקש ה', מיכן שכל המקבל פני רבו כאלו מקבל פני שכינה 2).

בשעה שישראל מתפללין, אין אתה מוצא שכלם מתפללין כאחד, אלא כל כנסיה וכנסיה מתפללת בפני עצמה, הכנסת הזו תחלה ואחר כך הכנסת האחרת, ומאחר שכל הכנסיות גומרות כל התפלות, המלאך הממונה על התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כלן, ועושה אותן עטרות ונותנן בראשו של הקב"ה, שנא' (תה' ס"ה ג'): עָדֶיךָ (= עֲדִיְךָ) כל בשר יבואו, ואין עדיך אלא עטרה, שנא' (ישעי' מ"ט י"ח): כי כלם כעדי תלבשי, וכן הוא אומר (שם פסוק ג'): ישראל אשר בך אתפאר, שהקב"ה מתעטר בתפלתן של ישראל, שנא' (יחזקאל ט"ז י"ב): ועטרת תפארת בראשך 3). — הקורא קריאת שמע מעלין עליו כאלו קיים עשרת הדברות, שנתנו בזמן קריאת שמע, שנא' (שמות י"ט ט"ז): ויהי ביום השלישי בהיות הבקר 4). — מפני מה התקינו רופא חולים ברכה שמינית? כנגד המילה שהיא לשמונה על שם (מלאכי ב' ה') בריתי היתה אתו החיים 5). — [ירידת גשמים] שקולה כנגד תחיית המתים. אף חכמים קבעו אותה בתחיית המתים — בזו יד ובזו יד, בזו פתיחה ובזו פתיחה, בזו יד שנאמר (יחזקאל ל"ז א'): היתה עלי יד ה', ובזו יד (תה' קמ"ה ט"ז): פותח את ידיך; בזו פתיחה (דברים כ"ח י"ב): יפתח ה' לך את אוצרו, ובזו פתיחה (יחזקאל ל"ז י"ב): הנני פותח את קברותיכם 9). — [כשם שתחיית המתים חיים לעולם, כך ירידת גשמים חיים

---

1) ירו' סוטה שם. ויק"ר שם ר' ירמי' ור' הונא (במקום רב חנא צ"ל רב הונא = הונא). בקה"ר רק רב חונא בעצמו. הראי' מישעי' נ"ז בו נמצאה רק בויק"ר שם. [בעלי מצות, כלומר: התומכים בידי הלומדים].

2) ירו' עירובין 22 ע"ב.

3) שמות ר' כ"א קרוב לראש, ר' ירמי' בשם ר' חייא; ר' פנחס אמר זאת בשם ר' מאיר.

4) פסיקתא חדתא, בית המדרש IV, 41, ע"ד היחס שבין שמע ובין עשרת הדברות עי' ירו' ברכות 3 ריש ע"ג.

5) ירוש' ברכות פ"ב ה"ד (5 ריש ע"א) שהש"ר ז' ב' בפסוק שבמלאכי „בריתי" וזהי ברית המילה, „החיים" — רפואה. בבבלי מגילה י"ז: שם האומר הוא ר' אחא. מאמרו של ר' אחא בירושלמי ע"ד הברכה השביעית מיוחס בבבלי שם לר"ח בר אבא. ע"פ הנוסח הרגיל — „אמר רבא", ואולם כנראה נשתבש מהר"ת רחב"א לרבא.

6) ב"ר י"ג. במקום ר' אבא ור' חייא בשם ר' אבא צ"ל ר' אבא ור"ח בר אבא. אח"כ בא מאמרו של ר' אבא בר אבינא, שבדברים ר' ז' בא מאמרו יחד עם

לעולם] שנא׳ (הושע ו׳ ב׳): יקימנו ונחיה, וכתוב שם: ויבוא כגשם לנו. 1) — לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהן בדברי תורה 2). — קהלת ד׳ ו׳. טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח. טוב מלא כף נחת זה יום השבת, ממלא חפנים עמל אלו ששת ימי המעשה, אלא „ורעות רוח״ רעותיה למעבד עבידתיה בהון (רצונו לעשות מלאכתו בהם.) 3). — אין ישראל נגאלין אלא בזכות שבת, שנא׳ (ישעי׳ ל׳ ט״ו): בשובה ונחת תושעון 4). — את מקדש את השבת במאכל ובמשתה ובכסות נקיה ומהנה את נפשך, ואני נותן לך שכר, מנין? (ישעי׳ נ״ח י״ג): וקראת לשבת ענג, מה כתיב אחריו? אז תתענג על ה׳ 5). — ולמה יוצאין (להתפלל בתענית צבור) לרחובה של עיר? לומר: חשבינו כאילו גולים לפניך. ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר? לומר: כלי אחד של חמדה שהיה לנו, גרמו עונותינו שיתבזה 6). —

מאמר רחב״א והיה לאחד. אח״כ בא עוד מאמר של ר׳ חייא בר אבא: וגדולה מתחית המתים, שתחה״מ לאדם וזו לאדם ולבהמה, תחית המתים לישראל וזו לישראל ולאומות העולם. בב״ר בסוף פ׳ י״ג אומר רחב״א: אף החולין מרויחין (מירידת הגשמים) ואיברידהן רפין עליהם. ואח״כ מְסַפֵּר: אבימי מן חבריה הוה מבקר בישיא (כלו׳: חולים). כד הות רביעתא נחתא, הוה א״ל רחב״א: מה אינון עבידין? הוה א״ל: נינוחו. (כשהיה יורד הרביעה שאל רחב״א את אבימי מה מצבם של החולים? וא״ל: הוקל להם). על הכתוב תה׳ י״ח י״ב. חשכת מים עבי שחקים אומר רחב״א: חשוך ענני סגיין מויי (כשהעננים חשכים, המים מרובים), שו״ט לאותו פסוק.

1) ירו׳ ברכות פ״ה ריש ה״ב (9 ע״א) וירו׳ תענית 63 ע״ד.

2) ירו׳ שבת פט״ו ה״ג (15 סוף ע״א), ר׳ברכיה בשמו, חולק על רשב״נ, כ״א ח״ב 259 הע׳ 5.

3) ויק״ר ג׳ קרוב לראש, קה״ר לאותו פסוק.

4) שם.

5) דברים ר׳ ג׳. קרוב לראש; עי׳ פסיקתא ר׳ פכ״ג (121 ע״א). השוה לעיל 162 הספור שמובא שם. וכן באיכה ר׳ א׳ ט״ז מאמרו של רחב״א ע״ד תענית המשמרית: אין מתענין לא בערב שבת ולא במוצאי שבת מפני כבוד השבת.

6) ירו׳ תענית ריש פ״ב (65 ע״א). בבבלי תענית ט״ז ע״א אמר ר׳ חייא: זעקנו בצנעא ולא נענינו, נבזה עצמנו בפרהסיא. [והטעם שנאמר בירוש׳ בשם רחב״א מפני מה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר, נאמר בבבלי בשם ריב״ל. ובבבלי שם רחב״א מוסיף: ולמה מתכסין בשקים? לומר: הרי אנו חשובים לפניך כבהמה]. בב״ר סוף פ׳ ל״א מְסַפֵּר: בימי ר׳ חייא בר אבא עלה גורא (גור ראם) אחד לארץ ישראל ולא הניח אילן עד שעקרו, ועשו תענית והתפלל ר׳ חייא, ונעת אמו מן המדבר וירד לקולה. רחב״א בתור מתפלל, עי׳ לעיל 165 הע׳ 3

בדין היה שיהו מתענין בעשירי (באב) שבו נשרף בית אלהינו ולמה בתשיעי? שבו התחילה הפורענות 1).

תפלתו הפרטית של רחב״א 2): יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתתן בלבנו לעשות תשובה שלימה לפניך, שלא נבוש מאבותינו לעולם הבא 3). תפלה אחרת שלו: ותייחד לבבינו ליראה את שמך ותרחקנו מכל מה ששנאת ותקרבנו לכל מה שאהבת ותעשה עמנו צדקה למען שמך 4).

– היכן מצינו שנקרא הקב״ה לבן של ישראל? מן הדין קרא, „שנא׳ (תה׳ ע״ג כ״ו): צור לבבי וחלקי אלהים לעולם 5). – ירמי׳ ל״א כ׳. שיתי לבך למסילה דרך הלכת, הלכתי כתיב, את מוצא בשעה שגלו ישראל לבבל מה כתיב? (ישעי׳ מ״ג י״ד): למענכם שֻׁלחתי בבלה. גלו לעילם שכינה עמהם, שנא׳ (ירמי׳ מ״ט ל״ח): ושמתי כסאי בעילם. גלו ליון, שכינה עמהם דכתיב (זכרי׳ ט׳ י״ג): ועוררתי בניך ציון על בניך יון וכתיב בתריה: וה׳ עליהם יראה 6). – שמות כ׳ ב׳. אנכי ה׳ אלהיך. לפי כל עסק ועסק וכל דבר ודבר היה נראה להם: בים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר שהוא מלמד תורה ועומד ביראה, ונראה להם בימי שלמה לפי מעשיהן בחור, שנא׳ (שה״ש ה׳ ט״ו): מראהו כלבנון בחור כארזים, ונראה להם בימי דניאל (דני׳ ה׳ ט״ו) כזקן מלמד, שכן נאה לתורה להיות יוצאה מפי זקנים 7).–

---

1) ירו׳ תענית פ״ד ה״ו (69 ע״ב וג׳), ר׳ ירמי׳ בשמו. ועי״ז מוסיף הסבר: ותני לן: בשביעי נכנסו לתוכו, בח׳ היו מקרקרין בו, בט׳ בו הציתו את האור ובי׳ נשרף. המלות „ותני לן" צריך לבאר שר׳ ירמי׳, שאמר משום רחב״א, מספר שרחב״א שנה לתלמידיו. רחב״א בתור מוסר זכרונות הסטוריים, עי׳ לעיל 162 הע׳ 2.

2) ירו׳ ברכות פ״ד ה״ב (7 ע״ד): ר״ח בר ווא מצלי. בבבלי ברכות ט״ז: ר״ח בתר דמצלי אמר הכי: בנוסח הרגיל מיוחסת תפלתו של ר״ח לר׳ זירא. ולהפך של ר״ז לר״ח.

3) המלות „לעולם הבא" הן נוספות. בבבלי נא׳: שלא נחטא ולא נבוש מאבותינו. בנוסח הרגיל נוסף „ולא נכלם". הערוך ערך „ייחל" מבאר מאבותינו „יותר מאבותינו" (קאהוט VI, 124), ואולם ההוספה שבירושי׳ מוכיחה את הפירוש האמתי.

4) שם בירושלמי. רחב״א מוסיף על התפלה של ר׳ אלעזר.

5) פסיקתא מ״ו ע״ב. פסיק׳ ר׳ פט״ו (70 ע״א) שהש״ר ה׳ ב׳, תנחומא ב׳, תולדות 18.

6) איכה ר׳ א׳ י״ט, אחרי דבריו של רשב״י, אני התני׳ כ״ב ח״א 63.

7) פסיק׳ ק״ט ע״ב, תנח׳ ב׳ יתרו ט״ז. [בפסיק׳ ר׳ פכ״א מביא בסוף: מה טעם? דכתיב (איוב י״ב, י״ב): בישישים חכמה וארך ימים תבונה, וכן דניאל אומר ועתיק יומין יתיב, ועי׳ מכילתא יתרו לפסוק „אנכי" – המתרגם]. בפסיקתא ר׳ פכ״א (100 ע״ב)

למה אמר (הקב״ה) שתקריב קרבן לפניו אלא לזכותך 1). — אפילו עקרו של מזבח לשום כפרתן של ישראל נעשה. „מזבח״ — מ׳ — מחילת עוונותיהם, ז׳ — זכרון טוב לישראל, ב׳ — ברכה שמברכת את כל המינין, ח׳ — חיים, שהיא נותנת חיים 2). — שלש מדות טובות יש ביד ישראל 3) ואלו הן: ביישנים ורחמנים וגומלי חסדים. ביישנים מנין? שנא׳ (שמות כ׳ כ׳): בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו; רחמנים מנין? שנא׳ (שם י״ג י״ח): ונתן לך רחמים ורחמך; גומלי חסדים מנין? שנא׳ (שם ז׳ י״ב): ושמר ה׳ אלהיך לך את הברית ואת החסד 4).

— למה נתעקרו אמהות? כדי שיצאו רוב שנים בלא שעבוד (ע״פ בראשית ט״ו י״ג) 5) — בוא וראה כמה בין ראשונים לאחרונים. מנוח אמר

מובא בנוסח שונה בשם ר׳ לוי. ועי״ז בא מאמר פולמוסי של רחב״א: אם יאמר לך ברא דזניתא תרין אלהים אינון, אימר ליה: אנא הוא דימא, אנא הוא דסיני. השוה לזה תנח׳ ב׳ שם (סתם): אני הוא שבים אני הוא שבסיני, אנכי ה׳ אלהיך. עוד מאמר פולמוסי כזה הובא שם (ק״א ע״א) למאמר אחר שג״כ נאמר ע״י ר׳ לוי (אולם לפי פסיקתא 110 ע״א הוא של חנינא בר פפא): אם יאמר לך ברא דזניתא תרין אלהים אינון, אימר ליה: פנים בפנים דברו אין כתיב כאן, אלא דבר ה׳ עמכם.

1) תנחומא אמור (ב׳ 20, עי׳ כ״א ח״ב 157 הע׳ 1) זהו סיום להוכחה, שאין לחשוב כלל שהקב״ה צריך לקרבן: גבור שהוא מהלך במדבר והיה צמא והלך לשתות מים. כמה ישתה בכפיו? עשר כפים, שש כפים, ארבע כפים, פחות משתים אינו שותה, וכל המים שבעולם מלא שעלו של הקב״ה, שנא׳ (ישעי׳ מ׳ י״ב): מי מדד בשעלו מים, להודיעך שאין לפניו אכילה ולא שתיה. למה אמר שתקריב קרבן לפניו? אלא לזכותך.

2) תנחומא תצוה כמעט בסוף (תנ׳ ב׳ תצוה 10). בתנחומא סוף צ״ו — סתם [שם: ז׳ — זכות שמזכה אותם לעוה״ב, ח׳ — חיים, שהן מזכין לחיי העוה״ב]. לפי הנראה הנוסח הזה הוא עיקר.

3) דברים ר׳ ג׳ קרוב לראש. בהרבה מקומות שנא׳ בהם ר׳ חייא סתם הוא ר׳ חייא בר אבא. במקומות אחרים נמצא המאמר הזה סתם או שהושם בפי דוד המלך ע״ד הדרישה האיומה של הגבעונים להוקיע את בני שאול (ש״ב כ״א), ירו׳ קדושין 65 ע״ג: ג׳ מתנות טובות נתן הקב״ה לישראל (ומזה במדרש שמואל סוף כ״ח, במדבר ר׳ ריש פרשה ח׳, שו״ט לתה׳ א׳ § 10 עי׳ הע׳ בובר שם). ב. יבמות ע״ט: שלשה סימנים יש באומה זו. מה שנוגע לרחמים, עי׳ ג״כ ביצה ל״ב:

4) בשאר המקורות שהובאו לעיל כתיב „רחמנים״ בראש. (השוה באורו של ר׳ גמליאל השני לדברים י״ג י״ח, אג׳ התנ׳ כ״א ח״א 71). למדת „גומלי חסדים״ מביא הבבלי ראי׳ מב״ר י״ח י״ט: לעשות צדקה ומשפט. ושאר המקורות מדברים ז׳ י״ד.

5) שהש״ר ב׳ י״ד ר׳ הונא ור׳ ירמי׳ בשמו. ב״ר מ״ה תנחו׳ ויצא ל׳ א׳, ששם ר׳ הונא האומר בשמו.

לאשתו (שופטים י"ג כ"ב): מות נמות כי אלהים ראינו; והגר שפחת שרי רואה חמשה מלאכים זה אחר זה ולא נתייראה מהם 1). — אם יאמר לך אדם: תן נפשך על קדוש השם; אמור אני נותנה, ובלבד שיתיז ראשי מיד, לא כדורו של שמד, שהיו נותנים כדוריות של אש תחת בית שחיהם וקרומיות של קנה תחת צפרניהן 2).

למה האומות דומין? לאדם שהיה שונא למלך והיה מבקש לשלוט בו ולא היה יכול. מה עשה? הלך אצל אנדריאנטוס (כלומר: מצבתו של המלך) ובקש להפילו, והיה מתירא מן המלך שיהרגנו. מה עשה? נטל את הצפרן של נחשת והיה חופר הכותל שתחתיו. אמר: מתוך שאני מפיל את הבסיס, אנדריאנטוס נופל. כך האומות באים להתגרות בהקב"ה ואינן יכולין, והם באין ומתגרין עם ישראל, וכן דוד אמר (תה' ב' ב'): יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו — ואינן יכולין. ומה הם עושין? מתגרין בישראל, שנא' (שם): ננתקה את מוסרותימו—נעקור אותם מן העולם 3) — מלכי מדי תמימים היו, ואין להקב"ה עליהם אלא ע"ז שמסרו להם אבותיהם 4) — בר' כ"ה כ"ז. איש שדה — שהפקיר עצמו כשדה 5). — בר' ו' ב'. לא ידון רוחי באדם. איני ממלא רוחי בהן בשעה שאני ממלא רוחי באדם. לפי שבעוה"ז הרוח היא נבזקת (כלו': מתפשטת) באחד מאבריו, אבל לעתיד לבוא היא נבזקת בכל הגוף, הה"ד (יחזקאל ל"ו כ"ז): ואת רוחי אתן בקרבכם 6).

---

1) ב"ר מ"ה קרוב לסוף. אח"כ בא שוב מאמר של ר' חייא: ציפרנן של אבות ולא כריסן של בנים, שבקצת שנוי נאמר זה בבבלי יומא ט': בשם ר' יוחנן (כ"א ח"ב 41 הע' 3).

2) פסיקתא פ"ז ע"א. שהש"ר ל"ג ז'.

3) שמות ר' נ"א, קרוב לסוף. תנחומא פקודי בראש הפרשה. ששם מובא גם משל: מי שאינו יכול להכות את החמור מכה את האוכף. עי' ג"כ להלן סעיף ב' על הפסוק תה' ע"ד ה'.

4) אסתר ר' א' קרוב לסוף. תנחומא ב' חקת כ"ז.

5) ב"ר ס"ג קרוב לסוף. זהו רמז גלוי לרומא. בהסבר שבא אח"כ: אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבון כל העולמים. לא דיינו שנשתעבדנו לע' אומות, אלא אף לזו שנבעלת כנשים? אמר הקב"ה אף אני בו בלשון פורע הימנה: והיה לב גבורי אדום כלב אשה מצרה. עי' ג"כ להלן סעיף ב', לדברים ב' ג'. [בפי' המיוחס לרש"י על המדרש נאמר שראיתו של רחב"א הוא מהכתוב (דברים כ"ב כ"ז): אם בשדה מצאה.

6) ב"ר כ"ו (§ 6). „ידון" מלי' החרב אל נדנה.

ב.

באורים ודרשות.

בר׳ ה׳ ל״ב. ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד. כבש המקום מעיינו [של נח] שלא יוליד בן שהוא מאה שנה בדור המבול ויאבד עמהן, לפי שאין בית דין של מעלה עונשין אלא לבן מאה שנה, ואם היה לו באותו זמן בן של מאה שנה היה מת עמהן 1). — בר׳ ו׳ י״ח. והקימותי את בריתי אתך. [אמר הקב״ה לנח]: נגר היית (כלו׳ עשית התיבה כנגר טוב) ואלולא בריתי שהיתה אתך לא היית יכול ליכנס לתיבה (מפני חום המים ואימת החיות והגבורים הנפילים) 2). — בר׳ ט׳ כ׳. ויחל נח איש האדמה. בו ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה 3). — בר׳ י״ב ב׳. ואעשך לגוי גדול וכו׳. לפי שהדרך מגרמת לשלשה דברים: ממעטת פריה ורביה, וממעטת את היציאה וממעטת את השם, (לפיכך הבטיחו נגד) ממעטת פריה ורביה — ואעשך לגוי גדול, ממעטת את היציאה (כלו׳: הממון שניתן להוצאה) — ואברכך, ממעטת את השם — ואגדלה שמך 4). — כל מי שהרתיק אחר מדת הדין (כלו׳: שמסר דינו לשמים), לא יצא שפוי מתחת ידיה: ראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברהם וע״י שאמרה: ישפט ה׳ ביני וביניך (בר׳ ט״ז ה׳) נמנעו מחייה שלשים ושמונה שנה 5). — בר׳ י״ח כ״ה. ערבובי שאילות יש כאן. אברהם אמר: חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע. והקב״ה אומר: והיה כצדיק כרשע, יתלה לרשעים בשביל צדיקים, הלואי [שהיו] צדיקים

---

1) שו״ט תה׳ א׳ א׳, (סי׳ י״ב) ששם במקום ר׳ חייא בשם ר׳ אבא צ״ל ר׳ חייא בר אבא. בב״ר כ״ו קרוב לראש שם האומר הוא ר׳ יודן, ובשו״ט ר׳ יודן אומר רק את הפתיחתא להמאמר „כל בני גילו היו מולידין בני חמשים שנה וכו׳ והוא בן חמש מאות שנה״. ר׳ יודן אמר את המאמר בשם ר׳ חייא וכך צריך להגיה במד״ר*).

2) ב״ר ל״א קרוב לסוף.

3) ב״ר ל״ו (4 §) תנחומא ב׳ 26. מה שר׳ חייא אמר שם בב״ר (7 §) ע״ד חם והכלב ששמשו בתבה, זהו רק דבר מקוצר ממה שנא׳ בירו׳ תענית כמעט בסוף פרק ראשון (64 ע״ד) ובבבלי סנהדרין ק״ח סוף ע״ב „תנו רבנן״ ושם נוסף גם העורב.

4) ב״ר ל״ט: אמר ר׳ חייא, עי׳ לעיל 40 הע׳ 3.

5) ב״ר מ״ה.

---

*) בב״ר יש שנוי בסגנון המאמר. עי׳ שם.

דהא אינם אלא צדיקים ניבלי 1). – בר׳ י״ח כ״ח. בקש אברהם לירד מחמשים לחמשה, אמר לו הקב״ה חזור בך למפרע (כלו׳: לארבעים וחמשה) 2). – בר׳ י״ט ה׳. הוציאם אלינו ונדעה אותם. מכאן אתה למד שהיו שטופים בזמה 3). – א״ר חייא בר אבא: עבר הוית קמי כנישתא דציפורין, שמעית מינוקי יתיבין וקריין (בר׳ כ׳ א׳): ויסע משם אברהם, אמרתי: גדולים דברי חכמים שאמרו (אבות פ״ב מ״י): הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה וכו׳ וכל דבריהם כגחלי אש, שמשעה שפירש אברהם אבינו מלוט, היתה פרישתו פרישת עולם) 4). – בר׳ כ״ו ס״ה, מי האיש הלזה. ראתה אותו הדור ותוהה מפניו (כלו׳: נשתוממה). היך מה דאת אמר (בר׳ ל״ז י״ט): הנה בעל החלומות הלזה 5). – בר׳ ל׳ מ׳. דודאים – יברוחין (Alraunen) 6). – בר׳ ל׳ ל״ד. ויאמר לבן הן, לו יהי כדבריך. כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב, היה חוזר בו עשר פעמים למפרע, שנאמר: הן לו (כלו׳: הן ולאו) 7). – בר׳ ל״א כ״ג. מה שהלך אבינו יעקב לשבעה ימים הלך לבן ביום אחד. ממה נפשך רוצה ולא רוצה כבר כתב (בר׳ ל׳ ל״ו): וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, וכתיב ויוגד ללבן ביום השלישי לבריחה, שנא׳ (שם פסוק כ״ג): וירדף אחריו דרך שבעת ימים 8). – בר׳ ל״ד א׳: ואחר ילדה בת ותקרא שמה

1) ב״ר מ״ט (§ 9), ומביא ראיה מדר׳ יוחנן (ח״ב 54) שאמר על „זקנינו״ (יהושע ט׳, י״א) זקני אשמה. „צדיקים ניבלי״ נראה, שזהו פתגם המוני לאלה שהם צדיקים למראית עין. ניבלי מלי נובלות (פרי נושר), שנראה כאלו הוא מבושל ואינו אלא בסר.

2) ב״ר מ״ט (§ 12) דרשה זו סומך על שכאן הוא אומר „אולי יחסרון״ ומכאן ולהלן „אולי ימצאון״. ולפיכך הוא מפרש שכונת אברהם היתה אולי יחסרון חמשים הצדיקים וישארו רק חמשה, והקב״ה משיבו: אם אמצא בסדום ארבעים וחמשה. הכונה במאמר זה הוא כמו שאמר אח״כ ר׳ לוי, שהדיין מבקש שילמד סנגוריא, כך כביכול הקב״ה רצה שאברהם יוסיף לבקש לפניו בעד אנשי סדום בהדרגה.

3) תנחומא ב׳ וירא 22.

4) ב״ר נ״ב (§ 4), פסיק׳ ר׳ פ״ג (9). השוה כ״א ח״ב 240 הע׳ 1.

5) ב״ר ס׳ קרוב לסוף, (רק ר׳ חייא). בשו״ט סוף צ׳ דורש ר׳ ברכיה בשם ר׳ חייא על הכתוב „והדרך על בניהם״, כיון שראתה אותו רבקה הדור ביותר ונכנס בלבה אמרה לאליעזר: „מי האיש הלזה״. השוה ג״כ תנחומא ב׳ תולדות 7.

6) ב״ר ע״ב. בסנהדרין צ״ט: אמר זה רב. השוה: Löw, Aram Pflanz. 188 f.

7) ב״ר ע״ג. במקום ר׳ חייא רבה צ״ל ר״ח בר אבא. בלקח טוב ל״א ה׳ רק ר׳ חייא, וכן בתנחומא ויצא קרוב לסוף, ששם מובא בשם ר׳ חייא באור אחר ל„עשרת מונים״ ומה שכתוב כאן חסר שם.

8) ב״ר ע״ד (§ 6), שבמקום ר׳ חייא רבא צ״ל ר״ח בר אבא, וכן היא הגירסא בילקוט. לפני זה בא מאמרו של ר׳ אבהו: מה שהלך אבינו יעקב לנ׳ (יותר נכון

דינה. שדנה לאה דין בעצמה ואמרה: י"ב שבטים עתידין לצאת מיעקב. ששה יצאו ממני וארבעה מן השפחות הרי עשרה. אם זה זכר, לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות. מיד נהפכה לבת 1). — בר' מ' ה'. איש כפתרון חלומו. חלמא ופתרוניה דחלם חבריה 2). — בר' מ"א א'. ופרעה חולם. חלם כלב המת חלם? אלא לפי שעה ע"י הצדיק 3). — בר' מ"ד י"ח — ל"ד. כל הדברים שאת קורא שדיבר יהודה ליוסף בפני אחיו עד שאת מגיע „ולא יכול יוסף להתאפק", היה בהם פיוס ליוסף ופיוס לאחיו ופיוס לבנימין. פיוס ליוסף לומר: ראו איך הוא נותן נפשו על בנה של רחל; פיוס לאחיו, לומר: ראו היאך הוא נותן נפשו על אחיו; פיוס לבנימין, אמר לו: כשם שנתתי נפשי עליך, כך אני נותן נפשי על אחיך (כלו': יוסף) 4). — מ"ט ב' הקבצו ושמעו בני יעקב. מכאן שהיו מפוזרין ובא מלאך וכינסן 5).

— שמות ה' א'. כה אמר ה': שלח את עמי. אותו היום פרוזבוטי (πρεσβυσια יום שהמלך מקבל פני צירי הממלכות) של פרעה היה, ובאו כל המלכים כלם לכבדו והביאו דוראות (כלו': דורונות) של עטרות והיו מעטירין אותו שהוא קוזמוקרטור (κοσμοκρατωρ מושל בכיפה) והביאו אלהיהן עמהן. משעטרו אותו, היו משה ואהרן עומדין על פתח פלטרין של פרעה, נכנסו עבדיו ואמרו: שני זקנים עומדין על הפתח. אמר להם: עלו. כיון שעלו, היה מסתכל בהן שמא יעטרו אותו, או שמא יתנו לו כתבים, ואף לא שאלו בשלומו. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו של הקב"ה אנו. מה אתם

לד') ימים, הלך לבן ביום אחד. ר' אבהו מפרש כך: ללבן באה השמועה על בריחתו של יעקב אחרי שעברו שלשה ימים (המרחק שבינו ובין יעקב ע"פ האמור בר' ל' ל"ו) ותיכף רדף אחר יעקב וביום הרביעי השיגו. נמצא שהוא עבר דרך של שבעת ימים; זאת אומרת: המרחק, שהיה בינו ובין יעקב ג' ימים, והמרחק של ארבעה ימים שעבר יעקב ממקומו עד הר הגלעד. במפרשים יש פירושים שונים מאד על מחלקת זו שבין ר' אבהו ובין ר' חייא.

1) תנחומא ב' וישלח 18 (עי' לקמן לויקרא י"ב ב') ב"ר ע"ב בסוף, ששם אומר זה ר' יהודה בן פזי בלשון אחרת, בברכות ס' ע"א — בשם רב.

2) ב"ר פ"ח קרוב לראש.

3) תנחומא ב' מקץ 3 (אולי צ"ל חלם כלבא מיתה חלם) וזהו כנראה פתגם המוני. השוה שמואל א', כ"ד ט"ו, ש"ב ט' ח'; ט"ז ט'.

4) ב"ר צ"ג קרוב לסוף.

5) שם צ"ח קרוב לראש. ר' ברכיה זימנין בשם ר' חייא וזימנין בשם רבנן דתמן (חכמי בבל).

מבקשים? אמרו לו: כה אמר ה׳ שלח עמי. אותה שעה כעס ואמר: מי ה׳ אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל, לא היה יודע לשלוח לי עטרה אלא בדברים אתם באים אלי, לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלח[1]. — שמות ה׳ כ״א. אשר הבאשתם את ריחנו. משל לנבלה שהיתה נתונה בזוית ועפר מכוסה עליה, ואין ריחה עולה, ובא אחד וגילה אותה והלך ריחה. כך אמרו ישראל למשה: ריח היה ביד מצרים, שאנחנו עתידין ליגאל ובאתם ועכרתם אותו[2]. — שמות ז׳ י״א. בלהטיהם — בלטיהם, אלו מעשה שדים; בלהטיהם, אלו מעשה כשפים וכן הוא אומר (בר׳ ג׳ כ״ד): ואת להט החרב המתהפכת.[3]. — י״ב ב׳. החדש הזה לכם — [מסור הוא לכם]. משל למלך שהיה לו כלי אומנות, וכיון שעמד בנו, מסר לו כלי אומנותו[4]. — תלמיד הולך לפני רבו בלילה, מי נוטל לו הפנס? לא התלמיד? והקב״ה נוטל את הפנס לפני ישראל, שנא׳ (שמות י״ג כ״א): וה׳ הולך לפניהם יומם וכו׳[5].— שמות כ״ו ו׳. קרסי זהב. מלמד שהיו קרסי זהב נראין במשכן ככוכבים הנראין ברקיע[6].

ויקרא י״א י״ג *). בנוהג שבעולם אדם עושה מלאכה עם בעל הבית וע״י שהוא מנבל את עצמו בטיט, הוא נותן לו שכרו, אבל הקב״ה אינו כן, אלא מזהיר להם לישראל ואומר להם: אל תנבלו עצמכם בדבר רע, ואני

---

1) שמו״ר ה׳. תנחומא לאותו פסוק. תנחומא ב׳ וארא 2. עי׳ ג״כ יילינק ביהמ״ד VI, 101.

2) שמו״ר ה׳: ר׳ חייא בלבד. לפני זה מאמרו של ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 59 ורשב״ל (שם 159).

3) סנהדרין ס״ז: ר׳ אייבו בר נגרי בשמו. ומזה בשמו״ר סוף פ׳ ט׳. [לפי שמעשה כשפים ע״י מלאכי חבלה נעשים]. רש״י בסנהדרין מבאר: החרב מתהפכת מאליה ודומה לכשפים. שבלטיהם זה מעשה שדים, מבאר רש״י, שנסתרים ואינן נראין, מל׳ „בלט״ (שופטים ד׳ כ״א). בלקח טוב שמות ז׳ י״א הנוסח הפוך: בלהטיהם אלו מעשה שדים, וכן הוא אומר: ואת להט החרב המתהפכת, בלטיהם אלו מעשה כשפים, דבר הנעשה בלט, כמו לוטה בשמלה, והוא אחיזת עינים.

4) ירו׳ ר״ה פ״א ה״ג (57 ע״ב), פסיק׳ ר׳ ט״ו (77 ע״א) עי׳ ח״א

5) שו״ט, י״ח ל״ו (29 §) [רק ר׳ חייא]. השוה מכילתא י״ג כ״א (אנטיגנוס, אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 201).

6) פסיקתא 5 ע״א, [שמו״ר סוף פל״ה].

---

*) לויקרא י׳ ד׳ יש מאמר בתנחומא אחרי, שר׳ יודן אמרו בשם ריב״ל ור׳ ברכיה בשם רחב״א—בדברים ר׳ פ״ג: אמר רחב״א: לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה, ומה היה אומר? מה פום סבור ממלל (כלומר מה אמר ומה אדבר).

נותן לכם שכר טוב, הה"ד: אל תשקצו את נפשותיכם. ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם וגו', אני ה' נאמן לשלם לכם שכר טוב לעולם הבא [1]. — ויקרא י"ב ב'. אשה כי תזריע וילדה זכר. לפיכך נתלה הזכר באשה נקבה באיש, מנין? שכך כתיב (בר' כ"ב כ'): הנה ילדה מלכה גם היא לנחור אחיך את עוץ בכורו וכו'. ובתואל ילד את רבקה וכו'. וכן הוא אומר (דהי"א ב' מ"ח): פילגש כלב מעכה ילד שבר וכו' [2]. — ויקרא ט"ז א'. באחד בניסן מתו בניו של אהרן, ולמה מזכיר מיתתן ביום הכפורים? אלא מלמד, שכשם שיום הכפורים מכפר, כך מיתתן של צדיקים מכפרת. ומנין שיום הכפורים מכפר? שנא' (ויקרא ט"ז ל'): כי ביום הזה יכפר עליכם. ומנין שמיתתן של צדיקים מכפרת? דכתיב (ש"ב כ"א י"ד): ויקברו את עצמות שאול, וכתיב (שם) ויעתר אלהים לארץ אחרי כן [3]. — מפני מה אין כהן גדול נכנס [ביום הכפורים לקדש הקדשים] בבגדי זהב? כשֵׁרות של מעלן, כך שרות של מטן, מה שרות של מעלן (יחזקאל ט' ב'): ואיש אחד בתוכם לבוש בדים, כך של מטן — (ויקרא ט"ז ד'): כתנת בד קדש ילבש [4].

במדבר ב' ל"ד. כאשר צוה ה' את משה כן חנו לדגליהם. ואהרן היכן היה? ר' יהושע בר נחמיה ור' לוי בר חייתא ור' אבא בשם ר' חייא בר אבא, כיון שבא ליחסן, הונו אותו (העליבוהו) ואמרו לו: אתה מייחסנו?! עד שאתה בא לייחסנו, לך ויחס את בניך: אלעזר בנך למי הוא נשוי? לא לבתו של פוטיאל. הה"ד (שמות ו' כ"ה): ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל, כיון שראה הקב"ה שהן מזלזלין בו, התחיל מייחסו, הה"ד (במדבר כ"ה ב'): פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן [כהן בר כהן, קנאי בר קנאי, משיב חימה בר משיב חימה], לפיכך הקדים הקב"ה כבודו של אהרן לכבודו של משה, הה"ד (במדבר ג' א'): ואלה תולדות אהרן ומשה [5]. — שם ג' ד'. על פני

---

1) שהש"ר ה' ט"ו.

2) תנחומא תזריע קרוב לראש, עי' שם (ב' 4). מאמרו של רחב"א שהובא לעיל 175 הע' 1. לבר' כ"ד א' מתחיל: לעולם הזכר נתלה באשה והנקבה באיש. מאמר אחר ששייך להריון על סמך הכתוב תה' נ"א ז', עי' ויק"ר י"ד [אין האשה קולטת אלא אחר נדתה].

3) ירו' יומא 38 ע"ב, תנחו' ב' אחרי 10. פסיקתא 174 ע"ב, ויק"ר סוף פ' כ'.

4) ירו' יומא 44 ע"ב, ויק"ר כ"א קרוב לסוף. ר' ירמי' ור' ברכיה בשמו. — הדרש לויקרא כ"ד י"ד (ויצא) שבתנחומא סוף אמור (ב' 32) בא בשם רחב"א, בויק"ר ל"ב (3 §) הוא מתחיל תני ר' חייא. ומקורו הוא הספרא לאותו פסוק (104 ע"ג).

5) ויק"ר ל"ג (סי' ד'), ר' אבא, ר' לוי בר חייתא, ר' יהושע בר נחמיה בשמו. בבמדבר רבה ב' קרוב לסוף צריך להגיה ע"פ הגירסא שבויק"ר.

אהרן אביהם – במותו 1). – שם י״ד י׳. ויאמרו כל העדה לרגום וכו׳ וכבוד ה׳ נראה באהל מועד. מלמד שנטלו אבנים וזרקום כלפי מעלה 2). – שם כ״א כ׳. ונשקפה על פני הישימון. כל מי שעולה על ראש הר ישימון ורואה כמין כברה קטנה בים טבריה, זו היא בארה של מרים 3). – שם כ״ז כ״א. במשפט האורים. „בסדר האורים" אין כתיב כאן, אלא „במשפט האורים", מלמד בשעה שישראל יוצאין למלחמה, בית דין של מעלה יושבין עליהן אם לנצח או להנצח 4).

– דברים א׳ ט׳. ואומר אליכם בעת ההיא – בעת מתאוננים, שנא׳ (במדבר י״א י״ד): לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה 5). – שם ב׳ ג׳. פנו לכם צפונה. אמר להם: אם ראיתם אתם שמבקש [עשו = אדום=רומא] להתגרות בכם, אל תעמדו כנגדו, אלא הצפינו עצמכם עד שיעבור עולמו 6). – שם ד׳ ל״ד, ובמלחמה. משל לגבור שהיה יורד למלחמה או לנצח או להנצח 7). – שם ז׳ ח׳. האל הנאמן. למה הדבר דומה? לאוהבו של מלך שהפקיד אצלו פקדון ומת אוהבו של מלך. בא בנו ומבקש את הפקדון מידו, אמר לו: תן לי הפקדון שהפקיד אבא אצלך. אמר לו המלך: מצאת אחר טוב ממני? הפקדון שאצלי לא שמרתי אותו, ולא קיפלתי אותו? כך כשחטאו ישראל בימי ירמיהו, אמר לו הקב״ה לירמיהו: לך אמור להם לישראל (ירמי׳ ב׳ ה׳): מה מצאו אבותיכם בי עול? על כל מה שנשבעתי לאבותיכם לא קיימתי? נשבעתי להם שאני מברך את בניהם, שנא׳ (בר׳ כ״ב י״ז): כי ברך אברכך, לא ברכתי אתכם ע״י משה? שנא׳ (דברים א׳ י׳): ה״א

1) ויק״ר כ׳ כמעט בסוף. תנחומא (ב׳ 1) אחרי, חולק על ר׳ יצחק.

2) סוטה ל״ה.

3) ירו׳ כלאים 32 סוף ע״ג (בריא = בר״א = בר אבא), ירו׳ כתובות 35 ע״ד; ויק״ר כ״ב (4) קה״ר ה׳ ח׳, שו״ט תה׳ כ״ד (6 §). במקום הר ישימון בא בשו״ט הר מבוא, וי״ג הר נבו, ואולי זוהי הנכונה. בתנחומא סוף חוקת (ב׳ 50) במדבר ר׳ י״ט (26 §) ד״א ונשקפה זה לענין באר שבאתה עמהם עד שנגנזה לתוך ימה של טבריא והעומד על פני הישימון רואה בתוך הים כמלוא פי תנור והיא הבאר הנשקפה. בבבלי שבת נ״א: א״ר חייא: הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים.

4) ירושי׳ שבת פ״ב ה״ו (5 ריש ע״א).

5) דברים ר׳ א׳ (10 §) ר׳ חייא וקודם לו ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 61)

6) שם (19 §): ר׳ חייא.

7) שו״ט קי״ד (6) ר׳ ירמי׳ בשמו (עי׳ הערת בובר). לבטוי זה השוה לעיל שורה 7.

הרבה אתכם. אמרתי לו שאני מוציא אתכם ברכוש גדול, שנא׳ (בר׳ ט״ו י״ד): ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, לא עשיתי כך? (תה׳ ק״ה ל״ז) ויוציאם בכסף ובזהב ואין בשבטיו כושל. לפיכך אמר משה: ומשמרו את השבועה, מן ויפדך מבית עבדים אתה יודע שהוא האל הנאמן 1). — דברים ז׳ י״ד. ברוך תהיה מכל העמים. אין שבחה של מטרונה בשעה שמתקלסת מקרובותיה, אלא בשעה שמתקלסת מצרותיה 2). — שם כ״ב ו׳. שלח תשלח את האם. ומה אם צפור שאין לה זכות אבות ולא בריתות ולא שבועות, בניה מכפרים עליה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש להם זכות אבות, על אחת כמה וכמה, שאם סרח אחד מהם שהוא מכפר עליהם לעתיד לבוא 3). — שם כ״ג. כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע. הא אם אינו יוצא אינו צריך לו שמירה? אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה 4).

שופטים ט״ו ד׳. וילכד שלש מאות שועלים. מאי שנא שועלים? אמר שמשון: יבוא מי שחוזר לאחוריו ויפרע מפלשתים שחזרו בשבועתן 5). — אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים, שנא׳ (ש״א ב׳ ט׳): רגלי חסידו ישמר, וישת עליהם תבל (כתיב חֲסִידָו = חֲסִידוֹ) 6). — ש״א ג׳ א׳. והנער שמואל משרת את ה׳, את פני עלי הכהן. וכי שמואל לפני שכינה היה עומד? אלא כל זמן שהיה שמואל עומד לפני עלי כאלו עומד לפני השכינה, וכן הוא אומר (מ״א י״ז א׳): חי ה׳ אשר עמדתי לפניו, שכל זמן שהיה עומד לפני אחיה השלוני, נחשב לו כאלו עומד לפני השכינה 7). — ש״ב ט״ו י״א. ואת אבשלום הלכו מאתים איש מירושלים. אלו הן ראשי סנהדראות, כדכתיב (במדבר י״א ט״ז): אספה לי שבעים איש (דריש איש — איש לגזרה שוה 8). — מ״א ב׳ ל״ד. ויקבר בביתו במדבר. וכי במדבר היה

---

1) דברים ר׳ ג׳ קרוב לראש.

2) דברים ר׳ ג׳ (6 §). לדברים ט׳ י״ב (דברים ר׳ ג׳ 11 §) עי׳ ר׳ יהושע בן לוי כ״א ח״א 160, שם מיוחס עוד דרש למשלי כ״ד כ״ח, שבויק״ר ריש פ״ו נאמר בשם ר׳ אחא.

3) דברים ר׳ פרשה ו׳, [א״ר חייא].

4) ירו׳ שבת פ״ב ה״ו (5 ריש ע״ב). השוה כ״א ח״ב 160 הע׳ 2.

5) סוטה י׳. ר׳ איבו בר נגרא בשמו.

6) יומא ל״ח: בקשר עם המאמר שא״ר חב״א בשם ר׳ יוחנן, כ״א ח״ב 23 הע׳ 3, ור׳ חייא דידיה אמר... [הבאור — חסידיו — חסידו כתיב הוא של רב נחמן בר יצחק].

7) מדרש שמואל ח׳ (6 §) ר׳ חייא. ר׳ ירמיה ור׳ פנחס בשמו.

8) תנחו׳ ב׳ ויצא 17, ר׳ הונא בשמו.

ביתו של יואב, אלא כיון שמת נעשו ישראל כמדבר 1). – מ״א י״א ד׳. ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. נוח לו לשלמה אלו היה גורף ביבין ואל יכָּתֵב עליו הפסוק הזה 2). – מפני מה נאמר בדוד שכיבה (מ״א ב׳ י׳) וביואב מיתה (שם פסוק ל״ד)? דוד על ידי ששכב על מטתו, כתוב בו שכיבה, יואב על ידי שנהרג, כתוב בו מיתה 3).

ישעי׳ ג׳ י״ז. ושפח ה׳ קדקד בנות ציון. עשאן שפחות מכודנות? [מהו מכודנות? אמהן משעבדן] 4). – ישעי׳ ל״ג, ועוצם עיניו מראות ברע. זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה 5). – ירמיהו ב׳ י״ג, כי שתים רעות עשה עמי (הא וותרו למאד*)? אלא מלמד שעשו אחת שקשה כשתים, שהן משתחוים לעבודה זרה ופורעין עצמן כנגד בית המקדש. ההי״ד (יחזקאל ט׳ ט״ז): ויבא אותי אל חצר בית ה׳ הפנימית וכו׳ 6). – ירמי׳ י״ז. ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו. הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב 7). – יחזקאל א׳ י״ד.

1) מדרש שמואל כ״ה (§ 3) ר׳ ירמיה ור׳ פינחס בשמו. ועי״ז בא באור שכנראה גם הוא מדברי ר׳ חייא: איתימא שהיה בונה להם דימוסיאות ומרחצאות, שבת היה, ואיתימא שהיה בוזז ומאכיל לחכמים ותלמידיהון, שבח שבחים לו. בירוש׳ מכות 31 ע״ד סתם.

2) תנחומא וארא קרוב לראש. תנחומא ב׳ וארא 2, בשמו״ר ריש ו׳ אולי נכתב בטעות רשב״י. השוה אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 84 הע׳ 40. –

3) מדרש שמואל כ״ג (§ 7) ר׳ ירמי׳ ור׳ פינחס בשמו. בב״ב קט״ז ע״א הראשון בין שלשת המאמרים שדרש ר׳ פנחס בר חמא טעם אחר: דוד שהניח בן [כמותו] נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן [כמותו] נאמר בו מיתה**). בקה״ר ז׳ א׳ נ״כ שם האומר הוא ר׳ פנחס. ועוד טעם נאמר שם: דבר אחר: דוד ע״י שהיה מלך כתוב בו שכיבה, יואב על ידי שהיה שר הצבא כתוב בו מיתה. ואח״כ באו שם הטעמים שבמדרש שמואל ובתלמוד בבלי.

4) ויק״ר ט״ז.

5) ב״ב נ״ז: השוה מאמרו של ר׳ מיאשה נכדו של ריב״ל, ויק״ר סוף כ״ג, פסיקתא ר׳ כ״ד 125 ע״א, מס׳ דרך ארץ סוף פ״א. [הרואה דבר ערוה ואינו זן עיניו ממנה זוכה להקביל פני השכינה].

6) שהש״ר א׳ ו׳. ר׳ אבא בר כהנא בשמו. במקום „הא וותרו למאד״ צ״ל כנראה – הא וויתר להם מאד.

7) ירו׳ חגיגה פ״א ה״ז (76 ע״ג) פסיקתא קכ״א ע״א, איכה ר׳ פתיחתא ב׳, ר׳ ירמי׳ ור׳ הונא בשמו [בירו׳ ובפסיקתא: המאור שבה מחזירן (מקרבן) אצלי].

*) אולי צ״ל שתים ולא יותר? תקון המחבר אינו לפי סגנון המדרש.

**) בקה״ר ז׳ א׳ דוד שירש בנו מקומו... יואב שבנו לא ירש מקומו...

כמראה הבזק – כרוחא לזיקא (כרוח שהוא מנענע את הנאד) 1). – הושע ד׳ ו׳. אשכח בניך גם אני. מהו גם אני? אף אני משתכח שהיו התינוקות מברכין אותי 2). – יואל ב׳ י״א. כי עצום עושה דברו. מי עצום מהם? עושה דברו, אלו ישראל שהקדימו עשיה לשמיעה ואמרו: כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע 3). – צפניה א׳ ט׳, כל הדולג על המפתן. אומות העולם עשו מפתן אחד (בהיכל דגון) וישראל עשו כמה מפתנות 4). – צפניה ג׳ ז׳. השכימו שחתו. כל השחתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין אותה 5).

תה׳ ס״ח כ״ו. קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות. רב השלום עשה שלום ביניהן, שנאמר: קדמו שרים – אלו ישראל, אחר נוגנים – אלו מלאכים, בתוך עלמות תופפות, אלו הנשים 6). – תה׳ ע״ד ה׳. אמר דוד: רבון העולם, כך תעלה לפניך שאלו היו יכולין לקצץ ארזים לעשות סולמות עולין היו למעלה, מנין? כמו שכתוב: יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. אלא שאינן יכולין, מניחין אותך ובאים עלינו, כמו שכתוב (תה׳ כ״א י״ב): חשבו מזמות בל יוכלו. ובאים עלינו, שנא׳ (שם ריש ע״ד א׳): אלהים באו גויים בנחלתך 7). – שם פ״א ג׳. כנור נעים עם נבל. היא נבל היא כנור... למה נקרא שמו נבל? שהוא מלבין כמה מיני זמר 8). – שם ק״ה ח׳. דבר צוה לאלף דור – לאלוף שבדור, למעולה שבדור (כלו׳: לאברהם), כדתנן (משנה מנחות פ״ה מ״ב): תקוע אלפא לַשֶּׁמֶן (כלומר: העיר תקוע היא המעולה בשמנה) 9). – שם ק״ה י״ט. עד עת בוא דברו – זהו דברו של יוסף 10). – שם מ״ד. ר׳ חנינא

1) ב״ר ריש פרשה נ׳.

2) שו״ט ח׳ ג׳. (סוף § 4): ר׳ חייא בלבד.

3) תנחומא ריש וישלח, רבי הונא בשמו.

4) ירו׳ ע״ז 42 ריש ע״ד, ר׳ ירמיה בשמו.

5) ירו׳ שקלים פ״א ה״א (45 סוף ע״ד).

6) תנחומא ב׳ בשלח 13 וע״ז ענה ר׳ לוי: השמים! לא אקבל הדבר הזה, אלא הנשים קלסו תחלה ואחר כך המלאכים.

7) תנחומא ב׳ פקודי 3. לפני זה בא סתם: בשעה שנכנס אדריאנוי לבית קה״ק היה מתגאה שם ומחרף לפני הקב״ה (בשמו״ר נ״א בשם רשב״י וכן בהוספה לתנחומא ב׳ פקודי. ומשום כך הבאתי זה באג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 91 בתוך מאמרי רשב״י. אולם נ״ל כי כל המאמר הוא של ר׳ חייא ב״א. השוה ג״כ לעיל 177 לבמדבר י״ד י׳ ועי׳ לעיל 172 הע׳ 3).

8) ירו׳ סוכה פ״ה ה״ו (55 סוף ע״ג. עי׳ שו״ט לאותו פסוק).

9) שו״ט לאותו פסוק.

10) שם לאותו פסוק. רבנן חולקין ואומרין דברו של הקב״ה.

שאל לר' חייא בר אבא: מהו ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו? א"ל: פועל שהיה עושה עם בעל הבית ויגע עמו ונותן לו שכרו, מהו מחזיק לו טובה שעשה מלאכתו באמונה ונותן לו שכרו משלם. ואמר דוד המלך לפני הקב"ה: רבש"ע! אנו פועלים עצלים ואין אנו עושים עמך באמונה וצריכים אנו להחזיק לך טובה שנתת לנו ארצות של גוים, ומה עלינו לעשות? לזמר ולומר: הללויה! 1). – שם קמ"ה י"ד. שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת ב"ו כשיש לו אוהב עשיר נדבק בו ונכסף בו, וכיון שרואה שמטה ידו פורש ממנו, ולא עוד אלא מלעיג עליו, אבל הקב"ה אינו כן, אם נפל זוקפו, שנא': סומך ה' לכל הנופלים 2). – משלי י"ג י"ב: תוחלת ממושכה מחלה לב. אלו ישראל עד שלא נגאלו, את מוצא כאן שבא משה אצל ישראל ואמר להם: הקב"ה אמר לי, אמור להם לישראל: פקד פקדתי אתכם (שמות ג' ט"ז). אמרו לו ישראל: רבינו משה! לא עדין זמן פקידה – מה כחי כי איחל ומה קצי כי אאריך נפשי, אם כח אבנים כחי אם בשרי נחוש (איוב ו' י"א וי"ב), אם כח של אבנים כחנו ואם בשרנו של נחשת הוא? כיון שאמר להם: החדש הזה אתם נגאלין, אמרו: הא סימן טוב! 3). שנאמר: עץ חיים תאוה באה (משלי שם) 4). – שם י"ח כ"א. מות וחיים ביד לשון. היתה לפניו כלכלה של תאנים, אכלה עד שלא עישרה – מות ביד לשון; עישרה ואכלה – חיים ביד לשון 5). – שם ל' ל"א. זרזיר מתנים או תיש ומלך אלקים עמו. בנוהג שבעולם (דרך בני אדם להתחרות זה עם זה איזה זרזיר או תיש יקדים לחברו) זה מבקש לנצח זרזירו 6) וזה מבקש לנצח זרזירו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ומלך אלקים עמו – לא בעי תקום אדידיה (אינו רוצה שהוא ינצח את הבריות, אלא רוצה שינצחו אותו, שיחזרו בתשובה ויבטל את גזרתו – קה"ע) 7). – איוב ח' ו'. אם

---

1) שם לאותו פסוק.

2) תנחומא ב' ויצא 10 §. ר' חייא בלבד [בילקוט תה' קמ"ה ר' חייא בר אבא].

3) זהו נוסח של ברכה שמברכין זה את זה [כמנהג הספרדים גם היום – המתרגם] השוה הברכה בחדוש לבנה: סימן טוב ומזל טוב.

4) פסיקתא 45 ע"ב, פסיק' ר' ט"ו (69 ע"ב) בתוך פתיחתא לפי' החדש. שגם היא מתחילה: רחב"א פתח.

5) ויק"ר ריש ל"ג, תנחומא וישב קרוב לסוף.

6) בכ"מ „זרזיר" עוף ממין העורב (Staar). אולי גם כאן פירושו בך.

7) ירו' ר"ה פ"א ה"ג (57 ע"א) ע"ד הבטוי „נצח" עי' לעיל 178.

זך וישר אתה. אם זך וישר היית אין כתיב כאן, אלא אתה, הא לשעבר לא הוה צדיק. כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך – עתיד הקב"ה להתעורר עליך ולשלם לך כל צדקות שעשית 1). – שם כ"ב כ"ח. „אור" זהו מטר, כמ"ש שם ל"ז י"א 2). – שם כ"ח כ"ה. ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה. מה שכר היראה? תורה. לפי שיראה יוכבד לפני הקב"ה, העמיד ממנה משה, שכתוב בו כי טוב הוא (שמות ב' ב'), ונתנה התורה על ידו, שנקראת לקח טוב ונקראת על שמו, שנא' (מלאכי ג' כ"ב): זכרו תורת משה עבדי. ומרים יצא ממנה בצלאל, שהיה מלא חכמה, דכתיב (שמות ל"א ג'): ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה וכו', ועשה ארון לתורה, שנקראה טוב, הוי (שמות א' כ'): וייטב אלהים למילדות 3). – שה"ש ד' י"ב. גן נעול מעין חתום. כשבאה שרה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה, ונגדרו כל הנשים בזכותה; אברהם ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה, ונגדרו כל האנשים בזכותו 4). – קהלת ח' ד'. כמה מתחטאין עושי מצות לפני הקב"ה, שהקב"ה גוזר גזרה וצדיקים מבטלין אותה, שנא' (קהלת ח' ד'): באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. מי הוא? שומר מצוה לא ידע דבר רע – ממחה על ידו של הקב"ה; וכן בדוד הוא אומר (ש"ב כ"ג ח'): מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים 5). – אסתר א' ג'. בהראותו את עושר כבוד מלכותו. מיני יציאות הראה להן 6) – דניאל י' ז'. והאנשים אשר עמי. מאן נינהו

1) ב"ר ריש ע"ט. בתור פתיחתא לבר' ל"ג י"ח, וכונת הדרשה היא: לפי שכתוב (בר' כ"ה כ"ז): ויעקב איש תם, לפיכך – ויבוא יעקב שלם.*)

2) ירו' תענית 67 ריש ע"א.

3) שמות ר' א' (§ 16) וריש פ' מ' (קצת בסגנון אחר), ר' ברביה בשמו.

4) פסיקתא 83 ע"ב ר' חוניה בשמו. בויק"ר ל"ב, ששם במקום אברהם בא יוסף, רבי הונא בשמו. בשהש"ר לאותו פסוק בעל המאמר הוא ר' אבא בר כהנא. בפסיקתא ובויק"ר יש הוספה – ארחב"א: כדיי הוא גידור ערוה לעצמו שיגאלו ישראל ממצרים בזכותו. בויק"ר בא בראש מאמר של ר' פנחס בשם רחב"א: ע"י שגדרו ישראל עצמן במצרים מן הערוה נגאלו ממצרים, מתוך כך שלחיך = שלוחיך. בשהש"ר המאמר הזה מקושר יחד עם המאמר שבא אחר זה בפסיקתא ובויק"ר (כדיי הוא והאומרו – ר' פנחס בשם רחב"א.

5) תנחומא ריש כי תבוא. אחר מאמרו של ר' יוסי ב"ת שמתחיל ג"כ כך. ע' מאמרו של ר' אבהו לש"ב כ"ג ח' לעיל 121 הע' 4.

6) אסתר ר' ריש פ"ב.

*) כלו' לומד ק"ו מאיוב, שלא היה צדיק מעיקרא ואעפ"כ נא' בו ושלם נות צדקך, עאכ"ו יעקב שהי' מתחילה איש תם בודאי שהיה צריך להיות שָׁלם.

אנשים? ר' ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא: זה חגי זכריה ומלאכי 1).

דרשות של הלכה: שמות כ"א א'. המשפטים אשר תשים–תלמדם מיבעי ליה. א"ר ירמיה ואיתימא רחב"א: אלו כלי הדיינין 2). – [אין מושחין כהנים מלכים], דכתיב (דברים סוף י"א): למען יאריך ימים על ממלכתו וכתיב בתריה (י"ח א'): לא יהיה לכהנים 3). – דברים כ' ב'. ונגש הכהן. נאמר כאן נגישה ונאמר להלן (שמות כ' כ"א): ונגש משה אל הערפל. מה נגישה שנאמר להלן בלשון הקודש, אף כאן בלשון הקודש 4).

ג.

ר' שמעון בר אבא.

כמו ר' חייא, כך היה ר' שמעון בר אבא, שמשערים שהיה אחיו, מהקרובים שבסביבתו של ר' יוחנן, שכבד אותו מאד 5). גם היה חשוב מאד בעיני ר' חנינא הזקן 6). הוא אמר בשם שניהם. ביחוד רבים הם מאמרי האגדה שאמר בשם ר' יוחנן 7). וכן מסר גם מאמרי ר' יהושע בן לוי ור' שמעון בן לקיש 8). הוא היה עני מאד, ור' יוחנן קרא עליו (קהלת ט' י"א): לא לחכמים לחם 9). ר' אלעזר בן פדת היה תומך בו בכבוד 10). לפי מסורת אחת היה מקבר מתים בצפורי 11). וע"י עבודה זו שהיה מלקט עצמות למד

1) מגילה ג'. סנהדרין צ"ג. כנראה ר' ירמי' אמר זה בשם רחב"א.

2) סנהדרין ז'.

3) ירו' שקלים פ"ו ה"א (49 ע"ד) וירו' סוטה 22 ע"ג. השוה באור רמב"ן לבר' מ"ט י'.

4) ירו' סוטה ריש פרק ח'. (22 ע"ב).

5) עי' כ"א ח"ב 11. עפ"י עצתו של ר' חנינא קדש זו אחר זו שתי בנותיו של שמואל מנהרדעא, שלפי הנראה נשבו ע"י אדונת שהחריב את נהרדעא (259) ובאו בתור שבויות לא"י. עי' גרץ IV, 296.

6) עי' כ"א ח"א 9 הע' 4, 5.

7) עי' כ"א ח"ב 11 הע' 5; 22 הע' 3; 33 הע' 3; 25 הע' 3; 37 הע' 6; 40 הע' 3; 50 הע' 1; 52 הע' 1; 64 הע' 12; 76 הע' 3; 119 הע' 2; 126 הע' 2.

8) עי' כ"א ח"א 130 הע' 4; 177 הע' 1.

9) ירו' בכורים 65 ע"ד. שם מסופר שר"ש בר אבא ידע במרגליות ועוד.

10) עי' לעיל 11, שר' אלעזר בקרו בחליו, עי' ירו' ברכות 4 ע"ב.

11) ב"ר ריש פ"ט: מלקט עצמות א' בצפורין, ואית דאמרין ר' שמעון בר אבא הוה. ואולם זוהי סתירה להאמור שר"ש בר אבא היה מזרע הכהנים.

להכיר ביניהן, ובשעה שהיה רואה עצמות שחורות היה אומר: אלו של שותי מים; אדומות, אומר: אלו של שותי יין; לבנות, אלו של שותי מים חמין 1). ע"ד היתרון של שתית מים חמים היה ר"ש בר אבא אומר: (משלי י"ד כ"ג): בכל עצב (כלומר בכל יגיעה ואפילו קלה כמו להחם מים) יהיה מותר 2). — ר"ש בר אבא עזב את ארץ ישראל עוד בימי ר' יוחנן והתישב בדמשק 3), שם קבל מכתבו של ר' אבהו שנזכר לעיל 4), שהשפיע עליו, כנראה, לשוב לא"י. מספר האגדות שנושאות עליו את שמו הוא מועט.

— שתי מדות של גומלי חסדים לגמול חסד עם הכלה ועם המת. ואם באו שתיהן יחד לתוך ידך, ואי אתה יודע איזה מהן לאחוז תחלה, בא שלמה ופרש (קהלת ז' ב'): טוב לָלכת אל בית אֵבֶל מלכת אל בית משתה 5).

— בראשית א' ל"א. והנה טוב מאד. טוב מאד זו מדת הטובה, והנה טוב מאד זו מדת הפורענות. וכי מדת הפורענות טובה היא מאד? אלא שוקד (כלומר מעיין) על הפורענות היאך להביאה (ר"ל: טובה גדולה היא שהקב"ה שוקל בחכמתו את הבאת הפורענות) 6). — בר' ל' מ"ג. ויפרץ האיש. מלמד שנפרצה לו פרצה מעין דוגמא של עולם הבא, היך מה דאת אמר (מיכה ב' י"ג): עלה הפורץ לפניהם 7). — תה' כ' א'. שמונה עשר מזמורים יש בראש הספר ועד הפסוק הזה (שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא) כנגד שמונה עשרה ברכות שאדם מתפלל בכל יום [וחברו אומר] תתעני צלותך (כלו': תעָנֶה תפלתך), [כך] אמרו לדוד אחר י"ח מזמורות: יענך ה' 8). — משלי י"ז י"ג. משיב רעה תחת טובה. לא סוף דבר משיב רעה תחת טובה, אלא אפילו משיב רעה תחת רעה לא תמוש רעה מביתו 9). — שה"ש ד' ח' תשורי מראש אמנה. בשביל האמנה שהאמין אברהם להקב"ה, שנאמר

---

1) ב"ר שם.

2) שם.

3) ירו' בכורים 65 ע"ד.

4) עי' לעיל 87 הע' 2.

5) תנחומא ב' וישלח 23.

6) ב"ר ט' קרוב לסוף. אח"כ בא עוד מאמר ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא — כל המדות בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלה. עי' סוטה ח': רב יוסף.

7) ב"ר ע"ג קרוב לסוף. ע"ד המאמר המיוחס בטעות לר' שמעון בר אבא על פסוק במדבר י"א ד' „והאספסוף" עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 157 הע' 16.

8) שו"ט כ' (§ 2).

9) ב"ר ל"ח קרוב לראש. עי' כ"א ח"ב 21 הע' 1.

(בר׳ ט״ו ו׳): והאמין בה׳, ממנה זכו ישראל לומר שירה על הים 1). — קהלת ט׳ ב׳ 2). מקרה אחד לצדיק ולרשע. לצדיק — זה נח, שנאמר (בר׳ ב׳ א׳): נח איש צדיק תמים היה. אמרו כשיצא מן התיבה הכישו ארי ושברו והיה צולע; ולרשע — זה פרעה. אמרו: כשבא פרעה לישב על כסא שלמה, שלקח בכתובת בתו, לא היה יודע מגגניקון שלו (μαγγανον כלומר המְכָניות שבו) והכישו ארי ושברו והיה צולע, זה מת צולע וזה מת צולע, הוי מקרה אחד לצדיק ולרשע 3); לטוב—זה משה, שנא׳ עליו (שמות ב׳ ב׳): כי טוב הוא, ולטהור — זה אהרן, שהיה עוסק בטהרתו של ישראל, ולטמא — אלו המרגלים, שאמרו דבה רעה על הארץ ולא נכנסו לארץ, ואלו אמרו טובתה ושבחה של ארץ ישראל ולא נכנסו בה; ולזובח — זה יאשיה, דכתיב (דהי״ב ל״ה ז׳): וירם יאשיהו לבני העם וכו׳, ולאשר איננו זובח — זה אחאב, שביטל קרבן מעל גבי המזבח, זה מת בחצי ימיו וזה מת בחצים; כטוב — זה דוד, שכתוב עליו (ש״א ט״ז י״ב) וטוב רואי... כחוטא — זה נבוכדנאצר, דכתיב (דניאל ב׳ כ״ד): וחטאך בצדקה פרוק, זה בנה בית המקדש ומלך מ׳ שנה וזה החריבו ומלך מ׳ שנה. הוי מקרה אחד... הנשבע — זה צדקיהו, דכתיב (דה״י ל״ו י״ג): אשר השביעו, כאשר שבועה ירא — זה שמשון, שנא׳ (שופטים ט״ו י״ב): השבעו לי אתם. זה מת בנקור עינים וזה מת בניקור עינים (מ״ב כ״ה ז׳, שופטים ט״ז י״ב) 4).

---

1) שמו״ר כ״ג (סוף § 5).

2) קה״ר לאותו פסוק. רשב״א פתח. ויק״ר כ׳, ר׳ שמעון פתח. פסיק׳ 167 ע״ב ר׳ שמואל בריה דר׳ אבין פתח. תנחומא ריש ואתחנן — סתם, השוה תנחומא ריש אחרי.

3) על זה הובא מאמרו של ר״א בנו של ריה״ג, עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 19 הע׳ 51.

4) עי׳ עוד באורו של רשב״א למלה פקדון לית שמיה פקדון, אלא פוקרון (עי׳ מ״כ), ב״ר ראש צ״ג. מאמרו ע״ד גירושין (כמה קשה גירושין) סנהדרין כ״ב.

פרק חמישי.

ר׳ יצחק נפחא.

ר׳ יצחק נפחא היה אחד מבעלי האגדה היותר פוריים שמבית מדרשו של ר׳ יוחנן 1). שמו המלא, ר׳ יצחק נפחא, נמצא בתלמוד הבבלי במקומות רבים, אבל לא בתלמוד הירושלמי 2). בירושלמי וכמו כן בחלק הספרות המדרשית העתיקה וגם ברוב המקומות בתלמוד הבבלי הוא נקרא רק בשם ר׳ יצחק 3), ורבוי מאמרי האגדה שנשארו ממנו מעמיד אותו בשורה הראשונה של בני דורו. על דבר שם אביו נמצאה איזו מסרת שהיא אמנם מוטלת בספק. בקשר עם מסרת אחת של התנאים ע״ד אלה שנקראו בשם ר׳ יוסי או איסי, שנבדלים זה מזה ע״י שמות אבותיהם 4), נאמר בתלמוד הבבלי 5)

1) פרנקל (מבוא 106 ע״א) כותב בלי כל הוכחה, שר׳ יצחק היה כנראה מילידי בבל, שעלה לא״י. ואחריו נגרר וייס (ח״ג צ״ח). כנראה הם סמכו בזה על הידיעות שבאו על דבר ישיבתו של ר״י בבבל. אבל זה היה רק לזמן מה, ור׳ יצחק היה כבר לתלמיד חכם מפורסם בבואו לבבל ובא במשא ומתן עם רב נחמן בר יצחק.

2) ר׳ יצחק נפחא מדור קדום נזכר בתוספתא עירובין ז׳ ז׳ (הוצ׳ צוקרמנדל 146, 17). ר׳ יהודה בר אלעאי מספר על אדותיו שהיו לו ה׳ חצרות באושא. האם היה זה אביו זקנו של ר׳ יצחק נפחא שלנו שירש את שם התאר של אבי-אביו, מבלי שהיה בעצמו נפח ?...

3) בשם התאר נפחא קוראה אותו הספרות המדרשית המאוחרת, ביחוד מדרש תנחומא. עי׳ ריש ויקרא, וכנגד זה בריש ויקרא רבה רק אמר ר׳ יצחק, ריש וירא וכן בתנחומא ב׳ וירא 4, וכנגד זה בב״ר מ״ח קרוב לראש, בלי שם התאר. תנחומא ב׳ תולדות 10, וכן בשמו״ר ט״ו, אסתר ר׳ לג׳ ט׳. עי׳ ג״כ פסיקתא 101 ע״ב והערתו של בובר 19, מסכת סופרים ט״ז ז׳ והערת מיללער במהדורה שלו ע׳ 216. מה שבקדושין ל״ג: נאמר בשם ר״י נפחא בא בשמו״ר מ״ה ותנחומא פקודי (עי׳ לעיל 150 הע׳ 3) בשם ר׳ יצחק.

4) עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 70.

5) פסחים קי״ג, סוף ע״ב. הוא ר׳ יצחק בן טבלאי, הוא ר״י נפחא, הוא ר״י בן חקולא, הוא ר״י בן אלעזר, הוא ר״י בר אחא דשמעתא, הוא ר״י בן פנחס דאגדתא. כך הוא לפי גירסת היוחסין, שנתאשרה ע״י עוד מקורות, עי׳ רבינוביץ VI, 177 ע״ב. בגירסא הרגילה נשמט ר׳ יצחק נפחא. בכ״י אחד בא במקום ר״י בן פנחס — ר׳ יצחק נפחא.

גם על דבר אלה שנקראו בשם ר' יצחק. ביניהם באו אצל ר' יצחק נפחא ר' יצחק בן אלעזר 1) ור' יצחק בן חקולא 2), אולם נתברר ע"י הוכחות שהם אמוראים אחרים. מלבד זה נזכרו שם ר' יצחק בן טבלאי 3), ר' יצחק בר אחא 4) ור' יצחק בר פינחס 5), שבמקומות אחרים נזכרו רק פעמים אחדות או שלא נזכרו כלל. שני ר' יצחק האחרונים נסמנו גם בזה, שאחד מהם נזכר במסרת ההלכה והשני באגדה 6). אולם כל זה הוא רק השערתו של אמורא בבלי מאוחר. מי היה אביו של ר' יצחק אי אפשר ללמוד מזה. ורק זה אפשר לומר בברור, שבעל האגדה הנקרא על פי הרוב ר' יצחק, הוא ר' יצחק נפחא, לא אחר 7).

על דבר היחס האישי שבין ר' יצחק ובין רבו ר' יוחנן אין כל

---

1) עי' על אדותיו פרנקל 107 ע"א, לעיל כ"א ח"ב 19, 58 ר' יצחק נפחא בביתו, לעיל 139 העי' 2.

2) בן דורו של ר"י בן לוי. עי' פרנקל 107 ע"א; ועי' כ"א ח"א 110 העי' 1 בב"ר נ"ד קרוב לסוף (לבר' כ"א כ') באה מחלקת בין רבנו ובין ר' יצחק בן חקורה.

3) עי' פרנקל 107 ע"א. ממנו נשארו שלשה מאמרי אגדה: יומא ל"ט: פסיק' ר' כ"ח 136 ע"א, בתוך דרשתו של ר' יצחק נפחא (אותו הדבר נמצא גם בשו"ט קל"ז § 5; תנחו' ב' נצבים 5). על איזה דור הוא מתיחס אי אפשר להגביל מהמקורות הללו.

4) הוא נזכר רק אחר שם בנו ר' יונתן, עי' פרנקל 99 ע"ב.

5) רב יהודה בר יחזקאל, חולין כ"ז: מאמר הלכה מיוסד על באור המקרא. מלבד זאת נמצא עוד ר"י בן פנחס אומר פתגמים מענינים באדר"נ סוף פכ"ט, שזהו בודאי תנא (אולי זהו הנזכר גם בחולין כ"ז:). מלבד זאת הגירסא שבאדר"נ נמצא במדרש הגדול (נמסר ע"י קניגסברגר: Die Quellen der Halacha 1 — 9): ר' פנחס בן יצחק אומר. ואולי במקום "בן יצחק" צ"ל "בן יאיר" (שבא ע"י פתרון לא נכון של ר"ת ב"י) ולהרחיק לגמרי את התנא ר"י בן פנחס שאינו נזכר במקום אחר. ואם נאמר כי הגירסא הנכונה היא ר' יצחק בן פנחס, — אז אפשר לומר שזהו אותו ר' יצחק המפורסם ע"י באורי מקרא הלכתיים רבים שלו (עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 90), התנא הזקן מדורו של ר' יהודה הנשיא הראשון.

6) רש"י ורשב"ם בפירושם לאותו מאמר מבדילין בין המלות ר' יצחק בן אחא דשמעתא, הוא ר' יצחק בן פנחס, ובין מה שנאמר שם לפני זה, ולדעתם זוהי מסרת אחרת שפירושה היא: בכל מקום שנזכר סתם ר' יצחק בהלכה הוא ר' יצחק בן אחא, ור' יצחק שנזכר סתם באגדה הוא ר"י בן פנחס. ואולם פירוש זה סותר למשמעות המלות ולקשר הענין.

7) עי' לעיל 187 העי' 3. השערתו של רבינוביץ (ד"ס ברכות ו'. 9 ע"ב העי' כ), שבכל מקום שנזכר שר' יצחק בא במשא ומתן עם אמוראי בבל, הוא ר' יצחק אחר, בבלי — אינה עומדת בפני הבקרת.

מסרת 1). הוא באר פעם מקרא אחד לא כדעת ר' יוחנן, ורשב"ל נתן תקף לדבריו ע"י הערה מחודדת 2). בבבל היה ר' יצחק מוסר יותר מאחרים מאמרי ר' יוחנן 3). ואולם בירושלמי לא נמצא אותו אומר בשם ריו"ח 4). זהו קשור בעובדה המתמיהה שר' יצחק, מלבד אגדות של ר' יוחנן, לא אמר דברי אגדה בשם אחר. ואולם אפשר להוכיח שהוא אמר גם בשם ר"ש בן לקיש מזה שמצינו, שדברי רשב"ל מיוחסים לפעמים גם לר' יצחק נפחא 5). מלבד רב נחמן בר יעקב, שעמו היה ר"י ביחס קרוב ושבהפרדו ממנו אמר לו את המשל היפה של האילן והאורח 6) אנו מוצאים אותו נושא ונותן עם רב ששת 7) ועם רב יוסף 8). דרש בבית ריש גלותא 9). רבא שעלה על אמוראי בבל גם במקצוע האגדה, נראה שגם הוא נהנה מחכמתו של ר"י: הוא אומר דבר בשמו 10). ויש איזו דברים שמוטל בספק מי אמרם – רבא או

---

1) הראיה מב"מ כ"ד סוף ע"ב „אתא לקמיה דר' יונתן", נחלשה ע"י ההוספה „ואמרי לה בבי מדרשא".

2) סנהדרין צ"ו. עי' כ"א ח"ב 13.

3) עי' אג' אמוראי בבל ע' 79 ולהלן. לעיל כ"א ח"ב 13. בברכות ס"ב: באו בתור מבארים שונים למלת „ראה" דהי"א כ"א ט"ו רב, שמואל, ר"י נפחא, ר' יוחנן. ברור, שר' יצחק, אחרי באור שלו אמר גם באורו של ר' יוחנן. השוה: כ"א ח"ב 93 הע' 3.

4) יוצאים מהכלל הזה עי' כ"א ח"ב 64 הע' 1; 116 הע' 5.

5) עי' כ"א ח"ב 163 הע' 1; 166 הע' 5; 180 הע' 4; 189 הע' 7; 194 הע' 3. ועוד: תנחומא ב' וארא 17, ששם מיוחס לר"י, מה שבסנהדרין נ"ח: אמר ריש לקיש (כ"א ח"ב 142 הע' 9.) השוה מקרים שכאלה גם בנוגע למאמרי ר' יוחנן כ"א ח"ב 52 הע' 3· 93 הע' 5; 97 הע' 5; 118 הע' 3. עי' ג"כ שם 226 הע' 4. (ר' חמא בר חנינא), ע"ד ר' יונתן, עי' כ"א ח"א 61 סוף הע' 4. ע"ד ריב"ל עי' ח"א 160 הע' 2, 180 הע' 2. ע"ד ר' אלעזר בן פדת עי' לעיל 23 (השוה לעיל 54 הע' 4; 55 הע' 1) אגדות התנאים שבאו בשם ר' יצחק, עי' אג' התנ' כ"א ח"א 110 הע' 1. כ"ב ח"א 96 הע' 4. גם הברייתא הסתמית שבסנהדרין קי"א ע"א וב', בא תכנה בפסיקתא 166 ע"ב ובנוסח אחר בשו"ט צ"ג (8) בשם ר' יצחק. מאמר הספרי לדברים ט"ז ט"ז (143 §, כדרך שבא לראות כך בא ליראות, בא בפסיק' ר' ריש פרשה א' בשם ר' יצחק.

6) עי' אג' אמוראי בבל ע' 79; לעיל כ"א ח"ב 67 הע' 5.

7) במו"ק כ"ד: מסופר, שר"י אמר אקילעא דבי ריש גלותא ענין של הלכה, שמע רב ששת איקפד, אמר: אטו דידיה היא? דר' אלעזר א"ר אושעיא היא.

8) ר"ה נ"ז: ר' יצחק מתרץ קושיתו של רב יוסף, עי' ג"כ שבת נ"ב, ריש ע"ב.

9) עי' כאן הע' 7 הגדרתו של ר"י להבדיל בין תלמידי חכמים שבא"י ובין אלה שבבבל במחלקת של הלכה עי' לקמן.

10) עי' ברכות ל"ב:, תמורה ט"ו.

ר' יצחק 1). אמורא אחר בבלי שאמר בשם ר' יצחק הוא ר' אבין (רבין) בר אדא 2). מדרש אחד ארצי־ישראלי מביא מאמר שרבנן דתמן (של בבל) אומרים בשם ר' יצחק דהכא 3).

בא"י גופא ישב ר"י נפחא, בתור מורה הלכות נכבד, פעם בטבריה ופעם בקסריה. כן אנו מוצאים אותו פעם עובד על יד ר' אמי, שביניהם היו פלוגתות בעניני הלכה ואגדה 4) וביחד עמו פתר שתי שאלות שבאו בפעם אחת זו אחר זו 5), ופעם מצאנוהו בתור שופט יחד עם ר' אבהו ור' חנינא בר פפא 6).

ולפיכך נראה שהיה חבר בית דין של ר' אבהו בקסריה. צריך לחשב שהוא ישב מתחלה בטבריה ואח"כ בחר לשבת בקסריה. ר' זעירא התאונן פעם לפניו על ר' אבא 7). ר' חלבו הציע לפניו שתי שאלות ע"ד סדר התפלה שבאו לפניו ממקום אחד בגליל. אחת מהשאלות הללו לא ידע ר' יצחק לפסוק והביאה לבית המדרש, ועליה השיב ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן 8). מאמר אחד שמסר ר' שמואל בר נחמן בלחישה ע"ד יצירת האור, פרסם ר' יצחק בקהל 9).

---

1) אמר (דרש) רבא ואיתימא ר' יצחק, סנהדרין צ"ר, נדרים ל"ט:, נזיר כ"ג: מה שבשמו"ר ריש מ"ג אומר ר' חלבו ור' ברכיה בשם ר' יצחק, בא בברכות ל"ב ע"א בקצרה בשם רבא. המאמר ע"ד העוונות בב"ר נאמר כ"ב בשם ר' יצחק ובסוכה נ"ב ע"ב – רבא. השוה ג"כ ברכות י': אמר אביי ואיתימא ר' יצחק. אביי בשם ר' יצחק, כתובות ס"ב.

2) ברכות ו'. (שני מאמרים), פסחים ח':

3) קה"ר א' י"ג וג' י"א. ואח"כ בא ר' טוביה בשם ר' יצחק. כלומר שאמורא אחד ר' טוביה שהוא מארץ ישראל אמר ג"כ אותו הדבר בשם ר"י. אמורא אחד ר' יצחק הבבלי בא בתור בעל אגדה בב"ר: (פ' י"ג. לבר' י"ד י"ח, וריש פ' ע' לבר' כ"ח כ') המאמר האחרון יש גם במדרש שמואל פ"ב.

4) עי' לעיל 139.

5) חולין מ"ח: נדרים נ"ז: ביצה כ"ז. (כאן הוא הנשיא ששלח בכור לר' אמי ולר"י לבחנו).

6) עי' לעיל 93 הע' 3.

7) קדושין נ"ט.

8) גטין ס'. ר' חלבו בשם ר' יצחק, עי' לעיל כ"א ח"ב 311 הע' 4.

9) כך מספר ר' ברכיה, ב"ר ריש פ' ג', ויק"ר ל"א, פסיק' 145 ע"ב, שו"ט ק"ד (4). בתנחומא ב' בראשית 10 אומר ר' תנחומא בר אבא: והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים. השוה כ"א ח"ב 310 הע' 4.

פלוגתות באגדה נמצא במספר רב בין ר״י ובין חברו הדומה לו במקצוע האגדה ר׳ לוי 1). מלבד זה היו בעלי־מחלקתו באגדה ר׳ אבא בר כהנא 2), ר׳ אחא 3) ור׳ חייא בר אבא 4). בין אלה שמסרו דברי אגדה בשם ר״י עומד בשורה הראשונה ר׳ חגי, שהוא גם גדול בהלכה 5) ובנו ר׳ יונתן 6). גם ר׳ לוליאני בר טבריני, ששמו נשאר לזכרון רק על ידי זה שמסר את דברי ר״י 7), ושממנו נשארה עוד שאלה בדבר הלכה שהציע לפני

---

1) ר׳ לוי ור׳ יצחק, פסיקתא 105 ע״א, ב״ר י״ט, שם ק׳ קרוב לסוף; אסתר ר׳ בראש. שם לא׳ כ׳; פסיק׳ ר׳ ריש כ״ג, ברכות ד׳. ר׳ יצחק ור׳ לוי: תנחו׳ ב׳ בהר (7), שם וינש (8), שמו״ר מ״א, עי׳ ויק״ר ד׳ קרוב לראש: ר׳ לוי ור״י אמרו. ירו׳ תענית 65 ע״ב בסוף. פסיקתא 161 ע״ב. ר׳ יצחק מוסיף דברו על מאמרו של ר׳ לוי; ב״ר ס״ה (15) ששם משיב ר״י על משל שהביא ר׳ לוי ואומר: לא שאיל הוא לה ולא שאילא היא ליה.

2) ר׳ אבא בר כהנא ור׳ יצחק: ב״ר מ״ג (ששם מראב״כ נעשה ר׳ אבא בשם ר׳ כהנא), שם ריש פ״ז; (שו״ט קכ״ה ג׳) ויק״ר ב׳ קרוב לראש. ר׳ יצחק ור׳ אבא בר כהנא: שו״ט מ״ט א׳.

3) פסיק׳ ר׳ ט״ו (77 ע״א), ב״ר ה׳ קרוב לסוף (פמ״ו קרוב לראש). ר׳ אחא בשם ר׳ יצחק ירוש׳ פאה 15 ריש ע״ד (פסיק׳ רבה כ״ג, 122 ע״א).

4) ויק״ר כ׳ קרוב לסוף (תנחומא אחרי ב׳ 9), עי׳ ג״כ פסיק׳ ר׳ כ״ב 112 ע״א.

5) עי׳ פרנקל 79 ע״ב. בערך עשרים מאמרים אמר בשם ר״י.

6) על ידו תמיד ר׳ עזריה: ר׳ עזריה ור׳ יונתן בר חגי בשם ר״י, ב״ר כ״ב; שם מ׳ קרוב לסוף, שם מ״ב ק׳ לסוף, שם כ״א קרוב לראש (ששם נשמט בר חגי). אלה השנים באים גם בתור אומרים בשם ר׳ יצחק בר מריון (עי׳ פרנקל 107 ע״ב). בנוגע למאמרו של ר׳ חנינא (כ״א ח״א 11 הע׳ 4) ור׳ יוסי בר׳ חנינא (ח״ב 203 הע׳ 3). עי׳ ג״כ מדרש שמואל כ״ב קרוב לסוף והערת בובר שם (56 ע״א הע׳ י״ב).

7) Julianus Sohn Tiberianus. השם ל׳ (גם לולייני) אינו מהשמות שאינם מצויים (עי׳ לוי ח״ב 487, קאהוט V, 27 ע״ב). השם טבריני (ג״כ טברין, טורין, טברי, טבראי) נראה שהוא הונהג בא״י מימי טִיבֶּרְיַנוּס, הנציב בא״י בשנת 114. המקומות שבהם נמצאים מאמרי ר״ל ב״ט בשם ר״י הם: ב״ר א׳, שם ג׳, שם כ״א, שם כ״ח קרוב לסוף, שם צ״ח קרוב לסוף; בשו״ט כ״ד, 4 § נמצא רק השם ר׳ לולייאני. שם כ״ד (11 §) ר׳ לוי בשם ר׳ יצחק; במקום אחר (שם י״ח, 29 §) נשתבש מר׳ יצחק — ע״י טעות בפתרון הר״ת — ר׳ ישמעאל. השם המלא נמצא בתנחומא ב׳ בראשית 4. בפסיק׳ 39 ע״א נעשה מן טברי — שוורי, ובמקום אחר, פסיק׳ ר׳ י״ד (64 ע״א), נשתבש ל„כוברים״. בפסיק׳ ר׳ ריש פ׳ ז׳ נשתבש ליולימנא בן עבדי. ברות ר׳ נקרא על שם ר׳ לולייאני מאמר אחד, שבדברים ר׳ א׳ מיוחס לר׳ יצחק (לכתוב א׳ י״ג). ר׳ חייא, בנו של ר׳ ל׳ מופיע לפעמים קרובות בתלמוד הירושלמי. (עי׳ פרנקל 83 ע״ב. שם צריך לחבר את שני הערכים, ר׳ חייא בר לוליבא ור׳ חייא בר לולייני, לערך אחד,

ר״י 1). לפעמים קרובות אמרו ר׳ ברכיה ור׳ יודן בשם ר״י. לפעמים הם חלוקים במסרת שלהם 2). ע״ד משפחתו אנו יודעים רק דבר אחד שבתו נשאה לבבלי אחד ר׳ פפי 3).

ר׳ יצחק נפחא היה גדול גם במקצוע ההלכה וגם במקצוע האגדה. הדבר הזה מתבלט באניקדוטה שר׳ אמי ור׳ אסי עכבוהו מלדרוש, מפני שאחד בקש שידרוש בהלכה והשני באגדה 4). אבל למקצוע האגדה הקדיש את עצמו בחבה יתרה, בהכירו את הנחיצות למלא על ידי האגדה את דרישת הזמן. העניות אצל יהודי ארץ ישראל התגברה בעשרות השנים האחרונות במדה מבהילה 5). ר׳ יצחק בעצמו מצייר עניות זו בפתגם קצר: על הדורות הללו הוא אומר: „ואכלת את עשב השדה״ (בר׳ ג׳ י״ח). שאדם משליף שדהו ואוכלו עד שהוא עשב שמפני הרעב אין לו פנאי להמתין עד שתתבשל התבואה) 6). ר׳ יצחק סומך על הכתוב בשה״ש ב׳ ה׳ 7): סמכוני באשישות, רפדוני בתפוחים, כי חולת אהבה אני. [סמכוני באשישות אלו ההלכות המאוששות (המבוססות והחזקות), רפדוני בתפוחים – אלו דברי אגדה, שריחן [וטעמן] טוב כתפוחים]. כי חולת אהבה אני. בראשונה שהיתה הפרוטה מצויה היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, עכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה 8). ר׳ יצחק נפחא בקש בדרשותיו להשיג את המטרה שהציג לו בלמוד האגדה על ידי תחבולות שונות. הפתגמים ובאורי המקראות שיצאו

כי לוליבא נשתבש מלוליינא), ובתלמוד הבבלי נשארו ממנו שני מאמרי אגדה תענית כ״ה. ושם סוף ע״א וראש ע״ב (ב״ב פ״ז).

1) בר טברי שאל לר׳ יצחק, ירושי מגילה 75 ע״ג.

2) עי׳ מדרש שמואל ה׳, 5 §, שם כ׳, 4 §, שניהם בשם ר״י. מה שבמקום אחר נאמר בשם ר׳ יוסי בן חלפתא, עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 120 הע׳ 9.

3) חולין ק״י. ע״ד מה שקרה שם את ר׳ יצחק בר יוסף עי׳ כ״א ח״ב 197 הע׳ 4.

4) עי׳ לעיל 139.

5) עי׳ כ״א ח״ב 324 הע׳ 4.

6) ב״ר כ׳ קרוב לסוף.

7) פסיק׳ 101 ע״ב, ומזה בצורה מקולקלת במס׳ סופרים ט״ז ד׳ (ר״י נפחא פתח). שהש״ר ב׳ ה׳, ששם האומר שם הוא ר׳ לוי. ובשם ר׳ יצחק בא שם מאמר אחר דומה לו. במסכת סופרים וכן בשני כתבי יד של הפסיקתא כל המאמר (גם זה שבא כאן בסוגרים) נאמר בשם ר׳ יצחק (ר״י פתח).

8) בשהש״ר מסיים „לשמוע ברכות ונחמות״.

מתוך דרשותיו הם מצוינים בתכנם ובצורתם היפה ומקושרים באופן בלתי מצוי עם כשרון הפרשנות ואמנות הדרשנות. הוכחה לדרשותיו שנשא בצבור 1) הן הפתיחתות הרבות שנשארו לזכרון ושבהן התחיל את דרשתו לאותן הפרשיות שנקראות בצבור. הפתיחתות הללו ישנן לכל ספרי התורה 2), למגילת איכה 3), לאסתר 4) ולרות 5). – עוד נעיר בקצרה על העובדה הראויה לתשומת לב, כי לפי עדות שנאמרה פה אחד מפי הסופרים הקראים של המאה העשירית, שבספר אחד של רב האי גאון (בן דוד) הוא מיחס לר״י נפחא את קביעות לוח השנים והחדשים 6).

א.

מאמרות ופתגמים.

יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום 7). – בתחילה [היצר הרע] נעשה אורח ואחר כך נעשה בעל הבית, הה״ד (ש״ב י״ב ד׳): ויחמול לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לאורח הבא לו – הרי אורח, ויקח את כבשת האיש הרש

---

1) מפורש נאמר כזאת במקומות רבים ע״י ר׳ ברכיה: „אילולא שדרשה ר׳ יצחק ברבים״. ב״ר ריש פ׳ ג׳, ויק״ר פ׳ ל״א; פסיקתא 145 ע״ב, שו״ט למזמור ק״ד ה׳, תנחומא בובר בראשית 10.

2) ר׳ יצחק פתח. לבר׳ א׳ א׳; (אולי גם תנחו׳ ב׳ בר׳ 11); לבר׳ א׳ ג׳, שם ריש פ׳ ג׳; לבר׳ י״ב א׳, שם ריש פ׳ ל״ט; לבר׳ י״ח א׳, שם ריש פ׳ מ״ח (תנחו׳ ריש וירא, ב׳ וירא 4); לבר׳ י״ח י״ז, שם ריש פ׳ מ״ט; לבר׳ כ״ד א׳, שם פ׳ נ״ט קרוב לראש; לבר׳ כ״ז א׳ שם פ׳ ס״ה קרוב לראש (שתי פתיחתות); לבר׳ ל״ה ג׳, שם פ׳ פ״ב קרוב לראש; לבר׳ ל״ו ל״א, שם ריש פ׳ פ״ג. – לשמות י״ט א׳, פסיקתא 101 ע״ב; (עי׳ לעיל 192 הע׳ 7), לשמות כ״ג כ׳, שמו״ר פ׳ ל״ב; לשמות ל״ב ז׳, שם פ׳ מ״ב. – לויקרא ב׳ א׳, ויק״ר ריש פ׳ ג׳; לויקרא י׳ ט׳, שם פ׳ י״ב; לויקרא כ״ד ב׳, שם פ׳ ל״א קרוב לראש. – לבמדבר י״ט א׳, פסיקתא 32 ע״ב (ושם נסמן).

3) לאיכה א׳ א׳ ארבע פתיחתות: ח׳, ט׳, י׳ וי״א, באיכה רבה; לה׳ א׳, באיכה ר׳ לאותו פסוק.

4) לא׳ א׳, אסתר ר׳ בראש.

5) לד׳ ט״ז, רות רבה קרוב לסוף.

6) ר״ש פינסקר בלקוטי קדמוניות ח״ב 148—151, שם 94, ועוד כתב אבו יוסף יעקב אלקירקיסאני ע״ד כתות היהודים, הוצ׳ הרכבי 1894 בכרך VII של כתבי החברה הקיסרית הרוסית לארכיאולוגיה, ע׳ 293 שורה 5.

7) סוכה נ״ב ע״א וב׳. קרושין ל׳ ב׳. השוה מאמרו של ר׳ יצחק לאיכה ג׳ י״ט: אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתגבר עליו, קדושין פ׳:

ויעשה לאיש הבא אליו – הרי בעל הבית 1). – כל העובר עברה בסתר כאילו דוחק רגלי השכינה 2). – שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם, אלו הן: קיר נטוי ועיון תפלה (כלו׳ הבטחון שתפלתו צריכה להמלאות, ומוסר דין על חברו לשמים 3). – ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן: צדקה צעקה, שנוי השם ושנוי מעשה 4). צדקה, דכתיב (משלי י׳ ב׳, י״א ד׳): וצדקה תציל ממות; צעקה, דכתיב (תה׳ ק״ז כ״ח): ויצעקו אל ה׳ בצר להם וממצוקותיהם יוציאם; שנוי השם, דכתיב (בר׳ י״ז ט״ו): שרי אשתך לא תקרא שמה שרי כי שרה שמה, וכתיב (שם): וברכתי אותה וגם נתתי לך ממנה בן; שנוי מעשה, דכתיב (יונה ג׳ י׳): וירא האלהים את מעשיהם, וכתיב (שם): וינהם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה. – כל המקניט את חברו אפילו בדברים צריך לפייסו, שנא׳ (משלי ו׳ ג׳): נוקשת באמרי פיך וכו׳ לך התרפס ורהב רעך, אם ממון יש לך (כלו׳ ליתן לו פצוי) התר פסת יד, ואם לאו – ורהב רעך, הרבה עליו רעים (שישתדלו לפני הנעלב שימחול לך) 5). – כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות. הנותן פרוטה לעני מתברך בו׳ ברכות, דכתיב (ישעי׳ נ״ח ז׳): הלא פרוס לרעב

---

1) ב״ר פכ״ב (6). בסוכה נ״ב: אמר רבא (עי׳ לעיל 190 הע׳ 1).

2) חגיגה ט״ז. קדושין ל״א. מעשה העברה בסתר הוא במדה ידועה מרידה נגד האמונה שהשי״ת מלא כל הארץ כבודו *). בדברים עזים שכאלה דורש ר׳ יצחק (תנחומא נשא קרוב לראש, ב׳ 6): גדול כח הנואף שהוא מכשיל כח השכינה, כיצד? העובר שהוא מתעבר מן האיש הקב״ה צר צורתו לארבעים יום... לאחר ארבעים יום הנואף בא עליה והקב״ה עומד ותוהה ואומר: של מי אצור, של צורת הבעל או של צורת הנואף, כביכול צור ילדך תשי (דברים ל״ב י״ח), יו״ד זעירא–תשש ידי הצייר. מעין זה מאמרו של ר׳ יצחק (ויק״ר כ״ג בסוף, פסיק׳ ר׳ פכ״ד, 125 ע״א): מצינו כל עוברי עברות הגונב נהנה והנגנב מפסיד, הגוזל נהנה והנגזל מפסיד, ברם הכא (בעון ניאוף) שניהן נהנין, מי מפסיד? הקב״ה הוא מאבד סממניו. (סממניו = הצבעים שלו שהוא מצייר בהם את הולד, עי׳ אג׳ התנאים כ״א ח״א 60 הע׳ 4).

3) ברכות נ״ה. ר״ה ט״ז: מה שנוגע לדבר השלישי מוסיף ר׳ יצחק: אוי לו לצועק יותר מן הנצעק, ב״ק צ״ג.

4) ר״ה ט״ז: ושם נוסף: ויש אומרים אף שנוי מקום, דכתיב (בר׳ י״ב א׳): לך לך מארצך, והדר–ואעשך לגוי גדול. השוה לעיל 13 הע׳ 7.

5) יומא פ״ז.

---

*) הדבר הזה נאמר סתם בבאור רחב בתנחומא נשא לפני מאמרו של ר׳ יצחק, שמובא להלן בהערה זו.

לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערום וכסיתו וכו׳ — אז יבקע כשחר אורך וכו׳ (שש ברכות) והמפייסו בדברים מתברך בי״א ברכות, שנא׳ (שם פסוק י׳): ותפק לרעב נפשך וכו׳ — וזרח בחושך אורך וכו׳ 1). — הרוצה ליהנות יהנה כאלישע (מ״ב ד׳ י״א) ושאינו רוצה ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי, שנא׳ (ש״א ז׳ י״ז): ותשובתו הרמתה כי שם ביתו, בכל מקום שהלך שם ביתו עמו 2). — כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה, שנא׳ (עמוס ו׳ ד׳—ז׳): ואוכלים כרים מצאן וכו׳ לכן עתה יגלו בראש גולים 3). — שלשה הן שנקראו רשעים ואלו הן: הפושט ידו [על] חברו, והלוה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת. הפושט את ידו [על] חברו מנין? (שמות ב׳ י״ג): ויאמר לרשע למה תכה רעך. והלוה ואינו משלם מנין? שנא׳ (תה׳ ל״ז כ״א): לוה רשע ולא ישלם, ומי שהוא בעל מחלוקת מנין? מעדתו של קרח, שנא׳ (במדבר ט״ז כ״ו): סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה 4). — כל המתמים עצמו הקב״ה מתמים עמו, שנא׳ (ש״ב כ״ב כ״ו) עם גבר תמים תתמם 5). — [ופסקו אנשי אמנה] אלו בני אדם שהם מאמינים בהקב״ה, דתניא ר׳ אליעזר הגדול אומר: מי שיש לו פת בסלו ואומר: מה אכל למחר הרי הוא מקטני אמנה 6). — בשעה שהקטנים שומעים את הגדולים, ואין הגדולים נושאים משא של קטנים עליהם הכתוב אומר (ישעי׳ ג׳ י״ד): ה׳ במשפט יבוא עם זקני עמו וכו׳ 7). — אין מעמידין פרנס על הצבור, אלא אם כן נמלכים בצבור, שנא׳ (שמות ל״ה): ראו קרא ה׳ בשם בצלאל. א״ל הקב״ה למשה: משה, הגון עליך בצלאל? א״ל: רבש״ע,

---

1) ב״ב ט׳: ע״ד הדברים הקשים שהעשיר אומר לעני עי׳ מאמרו של ר״י לקמן סעיף ו׳.

2) ברכות י׳ ע״ב: אביי ואיתימא ר׳ יצחק. לש״א ז׳ י״ז מביא ר״י מאמרו של ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 61 הע׳ 8).

3) פסחים מ״ט.

4) פסיקתא 190 ע״ב, פסיק׳ ר׳ הוצאת פרידמן בהוספה 200 ע״א.

5) נדרים ל״ב. במקום מְתַמֵּם עמו (לוי IV, 651 ע״ב וקאהוט VIII, 241 ע״ב קוראים לא נכון מִתַּמֵּם) גורס רש״י „מיתמם״ שמתאים למלה הכתובה בתנ״ך. לפי״ז צריך לפרש מי שמשתדל להשתלם הקב״ה נותן בו משלמותו.

6) סוטה מ״ח: השוה אג׳ התנ׳ כ״א ח״א 157 הע׳ 4. לפי גי׳ עין יעקב במקום „דתניא״ כתוב „תניא״. ואעפ״כ נכון כי זה בא לבאר את דברי ר׳ יצחק. עי׳ להלן סעיף ו׳ לישעי׳ נ׳ י׳.

7) רות ר׳ א׳ ב׳. ר׳ לוליאני בשמו, עי׳ לעיל 191 הע׳ 7. — בסגנון שונה קצת דברים ר׳ א׳ לא׳ י״ג — אמר ר׳ יצחק, ועי׳ כ״א ח״א 98 הע׳ 5.

אם לפניך הגון, לפני לא כל שכן! א"ל: אף על פי כן לך אמור להם. הלך ואמר להם לבני ישראל: הגון עליכם בצלאל? א"ל: אם לפני הקב"ה ולפניך הוא הגון, לפנינו לא כל שכן! 1). — לעולם ישליש אדם מעותיו שליש בקרקע, שליש בפרקמטיא ושליש תחת ידו 2). — בר' ב' י"ב. וזהב הארץ ההיא טוב. טובוי דהוא בביתיה, טובוי דהוא בליווייתיה 3). — אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין 4). — גדול יום הגשמים, שאפילו פרוטה שבכיס מתברכת בו, שנא' (דברים כ"ח י"ב): יפתח ה' לך את אוצרו וכו' לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך 5) — קשה היא גבורת גשמים, שהיא מרצה כקרבנות, שנא' (תה' פ"ה ב'): רצית ה' ארצך, וכתיב (ישעי' נ"ו ז'): יעלו לרצון על מזבחי 6) — כל שנה שֶׁרָשָׁה בתחלתה מתעשרת בסופה, שנא' (דברים י"א י"ב): מראשית השנה, רשית כתיב, ועד אחרית, סופה שיש לה אחרית 7). — אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, שהרי אבימלך קלל את שרה, ונתקיים בזרעה, שנא' (בר' כ' ט"ז): הנה לך כסות עינים, אל תקרי כסות אלא כסיית עינים [ונאמר (שם כ"ז א'): ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות] 8). — הרוצה שיחכים ידרים (כלו' יפנה בתפלתו לדרום), שיעשיר יצפין, וסימנך: שלחן (סימן של עשירות) בצפון אוהל מועד), ומנורה (סימן של חכמה) בדרום 9).

---

1) ברכות נ"ה. ששם הגי' „ר' יצחק" יותר מוכחת מהגי' „ר' יוחנן". בגטין ס' ע"א נאמר: שלחו בני גלילא לר' חלבו: אחריהן [כלו' אחרי כהן ולוי] מי קוראין? לא הוה בידיה. אתא שייליה לר' יצחק נפחא, א"ל: אחריהן קוראין תלמידי חכמים הממונים פרנסים על הצבור, ואחריהן תלמידי חכמים הראויין למנותם פרנסים על הצבור, ואחריהן בני ת"ח שאבותיהם ממונים פרנסים על הצבור, ואחריהן ראשי כנסיות וכל אדם.

2) ב"מ מ"ב ע"א. שם אמר עוד ר"י: לעולם יהא כספו של אדם מצוי בידו, שנא' (דברים י"ד כ"ה): וצרת הכסף בידך.

3) בר' ט"ז קרוב לראש, שהש"ר ג' י', ירו' יומא 41 ע"ד. בשהש"ר ר' בא „דהוא בָּת (=לָן) בלווייתיה". השוה מאמרו של ר' אבהו לעיל 133 הע' 4.

4) תענית ח': ב"מ מ"ב.

5) תענית ח':

6) ב"ר י"ג קרוב לראש. עי' כ"א ח"א 101 הע' 1.

7) ר"ה ט"ז:

8) מגילה כ"ח. ב"ק צ"ג — עי' כ"א ח"א 11 הע' 4. בב"ר נ"ב קרוב לסוף—סתם.

9) ב"ב כ"ה. מאמר דומה לזה של ר"י (ואיתימא ר' חמא בר חנינא) בברכות ה': כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הויין לו בנים זכרים, שנא' (תה' י"ז י"ד): וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים.

ב.

תפלה, מצות, תלמוד תורה, תורה שבכתב ותורה שבע"פ.

– תה' ק"ב י"ח. פנה אל תפלת הערער. בדורות הללו, שאין להם לא מלך ולא נביא, לא כהן ולא אורים ותומים, אלא תפלה זו בלבד, אמר דוד לפני הקב"ה: רבון העולמים: אל תבזה את תפלתם 1). – התפלה גדולה מן הקרבנות, שנא' (ש"א א' ג'): להשתחוות, ואחר כך – לזבוח 2). – יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין ובין לאחר גזר דין 3). – מפני מה היו אבותינו עקרים? מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים 4). – כל הקורא קריאת שמע על מטתו כאלו אוחז חרב של שתי פיות בידו, שנא' (תה' קמ"ט ו'): [ירננו על משכבותם], רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם 5). – כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדלין הימנו, שנא' (איוב ה' ז'): ובני רשף יגביהו עוף. ואין עוף אלא תורה, שנא' (משלי כ"ג ה'): התעיף עיניך בו ואיננו. ואין רשף אלא מזיקין, שנא' (דברים ל"ב כ"ד): ולחמי רשף 6). – שבע [ברכות של תפלת] שבת מנין? כנגד שבעה קולות שכתוב בהבו לה' בני אלים (תה' כ"ט) 7). – ומה טעם מתפללים [בראש השנה]

---

1) פסיק' 181 ע"א, ויק"ר ל':; עי' לעיל 192 הע' 4. בשו"ט לאותו פסוק מתחיל: כלפי הדורות אמרו שאין להם... ולא ע"ד תפלה בכלל הוא מדבר, אלא ע"ד תפלת ראש השנה ויום הכפורים. בשו"ט ה' (§ 7) ובתנחומא סוף וישלח אומר ר"י: עכשיו אין לנו לא נביא ולא כהן, לא מקדש ולא מזבח שמכפר עלינו, ומיום שחרב בית המקדש לא נשתייר בידינו אלא תפלה, לפיכך (דניאל ט' י"ט): ה' שמעה, ה' סלחה!

2) מדרש שמואל א' (§ 7) ר' אבא בר מרי בשמו. זהו בודאי רבה בר מרי שבתלמוד בבלי (ח"א 185 הע' 3; אג' אמוראי בבל בגרמ' ע' 125 ולהלן) פעם הוא נמצא בתור מוסר מאמר אגדה, גם בתלמוד הירושלמי, פאה 15 ע"ד. ר' אבא אבוי דר' אבא בר מרי בשם ר' אחא. אחר „אבוי דרבי" נשמט איזה שם, כי, כמובן אי אפשר שאביו של ר' אבא בר מרי נקרא אבא. ר' אבא בר מרי היה הראשון שקבל מר' אחא ואבא הנזכר ראשון הוא שקבל מר' אבא בר מרי.

3) ר"ה ט"ז:

4) יבמות ס"ד. עי' כ"א ח"ב 105 הע' 5, ועי' לעיל 15 הע' 1.

5) ברכות ה' ע"א. – ע"ד ק"ש עי' להלן סעיף ח'.

6) שם. – ע"ד האמונה בשדים עי' לקמן 198 הע' 4 ובסעיף ט'.

7) ירו' ברכות פ"ד ה"ג (8 ע"א) וירו' תענית פ"ב ה"ב (65 ע"ג). בבבלי ברכות כ"ט. אומר זאת ר' חלפתא בר שאול. עי' אג' התנ' כ"ב ח"ב 123 הע' 82.

תשע ולא שבע כשם שמתפללים בשבת? אלא תשע כנגד ט' הזכרות שכתובות בפרשת חנה, ולמדו תפלת ר"ה מפרשת חנה 1).

– מכל מה שאמרתי לך בתורה שמור, שאין אתה יודע באיזו מצוה אתה נוטל חיים 2). – תה' ק"ג כ'. גבורי כח. בשומרי שביעית הכתוב מדבר. בנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת אחת, לחדש אחד, שמא לשאר ימות השנה? ודין חמי: חקליה בייריה, כרמי ביירה ויהבי ארנונא ושתיק (וזה רואה שדהו בור, כרמו בור ועוד משלם מסים ושותק), יש לך גבור גדול מזה? ואם תאמר אינו מדבר בשומרי שביעית? נאמר כאן „עושי דברו" ונאמר להלן (דברים ט"ו ב'): וזה דבר השמיטה, מה דבר שנאמר להלן בשומרי שביעית הכתוב מדבר, אף דבר האמור כאן בשומרי שביעית הכתוב מדבר 3). – תה' צ"א ז', היד [השמאלית] שהיא שולטת על מצוה אחת זו מצות התפלין כתיב בה: יפול מצדך אלף שנמסרו לה אלף מלאכים לשמרו, אבל הימין שהיא שולטת במצות הרבה – ורבבה מימינך – רבבה של מלאכים נמסרים לה 4). ומה הוא „יפול"? שמשלימים לו, כענין

1) פסיקתא ר' ריש פ' מ', בירו' ברכות פ"ד ה"ג ובירו' תענית פ"ב ה"ב האומר הוא ר' אבא קרטיגנא (Karthago) וכן בבבלי ברכות כ"ט ע"פ הנוסח הנכון. ואולם לפי הנוסח הרגיל ר' יצחק דמן קרטיגנין. ואולי אמר ר' אבא בשם ר' יצחק.

2) פסיק' ר' כ"ג (122 ע"א) ר"י בלבד. בירו' פאה פ"א ה"א (15 ריש ע"ד), ירו' קדושין פ"א ה"ז (61 ע"ב) – ר' אחא בשמו: מכל מה שאמרו לך בתורה השמר, שאין אתה יודע מאיזה מהן יוצא לך חיים. בפסיקתא ר' בא אח"ז עוד מאמר של ר"י (בנוגע לכבוד אב ע"פ שמות כ' י"ב): יש מצוה שמתן שכרה בצדה ויש מצוה שמתן שכרה לעתיד לבוא. ומה שכרה של זו? אריכות ימים.

3) ויקרא ר' א' קרוב לראש. בשו"ט לאותו פסוק בקצרה. ובמקום הגזרה שוה דבר – דברו הוא לומד מ„זה" (דברים ט"ו ב') בגימטריא י"ב חדשי השנה. בתנחומא ריש ויקרא (עי' לעיל 187 הע' 3.): אלו שומרי שביעית, ולמה נקרא שמם גבורי כח? [אדם] רואה ששדהו מופקרת ואילנותיו מופקרים והסייגים מפורצים ורואה פירותיו נאכלים וכובש את יצרו ואינו מדבר. ושנו רבותינו: איזהו גבור? הכובש את יצרו.

4) במדבר ר' י"ב קרוב לראש. שו"ט לאותו פסוק שם נאמר בפירוש: לשמרו מן המזיקין (עי' לעיל 197 הע' 6). בתנחומא סוף משפטים מתחילה פתיחתא לשמות כ"ג כ': זה שאמר הכתוב: כי מלאכיו יצוה לך... כנראה נשמט שם „ר' יצחק פתח", כי שם באה ג"כ אותה הדרשה לתה' צ"א ז' שמובאה כאן ואח"כ נאמר: אמר ליה ר' חנינא. הרעיון הכללי שבו מתחילה הפתיחתא בתור באור לתה' צ"א י"א צריך ג"כ ליחס לר' יצחק: עשה אדם מצוה אחת מוסרים לו מלאך אחד, שתי מצות מוסרים לו ב' מלאכים, עשה כל המצות מוסרים לו מלאכים הרבה. בתנחומא ריש ויצא בא

שנאמר בדברי הימים (דהי״א י״ב, כ׳ כ״א): וממנשה נפלו על דויד 1). — [למי שנדר נדר פותחין לו] — לא דייך מה שאסרה עליך התורה, אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים 2). —

— תה׳ קל״ט ט״ז. ולא אחד בהם—זה יום השבת (שהוא של הקב״ה 3).— שמות ט״ז כ״ב. ראו כי ה׳ נתן לכם השבת - כל עיסקא דשבתא כפול 4): עמר כפול (שמות ט״ז כ״ב): שני העומר לאחד, קרבנו כפול (במד׳ כ״ח ט׳): וביום השבת שני כבשים, עונשה כפול (שמות ל״א י״ד): מחלליה מות יומת, שכרה כפול (ישעי׳ נ״ח י״ג): וקראת לשבת ענג לקדוש ה׳ מכובד וכו׳, אזהרותיה כפולות — זכור ושמור (שמות כ׳ ח׳ ודברים ה׳ י״ב), מזמורו כפול — (תה׳ צ״ב א׳): מזמור שיר ליום השבת (מזמור ושיר). — ראו כי ה׳ נתן לכם את יום השבת. לא היה צריך לומר אלא דעו, מהו ראו? אלא כך אמר להם הקב״ה: אם יבואו אומות העולם ויאמרו לכם: למה אתם עושים את יום השבת ביום השביעי? אמרו להם: ראו שאין המן יורד בשבת 5). — אפילו שנים כשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה (שבני אדם צריכין לחזור בשוק לקנות לצרכי שבת — רש״י) 6). — שמש בשבת צדקה לעניים, שנא׳ (מלאכי ג׳ כ׳): וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה 7).

קטע מהבאור לתה׳ צ״א ז׳ בשם ר׳ יצחק בנוסח שבתנחומא משפטים. הנוסח שבא סתם בשו״ט י״ז 8 §, הוא נוסד על המאמר שבשו״ט צ״א.

1) רק בתנחומא משפטים. את הבאור השלים = עשות שלום אפשר לקבל גם למ״ש בכ״א ח״ב 126 העי׳ 3 „משלמת למשיח״. ועל פי זה צריך לתקן מה שכתבתי שם.

2) ירו׳ נדרים פ״ט ה״א (41 ע״ב) רב דימי בשמו (הרמב״ם בשמונה פרקים פרק ד׳ קרוב לסוף גרס רב אידי בשם ר׳ יצחק), נוסח אחר לפותח בהתרת נדר בשם ר׳ יצחק הובא שם: אלו היית יודע שהנודר כאלו נוטל חרב ודוקרה בלבו נודר היית? שנא׳ (משלי י״ב י״ח): יש בוטה במדקרות חרב.

3) פסיק׳ ר׳ ריש פכ״ג. הולק על ר׳ לוי, בתור באור לדברי ר״י בן חנניה, ר׳ לוי אמר שזה יום הכפורים. עפי״ז צריך להשלים באג׳ התנאים כ״א ח״א 110 העי׳ 7. בתנחומא במדבר (ב׳ 20) רק: ר׳ לוי אמר: זה יום השבת.

4) שו״ט צ״ב. עי׳ מכילתא לשמות ט״ז כ״ט (ר״י בן חנניה): לחם כפול.

5) תנחומא ב׳ בשלח כ״ד ואולי גם בשו״ט צ״ב צריך כך להשלים. בשמו״ר כ״ה (11 §) סתם וע״ז נוסף: ומהו „נתן לכם״? לכם ניתנה ולא לאומות העולם. מכאן אמרו: אם יבואו בני נח וישמרו את השבת לא לבד שאינם מקבלים שכר, אלא שחייבים מיתה, שנא׳ (ברי׳ ח׳ כ״ב): ויום ולילה לא ישבותו.

6) תענית ח׳:

7) שם.

– ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק: כל זמן שישראל מעצרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הקב״ה עוצר שכינתו עמהם, ומה טעם? נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים (שופטים י״ג ט״ו). ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק: כל זמן שישראל מקוין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הקב״ה מקוה שכינתו עמהם, ומה טעם? קוה קויתי ה׳ ויט אלי וגו׳ (תה׳ מ׳ ב׳) 1).

– אם יאמר לך אדם: יגעתי ולא מצאתי – אל תאמין, מצאתי ולא יגעתי – אל תאמין, יגעתי ומצאתי – תאמין 2). – קהלת ד׳ ו׳: טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח. טוב מי ששונה שני סדרים ורגיל בהם, ממי ששונה הלכות ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח – רעותיה מתקרי בר הילכן (רצונו שיִקָרֵא בשם בן הלכות). טוב מי ששונה הלכות ורגיל בהן ממי שהוא שונה הלכות ומדות ואינו רגיל בהן, אלא ורעות רוח – רעותיה דמתקרי בר מכילאן (מדות). טוב מי שהוא שונה הלכות ומדות ורגיל בהן ממי שהוא שונה הלכות, מדות ותלמוד ואינו רגיל בהם, אלא ורעות רוח – רעותיה דמתקרי בר אולפן. [טוב מי שיש לו עשרה זהובים ונושא ונותן ומתפרנס בהן, ממי שהולך ולוה ברבית. במתלא אמרין: דיזיף ברביתיה מאבד דיליה ודלא דיליה (הלוה ברבית מאבד את שלו ושל אחרים), אלא ורעות

1) פסיקתא 193 ע״א ובו. (פסיקתא ר׳ הוצ׳ פרידמן הוספה 202 ע״ב). כנראה דרשה זו מיוסדת על השם „עצרת״ (במדבר כ״ט ל״ה – עצרת תהיה לכם, ודברים ט״ז ח׳ – עצרת לה׳ אלהיך), שלפי דעת הראשון פירושו מלי התעכב כמו נעצר לפני ה׳ (ש״א כ״א ח׳), ולפ״ד השני מלי התאסף (מקוה בארמית עצרתא). הבאור השני של ר׳ יצחק לשה״ש ב׳ ט׳ (פסיקתא 48 ע״ב, פסיק׳ ר׳ פט״ו, 72 ע״א, שהש״ר לאותו פסוק) מה צבי זה מדלג מהר להר... כך הקב״ה מקפץ מבית הכנסת זה לבית הכנסת זה, מבית מדרש זה לבית מדרש זה, כל כך למה? כדי לברך את ישראל. עי׳ עוד את הדרשה של ר׳ אבין בר אדא בשם ר׳ יצחק, ברכות ו׳: מנין שהקב״ה מצוי בבית הכנסת? שנא׳ (תה׳ פ״ב א׳): אלהים נצב בעדת אל (עדת אל מלי מועדי אל, תה׳ ע״ד ח׳). ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם? שנא׳: אלהים נצב בעדת אל (ואין עדה פחותה מעשרה). ומנין לשלשה שיושבין ברין, ששכינה עמהם? שנא׳: בקרב אלהים ישפט. ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה, ששכינה עמהם? שנא׳ (מלאכי ג׳ ט״ז): אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וכו׳ (עי׳ כ״א ח״ב 150 הע׳ 7). ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה, ששכינה עמו? שנא׳ (שמות כ׳ כ״ד): בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. המאמר על הכתיב יחזקאל י״א ט״ז: ואהי להם למקדש מעט – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבולה, מגילה כ״ט, אינו של ר׳ יצחק, אלא של ר׳ שמואל בר יצחק.

2) מגילה ו׳: ע״ד הצורה של המאמר עי׳ לקמן סעיף ג׳, ע״ד קסריה.

רוח — רעותיה דמתקרי פרגמטיוטא (רצונו שיקראו לו סוחר). טוב מי שהוא פועל צדקות משלו, ממי שהולך וגוזל וחומס ונותן צדקה משל אחרים. במתלא אמרין: גייפא בחזורין ומפלגא לבישא (מנאפת בתפוזים ומחלקת לחולים). אלא ורעות רוח—רעותיה דמתקרי בר מצותא (רצונו שיקראו לו נדבן). טוב מי שיש לו גינה, מזבלה ומעדרה ומתפרנס ממנה, ממי שהוא נוטל גנות של אחרים במחצה. במתלא אמרין: דאגר גינה אכל צפרין, דאגר גינין צפרין אכלין ליה (החוכר גנה אוכל צפרים והחוכר גנות הצפרים אוכלים אותו). אלא ורעות רוח — רעותיה דאיתקרי מרי אסיאן (בעל אחוזות)] 1). — שה״ש ו׳ ט׳. ששים המה מלכות—אלו ששים מסכתות של הלכות 2), ושמונים פלגשים — אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים 3), ועלמות אין מספר — אין קץ לתוספתות; אחת היא — הן חולקין אלו עם אלו, וכלהון דורשין מטעם אחד, מהלכה אחת, מגזרה־שוה, מקל וחמר 4). — משלי כ״ד כ״א. ועם שונים אל תתערב — אלו שוני הלכות 5). — ויקרא ו׳ י״ח, ז׳ ז׳. „תורת החטאת״, „תורת האשם״, — כל העוסק בתורת חטאת כאלו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאלו הקריב אשם 6). — לטובתו אדם למד תורה ושוכח, שאלו היה אדם למד תורה ולא שכחה, היה מתעסק בתורה שתים שלש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו ולא היה משגיח בה לעולם כל ימיו, אלא מתוך שאדם למד תורה ושוכחה אינו מזיז ואינו מזיע את עצמו מדברי תורה 7). — אם אתה חַיָּךְ (כלו׳ כבד־פה), שנה את

1) ויק״ר ריש ג׳. ר״י פתח. בקה״ר לאותו פסוק — סתם. ע״ד השמות בר הילכן, בר מכילאן, בר אולפן עי׳ הופמן Zur Anleitung in die Midraschim S. 3. An. 5. בקה״ר חסר המשפט השלישי ע״ד התלמוד. אל המשפט השני מובא שם משל ארמי: טבא חדא צפרא כפותה ממאה פרחיין (טוב צפור אחת קשורה ממאה פורחות). למשפט הרביעי הלשון בקה״ר: לא מסתייה מוביד דידיה, אלא דאחרינן, מובד דידיה ודלא דידיה, „אוסיאן״ מן οὐσια = אחוזה, הערתו של לוי ח״א 43 סוף ע״ב „Bildlich für Kenntnisse" אינה נכונה.

2) הלכות־משנה. בבא קמא בבא מציעא ובבא בתרא נחשבו למסכת אחת, מסכת מכות נחשבת לחלק ממסכת סנהדרין ולפי זה יוצא שישנן רק ששים מסכתות, במקום ששים ושלש שיש לנו.

3) עי׳ הופמן ע׳ 21.

4) שהש״ר ר׳ ו׳, ח׳ ט׳.

5) סוטה כ״ב. שוני הלכות, שסומכים על המשנה מבלי לדעת טעמה.

6) מנחות ק״י ע״א וב׳.

7) קה״ר א׳ י״ג וג׳ י׳ (עי׳ לעיל 190 הע׳ 3) רבנין דתמן בשם ר׳ יצחק דהכא ור׳ טוביה ב״ר יצחק.

התורה ותתרפא. בוא וראה, כשאמר הקב"ה למשה (שמות ג' י'): לכה ואשלחך אל פרעה. א"ל משה: בייא, בייא! אתה מעביר עלי (?) – לא איש דברים אנכי... בסוף ארבעים שנה שיצאו ישראל ממצרים התחיל מפרש התורה בשבעים לשון... הפה שאמר לא איש דברים אנכי, אמר „אלה הדברים" 1).

– חייב אדם להקביל פני רבו ברגל 2). – כל המעמיד תלמיד רשע סופו להתבזות ממנו 3). – כל המעמיד תלמיד רשע בארץ ישראל כאלו מעמיד ליסטים, ובחוץ לארץ כאלו מעמיד עובד עבודה זרה 4). – בני היצהר, זכריה ד' י"ז, אלו תמידי חכמים שבארץ ישראל, שנוחין זה לזה בהלכה כשמן זית. שני הזיתים האלה (שם, פסוק י"א) – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שממררין זה לזה בהלכה כזית) 5.) – בר' ל"ב כ"ה. ויאבק איש עמו עד עלות השחר. מכאן לתלמיד חכם שאסור לצאת יחידי בלילה 6). – כן יתן לידידו שנא' (תה' קכ"ז ב'): אלו נשותיהן של תלמידי חכמים, שמנדדות שנה מעיניהן בעולם הזה (שממתינות לבעליהן בשעה מאוחרת בלילה עד שישובו מבית המדרש) וזוכות לחיי עולם הבא 7). – תה' כ"ה ב'. בך ה' חסיתי – ב"ך בתורתך [הכתובה] בעשרים ושתים אותיות 8). – שה"ש א' ד'. נגילה ונשמחה בך – בכ"ב אותיות שכתבת לנו בתורה, ב' שנים כ' עשרים, הרי „בך" 9). – שה"ש ב' ד'. הביאני אל בית היין. הביאני הקב"ה למרתף

1) תנחומא ריש דברים. (עי' הוצ' בובר ע' 3 הערה 1). השם „חַיָּךְ": לא נמצא במקום אחר (עי' לוי ח"ב 44 ע"ב קאהוט ח"ג 381 ע"ב).

2) ר"ה ט"ז ב', סוכה כ"ז:

3) איכה ר' פתיחתא 15.

4) שם. מאמר זה בא בתור ראיה למאמר הקודם (היא דעתיה דר"י, דאר"י...), הנוסח עפ"י הגהת הרד"ל (וגם המתנות כהונה מפרש כך). בארץ ישראל, ששם רבה העניות משתמש התלמיד הרשע בידיעותיו לחיות על חשבון אחרים והרי הוא כליסטים, בחו"ל אינו יכול לעמוד נגד הסביבה של הנכרים וממיר את דתו.

5) סנהדרין כ"ד. במקום „ושנים זיתים עליה", פסוק ג', צ"ל כבפנים.

6) חולין צ"א. השוה לעיל 104 הע' 2.

7) יומא ע"ז. בדפוסים חסר זה בתור חלק ממאמר גדול, שהצנזורה השמיטה אותו. עי' ד"ס, עין יעקב יומא 66 §, כתובות ס"ב. מובא ע"י אביי. ר"י קורא לידידו שֵׁנָא = לִיַדִיד שֵׁנָה. השוה אג' אמוראי בבל 136 הע' 15 בגרמ'.

8) שו"ט לאותו פסוק.

9) פסיק' 147 ע"א, 149 ע"א, שהש"ר לאותו פסוק.

*) אולי מפני שהעלג מצחיק את הבריות בדבורו נקרא חַיָּךְ מל' „חוכא", או מפני שהטלות נבלעות בחכו.

גדול של יין – זה סיני, ונתן לי משם את התורה שנדרשת מ״ט פנים טהור ומ״ט פנים טמא, מִנְיַן ודגל״ו, ובאהבה גדולה קבלתיה, שנא׳: ודגלו עלי אהבה 1). – תה׳ קי״ט ק״מ. צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה. כצורף הזהב שמכניס הזהב לכור שתים או שלש פעמים עד שמזקקו, כך פרשה זו (ע״ד הדלקת המנורה במשכן) נאמרה ונשנית ונשתלשלת (שמות כ״ז, כ׳–כ״א, ויקרא כ״ד, ב׳–ד׳, במדבר ח׳, ב׳–ד׳); והרי הדברים קל וחמר: ומה אם פרשה קטנה שבתורה נאמרה ונשנית ונשתלשלת, שאר כל פרשיות שבתורה – על אחת כמה וכמה (שצריך לחזור עליהן)! 2). – קהלת ד׳ ט׳. טובים השנים מן האחד. טובה פרשה שנאמרה לשנים מפרשה שנאמרה ליחיד. פרשה שנאמרה לשנים (שמות י״ב א׳): ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן, מפרשה שנאמרה ליחיד (שם י״ג א׳): וידבר ה׳ אל משה. והחוט השלישי לא במהרה ינתק – (ויקרא י״א א׳). ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן לאמר אליהם – לאלעזר ולאיתמר 3). – מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן ונכשל בהן גדול העולם. כתוב (דברים י״ז י״ז): ולא ירבה לו נשים וכו׳, אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור. וכתיב (מלכים א׳ י׳): נשיו הטו את לבבו. וכתיב (דברים שם ט״ז): לא ירבה לו סוסים וכו׳, אמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב (מצרימה), וכתיב (מ״א י׳ כ״ט): ותעלה ותצא מרכבה ממצרים וכו׳ 4) – א. מקרא סופרים. ב. ועטור

---

1) שהש״ר לאותו פסוק, ר׳ אבא בשמו. הציור הראשון של המאמר נמצא כבר אצל ר׳ יהודה בר אלעאי (אגי התני כ״ב ח״א 145), השני אצל ר׳ ינאי (כ״א ח״א 41).

2) ויק״ר ריש ל״א. פתיחתא לויקרא כ״ד א׳.

3) קה״ר ד׳ ט׳.

4) סנהדרין כ״א; לבמדבר י״ט ב׳ אומר ר׳ יוסי בר חנינא: א״ל הקב״ה למשה: לך אני מגלה טעמה של פרה, אבל לאחרים חֻקה. (עי׳ כ״א ח״ב 210 הע׳ 3), כך הוא בתנחו׳ חוקת (ב׳ 24) ובבמדבר ר׳ י״ט (6 §). בפסיקתא 39 ע״א ובפסיקתא ר׳ פי״ד (64 ע״א): ר׳ עזריה ואמרי לה ר׳ יצחק ור׳ יוסי ב״ר חנינא. השם חנינא נשמט בשתי הפסיקתות. ובמקום ואמרי לה נאמר בפסיקתא „אמר". ע״ד ר׳ עזריה בתור אומר בשם ר׳ יצחק עי׳ לעיל 191 הע׳ 5. מחלקת בין ר״י ובין ר׳ יוסי ב״ר חנינא, ויק״ר ג׳. (כ״א ח״ב 212).—בפסיקתא ופסיק׳ ר׳ בא לפני מאמרו של ר׳ יוסי בר״ח [ויקחו אליך] ר׳ לוליאני בר טבריני בשם ר׳ יצחק.—קטריקי, אין ספק שקטריקי, כמו במקומות אחרים, הוא ט״ס קלה מן קטדיקי — καταδίκη (לוי ח״ד 297 ע״ב, קאהוט ח״ז, 78 ע״ב) כאן פירושו ביחוד קנס ממון, כֹּפר (השוה פסיק׳ ר׳ פ״י בסוף – מהו קטדיקי שלו? כסף ישקול. את הפרה האדומה צריך להביא בתור ענש כסף מכל ישראל. השערתו של בובר שקטריקי צריך לתקן קרטגיני אינה נכונה מטעמים שונים. ר׳ יצחק דמן קרטגינין שבברכות כ״ט,

סופרים, ג. וקריין ולא כתבן, ד. וכתבן ולא קריין – הלכה למשה מסיני 1).

ג.

ישראל, אומות העולם, ירושלים.

קהלת א׳ ד׳. – מלכות נכנסת ומלכות יוצאת, וישראל עומד לעולם 2). – אמר הקב״ה לירמיה: לך אמור להם לישראל: עשו תשובה. בא ואמר להן. אמרו לו: רבינו ירמיה! האיך אנו עושין תשובה? באלו פנים אנו באים לפני המקום? לא הכעסנו אותו, לא הקנטנו אותו? אותם ההרים והגבעות שהיינו עובדים שם עבודה זרה אינם קיימים? על ראשי ההרים יזבחו וגו׳ (הושע ד׳ י״ג). נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו (ירמיה ג׳ כ״ה). בא לפני הקב״ה ואמר כן. אמר לו: לך אמור להן: אם אתם באים אצלי, לא אצל אביכם שבשמים אתם באים? כי הייתי לישראל לאב (שם ל״א ט׳) 3). – בר׳ כ״ה כ״ה. ויקראו שמו עשו – אתון קריתון לחזירתכון שם, אף אנא קורא לבני בכורי שם (שמות ד׳ כ״ב) בני בכורי ישראל [ולפיכך נאמר „ויקרא שמו יעקב״, ולא ויקראו] 4). – תה׳ ב׳ א׳. למה רגשו גוים. אפילו אדם אומר לחבירו: למה

שבובר מסתייע מזה, לא היה בעולם, כמו שהראנו לעיל (198 הע׳ 1). המאמר שבא בשו״ט ריש ט׳ בשם ר׳ יצחק. כל העוסקין בפרה מטמאין בגדים, והיא עצמה מטהרת טמאין, הוא טעות [כי זוהי משנה מפורשת בפרה פ״ד].

1) נדרים ל״ז: בתור דוגמא לא׳ בא (ארץ) הָאָרֶץ, שמים, מצרים (–יְם]; לבי ארבע דוגמאות „אַחַר״ במקום „ואחר״, ברי י״ח ה׳, שם כ״ד נ״ה, במדבר ל״א ב׳, תהלים ס״ח כ״ו) ותה׳ ל״ז ז׳ („משפטיך״ ולא „ומשפטיך״). ל״ג – ש״ב ח׳ ג׳, שם ט״ז כ״ג, ירמי׳ ל״א ל״ז, שם נ׳ כ״ט. ל״ג ודי עין אכלה ואכלה № 97 והערות פרנסדורף ע׳ 28 ולהלן. הפירוש לשם סופרים שהיו סופרים אותיות שבתורה כנראה הוא של ר׳ יצחק, עי׳ לעיל 189 הע׳ 8.

2) קה״ר לאותו פסוק. בשו״ט ל״ו י״א אומה במקום מלכות, והארץ זו כנסת ישראל, ע״פ מלאכי ג׳ י״ב ושופטים י״ח ל׳. בקה״ר מביא את הראיות מהכתובים ר׳ שמואל (אולי בר יצחק) בשם ר׳ פלטיא דנוה (שלא נזכר עוד בשום מקום).

3) פסיקתא 165 ע״א.

4) ב״ר ס״ג, 8 §, בשם חזירא נקרא עשו – רומא, שהיא שם נקבה. על הכתוב אסתר א׳ ט״ו (באסתר ר׳ שם) כדת מה לעשות, א״ר יצחק: לחזירתה כדת ולאומה קדושה שלא כדת אלא באכזריות. זוהי קובלנא ע״ד מעשי החמס של רומא, שבנוגע לענינים אחרים היתה שומרת איזה חוקים (כ״א ח״ב 155 הע׳ 1), ובנוגע לישראל לא שמה לב לשום חוק. עי׳ עוד המשל שאמר ר״י לברי׳ סוף ט״ו וריש ט״ז (ב״ר מ״ד בסוף): חזירתא רעיא בעשרה ואימרתא לא בחד (החזירה רועה בעשרה רועים והשֶׂה

את עושה כך? הוא כועס עליו, והצדיקים אומרים להקב"ה: למה אתה עושה כך? ואינן נענשין. ולמה אינם נענשין? לפי שלא בקשו טובה לעצמן, אלא על ישראל 1). — שה"ש א' ט"ו וד' א'. עיניך יונים. דוגמא דידך דמיא להדא יונה, מה יונה זו (של נח) הביאה אורה לעולם, אף את מביאה אורה לעולם, שנא' (ישעי' ס' ג'): והלכו גוים לאורך 2). ואימתי הביאה יונה אורה לעולם? בימי נח, הדא הוא דכתיב (בר' ח' י"א): ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית 3). —

אומות העולם אין להן טובה, דכתיב (קהלת ח' י"ג): וטוב לא יהיה לרשע. איתיבין: והא כתיב (אסתר א' י') כטוב לב המלך. א"ל: „בטוב לב המלך" אין כתיב כאן, אלא „כטוב", טובה ואינה טובה, אבל טובתן של ישראל טובה שלמה, שנא' (מ"א ח' נ"ו): שמחים וטובי לב על כל הטובה 4). — אומות העולם אין להן ישיבה. איתיבין, והא כתיב (אסתר א' ב')

אף לא באחד). שם (בר' ט"ו י"ט — כ"א) שמות של עשר אומות וכאן (ט"ז א') לשרה לא היה אף בן אחד.

1) שו"ט לאותו פסוק, וכן דברים ר' רי"ש י"א על הכתוב שמות ל"ב י"א למה ה' יחרה אפך בעמך, אר"י: אפי' הדיוט אם אומר לחברו כזה גנאי הוא לו, ומשה אמר: למה ה' וכו'. אלא לבו ברור עליו שאינו תובע צורך עצמו, אלא צורכן של ישראל *).

2) שהש"ר לאותם שני הפסוקים בלא שם האומר. דוגמא דידך דמיא להבא יונה זו היא מליצה חקוית (Paraphrase) לעיניך יונים. עין כאן הוא מלי „מֵעֵין", שזהו נרדף עם דוגמא (δειγμα) ולפעמים נרכב יחד עמו: מעין דוגמא של העולם הבא (עי' לוי ח"א 276 ע"ב, קאהוט ח"ג 18 ע"ב). בתנחומא ריש תצוה (ב' 1): דוגמא שלך דומה ליונה. ע"ז הוא מוסיף לבאר בתנחומא — כמובן אין זה מהמקור — מי שמבקש ליקח חטים אומר לחברו: הראני דוגמא שלהן. במובן כזה משתמשת המשנה שבת פי' א' (עי' Vogelstein. Die Landwirschaft in Palästina 149). דומה לזה ביחס למלת „עין" במובן דוגמא מתבואה בערוך ערך דגם שמביא מילמדנו (באור לעינו איוב ל"ו ז'): האדם המבקש למכור פירות לחברו, והוא אומר לו: הראה לי את העין. השוה: R. D. E. J. XXVII, 300.

3) כך הוא בשהש"ר. בתנחומא תצוה (ה): [א"ר יצחק]. בשהש"ר בשני המקומות יש [וכן בתנחומא] הַקְבָּלות בין היונה ובין ישראל, מה שהיה חביב גם על המשוררים בימי הבינים, (למשל: ר' יהודה הלוי).

4) אסתר רבה א' י'. במדרש אבא גוריון יילינק בהמ"ד ח"א 3, בובר 14 בא המאמר הזה בלא „איתיבון" בשם ר' לוי.

---

*) הרעיון הזה כבר הובע ע"י ר' עקיבא במגון אחר, עי' שמו"ר ה' קרוב לסוף.

כשֶׁבֶת המלך? א״ל: בשבת המלך אין כתיב כאן, אלא כשבת, ישיבה ואינה ישיבה, אבל ישיבתן של ישראל ישיבה, שנא׳ (שופטים י״א כ״ו): בשבת ישראל בחשבון ובבנותיה 1). – אומות האולם אין להן סומכין, שנא׳ (יחזקאל ל׳ ו׳): ונפלו סומכי מצרים, ישראל יש להם סומכין, שנא׳ (ויקרא ד׳ ט״ו): וסמכו זקני העדה 2). – תה׳ ל״ו י״א. משך חסדך ליודעיך – אל תהי מושך חסדך לאומות העולם 3). – עד שלא הוקם המשכן היתה נבואה מצויה אצל אומות העולם, משהוקם המשכן נסתלקה מביניהם, שנא׳ (שה״ש ג׳ ד׳): אחזתיו ולא ארפנו. אמרו לו: הרי בלעם נתנבא? אמר להם: לטובתן של ישראל נתנבא (במדבר כ״ג י׳ כ״א; כ״ד י״ז י״ט) 4). – נמשלו אומות העולם כספינה, מה ספינה זו עושים לה תרן ממקום אחד והוגנין (עֹגֶן) ממקום אחר (יחזקאל כ״ז ו׳) כך אומות העולם: שמלה ממשרקה (בר׳ ל״ו ל״ו), שאול מרחובות הנהר (שם פסוק ל״ז) 5) – קהלת י״א ג׳. אם ימלאו העבים וגו׳. אם ראית צרות שהן ממשמשות ובאות על הארץ, בשביל ישראל שנקראו ארץ, שנא׳ (מלאכי ג׳ י״ב): כי תהיו אתם ארץ חפץ. אם הגיע קירסו (זמנו) של תלמיד חכם להסתלק מן העולם (כגון ר׳ מנא בצפורין ור׳ בון בטבריא) אם בדרום ואם בצפון מקום שיפול העץ שם יהוא – שמה יהיו כל

---

1) אסתר ר׳ א׳ ב׳. הכונה היא שלאוה״ע אין שלום בישיבתן [כי תמיד לבם למלחמה], משא״כ ישראל. הרד״ל מציע במקום הפסוק משופטים להביא את הפסוק מיחזקאל ל״ח י״ב: בשבת עמי לבטח.

2) ויק״ר ה׳ קרוב לסוף. אחרי זה בא מאמרו של ר״א שנז״ל...

3) שו״ט לאותו פסוק.

4) ויק״ר א׳ כמעט בסוף. בשהש״ר ב׳ ג׳ בסוף מביא את הפסוקים כ״ג כ״ג; כ״ד ה׳.

5) ב״ר ריש פ׳ פ״ג. ר׳ יצחק פתח. בשמו״ר ריש ל״ז סתם ובלא משל לספינה: בוא וראה! אוה״ע כשמבקשים להעמיד להם מלך, מביאים מכל מקום ומעמידים עליהם, שכן הוא אומר: וימלך באדום וכו׳, אבל ישראל אינו כן אלא מהם גדוליהם, מהם מלכיהם, מהם כהניהם, מהם נביאיהם, מהם שריהם, שנא׳ (זכרי׳ י׳ ד׳): ממנו פנה, זה המלך דוד, שנא׳ (תה׳ קי״ח כ״ב): אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה. ממנו יתד – זה כהן גדול, שנא׳ (ישעי׳ כ״ב כ״ג): ותקעתיו יתד במקום נאמן, ממנו קשת מלחמה, שנא׳ (דהי״א י״ב ב׳): נושקי קשת מימינים ומשמאלים; ממנו יוצא כל נוגש יחדו – אלו סופרי הדיינין. – המקור לזה בדברי ר׳ מאיר (אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 16). – נראה גלוי, כי ר״י התכון בזה לבחירות המלכים ברומא, שרק במקרים יוצאים מן הכלל נבחרו מהרומאים עצמם.

ישראל גומלין אותו חסד 1). — שמות י״ב ב׳. החדש הזה לכם 1) חדשו מעשיכם, שעדיין ראש וראשון עתידין לבוא. ראש – זה נבוכדנצר (דניאל ב׳ ל״ח): אנת הוא רישא דדהבא, ראשון – זה עשו, שנא׳ (בר׳ כ״ה כ״ה): ויצא הראשון אדמוני 2). ומי פורע לכם מן הראש והראשון? הקב״ה שהוא ראשון, שנא׳ (ישעי׳ מ״א ד׳): אני ה׳ ראשון. ומי פורע לכם ממדי? בעשור לחדש (שמות י״ב ג׳) דאמר ר׳ אבהו: בא עשור – עשור של המן (כלו׳ מה שאמר (אסתר ג׳ ט׳) ועשרת אלפים ככרי כסף אשקל ועשרת בניו). מי פורע לכם מהם? שני דלקטירין (פלקטירים = φυλαιχτηρες = שומרים) 3) מרדכי ואסתר, מרדכי מבחוץ ואסתר מבפנים. מי פורע לכם מיון? בני חשמונאי, שהיו מקריבין שני תמידים בכל יום 4). מי פורע לכם מאדום? נטירותא 5), שנא׳ (שמות י״ב י׳): והיה לכם למשמרת. אמר הקב״ה: אביו קורא אותו גדול, שנא׳ (בר׳ כ״ז א׳):

---

1) קה״ר י״א ג׳ המלות שבסוגרים אינן של ר״י (פסיק׳ 55 ע״ב, פסיק׳ ר׳ ט״ו 79 ע״א), ר׳ ברכיה בשמו *). את המלה „לכם״ דורש „מי פורע לכם״. ר״י דורש גם את הכתוב ברי׳ כ״ד ג׳ על ארבע מלכיות, עי׳ לקמן סעיף ו׳. מפני שראשון מרמז לעשו הוא מביא אותו בראשון אחרי נבוכדנצר, אבל אח״כ הוא מונה על הסדר.

2) כאן נכנס מאמר ר׳ אבהו שהובא לעיל 124 הע׳ 5.

3) עי׳ זאכס Beiträge 1, 162. מרדכי היה שומר מבחוץ — מהמן, ואסתר מבפנים — מאחשורש.

4) כאן חסרה הראיה מן הכתוב. כנראה זה מוכח ממה שנא׳ (בפסוק ג׳) שתי פעמים שה, שמתאים לשתי פעמים כבש (שמות כ״ט ל״ט, במדבר כ״ח ד׳). במדרש חנוכה, בבהמ״ד ח״א 135 מספר ר׳ יצחק (המספרים שם אמנם מגוזמים) ספור אגדי ע״ד נצחון גדול שנצחו החשמונאים את גליסקם (ליזיאש?). במדרש חנוכה אחר (שם 140) יש נוסח אחר לספור זה, אבל האומר הוא ר׳ יצחק בר נחמני (עי׳ כ״א ח״א 130 הע׳ 4) ושר הצבא המנוצח הוא בגרים (כמו במגילת אנטיוכם), כלו׳: בכחידם.

5) י״ג נטרונא (הגי׳ נטירותא מתאימה יותר למלה שבמקרא „משמרת״, אבל כונתה לא מובנה), זהו ברור, כמו שאמר שי״ר (ערך מלין 179 ע״ב), שם סמבול למשיח. אפשר שזהו על יסוד האמור בכ״א ח״א 187, שהמשיח מצפה בשערי רומא ליום שבו יוכל להופיע. המלה נטרונא לא נמצאה בשום מקום אחר, אלא שיש שם „נטרונא״, שבראשית זמן הגאונים היה לשם רגיל. בתור שם מקבל בעם למשיח, נעשה לשם עצם פרטי, להזכיר ולעורר את תקוות המשיח. עי׳ מה שדבתי בזה ברחבה במאמרי „Le nom de Natronai". R. d. E. J. XXVIII, 287—290 ושם צריך להוסיף עוד בסוף את השם של המשיח — שר שלום.

---

*) בב״ר פ״ה המאמר „אביו קורא אותו גדול״ וכו׳ בא בתוך מאמרו של ר׳ אליעזר בר׳ שמעון שמתחיל במשל ור׳ ברכיה בעצמו מוסיף שם „לקבל תורא סבחא״.

ויקרא לעשו בנו הגדול, ואני קורא אותו קטן, שנא׳ (עובדיה א׳ ב׳): הנה קטן נתתיך בגוים 1). [אבל הואיל והיו קורין אותו גדול, לפום תגרא טבחא, שנא׳ (ישעי׳ ל״ד ו׳): כי זבח לה׳ בבצרה (זה אדום) וטבח גדול]. — ישעי׳ כ״ו י׳. יחן רשע בל למד צדק 2). אמר יצחק לפני הקב״ה: יוחן עשו. א״ל: רשע הוא. א״ל: בל למד צדק? (כלומר אין אדם יכול ללמד עליו צדק 3). א״ל: בארץ נכוחות יעול — (כלומר: עתיד הוא להחריב את ארץ ישראל — רש״י). א״ל (יצחק: אם כן): ובל יראה גאות ה׳. — תה׳ ק״מ ח׳. אל תתן ה׳ מאויי רשע זממו אל תפק. אמר יעקב לפני הקב״ה: אל תתן לעשו הרשע תאות לבו, זממו אל תפק. זו גרממיא (גרמניה) של אדום, שאלמלא הן יוצאין מחריבין כל העולם כולו 4) — קסרי וירושלים אם יאמר לך אדם: חרבו שתיהן, אל תאמן; ישבו שתיהן, אל תאמן; חרבה קסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קסרי — תאמן, שנא׳ (יחזקאל כ״ו ב׳): אמלאה החרבה אם מלאה זו חרבה זו (אמלאה = אם מלאה) 5). — תה׳ מ״ח ב׳. יפה נוף. היפה, שהיא עתידה להניף את אומות העולם (כלו׳: שתנצח את אוה״ע) 6). — שם. משוש כל הארץ. ובמה היתה משוש, שהיתה משמחת כל הארץ? היה אדם עובר עברה, היה דואג בלבו, ולבו שח עליו, אמר שלמה (משלי י״ב כ״ה): דאגה בלב איש ישחנה, ודבר טוב ישמחנה. היה הולך לירושלים ומקריב

1) עי׳ ר״א ברי שמעון, אגי התנאים כרך ב׳ ח״ב 93. מעין זה מאמרו של ר״י שהובא לעיל 204 הע׳ 4.

2) מגילה ו׳.

3) כך פירש רש״י, ואולם לי נראה, שפירושו הוא: הֲכִי עשו לא למד צדק? ומוסדות המשפטים שלו יוכיחו, עי׳ לעיל 204 הע׳ 3.

4) מגילה ו׳ ע״א וע״ב. עי׳ ח״א הגרמנים עושים זימום (רסן) בפי רומא.

5) מגילה ו׳ א׳ (ע״ד צורת המאמר, עי׳ לעיל 199 הע׳ 3). לפני זה בא מאמרו: לשם — זו פמיים, עקרון זו קסרי בת אדום, שהיא היתה מטרופולין של מלכים. ובכן לשם (ליש, דן) יהושע י״ט מ״ז הוא פַּנְיַאס=קסריה—פיליפי (זה הובא גם בבכורות נ״ה ע״א בשם ר׳ יצחק) ועקרון, העיר העתיקה של הפלשתים היא קסריה—רומא, שנקראה כך מפני שהיא מטרופולין של הקיסר. הבטוי האחרון בא בפירוש כפול (בודאי הוא לא מר׳ יצחק): דמרבי בה מלכא, כלו׳: א. עיר המולדת של הקיסר, ב. דמוקמי בה מלכא (ששם מקימין את המלך). האידנטיפיקציה המדומה של קסריה עם עקרון העתיקה נאמר גם בשם ר׳ אבהו ונתקבל ברצון ע״י לשון נופל לשון ועקרון תעקר (צפניה ב׳ ד׳).

6) פסיקתא ר׳ פמ״א (178 ע״א), בילקוט שמות ל״ח כ״א (§ 417) האומר הוא ר׳ לוי ומביא ראיה מישעי׳ ל׳ כ״ח, וזהו מתנחומא סוף פקודי.

קרבן ומתכפר לו, ולבו שמח עליו ויוצא משם שמח, לכך – משוש כל הארץ. תדע לך שכן הוא, שנא׳ (שם) הר ציון ירכתי צפון), וכי בצפון היא, והלא אינו אלא בדרום? אלא שם הוא נשחט, שנא׳ (ויקרא א׳ י״א): על ירך המזבח צפונה 1).– מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים, כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גנוסר בירושלים דינו, ונמצאת עליה שלא לשמה 2). – לא חרבה ירושלים אלא מפני שהשוו קטן כגדול 3).

ד.
באורי מקרא.

דברים כלליים. סגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד. (עובדיה (פסוק ג׳) אומר: זדון לבך השיאך. וירמיה (מ״ט ט״ז) אומר: השיא אותך זדון לבך 4) – מה שהנביאים עומדים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני 5), מנין? שכן משה אומר להם לישראל (דברים

1) שו״ט לאותו פסוק. שם האומר צריך להשלים מילקוט לאותו פסוק (ח״ב תשנ״ה). – אילוסטרציה מיוחדה נותן ר׳ יצחק להרעיון שמיום שחרב בית מקדש ניטל הטעם התענוג הפיוי, סנהדרין ע״ה ע״א, ומביא ראיה ממשלי ט׳ י״ז. כמו שנאמר בנדרים צ״א ע״ב, בודאי עפ״י מאמרו של ר׳ יצחק (עי׳ לעיל 189 הע׳ 10).

2) פסחים ח׳: רבין בר אבא בשמו.

3) שבת קי״ט.

4) סנהדרין פ״ט. המאמר הובא בתוך המשא ומתן של התלמוד על הכתוב מ״א כ״ב ו׳, שארבע מאות נביאי הבעל אמרו בסגנון אחד: עלה רמות גלעד והצלח וכו׳, ומזה הבין יהושפט שאין נבואתם אמת ואמר: האין עוד פה נביא לה׳, כך מקובלני מבית אבי אבי: סיגנון אחד עולה וכו׳. סיגנון (Signum, σιγνον) הוא במובן הספיצאלי כפירש״י, דבר מליצות של רוח הקדש. הרעיון של המאמר הזה ברור הוא ע״פ המשל מעובדיה וירמיהו, ששניהם אומרים אותו הרעיון ואותן המלות, ואעפ״כ נבדלים זה מזה. גירסת ר׳ חננאל (עי׳ קאהוט ח״ו 19 ריש ע״ב): אין סיגנון אחד עולה לשני נביאים, כלומר: אין שני נביאים מתנבאין בסינגון אחד – מיֻסדת על פירוש מוטעה. – צורת המאמר מזכירתני את הכלל שאמר אביי – ואולי גם זה הוא מר׳ יצחק –: מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, ואין טעם אחד יוצא לכמה מקראות (סנהדרין ל״ד. עי׳ אג׳ אמוראי בבל, 112 הע׳ 23, הקדמת אבן עזרא לפירושו על התורה, ע׳ 76).

5) שמות ר׳ כ״ח קרוב לסוף. תנח׳ יתרו: אף מה שהנביאים עתידין להתנבאות כלם קבלו מהר סיני, על סמך הכתוב „כל הדברים״, שמות כ׳ א׳.

כ״ט י״ד): כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום – עמנו עומד היום אין כתיב כאן, אלא עמנו היום 1). אלו הנשמות העתידין להבראות [שאין בהן ממש], שלא נאמר בהן עמידה, שאף הן היו בכלל, שאעפ״י שלא היו באותה שעה כל אחד ואחד קבל את שלו. וכן הוא אומר (מלאכי א׳): משא דבר ה׳ אל ישראל ביד מלאכי – על [ידי] מלאכי לא נאמר, אלא „ביד" מלאכי, שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני, ועד אותה שעה לא נתנה לו רשות להתנבאות. וכן ישעיה אמר (ישעי׳ מ״ח ט״ז): מעת היותה שם אני, אמר ישעי׳: מיום שנתנה תורה בסיני, שם הייתי וקבלתי את הנבואה הזאת, אלא ועתה ה׳ אלהים שלחני ורוחו – עד עכשיו לא ניתן לי רשות להתנבאות 2). ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני נבואתן, אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני, וכן הוא אומר (דברים ה׳ י״ט): את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם.

– לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם (שמות י״ב ב׳), ולמה התחיל מבראשית? אלא משום כח מעשיו הגיד לעמו, לתת להם נחלת גוים (תה׳ קי״א ו׳) 3). – דברה התורה בכל לשון: והאיש משתאה

---

1) הכתוב הזה, אעפ״י שנאמר בענין אחר, בא ללמד על מעמד הר סיני, אולי מפני שלומד גזרה שוה: נאמר כאן (דברים כ״ט י״ג): כרת ה׳ את הברית הזאת ונאמר (שם ה׳ ג׳): אנכי כורת את הברית הזאת. הדיוק הוא כאן ממה שבחצי הפסוק השני לא כתוב „עומד". בתנחומא סוף נצבים אומר ר׳ אבהו בשם ר״ש ברי נחמן (תנח׳ ב׳ 8–סתם): לפי שהנשמות היו שם והגוף עדיין לא נברא, לפיכך לא נאמר כאן עמידה. ע״ד הרעיון המיוסד על קיום הנשמות לפני הבריאה (עי׳ רב אסי לעיל 160 הע׳ 3), שכלן עמדו על הר סיני, נמצא אצל האמורא הבבלי רב אשי, שסומך ג״כ על הכתוב דברים כ״ט י״ב, ורק נשתלם בגון־פרסי. הוא אמר ע״ד הגרים (שבת קמ״ו ריש ע״ב): מזלייהו הוה (כלו׳: המזל שלהם עמד על הר סיני). (עי׳ ערוך קאהוט V, 101 ע״ב).

2) השוה מאמרו של ר׳ יצחק, תמורה ט״ז א׳. אמר להם: אלה המצות (ויקרא כ״ז ל״ד) – שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

3) תנח׳ ב׳ בראשית 11, מובא בלקח טוב לבר׳ א׳ א׳ (ב׳ ע״ב הוצ׳ בובר) ובילקוט שמות י״ב ב׳. בב״ר א׳ קרוב לראש נשאלה שאלה זו ובאה עליה תשובה ג״כ על יסוד אותו הכתוב מתהלים, אך במובן אחר, ע״י ר׳ לוי (עי׳ הערתי לשם Jewish Quart. Review III 355). רש״י מתחיל פירושו לתורה במאמרו של ר׳ יצחק, ואולם הוא צרף לזה גם דבריו של ר׳ לוי וחברם לאחד. עי׳ ג״כ ר׳ ינאי כ״א ח״א 40 הע׳ 5.

לה (בר׳ כ״ד כ״א) 1). — לימדתך תורה דרך ארץ 2) שאם עושה אדם טרקלין עשר על עשר יהא עושה פתחו מן הצד 3).—(בר׳ כ״ח י׳) וילך חרנה, כלישנהון דברייתא הוא: פלן אזיל לקיסרין ועד כדון הוא על זוודיה 4). — בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שההדיוט מזכיר שמו שתי פעמים בפסוק אחד, בתורה (בר׳ ד׳ כ״ג): ויאמר למך לנשיו וכו׳ נשי למך וכו׳, נָשַׁי אין כתיב כאן, אלא נשי למך; בנביאים (מ״א א׳ ל״ג): ויאמר המלך קחו עמכם וכו׳ והרכבתם את שלמה בני, את בן המלך אין כתיב כאן, אלא את שלמה בני; בכתובים, דכתיב (אסתר ח׳ ח׳): כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך, ואת תמיה שהקב״ה מזכיר שמו שתי פעמים בפסוק אחד (בר׳ י״ט כ״ה): וה׳ המטיר על סדום גפרית ואש מאת ה׳ 5). — שם כ״ז מ״ב. וַיֻּגַּד לרבקה את דברי עשו וכו׳. מי הגיד לה? אמהות נביאות היו, ורבקה היתה מן האמהות. — אפילו הדיוט אינו חורש תלם בתוך תלם, ונביאים חורשים תלם בתוך תלם 6), ואת אמר (תה׳ ק״ה, ט״ו): אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו? 7).

---

1) ירו׳ ר״ה סוף פ׳ א׳ (57 ע״ג). מלבד הדוגמא מהכתוב, מביא ר״י עוד ראיה מהמשנה תרומות י׳ ח׳: כל נרב שהוא מחזיק סאתים; ור״ה פ״א מ״ט: אם צודה להם לוקחין בידם מקלות. כמו במלה המקראית, כך במשנה השתמשו באופן שהוצאו מתוך בונתן הרגילה. נרב בעברית שחין (ויקרא כ״ב כ״ב, דברים כ״ח כ״ד), וכאן — כלי. צודה בכל מקום אורב (שמות כ״א י״ג, ש״א כ״ד י״ב) או מחריב (צפניה ג׳ ו׳), וכאן — מְפַחֵד; שאה תמיד השמיע שאון או עשות שממה, וכאן — הסתכל (עי׳ ב״ר ס׳). ר״י רוצה להגיד בזה שהתורה לפעמים משתמשת במלים לא במובנן הרגיל. עי׳ באורו של הרשב״א בתשובותיו תקכ״ד ובאורו שם וגינר החלוץ III, 76.

2) אני׳ התנ׳ כ״א ח״ב 894 הע׳ 7; כ״ב ח״א 127 הע׳ 2; ח״ב 145 הע׳ 15; שם, הע׳ 29. אאא״י כרך א׳ ח״א 102 הע׳ 5; ועי׳ לעיל 149 הע׳ 4. — עי׳ עוד ספרי במדבר י״ב ה׳ (§ 102) ולבמדבר י״ב י״ג (§ 105), ב״ר כ׳ (§ 12), ר׳ לוי; שם ל״א (§ 10): בר חטיא; שם ס׳ (§ 16): ר׳ יודן; שם ע״ו (§ 3).

3) ב״ר ל״א (§ 1).

4) שם ס״ח (§ 8), ר׳ ברכיה בשמו (נגד ד׳ רבנן; בן יומו (כלומר: ביום שיצא בו ביום בא (זהו על יסוד הברייתא שבחולין צ״ה ע״א וב׳). ר׳ טוביה ברי׳ אליעזר מוסר דברי ר׳ יצחק: לשון העולם כך אומר: הולך פלוני אל מקום פלוני ועדיין הוא בביתו. נפלא הוא, שבב״ר נ״ט קרוב לסוף ר׳ יצחק הוא האומר על הפסוק „ויקם וילך״ (בר׳ כ״ד י׳): בן יומו.

5) ב״ר נ״א קרוב לראש. עי׳ אני׳ התנאים כ״ב ח״א 6 הע׳ 30.

6) עי׳ פי׳ הרזוו״א.

7) ב״ר ס״ז קרוב לסוף. הוא מפרש: „אל תגעו במשיחי״ אלה האבות, ולנביאי אל תרעו — האמהות. כך הוא בשו״ט, ר׳ ברכיה בשם ר׳ יצחק. [ואח״כ בא שם:

– בר' כ"א י'. הרחק כמטחוי קשת. שני טווחים (יריות) בקשת – מיל (2000 אמה) 1). – שם כ"ד ד'. כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך. חטייא דקרתך זונין זרע מנהון (כשהחטים של מקומך הם זונים–חטה רעה–אף על פי כן תזרע מהם) 2). – שם כ"ד ל"ד. עבד אברהם אנכי. מילתא דאית בך מגניא קדים ואמרה (אם דבר מגונה יש בך תקדים לאמרו) 3).–שם כ"ז מ"ח. התלכי עם האיש הזה. – מרמזים בה (כלומר שלא תתרצה) 4). – שם כ"ז י"ג. עלי קללתך בני. עלי ליכנס ולומר לאביך: יעקב צדיק ועשו רשע 5). – שם ל' י"ד. דודאים – סעדין 6). – שם ל"ב י"ד. מן הבא בידו. מלבד העדרים שלח לעשו גם אבנים טובות ומרגליות 7).–שם ל"ב ל"ב. ויזרח לו השמש. וכי לו בלבד זרחה? והלא לכל העולם זרחה? אלא שמש שבאה בעבורו (כ"ח י"א) זרחה

אמר ר' יודן בשם ר' יצחק: ויוגד לרבקה, מי הגיד לה?... אלא רוח הקדש הגיד לה]. בב"ר ר' חגי בשם ר"י: אמהות נביאות היו; בשו"ט ר' יודן בשמו.

1) ב"ר נ"ג קרוב לסוף. לפני זה באה גזרה שוה בלא שם אומרה: נאמר כאן ותשב לה מנגד ולהלן (במדבר ב' ב'): מנגד סביב לאהל מועד. הכא את אומר: הרחק כמטחוי קשת ולהלן את אומר (יהושע ג' ד'): אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה. הא למדנו נגד מנגד ורחוק מרחוק. בתנחומא ב' וירא 46 אומר ר"י על הכתוב בר' כ"ב ד': מרחוק – מיל, ומוכיח זה מגזרה שוה מיהושע ג' ד'. וכן בשמו"ר מ"ה על הכתוב שמות ל"ג ז'. במדבר ר' ב' (§ 9) נתלכדו שני הדברים (לבר' כ"א ט"ז ולבר' כ"ב ג') למאמר אחד והכל בשם ר"י.

2) ב"ר נ"ט, זונין הם פסולת חטים (Lolch) עי' Löw. Aram. Pflanzennam. S 133
ר' יצחק בעצמו אומר בב"ר כ"ח קרוב לסוף (ר' לוליאנו בן טיבריאנוס בשמו), שבדור המבול „אף הארץ זינתה, שהיו זורעין לה חטין, והיא מפקא זונין, אילין זונין רבה *) מן דרא דמבולא אינון. השוה: ר' יונה ריש כלאים.

3) ב"ר ס'. בלקח טוב במקום אומרה – אימא לה. בב"ק צ"ב: נמסר זה בתור משל ההמון ואבא בר מרי על שאלתו של רבה מצא לו הוכחה מן הכתוב בר' כ"ד ל"ד. עי' אג' אמוראי בבל, ע' 124.

4) ב"ר ס'. ר' אליעזר בר טוביה מביא שם האומר ר' חנינא בר אדא. לפי הערתו של שטרשון דרשה זו מיוסדת על שנאי „ויאמרו אליה" ולא „וישאלו אותה".

5) שם ס"ה.

6) שם ע"ב (נגד ר"ח בר אבא, לעיל 174 הע' 6) לפי גירסת הערוך שהיא הנכונה סעדין (ערוך VI, 95 ע"א) (=Cipergras). ע"ד ג' זו ושבושה עי' תיאודור Monats, schrift ,39 Jahg S. 312. ע"ד שם הצמח סעד אע' Löw 276

7) תנחומא ב' וישלח 11. (עי' הע' בובר שם).

---

*) כנראה מהפירוש המיוחס לרש"י המלה „רבה" יתרה וצריך למחקה.

בעבורו 1). – אפילו בשעת הקלקלה אין מיחסין אלא לראובן, הה"ד (ל"ה כ"ב): ויהי בשכון ישראל וגו' בני לאה בכור יעקב ראובן 2). – שם מ"ג ב'. וכסף משנה קחו בידכם. שמא הוקיר השער 3). – שם מ"ד ט"ז. האלהים מצא את עון עבדיך – מצא בעל חוב מקום לגבות שטרו 4). – שם מ"ו ד'. ואנכי אעלה גם עלה – על מנת „ויוסף ישית ידו על עיניך" [כלומר יעקב יעלה ממצרים רק אחרי שימות] 5).–שם מ"ז ל'. אנכי אעשה כדבריך. ולהלן (בר' כ"ד ט') הוא אומר: וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדוניו. העבד עשה כעבדותו ובן חורין כחרותו (כלומר זה נשבע כעבד וזה כבן חורין 6). –

– שמות ב' י"ב. ויך את המצרי. במה הכהו? באגרוף הכהו 7). – שם ג' י"ד. אהיה אשר אהיה וכו' אהיה שלחני. אמר לו הקב"ה למשה: אמור להם: אני הוא שהייתי, אני הוא עכשיו ואני הוא לעתיד לבוא, לכך כתיב אהיה שלש פעמים 8).–שם כ"ד ו'. ויקח משה חצי הדם וכו'. מלך כשהוא משביע את לגיונותיו, אינו משביען אלא בסייף, כלומר שכל העובר על התנאים הללו יהא הסייף הזה עובר על צוארו, כך ויקח משה חצי הדם 9). – במדבר ג' ד'. על פני אהרן אביהם. בחייו. נאמר כאן „על פני", ונאמר להלן (בר'

---

1) סנהדרין צ"ה: חולין צ"א: (עי' אני התני כ"א ח"א 70) ושם מוסיף: כי מטא לחרן אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי? כד יהיב דעתיה למיהדר קפצה ליה ארעא. מיד ויפגע במקום. כד צלי בעי למיהדר. אמר הקב"ה: צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה? מיד בא השמש. בב"ר ע"ח שאל זאת ר' ברכיה ונתן תשובה אחרת.

2) ב"ר פ"ב, ר' חגי בשמו.

3) שם סוף צ"א.

4) שם סוף צ"ב. [מוסב על האמור לפני זה: מה נאמר – לאבא שבארץ כנען ביוסף, ומה נדבר – בשמעון, מה נצטדק – בבנימין. אם נאמר לך חטאנו, גלוי וידוע שלא חטאנו, ואם נאמר לך שלא חטאנו, האלהים מצא את עון עבדיך. וע"ז אמר ר' יצחק: כאן מצא וכו', כלו': אעפ"י שבגביע לא חטאנו, אבל הקב"ה פורע ממנו בעד עונות ישנים].

5) שם צ"ד, ר' חגי בשמו.

6) ילמדנו, יילינק בהמ"ד VI, 83.

7) ויק"ר ל"ב קרוב לסוף. בשמו"ר א' אומר זאת ר' אביתר. [נגד דעת יש אומרים ורבנן].

8) שמות ר' ג' (§ 6).

9) ויק"ר ו' (§ 5). ר"י הכיר מנהגי לגיונות הרומאיים, עי' לעיל 44 הע' 3.

י״א כ״ח): ומת הרן על פני תרח אביו, מה להלן בחייו, אף כאן בחייו 1).
– במדבר כ״ה ז׳. וירא פנחס. ראה שבא מלאך והשחית בעם 2).
– שופטים ז׳ ד׳. והוא לחץ את בני ישראל בחזקה. מהו בחזקה? בחירופין ובגידופין 3). – ש״א ט״ו ל״ג. וישסף שמואל את אגג. סרסו, [הה״ד] כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך 4). – ישעי׳ נ״ח ז׳. ועניים מרודים תביא בית – אלו הן עניים מנעוריהם, כהדין סמייא דקריין ליה סגי נהורא 5). – ירמיה ל״ז כ״א. ונתון לו ככר לחם ליום מחוץ האופים. מהו מחוץ האופים? (כלו׳ ולא אמר משוק האופים) זו פת קיבר שנמכרת חוץ לפלטיא, שהיא שחורה מסובים של שעורים 6). – הושע י״ג ב׳. מאי כתבונם עצבים? – מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בכיסו, בשעה שזוכרה מוציאה מתוך חיקו, מחבקה ומנשקה 7). – צפניה ב׳ י״ד. ארזה ערה. אפילו בית המסוכך בארזים מתרועע 8).
– איוב ב׳ ו׳. קשה צערו של שטן יותר משל איוב, כאדם שאומר לעבדו: שבור את החבית ושמור את יינה 9). – שם ה׳ כ״ו. תבוא בכלח אלי קבר. תבוא לח אלי קבר (כלח = בכל ליחו) 10). – אסתר א׳ ו׳. חור. בגדים שבני חורין לובשים 11). – שם א׳ ז׳. והשקות בכלי זהב. והלא נפשו של אדם חותה לשתות בכלי זהב? אלא אלו כוסות דיוטריטא של כלי זכוכית שרואין

---

1) ויק״ר כ׳ קרוב לסוף [נגד דעת ר׳ חייא בר אבא]. תנחומא אחרי (ב׳ 9). עי׳ לעיל 178 הע׳ 2.

2) סנהדרין פ״ב. אחרי „אמר" בא בדפוסים מאוחרים „ר״א" או בפירוש ר׳ אלעזר. וזוהי ט״ס שנעשתה ע״י אי־הבנה בר״ת ראי׳ (=ראה). עי׳ רבינוביץ שם.

3) ויק״ר סוף ז׳, מדרש שמואל י״ג, אסתר ר׳ סוף ה׳, בשו״ט ריש ב׳ – סתם.

4) פסיקתא כ״ו ע״א, פסיקתא ר׳ פי״ב (52 ע״ב), מדרש שמואל י״ח, סי׳ ו׳, תנחומא כי תצא (ב׳ 10).

5) ויק״ר ל״ד י״ג.

6) שהש״ר א׳ ו׳. במקום פלטיא צ״ל פלטירא πρατήριον וזהי חנות האופים (עי׳ לוי IV, 50 ע״א וב׳), כי לפלטיא πλατεια כמו שמבאר לוי IV, 242 אין כל מובן כאן.

7) סנהדרין ס״ג: דריש כתבונם – כתבניתם. אולי במובן ההקטנה.

8) סוטה מ״ח:

9) ב״ב ט״ז:

10) ב״ר ריש ע״ט וכנגדו רבנן: „כולא שאינו חסר כלום".

11) אסתר ר׳ לאותו פסוק. עי׳ לעיל 213 הע׳ 6.

צל פניהם בהן יפין ויקרין ככלי זהב 1). — שם א׳ ט׳. משתה נשים. מיני מתוקים האכילה אותן 2). — קהלת י״ב א׳. עד אשר לא יבואו ימי הרעה — אלו ימי הזקנה, שהוא אומר לעשות דבר ולא יכול 3). —

באורים הלכתיים. דברים י״א י״ח. ושמתם את דברי אלה. צריכה שתהא שימה (של תפילין) כנגד הלב (על קיבורת הזרוע) 4).—שם כ״א ה׳. ונגשו הכהנים בני לוי. אטו אנן לא ידעינן דכהנים בני לוי נינהו? אלא כהןברישא והדר לוי (כלו׳: להודיעך שבקריאת התורה קורין מתחילה לכהן ואח״כ ללוי) 5). — מנין לבעל חוב שקונה משכון (והוא אחראי בעדו)? שנאמר (דברים כ״ד י״ג): ולך תהיה צדקה, אם אינו קונה, צדקה מנין? 6). — ירמיה ב׳ ה׳. מה מצאו אבותיכם בי עול. זה שמניח ספר תורה פתוח ויוצא לו 7). — תה׳ פ״א ג׳. מנין לעיקר שירה מן התורה? (שבזמן הקרבת הקרבנות צריכים הלוים לשיר) שנא׳: שאו זמרה וכו׳ 8). — רחיצה דאיקרי ענוי (ביום הכפורים) מנא לן? דכתיב (משלי כ״ה כ״ה): מים קרים על נפש עיפה 9). — מנין שהפקר בית דין הפקר? שנא׳ (עזרא י׳ ח׳): וכל אשר לא יבוא לשלשה ימים בעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו 10). — [מביא חבל המצרי וקושרו למעלה

---

1) אסתר ר׳ שם — ר׳ פנחס בשמו. „חותה״ כאן — מעכב, מעורר התנגדות. לוי (ח״ב, 125 ע״ב) אינו מביא את הפעל חתה במובן זה, קאהוט מביא רק מה שדומה לזה בירו׳ תרומות 45 ריש ע״ג. „כל דבר שנפשו של אדם חתה ממנו״ ומבאר שזהו מן היונית ἄση = שביעה יותר מדי. אך את הבאור הזה, כמובן, צריך לדחות. כנראה הפעל הוא עברי טהור, ואולי הוא מלי׳ „חתת״.

2) אסתר ר׳ שם במדרש אבא גוריון (ביהמ״ד א׳ ג׳) — שהיתה מוזגת להן יין שחור. בילקוט אסתר (§ 1049) נתחלק מאמר אחד ארוך לחצאין: אמר ר׳ יצחק: לפי שהיתה נשאת להדין שחור, ואחרי איזה שורות: אמר ר׳ יוחנן שהיתה מוזגת להן יין שחור, וצ״ל א״ר יצחק: שהיתה מוזגת להם יין שחור, לפי שהיתה נשאת להדין שחור.

3) תנחומא בי חיי שרה ז. בקה״ר לאיתו פסוק ובויק״ר ריש י״ח — סתם.

4) ברכות י״ג: מנחות ל״ז:

5) גטין נ״ט: השוה לעיל 196 הע׳ 1.

6) פסחים ל״א: קדושין ח׳, גיטין ל״ז:

7) פסיקתא קי״ח ע״א.

8) ערכין י״א.

9) יומא ע״ז.

10) גיטין ל״ו: עי׳ ר״ה ט״ז: (ויקרא י״א ח׳), [ירו׳ יומא 44 סוף ע״א (ויקרא ט״ז ל״ד), כריתות י״א. (ויקרא י״ט כ׳), ע״ז נ״ב. (דברים כ״ז ט״ו); יומא כ״א: (ש״א

מדדיה – של הסוטה] – ולמה חבל מצרי, לפי שעשת מעשה מצרים (ויקרא י״ח ג׳) 1).

ה.

לספורי המקרא ונושאיהם.

– נתבונן קין מהיכן שחט אביו אותו הפר, שנא׳ בו (תה׳ ס״ט ל״ב): ותיטב לה׳ משור פר מקרין מפריס, ומשם הרגו, ממקום הצואר, מקום הסימנין 2). – מי גרם להם (לדור המבול) שימרדו בי? לא על שהן [לא] זורעין ולא קוצרין. אחת לארבעים שנה היו זורעין ומהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה ומתלשין ארזי לבנון בהליכתן, והיו אריות ונמרים חשובים בעיניהם כנימה*) בבשר. הא כיצד? היה להם אויר יפה כמן הפסח ועד העצרת 3). – משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר: תאמר שהבירה הזו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה. אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אברהם אבינו אומר: תאמר, שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקב״ה ואמר: אני הוא בעל העולם 4). – בר׳ י״ב א׳. ויאמר ה׳ אל אברם לך לך. [מה כתיב למעלה מן הענין? (שם י״א ל״ב): וימת תרח בחרן, אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים (כלו׳: שאברהם יצא מחרן קודם שמת אביו ס״ה שנה)? אלא בתחלה אתה דורש: הרשעים קרויים מתים בחייהם]. לפי שהיה אברהם אבינו מפחד

י״א ח׳); ב״מ ס״א: (יחזקאל י״ח י״ג); תנח׳ וירא (תה׳ כ״ב ל״א); ב״ב קע״ג: (משלי כ׳ ט״ז).

1) ירו׳ סוטה פ״א ה״ו (17 ריש ע״א).

2) ב״ר כ״ב (8) ר׳ יונתן בן חגי ור׳ עזריה. עולת אדה״ר, נזכרה בברייתא בע״ז ח׳.

3) ב״ר ל״ד. מוסב על הנפילים שלפני המבול. כאן צריך להשלים, שגם החליפות של זמני השנה כמו שכתוב ברי ח׳ כ״ב באה באותו המובן שבחליפות הזרע והקציר. עי׳ תנחומא ב׳ בראשית 40 ותנחומא לאותו פסוק, ששם הוא נסמך רק על המלות „זרע וקציר״, השוה סנהדרין ק״ח. (תוספתא סוטה ג׳ ו׳): דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב״ה.

4) ב״ר ריש ל״ט. הבירה הדולקת זו היא העולם, שנהפך לתהו ובהו ע״י חילוק הלשונות וע״י הירידה המוסרית. ע״ד הבטוי מנהיג עי׳ אאא״י כ״א ח״ב 116 הע׳ 3. הבטוי „בעל העולם״, שמקביל אל „בעל הבירה״, מציין את הקב״ה, שהעולם הוא קנינו והוא אדוניו.

*) נ״ל שצ״ל כבנימה – כמו הרמשים הקטנים.

ואומר: אצא ויהיו מחללין בי שם שמים ואומרים: הניח אביו והולך לו לעת זקנתו. וא״ל הקב״ה: לך אני פוטרך מכבוד אב ואם, ואין אני פוטר לאחר מכבוד אב ואם, ולא עוד אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך, בתחלה „וימת תרח בחרן״ ואח״כ „ויאמר ה׳ אל אברם לך לך״ 1). — בשעה שירד אברהם אבינו לכבשן האש וניצול, יש מאומות העולם שהיו מאמינים, ויש שלא היו מאמינים, וכיון שירד מלך סדום לחמר וניצול, התחילו מאמינים באברהם למפרע 2). — אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים, ומשהיו אוכלין ושותין היה אומר להם: ברכו, והן אומרים לו: מה נאמר? והוא אומר להם: ברוך אל עולם שאכלו משלו 3). א״ל הקב״ה: אני לא היה שמי ניכר לבריות, והכרת אותי בבריותי 4), מעלה אני עליך כאלו אתה שותף עמי בברייתו של עולם, הה״ד (בר׳ י״ד כ׳ כ״א): קונה שמים וארץ, וברוך אל עליון 5). — בר׳ ט״ו א׳. אל תירא אברם—[אברהם] היה בלבו הוגה לענה מרה 6), אמר: שמא הללו שהרגתי היו בהם צדיקים. א״ל הקב״ה: הללו שהרגת קוצים בערת מלפני, ואין לך עון בדבר זה אלא שכר אתה נוטל עליהם. שכרך הרבה מאד, מכאן ולהבא 7). — שם כ״ד י׳. ועפרון יושב בתוך

---

1) ב״ר ל״ט (7) פה יש שני מאמרים, המאמר הראשון מוצאו מר׳ חייא, שאמר זאת לבאור הכתוב קהלת ט׳ ה׳ (עי׳ אגי׳ התנאים כ״ב — ח״ב 179 הע׳ 27). — עוד מסרת אחת של ר״י ע״ד זמנן של סדום וצער שנוסד על הכרונולוגיה של חיי אברהם, בשבת י׳ סוף ע״ב (עי׳ ד״ס שם). בב״ר מ״ט. ר׳ ירמי׳ בן אלעזר. — המאמר שהובא בפסיקתא ר׳ פט״ו (73 ע״ב) בשם ר׳ יצחק נובע מסדר עולם פ׳ ג׳.

2) ב״ר פמ״ב. ר׳ יונתן בן חגי ור׳ עזריה בשמו.

3) עי׳ כ״א ח״ב ע׳ 166 הע׳ 4 *)

4) ע״ד הבטוי „והכרת״ עי׳ ספרי דברים כ״א י״ז — יכיר: יכירנו לאחרים.

5) ב״ר מ״ג (7). ר׳ טוביה ב״ר אליעזר מוסר זאת בקצרה: קונה שמים וארץ— זה אברהם שהקנה שמים וארץ בפי כל הבריות שהודיע להם יהודו של עולם.

6) (גירסא אחרת: מרה ולענה). זוהי דרשה מענינת לכתוב (משלי ט״ו כ״ח): לב צדיק יהגה לענות. גם ר׳ יונה אבן גינאח חושב ש„לענות״ הוא מספר רבים מן „לענה״. (עי׳ פי׳ לכה״ק מר׳ יונה לירמיהו ט׳ י״ד, מלוקט ומסודר ע״י א. ז. ר.) ועי׳ בספרי באורי המקרא של אבן גינאח (בגרמנית) ע׳ 33 79.

7) תנחומא לך לך (סי׳ י״ב), תנחומא ב׳ לך לך 13. בב״ר מ״ד קרוב לראש מאמר זה שונה לגמרי בסגנונו והאומרו הוא ר׳ לוי. ענין הקוצים נתרחב שם למשל בסמך לישעי׳ ל״ג י״ב. בשו״ט ק״י בעל המאמר הוא ר׳ יוסי בן זמרא (המוסר תמיד

---

*) בתנחומא לך לך (סי׳ י״ב) בא זה בציור רחב — סתם.

בני חת. יָשַׁב כתיב, אותו היום מנו אותו ארכיסטרטיגוס ἀρχιστρατιγος, דלא יהא בר נש רב זבין מן בר נש זעיר 1). — שם ל״ה כ״ז. קרית הארבע. קרית הארבעה זוגות שנקברו בה: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה 2). — שם י״א כ״ט. ואבי יסכה. זו שרה. ולמה נקרא שמה יסכה? שסכתה ברוח הקודש, שנא׳ (שם כ״א י״ב): כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה 3). — איקונין של חוה נמסרה לראשי הדורות (כלו׳ מפני גדולת יפיה). להלן כתיב (מ״א א. ד׳): והנערה יפה עד מאד — מגעת עד איקונין של חוה, ברם הכא (אצל שרה נאמר, בר׳ י״ב י״ד): כי יפה היא מאד — מאד מאיקונין של חוה 4). — בר׳ כ״א כ״א. ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים. לפי שכתוב (בר׳ ט״ז א׳): ולה שפחה מצרית, לפיכך ותקח לו אשה מארץ מצרים, — זרוק חוטרא לאוירא על עיקריה הוא קאים 5). — מצה גדולה עמדה על המלח (כלו׳ מצה ומריבה בין לוט ובין אשתו): דהוה

דברי ר״א בן פרת), אולי ע״פ הכלל שלו המובא בח״א 112 הע׳ 3 הסגנון שם שונה הרבה וסומך על ישעי׳ מ״א ג׳. במקום „היה הוגה לענה מרה״ בא בבי״ר: היה מתפחד ואומר, ובשו״ט: נקפו לבו ואמר. — קוצים משל לרשעים (השוה ש״ב כ״ג ו׳), עי׳ אג׳ התנאים ח״ב 309, לוי IV, 272 ע״א.

1) ב״ר נ״ח (7). השוה לעיל 209 הע׳ 3. סתם — שמו״ר ל״א (17). לבר׳ י״ט א׳ ג״ב סתם — אותו היום מינוהו ארכי דיינים (ב״ר נ׳, 3).

2) ערובין נ״ג. סוטה י״ג. בב״ר נ״ח (4) סתם ונחלק לשני מאמרים: דבר אחר: שנקברו בה ד׳ צדיקים. ד״א שנקברו בה ד׳ אמהות. שם בב״ר מוסר ר׳ עזריה מחלקת בין ר״י ורבנן ע״ד ארבעה מקומות מגונים שבא״י, שלדעת ר׳ יצחק הם: דור ונפת-דור ותמנת סרח וחברון, ולד׳ רבנן: דנה וקרית סנה ותמנת סרח וחברון. עי׳ הגהת רד״ל.

3) מגילה י״ד. סנהדרין ס״ט: ויש אומרים: שהכל סוכין ביפיה, ע״פ ב״ר י״ב י״ד. ע״ד זה שהאמהות היו נביאות עי׳ לעיל 211 הע׳ 7.

4) ב״ר מי קרוב לסוף, ר׳ יונתן בן חגי ור׳ עזריה בשמו, ע׳ 191 הע׳ 6. חוה, האשה הראשונה, היא סמל היופי של האשה, כמו שנחשב אדם הראשון לסמל היופי של האיש. בשתי המסורות הללו נסמכו על המלה מאד שהיא אותיות אדם, אלא במקום שאי אפשר לומר על אדם תנהו ענין לחוה (עי׳ ב״ר סוף ט׳: והנה טוב מאד — זה אדם). [שם במד״ר הבהיקה ארץ מצרים מזיוה].

5) ב״ר נ״ג בסוף. בב״ר סוף פ״ו משתמש ר״י באותו המשל על יוסף, שהיה יפה כאמו (בר׳ כ״ט י״ז). במקום „קאים״ כתוב „נפיק״ וצ״ל נפיל. בתנחומא בלק קרוב לסוף (ב׳ 26), ומזה במדבר ר׳ כ׳ (24) בא המשל בתרגום עברי (זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל), ומשתמש בו לענין בנות מואב (במדבר כ״ה ב׳), שהיו זונות, כמו בת לוט שממנה יצאו (בר׳ י״ט ל״א).

אמר לה: הב לאילין אכסנאי קליל מלח, והות אמרה ליה: אף הדא סוניתא בישא את בעי מולפא הכא? (הוא היה אומר לה: תני קצת מלח לאורחים הללו, והיא היתה עונה: הגם את המנהג הרע הזה אתה רוצה להנהיג פה?) 1). — בר׳ י״ט כ״ו. ותהי נציב מלח. שחטאה במלח. באותו הלילה שבאו המלאכים אל לוט מה היא עושה? הולכת אל כל שכנותיה ואומרת להן: תני לי מלח, שיש לנו אורחים, והיא מכוונת, שיכירו בהן אנשי העיר, לפיכך ותהי נציב מלח 2). — שם כ״ה כ׳. בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי. אם ללמד שהיא (רבקה) מארם נהרים הלא כבר נאמר מפדן ארם, ומה תלמוד לומר ארמי — בת בתואל הארמי, — ומה תלמוד לומר: אחות לבן הארמי? אלא בא ללמדך: אביה רמאי (ארמי = רמאי) ואחיה רמאי, ואף אנשי מקומה כן, והצדקת הזו שהיא יוצאה מביניהם למה היא דומהז לשושנה בין החוחים (שה״ש ב׳ ב׳ 3). — יצחק אבינו עקר היה, שנא׳ (בר׳ כ״ה כ״א): ויעתר יצחק לה׳ לנוכח אשתו — על אשתו לא נאמר, אלא לנוכח אשתו, מלמד ששניהם עקורים היו 4). — בר׳ כ״ה כ״ב. ותאמר: אם כן למה זה אנכי. מלמד שהיתה אמנו רבקה מחזרת על פתחיהן של נשים ואומרת להן: הגיע לכן הצער הזה בימיכן? אם כך הוא צערן של בנים והלואי שלא עברתי 5).

— בר׳ י״ט ל״א. רחל תהיה עיקרו של בית, כמה שנא׳: ורחל

---

1) ב״ר נ׳ (4) „סנתא״ מפרש קאהוט VI, 91 ע״א עפ״י היונית συνηδεια שזה יותר מתאים מפיו של לוי (IV, 492), כמו שסבר העיר Fleischer, ib. 721 b

2) ב״ר נ״א (5).

3) שם ס״ג קרוב לראש. ויק״ר ריש כ״ג, שהשיר לאותו פסוק. את השם לבן דורש ר״י (ב״ר ס׳) לשבת — פרדוכום, מדרש שמואל א׳ ו׳ — פראדוכסים, רות ר׳ ב׳ א׳ פרדכסוס, במדבר ר׳ י׳ ט״ו — אפורדוכסוס. הבאור מן παράδοβος (לוי ח״א 237 ע״א, IV, 102 ע״א, קאהוט ח״א 237 ע״א VI, 412 ע״ב) אינו מתאים אל המלה לבן. אולי הגירסא הנכונה בב״ר היא פרדיכוס (וכן בילקוט ק״ט פרדיכוס) ואותה אפשר להוציא בנקל עפ״י השתוות הקול או הכתב מהמלה περιλευκος או υπερλευκος זאת אומרת לבן ביותר, כפירוש הערוך, או לבן מאד, כמו שכתוב מגליון הילקוט.

4) יבמות ס״ד. עי׳ לעיל 196 הע׳ 4. נוטריקון השם יצחק בב״ר נ״ג (7) נדרש גם כן על ידי ר׳ יצחק, אבל זוהי ט״ס, עי׳ הערת בובר בפסיקתא 146 ע״ב.

5) ב״ר ס״ג, ר׳ חני בשמו. לפי גירסת הלקח טוב. השכנות ענו לה שהן אינן סובלות כל כך מהעבור, ולפיכך שאלה: למה זה אנכי (סובלת כך)? ואולם לפי גירסת הילקוט וכן ברש״י לא ענו הנשים בשלילה ואלא כמו שכתוב כאן בפנים. אך המלות „למה זה אנכי״ יותר מתאימות לגי׳ הלקח טוב.

עקרה — עיקרה רחל 1). — כתיב (משלי כ״ג י״ז): אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה׳ כל היום, ואת אמרת (בר׳ ל״ב א׳): ותקנא רחל באחותה? אלא מלמד: קינאתה במעשיה הטובים, אמרה: אילולא שהיא צדקת לא היתה יולדת 2). — בר׳ מ״ב כ״ד. ויאסור אותו לעיניהם. לעיניהם אסרו, כיון שיצאו להם, היה מאכילו ומשקו ומרחיצו וסכו 3). — הלך והציף באותו הבור (כלו׳ בשעה שעלה יוסף לארץ כנען לקבור את אביו הלך לראות את הבור, שבו השליכוהו אחיו, ולפיכך נאמר (נ׳ ט״ו): לו ישטמנו יוסף) 4).

— דבר זה מסרת בידינו מאבותינו: מרגלים על שם מעשיהם נקראו, ואנו לא עלתה בידינו (כלו׳ לדרוש) אלא אחד (במדבר י״ג י״ג): סתור בן מיכאל — סתור שסתר מעשיו של הקב״ה, מיכאל שעשה עצמו מך 5). — במדבר י״ג כ״ג. וישאוהו במוט בשנים — טורטני τρατανη וטורטני דטורטני 7) (כלו׳ שהמוטות סֻדרו באופן כזה שיוכלו שמונה לשאתם ביחד. עי׳ רש״י). הא כיצד שמונה נשאו אשכל, אחד נשא רמון ואחד נשא תאנה. יהושע וכלב לא נשאו כלום. אי בעית אימא: משום דחשיבי, ואיבעית אימא: שלא היו באותה עצה 7). — במדבר כ״ז א׳. וירא בלעם וכו׳. מהו ראה? ראה שמשה עתיד לברך את ישראל ארבע ברכות, והוא היה ראוי לברך את ישראל

---

1) ב״ר ע״א קרוב לראש, אחרי זה באה דרשתו של ר׳ אבא בר כהנא. וכן בפסיקתא 141 ע״ב. ברות ר׳ קרוב לסוף אומר זאת ר׳ ברכיה (מה שכאן נא׳ בשם ר״א בר כהנא) ומה שנא׳ כאן בשם ר׳ יצחק אומר שם ר׳ אבא בר כהנא.

2) ב״ר ע״א (6).

3) שם צ״א קרוב לסוף, ר׳ חגי בשמו. לזה שייך ג״כ המאמר שאמר ג״כ ר׳ חגי בשמו לבר׳ מ״ג י״ג: ויבא אליהם את שמעון „כהדין צרצורא עביד כשאסרו״ (ב״ר צ״ב 4), לפי הפירוש המיוחס לרש״י: כצרצור של שמן שהוא רחב, כך היה (שמעון) רחב „ושָמֵן״. כלומר: ע״ז שיוסף פיטם אותו בימים שישב בבית האסורים נעשה שָמֵן, כמו כד בעל בטן רחבה (עי׳ צרצור, לוי IV, 222), ולפיכך צריך היה להוליכו. המשל ההמוני הזה הוא נותן את הבאור היותר מדויק. מה שלוי מבאר (VI 223) אינו נכון כלל.

4) ב״ר ק׳. קרוב לסוף. [שם יש עוד מאמר של ר׳ יצחק, שמפני זה חשדו השבטים ביוסף שישטמם, שלא זמנם לסעודה. ור׳ תנחומא מהפך בזכותו של יוסף — המתרגם].

5) סוטה ל״ד. (עי׳ כ״א ח״ב 204 הע׳ 3). שעשה עצמו מך, — כנוי מפני הכבוד [כמ״ש שם בסוטה להלן „אפי׳ בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם״ — רש״י].

6) בירו׳ סוטה 21 סוף ע״ד — סתם: טורטורין וטורטורי טורטורין.

7) סוטה ל״ד.

שבע ברכות (כלו׳ נגד שבעת המזבחות), ומשה ארבע הרי אחת עשרה! אמר הקב״ה: רשע זה (בלעם) עינו צרה בברכתן של ישראל. דיי שָלש ברכות שברכן, יבוא משה שעינו יפה בברכתן של ישראל ויברכם ארבע ברכות. ואלו הן שלש ברכות שבירכן בלעם: מה טובו אהליך יעקב (שם כ״ד ה׳), מי מנה עפר יעקב (שם כ״ג י׳), לא הביט און ביעקב (שם שם כ״א). ואלו הן ארבע ברכות שברך משה לישראל: ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם (דברים א׳ י״א), ויצאו ויברכו את העם (ויקרא ט׳ כ״ג), וירא משה את כל המלאכה וכו׳ ויברך אותם משה (שמות ל״ט מ״ג), וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים ג׳ א׳) 1). — הרי זה שמשה אומר, כשהוא בא להפטר מן העולם (דברים ל״א כ״ח): הקהילו אלי את כל ראשי שבטיכם, והיכן היו החצוצרות, שלא היה אומר: תקעו בהן ויתכנסו? אלא שעד הוא בחייו נגנזו 2). — היתה נפשו של משה מתקשה [נ״א: מפרכסת] לצאת, והיה משה מסיח עם נפשו ואמר: נפשי, תאמרי שבקש מלאך המות לשלוט עליך? אמרה לו: לא יעשה הקב״ה כן, (תה׳ קט״ו ח׳) כי חלצת נפשי ממות. תאמר שראית אותן בוכין ובכית עמהם? אמרה לו: את עיני מן דמעה. אמר לה: ותאמר שבקשו לדחות אותך לגיהנום? אמרה לו: את רגלי מדחי. אמר לה: ולהיכן את עתידה להלוך? אמרה לו: אתהלך לפני ה׳ בארצות החיים. כיון ששמע משה כך נתן לה רשות, אמר לה (שם פסוק ז׳): שובי נפשי למנוחיכי 3).

— אותו היום שבאת רות המואביה לארץ ישראל, מתה אשתו של בעז, והיינו דאמרי אינשי: עד דלא שכיב שיכבא קיימא מנובתיה 4). — ש״א א׳ ב׳. ולו שתי נשים. הכתוב פותח בשבחו ומסיים בשבחו (כלו׳ מה שלקח שתי נשים אין הכתוב חושב לו לחובה). כיון שראתה חנה שלא ילדה

1) פסיקתא 196 ע״ב עפ״י הגהת בובר.

2) תנחומא בהעלותך (ב׳ 18), במדבר ר׳ ט״ו, בב״ר צ״ו קרוב לראש, תנחומא ריש ויחי (תנח׳ ב׳ 3) בעל המאמר הוא ר׳ לוי (ר׳ יהושע דסיכנין בשמו) וכן בקה״ר ח׳ ח׳, ששם הוא נותן טעם, אמר הקב״ה: למחר הוא מת ויהיו בניו תוקעין לפניו בסלפינגם לא משום אין שלטון ביום המות. בתנחומא בהעלותך ובבמדבר ר׳ ר׳ לוי הוא הנותן טעם מפני מה לא השתמש משה בחצוצרות, כשהיה צריך להקהיל את העם בפעם האחרונה, מפני שאין שלטון ביום המות. קהלת ח׳ ח׳ (והחצוצרות רמז לשלטון).

3) תנחומא סוף דברים, דברים ר׳ י״א.

4) ב״ב צ״א. צ״ל מנובתיה (כלו׳: ממלא מקומו) ובטעות נתחלקה לשתי מלים „מנו בייתיה". למרות זה שפליישר, במלונו של לוי ח״ג 312 ע״ב, מספק בדבר אין מלה זו אלא מהערבית „נאב". הכונה היא: אין אדם שלא יִמָּצֵא ממלא מקומו.

אמרה: אמר לו, שיכניס צרתי בתוך ביתי ומתוך כך יראה הקב״ה ויפקד אותי [אמר לה הקב״ה: חנה, הפקדת אצלי נפשות, חייך אני משלם לך, שנא׳ (שם ב׳ כ״א): כי פקד ה׳ את חנה וכו׳] 1). – שם א׳ י״א. [חנה הרבתה לבקש מה׳ בתפלתה, מפני ש] אין שואלין עניות במקום עשירות 2).– תה׳ ז׳ א׳. הושיעני והצילני – הוא הדבר (כלו׳ זהו אותו הדבר, ולמה הכפילו במלים שונות)? אלא אמר דוד: הושיעני שלא אפול בידו [של שאול], והצילני שלא יפול שאול בידי, הה״ד (תה׳ קמ״ד י׳): הנותן תשועה למלכים [לשאול ולדוד] 3). – למה נקרא שמו [של דואג] אדומי? שהיה מאדים פני דוד בהלכה, שכל מי שנושא ונותן עמו מסלקו בתשובותיו [כלו׳ סותר את דבריו] 4). – מאי דכתיב (תה׳ נ״ב ג׳): מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום? א״ל הקב״ה לדואג: לא גבור בתורה אתה? מה תתהלל ברעה? לא חסד אל נטוי עליך כל היום 5). – מאי דכתיב (תה׳ נ׳ ט״ז): ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי? א״ל הקב״ה לדואג הרשע: מה לך לספר חוקי? כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ופרשת מספרי לשון הרע מה אתה דורש בהם? 6). – מאי דכתיב (תה׳ נ״ב ז׳): גם אל יתצך וכו׳? אמר הקב״ה לדוד: ניתי דואג לעלמא דאתי? אמר לפניו: גם אל יתצך לנצח. מאי דכתיב: יחתך ויסחך מאהל. אמר הקב״ה לימרו שמעתא בי מדרשא משמיה? אמר לפניו: יחתך ויסחך מאהל. ליהוי ליה בנין רבנין? – ושרשך מארץ חיים סלה 7). – ש״א כ״ה ל״א. וזכרת את אמתך – לפי שנתנה עיניה בו

---

1) מדרש שמואל פ׳ א׳ (7), ר׳ חגי בשמו, לפי ג׳׳ הילקוט, במקום ר׳ אמי. גם את המאמר צריך להשלים ע״פ ג׳׳ הילקוט – וחותם בשבחו, נגד ד׳ ר׳ חמא בר חנינא: הכתוב פותח בשבחו ומזכיר גנותו (עי׳ כ״א ח״ב 246 הע׳ 1). החלק השני של המאמר, המבאר מה זה „וחותם בשבחו״, חסר במדרש שמואל ונמצא בילקוט, ור׳ יונה אומרו בשמו (במקום בשם ר׳ צ״ל בשם ר׳ יצחק). בפסיקתא ר׳ פ׳ מ״ג (181 ע״ב) במקום „אמר רבי בשם רבי״ צ״ל: א״ר יונה בש״ר יצחק.

2) מדרש שמואל ריש פ׳ ב׳, ר׳ חגי בשמו בסמכו על הכתוב (תה׳ פ״א י״א) הרחב פיך ואמלאהו.

3) שו״ט ז׳ (13). השוה לעיל 56 הע׳ 1.

4) שו״ט נ״ב (4).

5) סנהדרין ק״ו:

6) שם.

7) שם. גם את הכתוב (איוב כ׳ ט״ו): חיל בלע ויקיאנו, דורש ר׳ יצחק על דואג – אמר דוד לפני הקב״ה: רבש״ע ימות דואג, א״ל: חיל בלע ויקיאנו. אמר לפניו: מבטנו יורישנו אל. וכן הוא דורש את הכתוב (תה׳ נ״ב ח׳): ויראו צדיקים וייראו

כשהיתה אשת איש, לפיכך פגמה הכתוב (שחיסר יו"ד משמה, אביגל במקום אביגיל, שם פסוק ל"ב וש"ב ג' ג') 1). — תה' פ"ו א'. אמר דוד לפני הקב"ה: לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה; ולא עוד, אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי ואומר לו: מפיבשת רבי, יפה דנתי, יפה חייבתי, יפה זכיתי, יפה טהרתי, יפה טמאתי — ולא בושתי 2). — שם ט"ז ט'. אף בשרי ישכן לבטח. מלמד שלא שלטה בו רמה ותולעה 3). — מ"א ה' י'. מכל חכמת מצרים. בשעה שבקש שלמה לבנות בית המקדש, שלח אצל פרעה נכה א"ל: שלח לי אומנין בשכר, שאני מבקש לבנות בית המקדש. מה עשה המלך? כנס כל איצטרלוגין שלו ואמר להם: צפו וראו בני אדם שעתידין למות בזו השנה ואשלחם אצלו. כיון שבאו אצל שלמה, צפה ברוח הקודש שהם עתידים למות באותה שנה, נתן להם תכריכין ושלחם ושלח לו כתב: לא היה לך תכריכין לקבור מתיך? הרי לך הם ותכריכיהם, ולכך נאמר ומכל חכמת מצרים 4). — שם ג' ט"ו. וייקץ שלמה והנה חלום. חלום היה עומד על כנו: חמור נוהק והוא יודע מה נוהק, צפור מְצַוִיץ, והוא יודע למה מצויץ. — ר' יצחק רמי: כתיב

ועליו ישחקו — מתחילה ייראו ולבסוף ישחקו. ע"ד גדולתו של דואג בתורה א"ר יצחק על הכתוב (ישעי' ל"ג י"ח): איה סופר—כל אותיות שבתורה (עי' לעיל 103 הע' 2), איה שוקל, ששוקל כל קלים וחמורים שבתורה. איה סופר את המגדלים, — שהיה סופר ג' מאות הלכות פסוקות במגדל הפורח באויר (עי' לוי ח"ג 43 ע"א). ר' יצחק דורש ג"כ את הכתיב „דמיך" (ש"ב א' ט"ז) — הרבה דמים שפכת בנוב. והנער שבא לבשר לדוד ע"ד מיתת שאול היה בן דואג (לפי נוסח אחר לא נכון היה דואג בעצמו), פסיקתא 28 ע"ב (עי' בובר שם), פסיק' ר' י"ב (52 ע"א), תנחומא כי תצא (ב' 18).

1) מדרש שמואל כ"ג. מתחיל במשל: פסיק מוזליך וחסיל שועתיך [יותר נכון הוא: פסקי מ' וחסילי ש'], אומרים לאשה שמסיחה בעת שהיא טוה: נתקי את החוט ונמרי שיחתך. ידידו של ר' יצחק, רב נחמן בר יעקב, ג"כ משתמש במשל דומה לזה (איתתא בהדי שותא פלכא), מגילה י"ד: אין כל צרך לומר שזהו רמז סימבולי לענין הצניעות, כמו שכתוב במאגאזין של ברלינר, XX, 211. בירו' סנהדרין 20 ע"ב — סתם „וכיון שפקרה עצמה פגמה הכתוב.

2) ברכות ד'. חולק על ר' לוי.

3) שו"ט לאותו פסוק. בב"ב ז' ע"א בברייתא שבעה לא שלט בהן רמה ותולעה ואלו הן: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, מרים, בנימין (מוכח מדברים ל"ג י"ב: ישכן לבטח) וי"א: אף דוד, דכתיב אף בשרי ישכן לבטח.

4) פסיקתא 34 ע"א בתוך המאמר הגדול על הפסוק מ"א ה' (עי' לקמן סעיף 7).

(דהי״ב ט׳ כ׳): אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה, וכתיב (מ״א י׳ כ״ז): ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים? לא קשיא: כאן קודם שנשא את בת פרעה, וכאן לאחר שנשא את בת פרעה 1). — מ״א ה׳ ג׳. ויהי לחם שלמה ליום וכו׳. אלף נשים היו לשלמה, כל אחת ואחת עשתה לו בביתה כך, מאי טעמא? זו סבורה: שמא אצלי סועד היום, וזו סבורה: שמא אצלי סועד היום 2). — מנין שחזר שלמה והודה לאמו [שיסרתו, כמ״ש במשלי ריש ל״א]? דכתיב (שם ל׳ ב׳): כי בער אנכי מאיש, ולא בינת אדם לי. כי בער אנכי מאיש — מנח, דכתיב (בר׳ ט׳ כ׳): ויחל נח איש האדמה, ולא בינת אדם לי, זה אדם הראשון (שנכשל ביין — רש״י) 3). — (ירבעם) עמד וכנס אלף מתוך שבטו ונכנס והוכיחו, הה״ד (הושע י״ב א׳): כדבר אפרים רתת — כדבר ירבעם ריתותו של שלמה. אמר לו הקב״ה: למה אתה מוכיחו? נשיא הוא בישראל, חייך שאני מטעימך משררותי ואין אתה יכול לעמוד בה, כיון שנכנס למלכות מיד: ויאשם בבעל וימות (שם י״ג א׳) 4). — מ״א י״ח ג׳. ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית ועובדיהו היה ירא ה׳ מאד. מאי קאמר קרא? — אמר לו ביעקב כתיב (בר׳ ל׳ כ״ז): נחשתי ויברכני ה׳ בגללך, ביוסף כתיב (שם ל״ט ה׳) ויברך ה׳ את בית המצרי בגלל יוסף — ביתא דההוא גברא לא הוה מיבריך (ביתו של האיש ההוא — של אחאב — אינו מתברך) שמא לא ירא אלהים אתה? יצתה בת קול ואמרה: ועובדיהו היה ירא את ה׳ מאד, אבל ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה 5). — מפני מה זכה עובדיהו לנביאות? מפני שהחביא מאה נביאים במערה, שנא׳ (מ״א י״ח ב׳): והיה בהכרית איזבל את נביאי ה׳ ויקח עובדיה מאה נביאים ויחביאם 6). — עובדיה. חזון עובדיה כה אמר ה׳ אלהים לאדום. מאי שנא עובדיה לאדום? אמר הקב״ה: יבוא עובדיה, הדר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, וינבא על עשו הרשע, שדר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם 7).

---

1) סנהדרין כ״א:

2) ב״מ פ״ו ע״ב. שו״ט סוף נ׳.

3) סנהדרין ע׳:

4) ויק״ר י״ב קרוב לסוף.

5) סנהדרין ל״ט:

6) שם.

7) שם, עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 119 הע׳ 36. לפי ויק״ר י״ח, תנחומא ב׳ תזריע 10, אומר ר״י: עובדיה גר אדומי היה והיה מתנבא על אדום. בסנהדרין ל״ט ב׳ אומר זה ר׳ מאיר (עי׳ אג׳ התנ׳ ח״ב 18, 3).

– בשעה שחרב בית המקדש מצאו הקב"ה לאברהם שהיה עומד בבית המקדש 1). א"ל: מה לידידי בביתי (ירמי' י"א ט"ו)? אמר לו: על עסקי בני באתי. א"ל: בניך חטאו וגלו. א"ל: שמא בשוגג חטאו? א"ל: עשותה המזמתה. א"ל: שמא מיעוטן חטאו? א"ל: הרבים. היה לך לזכור ברית מילה? א"ל: ובשר קודש יעברו מעליך 2). א"ל: שמא אם המתנת להם היו חוזרין בתשובה? א"ל: כי רעתכי אז תעלוזי. מיד הניח ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר: שמא חס ושלום אין להם תקנה? יצתה בת קול ואמרה לו (ירמי' שם פסוק ט"ז): זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך. מה זית זו אחריתו בסופו (כלומר עתידו - הוא בזמן בשול פירותיו), אף ישראל אחריתן בסופן (כך עתידו של ישראל שמור לקץ הימים) 3). – ירמיה נ"א נ"א. בשנו כי שמענו חרפה כסתה כלימה פנינו, כי באו זרים על מקדשי בית ה'. את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים 4), שנא' (איכה א' י'): ידו פרש צר על כל מחמדיה, כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צוית לא יבואו בקהל לך. נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים, נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה, והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם אומרים, שאין האומה הזאת עובדים עבודה זרה, ראו מה מצינו להם ומה היו עובדין, הא כל אפיין שוין 5). הדא הוא דכתיב (יחזקאל כ"ה ח'): יען אמר מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית יהודה, באותה שעה נשבע הקב"ה שהוא מקעקע ביצתן מן העולם 6), שנא' (צפניה ב' ח'): לכן חי אני נאם ה' כי מואב כסדם תהיה ובני עמון כעמורה 7).

1) מנחות נ"ג:

2) דריש ובשר קדש יעברו (בהפעיל) שעברו על מצות מילה, וכך הוא דורש את הכתוב בהושע ו' ז': כאדם עברו ברית (עי' גרץ IV, 79) ומביא לזה את הכתוב את בריתי הפר (בר' י"ז י"ד), ומזה למד שאדם הראשון מושך בערלתו היה.

3) כעשר שנים עוברות על הזית מזמן הנטיעה עד הלקיטה הראשונה של פירותיו, וכשלשים שנה עד שהוא נותן את כל סכום הפירות שאפשר לאילן זה לתת. (Riehm Handwörterbuch S. 1105)

4) עי' ח"א 84 הע' 2.

5) השטנה הזאת שנאמרה בזמן חרבן בית המקדש הראשון מזכירה את השטנה של אפיון, כי בשעה שנכנס אנטיוכס לבית המקדש מצא שהיהודים עובדים לראש חמור (יוסיפוס נגד אפיון ח"ב ז').

6) מליצה רגילה, עי' לוי ח"א 221 ע"א וח"ד 348 ע"א וב'.

7) איכה פתיחתא ט'.

– [הצלם שהקים נבוכדנצר בבקעת דורא היו מעמידין] לו והוא נופל, מעמידין לו והוא נופל, עד שהביאו כל כסף וזהב שהוציאו מירושלים דימום על רגליו, לקיים מה שנא' (יחזקאל י"ז י"ט): כספם בחצות ישליכו וזהבם לנדה יהיה 1). – יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע [נבוכדנצר], שאלמלא בא מלאך וסטרו על פיו היה מגנה כל שירות ותשבחות שאמר דוד בספר תהלים [בהתחילו את ההמנון הנשגב, דניאל ג' ל"ג] 2). – המן הרשע בעלילה גדולה בא על ישראל, הה"ד (אסתר א' ה'): ובמלאת הימים האלה עשה המלך לכל העם וגו' ואין העם האמור כאן אלא ישראל, הה"ד (דברים ל"ד כ"ט): אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה'. אמר המן לאחשורוש: אלהיהם של אלו שונא זמה, העמד להם זונות ועשה להם משתה, וגזור עליהם שיבואו כולם ויאכלו וישתו ויעשו כרצונם, שנא' (אסתר א' ו'): לעשות כרצון איש ואיש; כיון שראה מרדכי כך, עמד והכריז עליהם וא"ל: לא תלכו לאכול מסעודתו של אחשורש, שלא הזמין אתכם כי אם ללמד עליכם קטגוריא, כדי שיהא פתחון פה עם מדת הדין לקטרג עליכם לפני הקב"ה, ולא שמעו לדברי מרדכי והלכו כולם לבית המשתה... ואכלו ושתו ונשתכרו ונתקלקלו. מיד עמד שטן והלשין עליהם לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבש"ע! עד מתי תדבק באומה זו שהן מפרישין לבבם ואמונתם ממך, אם רצונך אבד אומה זו מן העולם

1) איכה ר' פתיחתא כ"ג קרוב לסוף, ר' חני בשמו (עי' כ"א ח"ב 66). האגדה של התנאים ע"ד ששה נסים שקרו באותו יום שהקימו את הצלם (סנהדרין צ"ב ב', תנו רבנן, בשהש"ר ז' ט', ר' אבדימי דמן חיפא) מביא ר' יצחק לכלם ראיות מהכתוב, ואולם בסנהדרין נאמר: וכולהו גמרא ודי מלכיות קראי. (ובתנחומא נ"ח לבר' ח' ט"ז מתרגם זה לעברית: וכולן מן המשנה, אלא הללו מפורש מן הפסוק. הנס השלישי שמובא בתלמוד „הומק סורו" (נ"א: הומק סודו, הומק סידו; בתנחומא: ונמק יסודו, השוה פירש"י ע"פ ר' יעקב בן יקר) חסר בשהש"ר, ונגד זה חסר בתלמוד הנס הרביעי שבשהש"ר. אמנם בתחילה היה זה כתוב גם בברייתא (עי' בובר תנחומא ב' 13, 3, ישרון של קובק ח"א 31) – והוא נעשה הימקסירום, כלוי: בשקרב נבוכדנצר אל הכבשן נשתתקו איבריו ἡμίχηρος, שזה מוכיח ר"י מהמלות „די עבד עמי" (דניאל ג' ל"ב). בשו"ט לתה' כ"ב (15) נשמרו המלות באופן היותר טוב: „נעשה אמכסירום". בשהש"ר שם נתחלקה המלה הזרה לשתים „אימוק סירוס", ומזה נעשה בתנחומא ריש צ"ו (ב' 3) אימת שירוק. יותר עתיק הוא השני שבא בבבלי, שהמלה „נעשה" נשמטה לגמרי, והמלה הזרה שלא היתה מובנה להם נהפכה למשפט שלם בעברית ושייך אל הנסים שקרו לכבשן. עי' להלן סימן ו' לדניאל ג'.

2) סנהדרין צ"ב סוף ע"ב. ע"ד הבטוי „יוצק זהב רותח" וכו' עי' הערתי ב' Zeitschrift D. M. G. XLIII, 614.

כי אינם באים בתשובה לפניך. אמר הקב"ה: תורה מה תהא עליה? אמר לפניו: רבש"ע! תסתפק בעליונים. וגם [הקב"ה] השוה דעתו למחות את ישראל. באותה שעה אמר הקב"ה: למה לי אומה שבשבילה הרביתי אותותי ומופתי לכל הקמים עליה לרעה? אשביתה מאנוש זכרם. מיד אמר הקב"ה לשטן: הבא לי מגילה ואכתוב עליה כליה. באותה שעה הלך השטן והביא לו מגילה וכתב עליה. מיד יצתה התורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני הקב"ה וגם מלאכי השרת צעקו לקול בכייתה ואמרו לפניו: רבש"ע! אם ישראל יבטלו מן העולם אנו למה אנו צריכין בעולם? שנא': הן אראלם צעקו (ישעיה ל"ג ז'). כיון ששמעו חמה ולבנה כך חגרו שקים ונתנו קולם בבכי, שנאמר: שמש וירח קדרו (יואל ב' י'), שמים וארץ נתאבלו, שנאמר: אלביש שמים קדרות (ישעיה נ' ג'), ואמרו: אם יבטלו ישראל שעוסקים בתורה ובגמילות חסדים ועושים שבת ומצות מילה... מיד רץ אליהו זכור לטוב אצל צדיקי עולם וא"ל: שמש וירח קדרו, שמים וארץ נתאבלו ושרי מעלה בוכים ואתם יושבים ודומים! אמרו לו: למה? א"ל: על ישראל שרוצים לאבדם מן העולם, שנאמר: לכו ונכחידם (תהל' פ"ג ה'). אמר משה לאליהו: כלום יש אדם כשר באותו דור? א"ל: יש ושמו מרדכי. א"ל: לך והודיעו שיעמוד משם בתפלה ובתשובה ואנחנו מכאן בתפלה. א"ל: רועה נאמן, כבר נכתב ונחתם כליה על צאנך. אמר משה לאבות העולם: אם בטיט החתימה תפלתנו נשמעה, ואם בדם החתימה, מה שהיה היה ואין להשיב. הלך אליהו וראה שהחותם בטיט והלך והגיד למרדכי כל אשר נעשה. הלך מרדכי וקבץ כל התינוקות של בית רבן והלבישן שק ואפר על ראשם ועינה אותם מלחם ויין שלשה ימים ושלשה לילות והיה צווח ובוכה עמהם. והיה אותו הרשע הולך לביתו בשמחה וקבץ כל אוהביו וסיפר להם כל הכבוד שהיתה אסתר המלכה עושה לו ואמר: מה אעשה למרדכי היהודי אשר לא קם ולא זע ממני? ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ וגו'. א"ר אלעזר אריב"ל: הרבה חכמים ויועצים היו לו להמן הרשע ולא היו יודעים עצה כאשתו, אמרה לו: אם תשליכהו לכבשן האש כבר עלו ממנו חנניה מישאל ועזריה, ואם לגוב אריות כבר עלה דניאל, אם בבית האסורים כבר עלה יוסף, אם תגלהו למדבר כבר פרו ורבו שם [ישראל], ואם תנקר עיניו [כבר שמשון] רבים המית אחריו. אלא תלהו על עץ, שנאמר: וייטב הדבר בעיני המן ויעש העץ. ובשעה שהיה מקיף ומדד אותו נפל עליו, השיב גבריאל ואמר: לך נאה העץ, לעצמך בנית. באותה שעה הלך ומצא מרדכי שהיה יושב בראש התינוקות ושקים במתניהם וסופדים ובוכים, ומצאם עשרים אלפים, השליך בצואריהם חבלים

ושלשלאות ופקד עליהם שומרים, ואמר: בהללו אשלה יד תחלה ואח״כ אתלה מרדכי על העץ. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב״ה ונשמע בכייתם למרום ותפלתם של האבות, ואמר הקב״ה למלאכי השרת: בכיית קטנים אני שומע כגדיים וטלאים. אמר משה רבנו ע״ה לפני הקב״ה: קטני עמך ישראל שיושבים בתענית שלשה ימים ושלשה לילות ואסורים בחבלים ושלשלאות של ברזל ולמחר נשחטים כגדיים וטלאים, ולב אויב שמח, מחרף ומגדף תורתך. נתגלגלו רחמיו של הקב״ה ושיבר החותם וקרע האגרת והפיר עצתו והשיב מחשבתו על ראשו ותלו המן על העץ אשר הכין למרדכי. א״ר חלבו: מיום שחרב ביהמ״ק אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהן של תינוקות, שנאמר: מפי עוללים ויונקים וגו׳, ואומר: סורו ממני כל פועל און כי שמע ה׳ קול בכיי (תהלים ו׳ ט׳) 1).

מפני מה לא שרתה השכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה? מפני שבנאו כרש מלך פרס, שהוא מזרעו של יפת, לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת, אבל בית הראשון שבנו בני ישראל, בני בניו של שם, שרתה בו שכינה, שנא׳ (בר׳ ט׳ כ״ז): יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם 2).

ו.

דרשות.

— בר׳ ג׳ ז׳. ויתפרו עלה תאנה. קלקלת עובדך סב חוט וחייט (כלומר: אם קלקלת מעשיך, קח חוט ותפור מה שנקרע) 3). — שם פסוק ח׳. מתהלך. מת הלך לו (דריש מתהלך = מת הלך, כלו׳: אם אדם עבר על מצות ה׳, הוא תיכף מת)? אתמהא! [אלא] אמר לו הקב״ה: „לרוח היום" = לְרֵיוַח היום. הריני מחיה לו את היום (כלו׳ הנני נותן לו רֶוַח לחיות עד סוף היום), כך אמרתי לו: כי ביום אכלך ממנו מות תמות. אין אתם יודעים אם יום משלי אם יום משלכם, אלא הריני נותן לו יום אחד משלי, שהוא אלף שנים

---

1) אסתר ר׳ לנ׳ ט׳. במדרש אבא גוריון ד׳ בקצת שנויים. פסיקתא חדתא (ביהמ״ד IV 55). השוה את הלגנדה של רשב״נ כ״א ח״ב 286.

2) פסיק׳ ר׳ ריש פ׳ ל״ה (160 ע״א). להֶבְדֵל שבין בית ראשון ובית שני ע׳ מאמרו של ר״י בשהש״ר נ׳ י׳ [שבבית הראשון גם אחורי הדלתות נטוחו בזהב ולא בב״ש]. בפסיק׳ ר׳ ריש פ׳ ז׳ אר״י (ר׳לוליאנוס בן טבריאנוס בשמו): בששים קנטרים של זהב היה עומד (הכבש שאצל המזבח) לכהן גדול בכל שנה.

3) ב״ר י״ט (6).

(תה׳ צ׳ ד׳), והוא חי תשע מאות ושלשים שנה ומניח לבניו שבעים שנה, שנא׳ (שם): ימי שנותינו בהם שבעים שנה 1).—בר׳ ג׳ כ״ז. ויגרש את האדם — למגרש של עדן גרשו (נ״א: טרדו) והושיב עליו שומרים שישמרו אותו, הה״ד (ישעי׳ ה׳ ו׳): ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר 2). — שם ו׳ ד׳. קנים תעשה את התבה. מה הקן הזה (כלו׳ שתי צפרים תמות) מטהר את המצורע, אף תיבתך מטהרתך 3). — שם י״א ב׳. וישבו שם — כל מקום שאתה מוצא ישיבה, השטן קופץ 4). — שם י״ד ט״ו. ויחלק עליהם לילה. שעשה עמו מעשה לילה, שנא׳ (שופטים ה׳ כ׳): הכוכבים ממסילותם נלחמו 5). — שם. ויכם וירדפם. וכי יש לך אדם רודף הרוגים? אלא מלמד שהקב״ה הורג ואברהם רודף (כלו׳: אחר הנשארים) 6). — שם י״ח ו׳. כתיב קמח וכתיב סלת. מכאן [כלו׳: מזה שאברהם היה צריך לפרט מפורש „סלת", משמע] שהאשה צרה עיניה באורחים 7). — שם פסוק ט״ו. ויאמרו איה שרה

---

1) ב״ר י״ט (8), ר׳ לוי, שבשאר הדברים מסכים לדעת ר׳ יצחק, מפרש: מת אותו שבגן, והוא דורש „מתהלך" — מת הולך בגן. שניהם מפרשים וישמעו קול ה׳ אלהים: שמעו קולן של מלאכים אומר: ה׳ אלהים הולך לאותן שבגן.

2) ב״ר סוף פ׳ כ״א, ר׳ לוליאנוס בן טבריאנוס בשמו, ככה הוא בילקוט ובלקח טוב לאותו פסוק, רק המלות „והושיב עליו שומרים" חסרות. הראיה שבב״ר מישעי׳ ה׳ ו׳ אי אפשר לבאר גם ע״פ דרשתו של ר״ש בן לקיש בב״ר י״ט (כ״א ח״ב 164 הע׳ 1) ואולם היא לגמרי למותר. ר״י דורש כי אחרי שנא׳ בפסוק כ״ג „וישלחהו" לא היה צריך לומר „ויגרש", ולפיכך הוא מפרש שזהו מכוון אל המִגְרָשׁ. והכרובים הם לשמור על האדם.

3) ב״ר ל״א (9).

4) שם. זהו בטוי אחר לפתגם (שנאמר סתם) בספרי במדבר כ״ה א׳: אין ישיבה בכל מקום אלא קלקלה, וראיה לזה משמות ל״ב ו׳, וישב העם לאכל וישתו ויקומו לצחק, ומבר׳ ל״ז כ״ה: וישבו לאכל לחם. בשמו״ר מ״א קרוב לסוף (סתם): כ״מ שאתה מוצא ישיבה, אתה מוצא שם תקלה, ומביא ראיות מבראשית י״א ב׳, ל״ז כ״ה; במדבר כ״ה א׳ — והכל על יסוד שמות ל״ב ו׳. עי׳ ג״כ מאמרו של ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 52 הע׳ 3), והמאמר הסתמי שבתנחומא ריש וישב.

5) סנהדרין צ״ו. עי׳ לעיל 121 הע׳ 2. יסוד הדרשה הוא שנֵיחָלֵק בא בנפעל והנושא לילה. וכן דרשתו של ר׳ יוחנן שבסנהדרין שם היא שונה מזו שאומר ר׳ בנימין בר יפת בשמו בב״ר ריש מ״ג (עי׳ כ״א ח״ב) [בסנהדרין שם אמר ע״ז ריש לקיש: טבא דנפחא מדבר נפחא].

6) ויק״ר א׳. בב״ר מ״ג השאלה היא של סתם והתשובה היא אחרת של ר׳ פנחס. בלקח טוב נוסח השאלה: היה ראוי לומר וירדפם ויכם.

7) ב״מ פ״ז.

אשתך ויאמר הנה באהל. יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי שאלו „איה" – כדי לחבבה על בעלה1). – שם כ״א א׳. וה׳ פקד את שרה. כתיב (במדבר ה׳ כ״ח): ואם לא נטמאה האשה ונקתה ונזרעה זרע. זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאה טהורה, אינו דין שתפקד 2) – שם כ״ב כ״ד. את טבח ואת גחם וכו׳. כולהון לשם מרדות הן (מכה וקללה): טבח – טבחון, גחם – גמחון, תחש – תחשון, מעכה – מעכון 3) – שם כ״ד י״ב. ועשה חסד עם אדוני אברהם. הכל צריכין לחסד, אפילו אברהם, שהחסד מתגלגל בעולם בשבילו, נצרך לחסד. ועשה חסד עם אדוני, הִתְחַלְתָּ – גְמוֹר 4). – שם כ״ז ג׳. שא נא כליך – זו בבל, ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו (דניאל א׳ ב׳). תליך זו פרס ומדי, ויתלו את המן על העץ (אסתר סוף ז׳), וקשתך זו יון, שנא׳ (זכרי׳ ט׳ י״ג): כי דרכתי לבית יהודה קשת, השדה – אדום, ארצה שעיר שדה אדום (בר׳ כ״ז ה׳) 5). – שם ל״ז כ׳. ונראה מה יהיו חלומותיו. המקרא אומר לך דרשני 6): הם

1) שם.

2) ב״ר נ״ג (6).

3) שם סוף נ״ז. (עי׳ ריב״ל כ״א ח״א 155 הע׳ 1). השמות הם לו בקשה, שמבקש מהקב״ה: טבחון = טבח אותם. גמחון (יוצא מן נחם) לא מבואר ברור (אולי גמח הוא נרדף עם גמם=כרות, קָצץ, עי׳ לוי ח״א 342 ע״א), תחשון (מעין לעשותם חשאים משרש „חשה"), מעכון (תמעך אותם. הבאור הזה של מתנת כהונה הוא יותר משובח מבאוריו של לוי (ח״ב 134 ע״א, ח״א 322 ע״א; IV. 638 ע״א, ח״ג 191), וקאהוט (ח״ד 6 ע״ב; ח״ב 271 ע״א; ח״ח 217 ע״א; ח״ה 204 ע״א), שחושבין שהמלות ההן הן שמות ע״מ פעלון, וחלק מהם ע״פ דרשות אטימולוגיות מפֻלפלות מאד, כאלו באו להראות את אפים של בני נחור. אם נדמה את המאמר של ר״י פה אל מאמרו של ריב״ל אז צריכים אנו ג״כ לומר, שהשמות הם רמז לענש מצד הקב״ה על בני נחור, ולזה מתאימה גם המלה „מרדות".

4) ב״ר ס׳ קרוב לראש, ר׳ חני בשמו. (בלקח טוב – ר׳ מני).

5) תנחומא ב׳ תולדות 10. בב״ר ס״ה (13) סתם. בב״ר פ״ב הוא מאמרו של ר״י לבר׳ ל״ה י״א, שבפסיקתא רבה ג׳ (11 ע״א) מיוחס לר״ש בר נחמן (כ״א ח״ב 292 הע׳ 3).

6) רש״י מביא מאמר זה בפירושו על התורה ומשתמש בדבור שבו התחיל בפירושו על התורה (בר׳ א׳ א׳): אין המקרא הזה אומר אלא דרשני כמו שדרשוהו רבותינו (כך היא הנירסא ברש״י הוצ׳ ברלינר „זכור לאברהם"), ובגלל זאת חושב ברלינר (בהוספות להוצ׳ רש״י 182 ע״ב) כי לפני רש״י היתה גם כאן הנירסא: אמר ר׳ יצחק. אבל באמת רש״י כאן שונה את המאמר בסגנון עצמו, כמו שנראה מהוספתו „כמו שדרשוהו רבותינו".

אומרים: ועתה לכו ונהרגהו, ורוח הקודש משיבה: ונראה מה יהיו חלומותיו (כלו' למרות עצתכם יתקיימו חלומותיו) 1). — השבטים קרעו על בנימין (בר' מ"ד ג'), לפיכך יצא ממנו מרדכי שקרע על ישראל (אסתר ד' א') 2). — שם מ"ט כ"ה. ברכות שדים ורחם. בולד בהמה ברכו, אמרת: צא וראה איזו היא שדדיה במקום רחמה ואי אתה מוצא אלא בבהמה 3). — שם מ"ט כ"ח. כל אלה שבטי בני ישראל שנים עשר. אלו בני גבירה, וישמעאל אינו מעמיד שנים עשר (שבטים), אלא אותן נשיאים (בר' י"ז כ'), היך מה דאת אמר (משלי כ"ה י"ד): נשיאים ורוח וגשם אין, אבל אלו — מטות, כמה דאת אמר (חבקוק ג' ט'): שבעות מטות אמר סלה 4). — שם נ' ט'. מחנה כבד — כבוד חי העולמים היה עמהן 5).

— שמות ג' ד'. כי סר לראות. אמר הקב"ה: סר וזעף הוא זה לראות בצערן של ישראל במצרים, לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהם — מיד ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה 6). — שם ט"ו י"ז. תביאמו ותטעמו. כאן מן הים צפה משה שאינו נכנס לארץ ישראל. צופיה הליכות ביתה (משלי ל"א כ"ז), תביאנו ותטענו אין כתיב כאן, אלא תביאמו ותטעמו 7).—שם פסוק כ"ב.

---

1) תנחומא ב' וישב 13. בשמו"ר פ"ד (13) סתם: אמר הקב"ה: עתה נראה דבר מי יקום, או שלי או שלכם. את המאמר הזה חבר רש"י יחד עם לשון התנחומא, וע"ז הוסיף שאי אפשר שיאמרו הם „ונראה מה יהיו חלומותיו", שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו.

2) תנחומא סוף מקץ. הקריעה של בגדי מרדכי גרמה לתשועת ישראל (עי' לעיל 230).

3) ב"ר צ"ח קרוב לסוף, ר' לוליאנוס בן טבריגום בשמו. על הכתוב (בר' מ"ט כ"ד) ויפזו זרועי דריש ר"י: נתפזר זרעו ויצא לו דרך צפרניו (ויפזו = ויתפזרו, זרועי = זרעו), ב"ר פ"ז קרוב לסוף, שם צ"ח קרוב לסוף, מדרש שמואל ה' (16).

4) ב"ר מ"ז קרוב לראש. בשמו"ר מ"ד קרוב לסוף דורש ר"י על הכתוב הזה ומנין שהקב"ה נשבע לשבטים? שנא': שבעות מטות.

5) ירו' סוטה 17 סוף ע"ב. בב"ר ק' גדול העולמים היה שם, ואית דאמרין כבוד חי העולמים. הנוסח שבירושלמי ושבלשון אחרינא שבמדרש הוא העיקר, שהוא דורש כבד = כבוד, אבל לפי הל' הראשונה שבמדרש כאילו כתיב „גדול" במקום „כבד". השוה ב"ר נ"נ כ"א ח' (משתה גדול) וע"ז אמר ר' יהודה בר סימון: גדול העולמים היה שם. הנוסח גדול העולמים נוסד כנראה על הכתוב דהי"א י"ב כ"ג: עד למחנה גדול, כמחנה אלהים.

6) שמו"ר ב' קרוב לסוף.

7) פסיק' ר' ט"ו (69 ע"ב). השוה מכילתא לאותו פסוק: נתנבאו אבות ולא ידעו מה נתנבאו.

מדבר שור. אין אנו מוצאין מדבר ששמו שור, ומהו מדבר שור? בזכות אברהם שדברתי עמו ואמרתי לו (בר׳ ט״ו י״ד): וגם את הגוי אשר יעבודו וכו׳, שכתוב בו (שם כ׳ א׳): וישב בין קדש ובין שור 1).

– ראה ענוותו של הקב״ה. ראה מה כתוב (שמות י״ט י״ט): משה ידבר והאלהים יעננו בקול. לא היה צריך לומר אלא האלהים ידבר ומשה יעננו בקול, לא עשה כן אלא משה ידבר וכו׳, הוי – וענותך תרבני (תה׳ י״ח ל״ו) 2). – בשלשה מקומות כתוב לא תבשל גדי בחלב אמו. אחד לענינו 3) ואחד לענין תורה ואחד לענין מעשרות. אחד לענינו, מה כתיב? (שמות כ״ג י״ט) לא תבשל גדי בחלב אמו, מה כתיב בתריה? הנה אנכי שולח מלאך לפניך 4). לענין תורה, מה כתיב? ראשית בכורי אדמתך וכו׳ לא תבשל גדי בחלב אמו (שם ל״ד כ״ו), מה כתיב בתריה? ויאמר ה׳ אל משה כתב לך את הדברים האלה 5), א״ל הקב״ה למשה: עד דסנדלא ברגלך כבוש כובא (דרוך על הקוצים) 6). לענין מעשרות, מה כתיב? (דברים ט״ו

1) שמו״ר כ״ד קרוב לסוף.

2) תנחו׳ ב׳ בראשית (4), שו״ט י״ט (כ״ט) וכ״ד (י״א) ר׳ לוליאנוס בן טבריאנוס בשמו.

3) פסיקתא 99 ב׳. וכן בתנחומא ראה (ב׳ 16). בפסיקתא ר׳ סוף כ״ה (סתם)– הראשון ודאי לאיסור בשר בחלב.

4) זה מתבאר עי״ז שר״י סובר שמכל מצוה נברא מלאך המלוהו (עי׳ לעיל 198 הע׳ 4).

5) יפה באר זה בובר*) ע״פ הפסיקתא ר׳ [ששם נאמר כשבא הקב״ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת משליכים פרקם (עי׳ הע׳ איש שלום) לפני הקב״ה: מה אנוש כי תזכרנו וכו׳ (תה׳ ח׳ ה׳)... אומר להם הקב״ה: אתם הם שמקיימים את התורה? תינוק הנמול בישראל מקיימה יותר מכם, יוצא מבית הספר, אם היה לו לאכול בשר וחלב, אפשר לו לאכל חלב עד שירחץ ידיו מן הבשר, ואתם כשנשלחתם אצל אברהם, הביא לפניכם בשר וחלב, ואכלתם כאחת, שנא׳ (בר׳ י״ח ח׳): ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וכו׳ ויאכלו. וכיון שסלקם הקב״ה בתשובה זו, אמר הקב״ה למשה: „עד שהשעה פנויה כתב לך את הדברים האלה״.

6) לוי מביא את המשל הזה לבר׳ ט״ו ה׳ (ב״ר מ״ד 13), אך שם במקום „כבוש״ כתוב „דרוס״ (שמובנו אחד). בפסיקתא ר׳ ובשו״ט חסר המשל, אך הכונה שבו נמסרה גם שם. בפסיק׳ ר׳ אמר הקב״ה למשה עד שהשעה פנויה, כתב לך וכו׳. ובשו״ט: כתב לך את הדברים האלה עד שאין להם מענה ותשובה.

*) כך נמצא גם בעץ יוסף שעל התנחומא, ופלא שאין בובר מזכיר בשמו. וכן בתנחומא בראשית ע״פ אלה תולדות השמים, בדבר החשבון כ׳ כפול מ״ט, שגם שם אין בובר מזכיר את בעל עץ יוסף. — המתרגם.

כ"א) לא תבשל גדי בחלב אמו, וכתיב בתריה: עשר תעשר. אמר הקב"ה: אל תגרמו לי לבשל גדיים עד שהם במעי אמותיהן 1), ואם אין אתם מוציאין מעשרותיכם כראוי, רוח אחד של קדים אני שולח והוא שורפתן, כד"א (מ"ב י"ט כ'): ושדפה לפני קמה. — שמות ל"ב א'. ויקהל העם על אהרן ויאמרו לו: קום וכו' [למה אתה יושב?] רוח הקדש צווחת (תה' כ"ו ה'): שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב 2). — שם ל"ב י"א. ויחל משה. שהתיר נדרו של יוצרו. כיצד? (אלא) בשעה שעשו ישראל העגל, עמד משה מפייס האלהים שימחול להם. אמר האלהים: משה כבר נשבעתי: זובח לאלהים יחרם (שמות כ"ב י"ט), ודבר שבועה שיצאה מפי איני מחזירה. אמר משה: רבון העולם! ולא נתת לי הפרה של נדרים ואמרת (במדבר ל' ג'): איש כי ידור נדר וכו' לא יחל דברו. הוא אינו מוחל, אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו, וכל זקן שמורה הוראה, אם ירצה שיקבלו אחרים את הוראתו, צריך הוא לקיימה תחילה, ואתה צויתני על הפרת נדרים, דין הוא שתתיר את נדרך, כאשר צויתני להתיר לאחרים. מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן, והקב"ה עומד כשואל נדרו, וכן הוא אומר (דברים ט' ט'): ואשב בהר וכו' 3). — שם ל"ב י"ג 4). זכור לאברהם, ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך. אמר משה: רבון העולם! איזה שטר מקוים יפה, הנחתם בשלשה או הנחתם באחד? הוי אומר: הנחתם בשלשה. ואיזה דין מקוים יפה, הנדון בשלשה או הנדון באחד? הוי אומר: זה הנדון בשלשה. אי זה עדות מקוים, עדות של אחד או עדות של שלשה? הוי אומר: עדות של שלשה 5). כך אמר משה: רבון העולם! הדבר שנשבעת לשלשה אין אתה

1) בתנחומא: אל תגרמו לי לבשל גדיים בחלב אמותם עד שהן בחלב אמותם. בפסיקתא ר' כ"ה (124 ע"ב), ששם משתמש ר' תנחומא בדרשה זו בפתיחתא: מי גרם שיתבשלו הגדיים במעי אמותם? שלא הוצאתם את המעשרות.

2) תנחומא בהעלותך קרוב לסוף (בתנחומא ב' חסר חלק זה), במדבר ר' ט"ו (21).

3) שמו"ר מ"ג קרוב לראש. ר' חלבו ור' ברכיה בשמו. בבלי ברכות ל"ב ע"א אומר זה רבא בקצרה: עד שהתיר לו נדרו. שם אומר רבא עוד בשם ר' יצחק: מלמד שחלה עליהם מדת הרחמים. לפי כ"י מינכן: מלמד שחל עליהם מדת הדין למדת הרחמים. עי' כ"א ח"ב 186 הע' 7.

4) שמו"ר מ"ד (9). עי' ג"כ כ"א ח"א 160.

5) כמו במאמר הקודם ר' יצחק מכנים דברי הלכה בתוך דרשתו האגדית (עי' לעיל 192 הע' 4). ולחזק ביותר את דבריו מובאה עוד טענתו של משה במדרש ר' שם, שהקב"ה נשבע גם לשבטים וכרת עמהם ברית, שנא' (חבקוק ג' ט'): שבעות מטות.

מקיים, אלא אתה מבקש לבטלו, של אחד (כלומר: מה שאמרת: ואעשה אותך לגוי גדול) האיך אתה מקיים? כשם שכעסת על בניהן ואתה מבקש להרגם, כך על בני... אותה שעה לא היה יכול להשיבו. אמר הקב"ה: יפה אמרת. מיד — וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. אמר לו האלהים: אף הראשונות תהיתי עליהן 1). — בשעה שעלה משה למרום ונשתהה שם ועשו ישראל אותו מעשה נזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה... לא זז משם עד שפנה משם (כלו' בתפלתו) כל הפנים הזעומות שכתוב בספר תהלים (י"ח, ח' ט'): ותגעש ותרעש... עלה עשן באפו. אימתי? — ויט שמים וירד (כלו' בשעה שירד משה) [הה"ד]: ויפן וירד משה 2). — אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם, שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל, שנא' (שמות ל"ב ל"ד): וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם 3). — שם ל"ג ח'. והביטו אחרי משה. ר' יצחק דרש לגנאי 4) (נגד ר' אמי שדרש לשבח): היו מסתכלין מאחוריו ואמרין: חזו שוקיה, חזו כרעיה. אכיל מן יהודאי, שתי מן יהודאי, כל מדליה מן יהודאי (ראו שוקיו, ראו כרעיו, אוכל מהיהודים, שותה מהיהודים, כל מה שיש לו הכל מהיהודים) 5). — שם פסוק י"א. פנים אל פנים. אמר לו הקב"ה [למשה]: כשם שאני הסברתי לך פנים, כך אתה הסבר פנים לישראל והחזר האהל למקומו 6).

ונאמר וזכרתי להם ברית ראשונים (ויקרא כ"ו מ"ה), זה ברית השבטים, ולדבריך הרי אתה מעמיד משבט לוי, שאני משבטו, מה יש לך לומר לשבט ראובן ולשבטים אחרים? — כנראה הוא דורש מלת „עבדיך" שמוסב על השבטים.

1) לפי באורו הנכון של איינהורן, ר"י מדייק מהמלות „אשר דבר לעשות לעמו" — לרבות שעל מה שחשב בראשונה לעשות רעה לעמו התנחם *).

2) שו"ט י"ח ח' (13). נ"א: כל פנים של זעם. [כנראה הוא דורש וַיִּפֶן—וַיְּפַן בהפעיל, שפינה וטאטא כל פנים של זעם ואח"כ „וירד". — המתרגם].

3) סנהדרין ק"ב.

4) עי' לעיל 150 הע' 5.

5) כך בירו' בכורים 65 ע"ג. לפי הנראה כך היה ההמון הרעב רגיל לבזות בזמן התלמוד את ראשיהם השבעים. — נפלא הוא שמשתמשין בשם „יהודאי" שבו מציינים את היהודים נגד שאינם יהודים. בתנחומא ב' פקודי בעברית (ובהרכבת שתי הנוסחאות): ראה צואר, ראה שוקיים! אוכל משל יהודים ושותה משל יהודים וכל מה שיש לו מן היהודים. אולם שם האומר הוא ר' חמא (בר חנינא), וכן בשמו"ר נ"א (6) ששם הנוסח הוא: חמי קדל דבריה דעמרם.

6) ברכות ס"ג: בהרחבה יותר מובא המאמר בדברים ר' נ' (15), ששם נמצא

---

*) ועי' אאא"י, כ"א ח"ב 294 בהערת המתרגם.

— ויקרא ד׳ ב׳. נפש כי תחטא. א״ל הקב״ה לנפש: אני כתבתי עליך (דברים י״ב כ״ג): רק חזק לבלתי אכל הדם, ואת יוצאת וחוטאת! נפש כי תחטא! 1). — שם ט״ז י״ג. וכסה ענן הקטרת את הכפרת. הכסוי הזה אין אנו יודעים מהו, עד שבא דוד ופרשו: נשאת את עון עמך, כסית כל חטאתם (תה׳ פ״ה ג׳) 2). — שם פסוק ל׳. ונשא השעיר עליו — זה עשו, שנא׳ (בר׳ כ״ז י״א): הן עשו אחי איש שעיר, את כל עונותם = עונות־תם, שנא׳ (שם כ״ה כ״ז): ויעקב איש תם 3). — שם י״ח ג׳. כמעשה ארץ מצרים וכו׳ וכמעשה ארץ כנען. לבן־אדם שהיו לו שתי בנות מאם אחת, שתיהן מאב אחד, שתיהן משפיר אחד, כמה דאת אמר (בר׳ י׳ ו׳): ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען 4). — משפט אדם ומשפט בהמה שוין. משפט אדם (ויקרא י״ב ג׳): וביום השמיני ימול בשר ערלתו, ומשפט בהמה (שם כ״ב כ״ז): ומיום השמיני והלאה ירצה דמו 5). — בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כ״ג מ׳), אני נגלה לכם ראשון, שנא׳ (ישעי׳ מ״ד ו׳): אני ראשון, ופורע לכם מן הראשון, זה עשו, דכתיב (בר׳ כ״ה כ״ה): ויצא הראשון אדמוני 6). ובונה לכם ראשון, זה בית המקדש, דכתיב ביה (ירמי׳ י״ז י״ב): כסא כבוד מרום מראשון,

---

גם הבטוי קטדיקי, שהובא לעיל 203 הע׳ 4 [וז״ל המדרש: מן הלוחות השניים ריצה משה את הקב״ה לישראל. מה עשה? עלה לו אצל הקב״ה כעוס. אמר לו: בניך חוטאים ואת נותן עלי קטדיקי! עשה עצמו כאילו כעוס על ישראל, מניין? שנא׳ (שמות ל״ב ל״א): אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וכו׳. כיון שראה הקב״ה כך, אמר לו: משה, שתי הפנים בכעס: אני ואת כועסין עליהן, מיד ודבר ה׳ אל משה פנים אל פנים וכו׳. אמר לו הקב״ה: לא יהיו שתי הפנים בכעס, אלא כשתראה אותי נותן רותחין הוי נותן צונין, וכשתראה אותי נותן צונין הוי נותן רותחין. אמר משה: רבש״ע, והיאך יהא? א״ל: הוי חל אתה רחמים. מיד ויחל משה וכו׳. א״ל והרי בניך מרים — חלה אותן (כלי׳ הַמְתֵּק אותם).

1) ויק״ר ד׳ קרוב לראש. על יסוד הכתוב (קהלת ג׳ ט״ז): מקום המשפט שמה הרשע. בקה״ר על הכתוב בא המאמר בהרחבת דברים. בדברים ר׳ ה׳ קרוב לראש בא המאמר קודם לזה המאמר שהבאנו כאן, של ר׳ לוי ע״ש ר׳ יצחק. מאמרו של ר׳ יצחק נוסד על שנאמר „נפש" ולא „אדם" ומפרש „כי תחטא" בלשון שאלה: איך אפשר שהנפש תחטא?

2) שהש״ר א׳ י״ד.

3) ב״ר ס״ה (15).

4) ויק״ר כ״ג (7).

5) ויק״ר כ״ז, תנחומא אמור (ב׳ 9, 17), פסיקתא 75. בקה״ר ג׳ י״ט אומר ר״י גם כן כאותו הרעיון: לא כשם שמקרה אדם כך מקרה בהמה?

6) עי׳ לעיל 207.

ואביא לכם ראשון, זה מלך המשיח דכתיב ביה (ישעי׳ מ״א כ״ז): ראשון לציון הנה הנם 1). — ויקרא כ״ד י״א. בת דברי. שהביאה דבר על בנה (כלומר שגרמה במנהגיה עם גוי מצרי שידברו בבנה שהוא ממזר 2). —

— במדבר י״א ב׳. ותשקע האש. היה עומד משה רבנו ומשקיע ציפי צמר באותה האש, והיא משתקעת בארץ 3). — שם י״ד כ״א. ואולם חי אני — מלמד שאמר לו הקב״ה למשה: משה, החייתני בדבריך 4). — שם י״ז י״ז. מטה מטה. מטו מטו בני, מטו בעגל, מטו במרגלים 5). — שם כ״ט ב׳. בכל מוספין כתיב „והקרבתם״, וכאן כתיב „ועשיתם אשה״, הא כיצד? אמר להן הקב״ה לישראל: בני, מעלה אני עליכם, כאלו היום נעשיתם לפני, כאלו היום בראתי אתכם בריה חדשה, הה״ד (בר׳ א׳ ז׳): ויעש אלהים את הרקיע 6).

— דברים י׳ א׳. שנו רבותינו: נשברה החבית, נשברה לסרסור. אמר לו הקב״ה (למשה): אתה היית סרסור ביני לבין בני, אתה שברת, אתה מחליף, מנין? שכך כתיב (שמות ל״ד א׳): ויאמר ה׳ אל משה פסל לך 7). — שם כ״ח ס״ח. והשיבך ה׳ מצרים באניות — בעניות ממעשים טובים. ולמה למצרים? שכיעור ורע יש לעבד כשהוא חוזר לרבו הראשון 8). — שם. והתמכרתם לעבדים ולשפחות ואין קונה. לעבדים ולשפחות אין קונה, ברם להשמיד להרוג ולאבד, כמד״א (אסתר ז׳ ד׳): כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד 9). —

---

1) ב״ר ס״ג (8) ר׳ חגי בשמו. בויק״ר סוף ל׳ — ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי, בפסיקתא 185 ע״א, ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא. בצורה אחרת הדרשה על „ראשון״ בשמו״ר ט״ו קרוב לראש. עי׳ ג״כ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״ב 24.

2) ויק״ר ל״ב קרוב לסוף.

3) תנחומא וישלח כמעט בראש. [ציפי צמר — אגודת צמר שלא נטוה עדיין. עץ יוסף].

4) ברכות ל״ב א׳ — רבא בשמו.

5) ב״ר ע״א (5).

6) פסיקתא ר׳ מ׳ (169 ע״א). בקצת שנוי ר׳ אלעזר בר׳ יוסי בן קצרתא (עי׳ כ״א ח״א 175 הע׳ 4) בירו׳ ר״ה פ״ב ה״ח. ומזה בפסיקתא 145 ע״ב, בויק״ר סוף כ״ט, ר׳ תחליפא מקיסריא.

7) דברים ר׳ ג׳ (12). בצורה אחרת הוא דורש שם קצת להלן: כתיב (ויקרא ה׳ כ״ג): והשיב את הגזילה וכו׳ או את הפקדון אשר הפקד אתו. אמר הקב״ה: הלוחות לא היו מופקדים אצלך? את שברת אותן ואת מחליף אותן.

8) אסתר ר׳ בראש.

9) שם.

שם ל׳ י״ד. כי קרוב הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו. אימתי קרוב אליך? בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו 1).

— יהושע ה׳ י״ג. הלנו אתה אם לצרינו. כיון שאמר לו „הלנו אתה" התחיל צועק מתחת צפרני רגליו ויאמר: לא כי אני שר צבא ה׳ עתה באתי. הרי ב׳ פעמים באתי להנחיל את ישראל, אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי 2). — שם י׳ י״ב. שמש בגבעון דום. אמר לו (יהושע לשמש): עבדא בישא, לא זבינא דאבא את (עבד רע, וכי אינך מקנת כסף של אבי)? לא כך ראה אותך אבא בחלום (בר׳ ל״ז ט׳): והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. מיד וידום השמש והירח עמד 3).

— שופטים א׳ י״ד. ותצנח מעל החמור — אמרה לו (עכסה לכלב): מה חמור זה כיון שאין לו מאכל באבוסו מיד צועק, כך אשה, כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת 4). — שם ה׳ י״ד. שרשם בעמלק. אנו מוצאים שבקש יהושע למחות את זכר עמלק, שנא׳ (שמות י״ז י״ג): ויחלש יהושע את עמלק וכו׳. אמר הקב״ה: חייך, עד עכשיו (כלומר: בעוד זמן מה) שאול המלך עתיד לעמוד מבניו ולשרש ביצתו של עמלק, שנא׳ (שופטים ה׳ י״ד): מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימין בעממיך 5). — שם ו׳ ו׳. וידל ישראל מאד — במעשים טובים 6). — שמואל א׳ י״א. ה׳ צבאות. אמרה חנה לפני הקב״ה: כמה בתי שקצים ורמשים יש לך בעולמך, ולמה רע בעיניך

---

1) ערובין נ״ד.

2) תנחומא משפטים (בתנחומא ב׳ משפטים (10) בסוף — סתם). שם בתנחומא דורש על הכתוב שמות כ״ג כ׳ הנה שולח מלאך לפניך. א״ל הקב״ה למשה: לפניך אני משלח ולא לפניהם. אמר משה: אם לפני אתה משלח, איני מבקש אלא ועתה ילך נא ה׳ בקרבנו (שמות ל״ד ד׳).

3) ב״ר ו׳ בסוף. שם פ״ד (11). עי׳ ג״כ האגדה בנדרים ל״ט: דרש רבא ואמרי לה א״ר יצחק: מאי דכתיב (חבקוק ג׳ י״א): שמש ירח עמד זבולה. שמש וירח בשביל מה בעינן, והא ברקיע קביעי? מלמד שעלו שמש וירח לזבול ואמרו לפניו: רבש״ע! אם אתה עושה דין לבן עמרם (במחלקתו של קרח) אנו מאירין, ואם לאו אין אנו מאירין. באותה שעה ירה בהן חצים וחניתות, אמר להם: בכל יום ויום משתחוים לכם ואתם מאירים, בכבודי לא מחיתם, בכבוד בשר ודם מחיתם! ובכל יום ויום יורין בהם חצין וחניתות ומאירים, שנא׳ (חבקוק ג׳ ו׳): לאור חציך יהלכו.

4) תמורה ט״ז. רבא בשמו. לפ״ד רש״י הוא דורש ותצנח—וַתִּצְוַח.

5) פסיק׳ ר׳ י״ב בסוף (53 ע״א). ע״ד הבטוי „ולשרש ביצתו" עי׳ לעיל 225 הע׳ 6.

6) תנחומא בהר (ב׳ 7) עי׳ לעיל 236 לדברים כ״ח ס״ח.

לפקוד אותי בזרע אנשים? 1).–שם פסוק ט״ו. קשת רות. מאותן שהן קשות לקבל את מתנותיהן אני, כגון שרה והברותיה 2). – י״ג י״ב. ולא נמצא חרב וחנית וכו׳ ותמצא ביד שאול וביד יונתן בנו. מי המציאה לו? – מלאך המציאה לו 3).–שם ט״ז י״ב. וטוב ראי– כל הרואה אותו נזכר לתלמודו 4).–מ״א ח׳ נ״ו. שמחים וטובי לב. שמחים – שמצאו נשותיהן טהורות, וטובי לב – שנתעברו זכרים 5). –

ישעי׳ י׳ כ״ז. וחבל עול מפני שמן. חֻבל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיה, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות 6).–שם כ״ד ה׳. והארץ חנפה תחת יושביה. את סביר מתנפא לה, והיא מתנפה לך: מראה לך קמה ואינה מראה לך גדיש, מראה לך גדיש ואינה מראה לך גרן, מראה לך גרן ואינה מראה לך ערימה, למה? כי עברו תורות – תורה שבכתב ותורה שבעל פה; חלפו חק – חלפו חוקן של מעשרות; הפרו ברית עולם – הפרו בריתן של אבות 7). – שם ל״ג ג׳. [איך הכה ה׳ במחנה אשור, ישעי׳ ל״ז ל״ו?]: אזנים גלה להם ושמעו שירה מפי חיות (שבכסא הכבוד) ומתו, שנאמר: מרוממותך נפצו גוים 8). – שם נ׳ ב׳. [הקב״ה הקדים לבוא אל הר סיני בשעה שהעם היה עוד ישן] זה הוא שמקנתרן ע״י ישעיהו: מדוע באתי ואין איש 9). – כל הרגיל לבוא אל בית הכנסת ולא

1) מדרש שמואל ב׳ (4) ר׳ חני בשמו. השוה כ״א ח״א 178 הע׳ 2.

2) מדרש שמואל ב׳ (4) ר׳ חני בשמו. הבטוי „לקבל את מתנותיהן" הוא כנוי לקליטת הזרע, ובלקח טוב ויקרא י״ט כ״ט: שקבלה מאנשים הרבה ואין ידוע מאיזה מהן קבלה.

3) ויק״ר כ״ה כמעט בסוף, ר׳ חני בשמו. השוה לעיל 229 הע׳ 5.

4) ויק״ר ריש כ׳.

5) ב״ר ל״ה קרוב לסוף. (השוה שבת ל׳. מו״ק ט׳) ועי׳ לעיל 196 הע׳ 9.

6) סנהדרין צ״ד: (ר״י נפחא), ועי״ז הוא מוסיף ע״ד המצב האידיאלי בדורו של חזקיה: „מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה". – בשהש״ר א׳ נ׳ אומר ר׳ יוחן: חבל עולו של סנחריב מפני חזקיה וסיעתו, שהיו עוסקין בשמנה של תורה.

7) פסיקתא צ״ח ע״א. תנחומא ראה (בתנחומא ב׳ 11 נשמט שם האומר).

8) סנהדרין צ״ה: ר״י נפחא.

9) שהש״ר א׳ י״ב. המאמר בא סמוך למאמרו של ר׳ הושעי׳ (ח״א 106 הע׳ 4), אולם אין ספק שהוא צריך להיות אחרי מאמרו של ר׳ אבין שם עד שחזקיהו

בא יום אחד, הקב"ה משאיל בו, שנא' (ישעי' נ' י'): מי בכם ירא ה' וכו' אשר הלך חשכים ואין נוגה לו. אם לדבר מצוה הלך – נוגה לו, ואם לדבר רשות הלך, אין נוגה לו. יבטח בשם ה'. מאי טעמא? משום דהוה ליה לבטוח בשם ה' ולא בטח 1). – שם נ"ד י"א. עניה סוערה, – עניה ממעשים, סוערה – מטולטלת, שטלטלתי אותם בעולם הזה, כענין שנאמר (יונה א' ד'): ויהי סער גדול בים. [לא נוחמה – אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה אני מסערך, אבל לעתיד לבוא אני מייסדך, שנא' (ישעי' נ"ד א'): ויסדתך בספירים. מרביץ בפוך – אבני כוחלא. מעשה באדם אחד שלקח אבן של סנפירינון על מנת לבודקה, הניחה על הסדן והיה מכה בפטיש על הסדן, נחלק הפטיש ונשבר הסדן, וסנפירינון לא נשבר]2). – הקב"ה מטפל בצדיקים [במותם], שנאמר (ישעי' נ"ח ח'): והלך לפניך צדקך – זה צדיקו של עולם 3). – מנין שהקב"ה מניח תפלין? שנא' (ישעי' ס"ב ח'): נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו. בימינו זו תורה, שנא' (דברים ל"ג ג'): מימינו אש דת למו, ובזרוע עזו אלו תפלין *), שנא' (תה' כ"ט): ה' עז לעמו יתן. דכתיב (דברים כ"ח י'): וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ותניא ר' אליעזר הגדול אומר: אלו תפלין שבראש 4). – אמר הנביא: כלום אתה דן את האדם אלא שהוא אומר לא חטאתי, שנא' (ירמי' ב' ל"ה): הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי. [ואימתי נתקבלה תפלת ישראל?] – ויאמרו שם חטאנו לה' (ש"א ו' ז') 5). – ירמיהו ל"א י"ט. הבן יקיר לי אפרים. ביוקר ישראל עומדין לי. [ר' אבא בר כהנא אמר: כך אמר הקב"ה: אלו ביקש פרעה משקל כל אחד ואחד מישראל אבנים טובות ומרגליות, לא הייתי נותן לו? אמר ר' יצחק]: והלא בדמים נטלן: משפחות משפחות של

וסיעתו אוכלין פסחיהם [דברי המחבר אינם מובנים לי כלל: למה יקנתר הנביא את חזקיה וסיעתו שאכלו פסחיהם? – המתרגם].

1) ברכות ו': רבין בר אדא בשמו.

2) שו"ט פ"ז. בפסיקתא 134 ע"א ופסיקתא ר' ריש פ' ל"ב (147 ע"ב) מבאר „סוערה" – שערערוה אומות העולם, ורמיה מתה' קל"ז ו'. עי' ערוך ערך סער (קאהוט VI 95 ע"ב) ובובר בהערתו לשו"ט. ועי' כ"א ח"ב 212 הע' 9.

3) פסיקתא ר' ריש ב'. השוה לעיל 231 הע' 5.

4) ברכות ו'. ר' אבין בר רב אדא בשמו (עי' אג' התנאים כ"א ח"א 85 הע' 6).

5) שו"ט פ' א'.

---

*) אולי צ"ל בזרוע – זו תפלין של יד; עזו – זה תפלין של ראש.

כנים, משפחות משפחות של ערוב, אין אלו דמים? הוי, ביוקר ישראל עומדים לי 1). – [על מאמרו של ר' לוי שהקב"ה מרחיק רוגזו, שנא' (ישעי' י"ג ה'): באים מארץ מרחק ה' וכלי זעמו, שלא ימהרו לעשות כליה, הוסיף ר' יצחק] ולא עוד אלא שנועל בפניהם, שנא' (ירמי' נ' כ"ה): פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו, עד דו פתח, עד דו טריק (עד שהוא פותח ועד שהוא נועל, האדם שב בתשובה) רחמוי קריבין 2). – לפי שהיו ליצני הדור [של יחזקאל] ממללים בפיהם, ומרמזין בעיניהן, ומורין באצבעותיהן ואומרים (יחזקאל י"ב כ"ז): החזון אשר הוא חוזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא. אמר להם הקב"ה: חייכם, כי בימיכם, בית המרי. מיד (ד"ה ב' ל"ו): ויעל עליהם את מלך כשדים ויהרג בחוריהם בחרב וכו' 3). – יחזקאל ל' י"ב. ומכרתיה ביד רעים. ביד אפיטרופסים רעים 4). אמר הקב"ה לישראל אני ראשון לטובה ואני אהרון לרעה. ראשון לטובה – ואמרתי ללא עמי עמי אתה, ואחר כך – הוא יאמר אלהי (הושע ב' כ"ה), אבל לרעה אני אחרון – „כי אתם לא עמי" ואח"כ „ואנכי לא אהיה לכם לאלהים" 5). – [על מאמרו של ר' אחא שלא כמדת בשר ודם מדתו של הקב"ה, מוסיף ר' יצחק]: כתיב (הושע ו' ז'): והמה כאדם עברו ברית, ברם הכא (שם י"א ט'): כי אל אנכי ולא איש 6). – הושע י"ד ג'. וקח טוב. כפרה זו שאת מכפר על נפשותינו (ומה) טובה גדולה את עושה על נפשותינו, ומה עלינו לומר? טוב להודות לה' (תה' צ"ב ב'), הודו לה' כי טוב (תה' ק"ל א') 7). –

---

1) ויק"ר ב'. אין ספק שמאמרו של ר"י הוא הומור, שכפר נפשות ישראל נתן הקב"ה למצרים משפחות של כנים וערוב. עוד אגדה מעין זה הוא מאמרו של ר"י (סוטה מ"ז א') שאלישע אמר לניחזי הצבוע: רשע! הגיע עת שאתה מבקש ליטול שכר שמונה שרצים (משנה שבת י"ד א'). ע"ד הבטוי משפחות משפחות של כנים, השוה את תפלתה של חנה (לעיל סוף 237): כמה בתי שקצים ורמשים (גם זה נאמר בתור אירוניה מרה). בתים כאן הם בתי אבות נרדף עם משפחות.

2) ירושלמי תענית פ"ב ה"א (65 סוף ע"ב), פסיקתא 161 ע"ב; בשו"ט פ"ו קרוב לסוף נשתבש. כונת המאמר: גם בעת כעסו של הקב"ה רחמיו מרובים.

3) איכה ר' פתיחתא י"ב; בקה"ר ח' ח' במקום ממללין – ממלמלים, ובמקום „ומורים באצבעותיהם" – ומפריזין באצבע – שפי' ג"כ מראים בתנועות האצבעות על ריחוק הנבואה.

4) אסתר ר' א' ב'. עי' להלן 143 למשלי כ"ח כ"ב.

5) במדבר ר' ב' (16).

6) ויק"ר ריש פ' ו'.

7) פסיקתא 175 ע"ב.

[על שאלה ששאל מין אחד איך אפשר שהמתים יחיו, הלא כתוב (תה׳ ב׳ ט׳): ככלי יוצר תנפצם, אית חרסין מתדבקין? א״ר יצחק] ככלי חרס תנפצם אין כתיב כאן, אלא ככלי יוצר, כלי יוצר שלא הוסקו יכולין הן לחזור 1). — תה׳ י׳ י׳. ידכה ישוח. ודכה כתיב, שאין הרשעים מזדווגין אלא לבני אדם כמותם [כלומר „וְדִכָּה" — מי שדכה לאחרים — הוא ישוח לפני הרשע *] 2). — שם ל״ז כ״ט. צדיקים ירשו ארץ וכו׳. ורשעים מה יעשו, פורחים באויר? אלא הרשעים לא השכינו שכינה בארץ. [דריש: וישכנו לעד עליה = וישכינו] 3). — שם מ״ז כ״ו. כי שחה לעפר נפשנו, דבקה לארץ בטננו. אמר הקב״ה לאברהם (בר׳ י״ג ט״ז): ושמתי את זרעך כעפר הארץ, וכתיב (שם פסוק י״ז): קום התהלך בארץ, הוי: כי שחה לעפר וכו׳. [כלו׳: המשורר מתאונן, שלעֻמת ההבטחה שהבטיח הקב״ה לאברהם ושמתי את זרעך כעפר הארץ, נתקיים בנו — כי שחה לעפר נפשנו, וכנגד ההבטחה — קום התהלך בארץ וכו׳ כי לך אתננה, נתקיים בנו „דבקה לארץ בטננו"]. מה כתיב בתריה? קומה עזרתה לנו! אם יש בנו מעשים, עשה עמנו, ואם לאו — עשה למען שמך, ופדנו למען חסדך [כלו׳ לקיים הבטחתך] 4). — תה׳ נ׳ כ״ב. בינו נא זאת שוכחי אלוה. אלו שהן אומרין לשון הרע, שנא׳ (שם י״ב ה׳): אשר אמרו וכו׳ שפתנו אתנו, מי אדון לנו 5). — שם נ״ח ב׳. האמנם אלם וכו׳. מה אומנותו של אדם בעולם הזה? ישים עצמו כאלם. יכול אף לדברי תורה? ת״ל: צדק תדברון. יכול יגיס דעתו? ת״ל: מישרים תשפטו בני אדם 6). — שם ס״ה ו׳. נוראות בצדק תעננו. נוראות שאתה עתיד לעשות עמנו בעולם הבא בשביל יסורין שאתה מביא עלינו בעולם הזה 7). — שם פ״ב א׳. אלהים נצב

1) ב״ר י״ד קרוב לסוף. שו״ט לאותו פסוק. עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב ח״א 129.

2) שו״ט לאותו פסוק. ז״א: שאין הרשע מזדווג אלא לכיוצא בו. בכ״י אחד מביא את הפסוק (משלי כ״ח ד׳) עוזבי תורה יהללו רשע.

3) ב״ר י״ט (7), פסיקתא בראש הספר, שהש״ר ה׳ א׳.

4) שו״ט סוף מ״ד. [המחבר נותן לדברי ר״י באור אחר, ואולם לפי פירושו יוצא, שר״י ור׳ ברכיה אמרו דבר אחד, וגם ממשמעות הדברים נראה לי שיותר נכון כמו שפירשתי אני. — המתרגם].

5) קה״ר ט׳ י״ב.

6) חולין פ״ט. ומזה בכ״י אחד של מדרש שו״ט (עי׳ בובר במהדורה שלו).

7) פסיקתא 157 ע״א, ר׳ חגי בשמו. קודם לזה בא שם נוסח אחר ר׳ יודן (ר׳ יודה) בשמו: נוראות שעשית עמנו בעולם הזה וכו׳. בכל אופן ר׳ יצחק דורש תַּעֲנֵנוּ-תְּעַנֵּנוּ (השוה: עִנִּיתָנוּ, תה׳ צ׳ ט״ו) ו„בצדק" כמו ב„זכות".

*) פי׳ זה ע״פ הגהת הר״מ גימפל. והמחבר פי׳ באופן אחר.

בעדת אל. עומד אין כתיב כאן אלא נצב – אטימוס (ετιμος = מוכן), כמה דתימא (שמות י״ז ט׳): מחר אנכי נצב על ראש הגבעה 1). – **תה׳ פ״ו י״ג. דרכו של מנאפים נתונה בעמקה של שאול, הוי: כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה** 2). – **שם פ״ט כ״א. מצאתי דוד עבדי. היכן מצאתי אותו? בסדום (מולדתו של מואב, בר׳ י״ט ל״ז, אבי אביה של רות)** 3). – **תה׳ קכ״ה ג׳. כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. אין לו הנחה בצד חבורה של צדיקים, אלא בצד חבורה של רשעים, למה? למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם** 4). – **שם קל״ז ב׳. על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו. בוא וראה עפרה של ארץ ישראל לתשובה! (כלו׳: היאך גרמה עפרה של א״י שיחזרו בתשובה, לפי שהיו נכספים לשוב אליה). עד שהיו בארץ ישראל, היה ירמיה אומר להם: עשו תשובה עד שלא יחתם עליכם גזר דין ולא קבלו, כיון שגלו, היו נוהגין קדושה במצות (כלו׳: אפילו הכנורות, שהיו מנגנין בהם במקדש, נעשו קדושים בעיניהם), נטלו כנורותיהם ותלו אותם בערבות. [כי שם שאלונו שובינו דברי שיר, באותה שעה אמרו להם אומות העולם: עמדו ושוררו לפני עבודה זרה, כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש. אמרו להם: אילו אמרנו שירה במקומנו, לא גלינו מארצנו, ועכשיו האיך נאמר שירה לפני עבודה זרה?]** 5).

– **מאי דכתיב (משלי י״א ט״ו): רע ירוע כי ערב זר. רעה אחרי רעה תבוא למקבלי גרים ולערבי שלציון ולתוקע עצמו לדבר הלכה** 6). – **שם י״ח**

---

1) ב״ר מ״ח, פסיק׳ 49 ע״א, פסיקתא ר׳ ט״ו 16 (72 ע״ו), שהש״ר ב׳ ט׳, שו״ט כ״ב (19), עי׳ לעיל 200 הע׳ 1.

2) שו״ט לאותו פסוק.

3) ב״ר נ׳.

4) שם ריש פ״ז. קודם לזה פירושו של ר׳ אבא ב״כ (שנמצא גם בשו״ט): אין לו נייחא בצד חבורה של צדיקים אלא וכו׳. לדעת שניהם „גורל" הוא חבורה (השוה: משלי א׳ י״ד), על–בצר׳. ראב״כ מבאר ינוח מן מנוחה (נייחא), שבמקום שהצדיקים מאוחדים לחבורה אחת, שם ענש הרשע אינו נח, אלא בא מיד, לחזק בזה את הצדיקים באמונתם. ור״י מבאר ינוח מל׳ הנחה (אסתר א׳ י״ח), וכאלו לפני „על" כתוב „כי אם". הענש של הרשעים אינו מקבל הנחה וויתור, במקום שהרשעים מאוגדים לחבורה, אלא במקום שהצדיקים מאוחדים לחבורה, לבל יצטרכו הצדיקים לשלוח בעולתה ידיהם. שאר הפירושים למחלקת זו אי אפשר להביא כאן.

5) פסיקתא ר׳ כ״ח, 136 ע״א: דרש ר׳ יצחק.

6) יבמות ק״ט: ערב זר לפי פירש״י: המערב זרים בישראל (השוה: ויתערבו, תה׳ ק״ו ל״ה; ערב, שמות י״ב ל״ח). ערבי שלציון – נתבאר בדוחק (עי׳ רש״י), בכל

א׳. לתאוה יבקש נפרד — זה לוט (שנפרד מעל אברהם, בר׳ י״ג ט׳), בכל תושיה יתגלע, שנתגלה קלונו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. דתנן (מ׳ יבמות ח׳ ג׳): עמוני ומואבי אסורין לבוא בקהל ואיסורן איסור עולם 1). — משלי כ״א י״ד. כל דיין שנוטל שוחד מביא חימה עזה לעולם, שנא׳: ושחד בחיק חמה עזה 2). — שם פסוק כ״א. מאי דכתיב: רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, משום דרודף צדקה ימצא צדקה? אלא לומר: כל הרודף אחרי צדקה הקב״ה ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה 3). — שם כ״ג ל״א. מאי דכתיב: אל תרא יין כי יתאדם? אל תרא יין שמאדים פניהם של רשעים בעולם הזה ומלבין פניהם לעולם הבא 4). — שם כ״ח כ״ב. נבהל להון. זה שהיה מלוה ברבית, שהיתה עינו צרה להלוות לישראל בלא רבית, ולא ידע כי חסר יבואנו, כמו שכתוב (שם פסוק ח׳): מרבה הונו בנשך ותרבית לחונן דלים יקבצנו, וכי עשו חונן דלים הוא? והלא עושק דלים הוא, אלא כגון הגמונים ודוכסין ואפרכין, שהן יוצאין לעיירות וגוזלין ובוזזין; וכשהן חוזרין אומרים: הביאו לנו עניים ונפרנסם. והמשל הדיוט אומר: מנאפת בתפוחים וחולקת לחולים 5). —

אופן זהו ערבות שיש בה משום סכנה לערב. וגם זה הוא יליף מן „ערב זר". תוקע עצמו לדבר הלכה הוא פַּרְפְּרָזָה מ„תוקעים". וע״ז בא בתלמוד גופא כמה פירושים והיותר קרוב הוא עפ״י מאמרו של ר׳ יוסי (בן חלפתא): כל האומר אין לי אלא תורה (ואינו מקיים מצוות), אפילו תורה אין לו. „תוקע עצמו" הוא בטוי המוני, כתוקע צפרן או מסמר.

1) נזיר כ״ג; הוריות י׳: (דרש רבא ואיתימא ר׳ יצחק). בב״ר נ״א קרוב לסוף מבאר כך את חצי הפסוק הראשון ר׳ יודן מן גליי (עי׳ אג׳ התנאים כ״ב ח״ב 209 ורשב״נ בשם ר׳ אליהו עיזי (שאינו נזכר עוד בשום מקום), ואת חצי הפסוק השני מבאר ר׳ תנחומא בר ר׳ חייא בשם ר׳ הושעיא תורגמנא: אין כל שבת ושבת שאין קורין פרשתו של לוט. ואולם באגדת בראשית כ״ה (שם האומר ר׳ ברכיה): חייך, יהיו קורין בכל שנה ושנה, וכך צריך להגיה גם בב״ר, כמו שהגיה הרד״ל.

2) ב״ב ט׳: ששם יש עוד דרשה של ר׳ יצחק: [על מאמרו של ר״א: בעושה צדקה כתיב: מתן בסתר יכפה אף, אומר ר״י: אף כופה, חימה אינו כופה, שנא׳: ושחד בחיק חמה עזה, אעפ״י ששחד בחיק חמה עזה].

3) שם.

4) סנהדרין ע׳.

5) שמו״ר ל״א. בפסיקתא 95 ע״ב ובתנחומא ראה בא המשל בארמית: גיירא (נ״א: גייפא) בחיוורין ומפלגא לבישיא. ר׳ יצחק משתמש במשל הזה בבאורו לקהלת ד׳ ז׳, עי׳ להלן סימן ז׳. באופן אירוני כזה משתמש גם רב, שאומר חונן דלים הוא שבור מלכא, ב״מ ע׳ (עי׳ אג׳ אמוראי בבל 23 הע׳ 148).

– שה״ש א׳ ו׳. אל תראוני שאני שחרחרת. ר׳ יצחק פתר קרייה במלחמת מדין: את מוצא בשעה שהלכו ישראל למלחמת מדין, היו נכנסין זוגות זוגות אל האשה והיה אחד מהן מפחם פניה ואחד מפרק נזמיה, והיא אומרת להם: אין אנו מבריותיו של הקב״ה, שאתם עושים לנו כן? והיו ישראל אומרים להם: לא דייכם שנטלנו שלנו מתחת ידיכם? הה״ד (במדבר כ״ה ד׳): קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה׳ נגד השמש 1).–שם פסוק י״ד. אשכל–[עשן הקטרת] שהיתה מתמרת ועולה עד הקורות ואחר כך פוסחת ויורדת כאשכל. הכפר–המכפרת עונותיהם של ישראל 2).–שם ב׳ ג׳. ופריו מתוק לחכי. אלו שנים עשר חדש, שעשו ישראל לפני הר סיני מתמתקים בדברי תורה. מה טעם? ופריו מתוק לחכי, לחכי היה מתוק, אבל לחיך אומות העולם היה מר כלענה 3).–שם ב׳ ט׳. דומה דודי לצבי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! אתה אומר לנו: דיאו, דיאו! אתו לגבי (גשו אלי), ואת אתי לגבן תחלה (באותה שעה אתה כבר ראשון עומד קרוב אצלנו). דומה דודי לצבי, מה צבי זה מדלג מהר להר ומבקעה לבקעה, מאילן לאילן ומסוכה לסוכה, מגדר לגדר, כך הקב״ה קפץ ממצרים לים ומים לסיני ומסיני לעתיד (?). במצרים ראו אותו, שנאמר: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות י״ב י״ב) ובים ראו אותו, שנא׳ (שמות י״ד ל״א): וירא ישראל את היד הגדולה וגו׳, זה אלי ואנוהו. בסיני ראו אותו, דכתיב (דברים ה׳ ד׳): פנים בפנים דבר ה׳ עמכם בהר, וכתיב ה׳ מסיני בא... הנה זה עומד אחר כתלנו, – אחר כתליו של סיני, הה״ד: כי ביום השלישי ירד ה׳ (שמות י״ט י״א). משגיח מן החלונות, – (שם פסוק כ׳) וירד ה׳ על הר סיני, מציץ מן החרכים – וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ענה דודי ואמר לי – מה אמר לי? אנכי ה׳ אלהיך 4).–שה״ש ג׳ י״א. חזרנו על כל המקרא כולה ולא מצינו שעשתה

---

1) שהש״ר לאותו פסוק.

2) שם לאותו פסוק. עי׳ מאמרו של ר׳ יוחנן לשה״ש א׳ י״ג וג׳ ו׳ (כ״א ח״ב 104). השוה לוי IV, 70 ע״ב (ערך פסי). שם צריך להגיה במקום Cantic. r. – genesis r.

3) שם לאותו פסוק.

4) שם לאותו פסוק. פסיקתא 48 ע״ב, פסיק׳ ר׳ פט״ו (71 ע״ב), במדבר ר׳ י״א (2). ראשית המאמר מתוקנה על פי הנוסח שבשהש״ר ושבפסיקתא ביחד. שתי המלות דיאו, דיאו [נוטריקון „דודי״] נתבארו ע״י לוי (ח״א 392 ע״א), קאהוט (ח״ג 39 ע״ב), פרידמן (בפסיק׳ רבה שם), גידמן (שם בהוספה 204 ע״ב) באופנים שונים. אבל אף אחד מהבאורים הללו אינו מתאים לכונת המאמר. והכונה ברורה מאד כנכון היום. המלות דיאו דיאו תורגמו במקור זה בעצמו – בפסיקתא ר׳ – „אתו לגבי״ (בואו

בת שבע עטרה לשלמה בנה, ואת אמרת בעטרה שעטרה לו אמו? אלא מה עטרה זו מקובעת באבנים טובות ומרגליות, כך היה אהל מועד מצויין בתכלת ובארגמן ובתולעת השני ובשש 1).—שם ד׳, א׳—ד׳. ר׳ יצחק פתר קרייה במלחמת מדין. שערך כעדר העזים, — עדרים שהלכו למלחמת מדין לא הלכו אלא בזכות משה ופנחס, הה״ד (במדבר ל״א נ״א): ויקח משה ואלעזר הכהן את הזהב מאתם; שגלשו מהר גלעד — הר שגלשתם מתוכו עשיתיו גל ועד לאומות העולם, איזו זו? זו מלחמת מדין, ומה הגלשה הגלשתן מתוכו; שניך כעדר הקצובות — מלין קצובין, שנים עשר אלף בנדבה ושנים עשר אלף במסירה, שנא׳ (שם שם ה׳): וימסרו מאלפי ישראל אלף למטה... שעלו מן הרחצה — שהיו צדיקים ביותר; שכלם מתאימות — שבשעה שהיו נכנסין זוגות זוגות אצל האשה והיה אחד מפחם פניה ואחד מהם מפרק נזמיה וכו׳; ושכלה אין בהם — שלא נחשד אחד מהם בעברה; כחוט השני שפתותיך — בשעה שאמרו למשה: עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה ולא נפקד ממנו איש — לערייה ולחטא; ומדברך נאוה, שאמרו לו (שם שם נ׳): ונקרב את קרבן ה׳. א״ל משה: דבריכם סותרים זה את זה; אמרתם: ולא נפקד ממנו איש — לערייה ולחטא, ואמרתם: ונקרב את קרבן ה׳? אלו לא חטאתם, קרבן זה למה? אמרו לו: רבנו משה! זוגות זוגות היינו נכנסין אצל האשה והיה אחד ממנו מפחם פניה ואחד מפרק נזמיה, אפשר שלא הזיע יצר הרע קימעה? על אותה הזיעה של יצר הרע אנו אומרין להביא קרבן. באותה שעה התחיל משה משבחן: כפלח הרמון רקתך, ריקנין שבכם רצופים מצות ומעשים כרמון הזה, שכל מי שבא עברה לידו וניצל ממנה ולא עשה אותה, מצוה גדולה עשה, ואין צריך לומר — מבעד לצמתך — על הצנועין ועל המצומתין שבכם; כמגדל דוד, כמה שגדל אתכם [דוד] בספרו. ומה גדל אתכם דוד בספרו (תה׳ קל״ו י״ט): לסיחון מלך האמורי ולעוג מלך הבשן ונתן ארצם לנחלה; בנוי לתלפיות — ספר שאמרוהו פיות הרבה; אלף

אלי), והן מלות קריאה עפ״י היונית δεῦρο או δεῦτ (גש הנה, הכנס). פירשט, glosarium 98 f. מוחק את הבאור האמתי. באור אחר אומר ר׳ יצחק לפסוק זה בפסיקתא 49 ע״א: מה צבי זה נגלה וחוזר ונכסה, כך משיח ראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם. [לפי הנראה, זוהי הכונה גם במלת „לעתיד״, שבאה רק בשהש״ר. — המתרגם].

1) שהש״ר לאותו פסוק (שם בא בטעות שם האומר ר׳ חנינא בר יצחק), פסיקתא 4 ע״א, תנחומא ב׳ פקודי 8, שמו״ר נ״ב. בשני המקומות האחרונים נשמט החלק העיקרי של המאמר ונשארה רק הקדמתו. השוה: כ״א ח״ב סוף 267.

המגן תלוי עליו – כל הרבבות והאלפים שהלכו למלחמת מדין והגנתי עליהם, לא הגנתי עליהם אלא בזכות אותו שבא לאלף דור (כלו׳: אברהם). ולא אתם בעצמכם נתליתם בו, אלא – כל שלטי הגבורים – כל שעומד ושליט ומתגבר ביצרו קרוי גבור, כגון משה בשעתו, דוד בשעתו, עזרא בשעתו, כל דורן נתלה בהן. וע״י מי נעשה מלחמת מדין? על ידי שני שדיך, ע״י סנדרנא (?) משה ופנחס 1). – שה״ש ד׳ ד׳. אלף המגן. אמר אברהם לפני הקב״ה: לי נעשית מגן (בר׳ ט״ו א׳), ולבני אין אתה נעשה מגן? א״ל הקב״ה: לך הייתי מגן אחד. שנא׳: אנכי מגן לך, אבל לבניך אני נעשה מגנים הרבה, ההד: אלף המגן 2).–שה״ש ז׳ ג׳. בטנך ערמת חטים, מה חטים הללו כשהן יוצאין לזרע אין יוצאין אלא במנין (כלו׳: מנין המדות) וכשנכנסין מהגרן נכנסין במנין, כך כשירדו אבותינו למצרים, ירדו במנין, שנא׳ (דברים י׳ כ״ב): בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, וכשעלו עלו במנין, שנא׳ (שמות י״ב ל״ד): כשש מאות אלף רגלי 3). – שם ח׳ י״ב. הרי בשמים, כי הדא (שמות ל׳ כ״ג): ואתה קח לך בשמים ראש (מ״א י׳ ב׳): גמלים נושאים בשמים וזהב 4).

– רות א׳ י״ד. ותשק ערפה לחמותה. ארבעים פסיעות הלכה ערפה עם חמותה ונתלה לבנה ארבעים יום, שנא׳ (ש״א י״ז ט״ז): ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים יום (בשמואל ב׳ כ״א נאמר, שגלית היה בן הרפה=ערפה) 5) – יבואו בני הנשיקה [=בני ערפה שנשקה לחמותה] ויפלו

1) שהש״ר לאותו פסוק. למה מתכון ר״י בפי׳ המלה „שגלשו״ לא מובן, אבל העיקר הוא, שמלחמת מדין אות היא ואזהרה לאומות העולם. חלק גדול מדברי ר׳ יצחק כאן נמצאים גם במאמרו של ר׳ יוחנן המובא שם בשהש״ר קודם מאמרו של ר׳ יצחק (בכ״א ח״ב 106 מובא רק ביאורו של ר׳ יוחנן לפסוק הראשון). הסוף – שני שדיך – משה ופנחס, דומה לסיום המאמרים שבאו שם קודם: שני שדיך – אלו משה ואהרן. המלה סנדרנא היא סתומה ופירושה ממלת σύνεδρός לא מספיק.

2) שם לאותו פסוק, ר׳ ברכיה בשמו.

3) שם לאותו פסוק, פסיקתא ר׳ פ״י (36 ע״ב).

4) שם לאותו פסוק. סמוך למאמרו של ר׳ סימון: אמר הקב״ה: המתין לי עד שאשב בדין על הריהם שהם שריהם, שנתונים אצלי בַּשָּׁמַיִם, הה״ד: על הרי בְשָׂמִים (=בַּשָּׁמַיִם). ר׳ יצחק גם כן חושב ככה, כמו שנראה מתוך מאמרו של ר׳ חוניה שהוסיף על מאמרו של ר׳ יצחק: אין הקב״ה פורע מאומות למטה, עד שמשפיל שריה מלמעלה, אלא שלפ״ד ר׳ יצחק אין צריך לומר בְשָׂמִים – בַּשָּׁמַיִם אלא כפשוטו, אבל לא מובן אפוא מהיכן הוא דורש שבשמים הם שרי אוה״ע.

5) תנחומא ב׳ ויגש 8. ברות ר׳ ג״כ ר׳ ברכיה בשמו. ואולם ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק אומר: ארבעה מילין הלכה ערפה עם חמותה ועמדו ממנה ארבעה גבורים

ביד בני הדבוקה [ביד דוד שיצא מרות שדבקה בנעמי] 1). — רות א׳ י״ט. הזאת נעמי? — אמרו: חזיתם נעמי שיצאת מארץ לחוץ לארץ מה עלתה לה 2). — שם ב׳ י״ד. ויצבט לה קלי [= קליל, זעיר (מעט) בשתי אצבעותיו (כך משמע ממלת „ויצבט״), שדרך בני אדם לצבט בשתי אצבעות]. את שמע מינה תרתי: או ברכה שרת באצבעותיו של אותו צדיק, או ברכה שרת במעיה של אותה צדקת, דכתיב (שם): ותאכל ותשבע ותותר. ונראין הדברים שהברכה שרת במעיה של אותה צדקת 3).

— איכה ד׳. בתלותיה נוגות. אלו הבוליוטין שהן נאים כבתולות 4) ונעשו נוגות. — שם ג׳ י״ז. נשיתי טובה. זו מטה נאה וכלים נאים שעליה 5). —

— קהלת ה׳ י״ב. עשר שמור לבעליו לרעתו. זה שבט ראובן וגד (שבשביל מקניהם לא התנחלו אלא מעבר לירדן, במדבר ל״ב א׳) 6). — שם ה׳ י״ג. ואבד העשר בענין רע. אמר העשיר לאותו העני (שבקש ממנו „מצוה״,

---

שנא׳ (ש״ב כ״א כ״ב: את ארבעת אלה ילדו להרפה בגת, מה שבתנחומא ב׳ מובא בשם ר׳ לוי. במדרש שמואל כ׳ (4) ג״כ כמו ברות רבה, אלא שבמקום ר׳ מילין אומר ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק (כמו שאומר רבא בסוטה מ״ב:) בשכר ארבע דמעות שהורידה ערפה על חמותה, זכתה ויצאו ממנה ארבעה גבורים. ברות ר׳ ובמדרש שמואל שם מוסיף ר׳ יצחק: כל אותו הלילה שפרשה ערפה מחמותה נתערבו בה עֲרוֹת גויים של מאה בני אדם, הה״ד (ש״א י״ז כ״ג): ממערכות פלשתים, ממערות כתיב — ממאה ערוב (ערלות) גויים שנתערו בה כל הלילה. [ר׳ תנחומא מוסיף ע״ז: אף כלב אחד, דכתיב (שם פסוק מ״ג): הכלב אנכי].

1) עי׳ סוטה מ״ב:

2) ב״ב צ״א.

3) ויק״ר ל״ד. רות ר׳ לאותו פסוק, פסיקתא ר׳ ט״ז (82 ע״א). במדרש משלי י״ג — סתם.

4) איכה ר׳ לאותו פסוק, ר׳ שמואל (בר יצחק?) בשמו. ע״ד הבוליוטין של ירושלים βουλυνται יש גם במ״א, לוי ח״א 199 ע״ב. הבאור מתאים למה שנזכר קודם בפסוק „כהניה נאנחים״, ולפי״ז הכתוב מדבר על יקירי ירושלים, ואולי כיון לזה שצלצול המלה בוליוטין דומה לבתולותיה. הגירסא שבערוך ערך כליון (קאהוט V, 234 ע״ב — כליונין, עפ״י המוספיא, והחדשים שהלכו בעקבותיו, הוא בודאי שבוש מבוליוטין. הסיום של המאמר הוא „ונעשו נוגות״ לא „כנוגות״.

5) שבת כ״ה: (ר״י נפחא). ור׳ אבא מוסיף: זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמיד חכם. בעין יעקב אומר זה ר׳ יצחק. ואת המאמר הראשון אומר ר׳ אבא. השוה דרשתו של ר׳ יצחק על הכתוב (איכה ב׳ י׳): ישבו לארץ, ששמטו כרים וכסתות מתחתיהן (נדרים ס״ה. תנחומא ריש ואתחנן).

6) ב״ר נ׳ (11), קה״ר לאותו פסוק.

כלו׳: נדבה): לית את אזיל לעי ונגיס, חמי שקיין, חמי כרעין, חמי כרסוון, חמי קופרין! (אינך הולך לעמול ולאכול, ראה השוקיים, ראה הכרעים, ראה הכרס, ראה הבשר!). א״ל הקב״ה: לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה, אלא במה שנתתי לו אתה מכניס בו עין רעה, לפיכך והוליד בן ואין בידו מאומה, מן כל מה דהוה ליה לא ישבוק לבריה, ונסיב מומא לנפשיה (מכל מה שהיה לו לא יוריש כלום לבנו ויטול מום לנפשו) 1).— שם ז׳ כ״ז. אחת לאחת למצוא חשבון. בנוהג שבעולם אדם נכשל בעברה והוא מתחייב עליה מיתת שמים, מת שורו, אבדה תרנגלתו, נשברה צלוחיתו, נכשל באצבעו קטנה ויצאה ממנה טפת דם, מקצת הנפש ככל הנפש. אחת מתארעא לאחת והחשבון מתמצה 2).— שם ח׳ י׳. ובכן ראיתי רשעים קבורים וכו׳. [מדבר בגרים שהם באים ועושים תשובה, „וממקום קדוש יהלכו" — ע״י שהלכו במקום קדוש בבתי כנסיות ובתי מדרשות; וישתכחו בעיר, וישתכחו מעשים רעים אשר כן עשו, וישתבחו מעשיהם הטובים אשר עשו בעיר, גם זה הבל]. א״ר יצחק: איננו הבל, וזה הבל — שאינן באין מאליהן 3). — שם ט׳ ז׳. אכול בשמחה לחמך. מדבר בשלמה. בשעה שבנה את בית המקדש ושכללו עשה שבעה ימים חנוכה וחזר ועשה שבעה ימים של חג ושכחו לעשות יום הכפורים, והיו מצירין. יצתה בת קול ואמרה לו: לך אכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך, כי כבר רצה האלהים את מעשיך 4). — כי הילדות והשחרות הבל — דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו 5).

— אסתר א׳ א׳. אחשורש, שבאו כל הצרות בימיו, שנא׳ (אסתר ד׳ ג׳): אבל גדול ליהודים; הוא אחשורש — שבאו כל הטובות בימיו, שנא׳ (שם ח׳ י״ז): שמחה וששון ליהודים 6). — שם פסוק ב׳. בימים ההם. נהיה לאותם הימים, המד״א (מיכה ב׳ ד׳): ונהה נהי נהיה 7).—שם פסוק כ׳. ונשמע פתגם המלך.

---

1) ויק״ר ל״ר (7), קה״ר לאותו פסוק. השוה לעיל סוף 194.

2) פסיקתא 165 „שובה" כמעט בסוף. קה״ר לאותו פסוק, בירו׳ סוטה 17 ע״א (פ״א ה״ב) — סתם. השוה לעיל 24 הע׳ 9.

3) קה״ר לאותו פסוק. השוה לעיל 197 הע׳ 4.

4) תנחומא ב׳ שלח הוספה י״ז, במדבר ר׳ י״ז (2). שם הגי׳ „יצתה רוח הקדש". בב״ר ל״ה האומר ר׳ לוי: יצתה ב״ק ואמרה כולכון מבני העוה״ב. במו״ק ט׳. אמר זה ר׳ יוחנן (כ״א ח״ב 80). בקה״ר אמר ר׳ לוי שב״ק קראה: לך אכול בשמחה וכו׳.

5) שבת קנ״ב.

6) אסתר ר׳ א׳.

7) שם. [גם ר׳ חלבו אמר: וי לאותם הימים, ורב ביבי: „ההם" — הה לאותם הימים].

פתגם גדול אנו עתידין לשמוע מזו שנכנסת למלכות. מהו? שמחה וששון ליהודים 1). – שם ד׳ ה׳. על מה זה ועל מה זה. שלחה לו (אסתר למרדכי): שמא עברו ישראל על חמשה חומשי תורה, דכתיב בהו (שמות ל״ב ט״ו): מזה ומזה הם כתובים 2). – שם ה׳ ב׳. ויושט המלך לאסתר את שרביט הזהב. ומה אם שרביטו של בשר ודם הביא חיים לאומה שלמה, שבטו של הקב״ה עאכו״כ! 3).

– דניאל ט׳ כ״ב. דניאל איש חמודות אמר: ידע הקב״ה שגמרתי תפלתי ושלח המלאך ודבר עמי, שנא׳: ויבן וידבר עמי. ומה דבר עמי? אמר לי: בתחלת תחנוניך יצא דבר, אמר לי: גזרה נגזרה שיבנה בית המקדש ולמלא שאלתך. אמרתי בתחלת תחנוניך כי חמודות אתה, שהיה מתאוה לתפלתו 4). – דהי״א כ״א ט״ו. ובהשחית ראה ה׳ וינחם. מאי ראה? כסף כפורים ראה, שנא׳ (שמות ל׳ ט״ז): ולקחת את כסף הכפורים 5). – דהי״א כ״ח ט׳. כי כל לבבות דורש ה׳. עד שלא נוצרה מחשבה בלבו של אדם כבר היא גלויה לפניך 6). – שם כ״ט כ״ג. וישב שלמה על כסא ה׳ למלך. וכי אפשר לו לאדם לישב על כסא ה׳, אותו שכתוב בו (דברים ד׳ כ״ד): כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא, וכתיב (דניאל ז׳ ט׳): נהר דינור נגיד ונפיק וכו׳, כרסיה שביבין דינור, ואת אמרת: וישב שְׁלֹמה על כסא ה׳? אלא מה כסאו של הקב״ה שולט מסוף העולם ועד סופו, אף כסא שלמה שולט מסוף העולם ועד סופו; מה כסא של ה׳ דן בלא עדים והתראה, אף כסא שלמה דן בלי עדים והתראה. ואי זה הוא? זה דינן של זונות (מ״א ג׳ כ״ז) 7).

---

1) שם לאותו פסוק. חולק על ר׳ לוי האומר: פתגם גדול אנו עתידין לשמוע מזו שנכנסת למלכות: אבל גדול ליהודים.

2) מגילה ט״ו. (ר״י נפחא).

3) שו״ט כ״ב (27).

4) קה״ר ט׳ ז׳, ר׳ חגי בשמו. עי׳ לעיל 197 הע׳ 4.

5) ברכות ס״ב: (ר״י נפחא). עי׳ כ״א ח״ב סוף 102.

6) ב״ר ט׳ קרוב לסוף, ר׳ חגי בשמו. ור׳ יודן שם אומר בשמו: קודם עד שלא נוצר יצור כבר מחשבתו גלויה לפניך. במדרש שמואל ח׳ (5) אומר ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק את המאמר שהובא כאן בפנים ואת המאמר השני אומר ר׳ ברכיה בשם ר״י.

7) שהש״ר בפתיחתא.

ז.

פתיחתות, מאמרים קבוצים.

פתיחתות 1). – ר׳ יצחק פתח. תה׳ קי״ט, ק״ס. ראש דברך אמת. מתחלת בריתו של עולם ראש דברך אמת – בראשית ברא אלהים, וה׳ אלהים אמת (ירמיה י׳ כ׳); ולעולם כל משפט צדקך, – שכל גזרה וגזרה שאתה גוזר על בריותיך, הן מצדיקין עליהם את הדין ומקבלין אותו באמונה, ואין כל בריה יכולה לומר שתי רשויות בראו העולם, „וידברו אלהים" אין כתיב כאן, אלא „וידבר אלהים" (שמות כ׳ א׳), „ויאמרו אלהים" אין כתיב כאן אלא „ויאמר אלהים" (בר׳ א׳ ג׳), „בראשית בראו אלהים" אין כתיב כאן, אלא „ברא אלהים" 2). – בר׳ א׳ ג׳. ויאמר אלהים יהי אור. ר׳ יצחק פתח (תה׳ קי״ט ק״ל): פתח דבריך יאיר, מבין פתיים 3). – בר׳ י״ב א׳. ויאמר ה׳ אל אברם לך לך. ר׳ יצחק פתח (תהלים מ״ה י״א): שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך 4); ויתאו המלך יפיך – ליפותיך בעולם, והשתחוי לו 5). – בר׳ י״ח י״ז. וה׳ אמר המכסה אני מאברהם. ר׳ יצחק פתח (משלי י׳ ז׳): זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, שנא׳: זכר צדיק לברכה, וכל מי שהוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה, מה טעמיה? ושם רשעים ירקב 6). ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום (בר׳ י״ח י״ח), לא היה צריך קרא למימר, אלא: ויאמר

---

1) עי׳ לעיל 193 הע׳ 2.

2) ב״ר א׳ (7). עי׳ כ״א ח״ב 321.

3) ב״ר ריש ג׳. אחרי הדברים שהובאו בפנים בא מחלקת של ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ע״ד בריאת האורה (עי׳ אג׳ התנ׳ כ״ב (ח״א 166 2) מתנחומא לך לך (?) ובשמו״ר ריש נ׳ באה פתיחה סתמית לשמות ל״ז א׳ ג״כ מתהלים קי״ט ק״ל, ששם ג״כ מובאה המחלקת הנ״ל. [הפתיחתא היא: בשעה שברא הקב״ה את עולמו היה כולו מים במים].

4) לעיל ע׳ 216 הובא המשל שנתן ר״י לענין הזה.

5) ב״ר ריש ל״ט. בתנחומא ריש לך לך – סתם: [שמעי בת וכו׳ זה אברהם, ושכחי עמך ובית אביך – זו ע״ז, כמ״ש (ירמי׳ ב׳ כ״ז): אומרים לעץ אבי אתה; ויתאו המלך יפיך – זה ממ״ה, והוא חפץ ליפותו בעוה״ז ובעוה״ב].

6) ב״ר ריש פמ״ט. באמצע דבריו של ר׳ יצחק נשתרבבו שמות מאמרים של אמוראים אחרים, והסמוך לו הוא מאמרו של ר׳ שמואל בר נחמן (כ״א ח״ב 256 הע׳ 4). ובמדרש שמואל א׳ מובא גם זה בשם ר׳ יצחק.

ה׳ צעקת סדום ועמורה כי רבה (שם פסוק כ׳). אלא אמר הקב״ה: הזכרתי את הצדיק ואיני מברכו? — ואברהם היה יהיה וכו׳. — בר׳ כ״ד א׳. ואברהם זקן. ר׳ יצחק פתח (תה׳ ע״א י״ח): וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני 1). — בר׳ כ״ז א׳. ויהי עשו בן ארבעים שנה. ר׳ יצחק פתח (ישעי׳ ה׳): מצדיקי רשע עקב שחד. כל מי שנוטל שחד ומצדיק את הרשע בעקב (?) וצדקת צדיקים יסירו ממנו. צדקת צדיקים — זה משה (שלא כהתה עינו, דברים ל״ד ז׳), תסירו ממנו — זה יצחק על ידי שהצדיק את הרשע כהו עיניו 2). — ויהי כי זקן יצחק. ר׳ יצחק פתח (שמות כ״ג ח׳): ושחד לא תקח, כי השחד יעור עיני פקחים. ומה אם מי שנטל שחד ממי שהיה חייב לו (כלו׳ יצחק שנטל מעשו שהיה בנו וחייב לפרנסו בזקנותו), כהו עיניו, הלוקח שחד ממי שאינו חייב לו — עאכו״כ! 3). — בר׳ ל״ה ט׳. וירא אלהים אל יעקב. ר׳ יצחק פתח (שמות כ׳ כ״ד): מזבח אבנים תעשה לי — והרי דברים קל וחמר: אם זה שבנה מזבח לשמי הרי אני נגלה לו ומברכו, יעקב שאיקונין שלו קבועה בכסאי — על אחת כמה וכמה! 4). — בר׳ ל״ו ל״א, מיחזקאל כ״ו ז׳ 5); לשמות י״ט י״א משהש״ר ב׳ ה׳ 6). — שמות כ״ג כ׳. הנה אנכי שולח מלאך. ר׳ יצחק פתח (ירמיהו ג׳ י״ט): ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים. כל הנסים והגבורות שעשיתי לכם, לא שתתנו שכרי, אלא שתהיו מכבדים אותי כבנים

---

1) ב״ר נ״ט (2). הדרשה על הפסוק שמתהלים באה מר׳ אחא וממנה הוא בא על הפסוק מבראשית, ולפי הנראה היו גם דברי ר׳ יצחק כמו דברי ר׳ אחא.

2) ב״ר ס״ה (5). צדקה בא כאן במובן „זכות״. עי׳ לעיל 241 הע׳ 7.

3) שם (7).

4) שם פ״ב קרוב לראש. עי׳ להל׳ן פרק ו׳ סימן ז׳. — וכן פתיחתא של ר״י לבראשית י״ח מ׳, משמות כ׳ כ״ד (ב״ר מ״ח קרוב לראש): מה אם זה שבנה מזבח לשמי הריני נגלה עליו ומברכו, אברהם שמל עצמו לשמי — עאכו״כ! בלשון אחרת קצת בתנחומא ריש וירא. ר״י נפחא פתח: ומה מי שהיה זובח עולה או שלמים אני נגלה עליו לברכו, אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו מן המילה — עאכו״כ! על יסוד הלשון האחרון בא גם באגדת בראשית פ׳ י״ט, עוד פתיחתא שלישית פתח ר״י משמות כ׳ כ״ד לש״א א׳ כ׳. (מדרש שמואל ריש נ׳): ומה אם המקריב עולה ושלמים למקום, המקום נתגלה עליו ומברכו, אלקנה שכנס לו כל אוכלוסין הללו עאכו״כ!

5) ב״ר ריש פ״ג. המאמר הובא לעיל 206 הע׳ 5.

6) החצי הראשון מפתיחתא זו הובא לעיל 192 הע׳ 7 (ששם נסמנו גם המקורות), החצי השני הוא פי׳ אחר לחולת אהבה אני עם משל מרשב״י על הענין שבין יציאת מצרים ובין מעמד הר סיני (אג׳ התנאים ח״ב 91 הע׳ 4). בקה״ר ג׳ א׳ בעל המשל הוא נ״כ ר׳ יצחק, בפסיקתא 101 ע״ב, ר׳ לוי.

וקוראים אותי אביכם, ואומר: אבי תקראו לי (שם); ומה נסים עשיתי לברייה בעולם יותר (מכם) [ממה] שעשיתי לכם, שהייתם מהלכים אחרי ואני מהלך לפניכם ומאיר לכם, שנא׳ (שמות י״ג כ״א): וה׳ הולך לפניהם יומם וכו׳! ואמר אבי תקראו לי, ואתם מה עשיתם? אכן בגדה אשה מרעה. מאישה אין כתיב כאן, אלא מרעה, למה? אלא אדם שהוא נוטל אשה ועושה עמה ימים הרבה, אפילו העני, אשתו אינו כופרת בו, אלא אומרת: בשעה שהיה עשיר האכילני והשקני והלבישני, ועכשיו שהעני איני כופר בו; ובשעה שהיא זונה, אם נתן לה הרי היא מודה לו, ואם לא נתן לה היא אינה מכרת אותו, לכך נאמר: אכן בגדה אשה מרעה 1). — ל״ב ז׳. לך רד. ר״י פתח (צפניה א׳ י״ז): והצרותי לאדם — זה משה, והלכו כעורים — אלו ישראל. למה? כי לה׳ חטאו, שאמרו: אלה אלהיך ישראל. ושֻפך דמם כעפר, שנא׳ (שמות ל״ב כ״ז): עברו ושובו משער לשער וכו׳. ולְחֻמם כגללים, שנהרגו והיה בשרם מושלך כגללים הללו... א״ר יצחק: בשעה שאמר לו הקב״ה: לך רד, חשכו פניו של משה ונעשה כסומא מן הצרות, ולא היה יודע מאיזה מקום לירד, והיו מלאכי השרת מבקשים להרגו. אמרו: הרי השעה להרגו. ידע הקב״ה מה המלאכים מבקשים לעשות לו, מה עשה הקב״ה?... פתח לו פשפש מתחת כסא כבודו ואמר: לך רד 2). — ויקרא ב׳ א׳. נפש כי תקריב מנחה. מקהלת ד׳ ו׳, טוב מלא כף נחת וכו׳ 3). — ויקרא י׳ ח׳. וידבר ה׳ אל אהרן לאמר. ר״י פתח (ירמי׳ ט״ו ט״ז): נמצאו דבריך ואוכלם ויהי דבריך לי לששון ולשמחת לבבי וכו׳ 4). —

---

1) שמו״ר ל״ב (5). הקשר שבין מאמרו של ר׳ יצחק ובין הפסוק שמות כ״ג כ׳ בא סמוך לזה: דבר אחר: הזונה בשעה שיש לה אוהב והוא מכבדה, בחפץ היא מראתו לחברותיה ואומרת: ראו, כמה כבדני אוהבי. ואתם בית ישראל לא עשיתם כן, אלא עשיתי לכם ניסים וגבורות, שהיו ענני כבוד מקיפין אתכם והמן יורד והבאר עולה, והשליו מצוי, ולא קלסתם אותי ולא הייתם כזונה לקלס אתנן (יחזקאל י״ח ל״א), שנא׳: ולא אמרו איה ה׳ המעלה אותנו מארץ מצרים (ירמי׳ ב׳ ו׳)—אף אני—כי לא אעלה בקרבכם, אלא מה אעשה? הנני שולח מלאך.

2) שם מ״ב (4). [המאמר פתח לו פשפש וכו׳ הוא של ר׳ אבא בר איבו].

3) הובא לעיל 200 — 201. הקשר שבין הכתוב שבקהלת ובין זה שבויקרא הוא מה שנאמר שם להלן: דבר אחר: טוב מלא כף נחת בה — קומץ מנחת נדבה של עני ממלא חפנים של מנחת כהן גדול קטרת הסמים, למה? שזו באה כפרה וזו אינה באה כפרה (עפ״י הנוסח שבקה״ר).

4) ויק״ר י״ב (2) תיכף אח״ז בא מאמרו של רשב״נ (כ״א ח״ב 281). הקשר שבין שני הכתובים המובאים בפנים הוא מ״ש שם להלן: ד״א: פקודי ה׳ ישרים משמחי לב (תה׳ י״ט ט׳) — זה אהרן, שהיה לבו עצב עליו בשביל בניו שמתו, כיון שנתייחד עליו הדבור שמח, ומנין? שנא׳ וידבר ה׳ אל אהרן.

לויקרא כ"ד א', מתהלים קי"ט ק"מ 1) – במדבר י"ט א'. זאת חקת התורה וכו' ויקחו אליך פרה אדומה. ר"י פתח (קהלת ז' כ"ג): את כל זה נסיתי בחכמה... ותרב חכמת שלמה מחכמת בני קדם (מ"א ה' י'). מה היתה חכמתן של בני קדם? שהיו יודעין במזל וערומים בטייר (בשיחת עופות). ומכל חכמת מצרים. מה היתה חכמתן של מצרים? אלא את מוצא כשבקש שלמה לבנות את בית המקדש שלח אל פרעה נכה וכו' (כמו שהובא לעיל 223). ויחכם מכל האדם, זה אדם הראשון. ומה היתה חכמתו? את מוצא בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם, נמלך במלאכי השרת ואמר להם: נעשה אדם בצלמנו (בר' א' כ"ו), אמרו לפניו: מה אנוש כי תזכרנו (תה' ח' ה')? אמר להם: אדם זה שאני רוצה לבראות בעולמי חכמתו מרובה משלכם. מה עשה? כנס כל בהמה וחיה ועוף והעבירן לפניהם. אמר להם: מה שמותם של אלו? ולא היו יודעין. כיון שברא אדם הראשון כינס כל בהמה, חיה ועוף והעבירן לפניו. אמר לו: מה שמותן של אלו? אמר: לזה נאה לקרותו שור, ולזה נאה לקרותו סוס ולזה גמל, ולזה נשר, ולזה ארי, וכן כלם. הה"ד (בר' ב' כ'): ויקרא האדם שמות לכל הבהמה וכו'. א"ל: ואתה מה שמך? א"ל: אדם. א"ל: ולמה? א"ל: לפי שנבראתי מן האדמה. א"ל הקב"ה: ואני מה שמי? א"ל: אדני, לפי שאתה אדון על בריותיך... מאיתן האזרחי, איתן זה אברהם, דכתיב (תה' פ"ט א'): משכיל לאיתן האזרחי; הימן זה משה, דכתיב (במדבר י"ב ב): בכל ביתו נאמן הוא (הימן=מהימן בארמית = נאמן); כלכל – זה יוסף, דכתיב (בר' מ"ז י"ב): ויכלכל יוסף. אמרו המצרים לפרעה: העבד הזה כלום הוא הגון למלוך עלינו? מה עשו? נטלו שבעים פתקין וכתבו עליהם שבעים לשון והיו משליכין לפניו והוא קרא כל אחד ואחד בלשונו, ולא עוד אלא שהיה מדבר בלשון הקדש, שלא היו הם יכולים לשמוע אותו, הה"ד (תה' פ"א ו'): עדות ביהוסף שמו וכו' שפת לא ידעתי אשמע; ודרדע – זה דור המדבר, ולמה קורא אותן דרדע? דור שהיו כלם מלאים דעת; בני מחול – אלו ישראל, שמחל להם הקב"ה על עון העגל... וידבר על העצים וכו' (מ"א ה' י"ג), וכי אפשר לו לאדם לדבר על העצים? אלא אמר שלמה: מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים – עץ ארז ובנמוך שבנמוכים – אזוב (ויקרא י"ד ד)? אלא ע"י שהאדם מגביה עצמו כארז הוא לוקה בצרעת, וכיון שהוא משפיל את עצמו כאזוב – נתרפא. וידבר על הבהמה ועל העוף. וכי אפשר לו לאדם לדבר

1) לעיל 203 הע' 2.

על הבהמה ועל העוף? אלא אמר שלמה: מפני מה בהמה ניתרת בשני סימנין ועוף בסימן אחד? (כלו׳: ששחיטת הבהמה ניתרת בקנה וּוֶשט, והעוף רק באחד מהם)? על שהבהמה נבראת מן היבשה, והעוף מן המים ומן היבשה, שהרי כתוב אחד אומר (בר׳ ב׳ י״ט): וייצר ה׳ אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים, וכתוב אחד אומר (שם א׳ כ׳): ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף... ועל הרמש. וכי אפשר לו לאדם לדבר על הרמש? אלא אמר שלמה: מפני מה שמונה שרצים שכתוב בתורה, הצדן והחובל בהם (בשבת) חייב, ושאר שרצים פטור (שבת פי״ד מ״א)? מפני שיש להם עורות. ועל הדגים. וכי אפשר לו לאדם לדבר על הדגים. אלא אמר שלמה: מפני מה בהמה חיה ועוף טעונין שחיטה, ודגים אינן טעונין שחיטה? [מפני שכתוב בבמדבר י״א כ״ב: הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יֵאָסף להם, אלו טעונין שחיטה ואלו אסיפה]. אמר שלמה: על כל אלה עמדתי, ופרשת פרה אדומה, כיון שהייתי מגיע בה, הייתי חוקר בה, „אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני"1). — לדברים ו׳ ד׳ מאיכה ג׳ כ״ד2). — למגילת איכה3) א. ירמיהו ט׳ י״ח. כי קול נהי נשמע מציון איך שודדנו! — וכי יש עצים בוכים ויש אבנים בוכות, שאתה אומר, כי קול נהי נשמע מציון? אלא ממי שהוא משרה שכינתו בציון. איך שודדנו – איך הות לן מִבְזוּזִים (מה שנעשה לנו מהשודדים)! בושנו מאד כי עזבנו ארץ – זו ארץ ישראל, דכתיב (דברים י״א): ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה. וכי השליכו משכנותינו – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות4). — ב. מירמיה נ״א נ״א5) – ג. ישעי׳

---

1) פסיקתא ל״א ע״ב — עד ל״ו, תנחומא חקת (ב׳ 10 — 15), במדבר ר׳ י״ט (3), קה״ר לאותו פסוק (שם אין ר״י פתח) וכן בפסיק׳ ר׳ פי״ב (58 ע״ב — 61 ע״ב).

2) דברים ר׳ ב׳ קרוב לסוף (ר״י פתח). באיכה ר׳ ג׳ כ״ב אומר זה ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן. אולי צריך להגיה גם בדברים ר׳ ר׳ יוחנן במקום ר׳ יצחק. תכן הפתיחתא הוא המשל שיבא להלן.

3) ארבע פתיחתות מפתיחתא שמינית עד אחת עשרה, שביניהן פתיחתות של ר׳ אבהו ור׳ חנינא בר פפא.

4) יש שם דבר אחר: ארץ — אלו דברי תורה, כמד״א (איוב י״ח ט׳): ארוכה מארץ מדה. וד״א: ארץ זה בית המקדש, כמד״א (יחזקאל מ״ב י״ד): ומחיק הארץ, וכי השליכו משכנותינו — חרבן בית ראשון וחרבן בית שני.

5) אחרי החלק העקרי שהובא כבר לעיל 225 הע׳ 7׳, בא „דבר אחר" בושנו כי שמענו חרפה — אלו שבעה עשר בתמוז, כסתה כלימה פנינו — אלו תשעה באב, כי באו שרים על מקדשי בית ה׳ — חורבן ראשון וחורבן שני.

מ"ג כ"ב 1). ולא אותי קראת יעקב, כי יגעת בי ישראל – קאים וטרון כל יומא ולא לעי, וצלויי קמוי את לעי (עומד ונושא ונותן כל היום ואינו יגע, וכשעומד להתפלל מיד יָגֵעַ). ואמר ליה חבריה: אתי וצלי, והוא אומר: לית אנא יכול (ואמר לו חברו: בא להתפלל, והוא עונה: אינני יכול). – אך העבדתני בחטאותיך, הוגעתני בעונתיך. ראו מה גרמו לי עונותיכם – לשרוף את ביתי ולהחריב את עירי ולהגלות את בני בין אומות העולם ולישב לי לבדי. איכה ישבה בדד 2).– ד. דברים כ"ח מ"ז. תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל ועבדת את אויביך וגו'. אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שמות ט"ו י"ז): תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים (איכה א' בסוף): תבוא כל רעתם לפניך 3); אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה: (שמות ט"ו י"ד) שמעו עמים ירגזון, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: שמעו כי נאנחה אני; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שם ג'): ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: ראה ה' כי צר לי מעי המרמרו; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא כ"ג כ"א): וקראתם בעצם היום הזה, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: קראתי למאהבי; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (דברים ט"ז כ'): צדק צדק תרדוף, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שם ט"ו): פתח תפתח את ידך, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: פרשה ציון בידיה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה: אלה מועדי ה', ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: על אלה אני בוכיה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (במדבר כ' י"ט): במסילה נעלה, ועכשיו שלא זכיתם אתם קוראים: סלה כל אבירי ה'; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא כ"ו י"ג): ואשבור מוטות

---

1) פתיחתא זו באה גם לאסתר א' ט' (אסתר ר' ג' כמעט בראש) מתחילה במאמר ר' יוחנן (כ"א ח"ב 93 הע' 4) ור' יוסי בר חנינא (שם 211 הע' 4), ואחר כך למאמרו של ריב"ח משל שבאיכה ר' נאמר בשם ר' יודן ובאסתר ר' בשם ר' לוי. הסיום הוא הדרשה על הכתוב שבישעיהו שמובא בפנים.

2) באסתר ר' מסיים: ראה מה גרמו לי חובותיך, יעקב: לא די שהייתי מונה לסעודת אנשים (סעודת אחשורש), אף לסעודת נשים (סעודת ושתי).

3) סדר הפסוקים הוא עפ"י תשר"ק *).

---

*) חרבן בית המקדש היה ענין לכל הדרשנים והמשוררים בעמנו, וביחוד אצל בעלי האגדה. לר' יצחק היתה כונה משולשת בדרשתו זו: להזכיר את החרבן, לעורר לתשובה ולענג את השומע באנטיתיזות יפות ומחודדות.

עולם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: נשקד על פשעי בידו; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שם ו׳): אש תמיד תוקד על המזבח, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: ממרום שלח אש בעצמותי; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (דברי׳ א׳ ל״א): בכל הדרך אשר הלכתם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: לא אליכם כל עוברי דרך; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא כ״ו ה׳): ואכלתם לחמכם לשבע, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: כל עמה נאנחים מבקשים לחם; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שמו׳ ל״ד כ״ד): ולא יחמד איש את ארצך, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: ידו פרש צר על כל מחמדיה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא ט״ז ל׳): כי ביום הזה יכפר עליכם וגומר, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: טמאתה בשוליה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שם): מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: חטא חטאה ירושלים; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (במדבר י׳ ט׳): ונזכרתם לפני ה׳ אלהיכם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: זכרה ירושלים ימי עניה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא כ״ו י״ב): והתהלכתי בתוככם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: ויצא מן בת ציון כל הדרה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (דברים כ״ח י״ג): ונתנך ה׳ לראש, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: היו צריה לראש אויביה שלו; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שם ט״ז ט״ז): שלוש פעמים בשנה, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: דרכי ציון אבלות; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (ויקרא כ״ו ה׳): וישבתם לבטח, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: גלתה יהודה מעני; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (שמות י״ב מ״ב): ליל שמורים הוא לה׳, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: בכה תבכה בלילה; אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (דברים א׳ י״ב): איכה אשא לבדי, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים: איכה ישבה בדד.

– לאיכה ה׳ א׳. זכור ה׳ מה היה לנו. ר״י פתח (משלי ל׳ ל״א): זרזיר מתנים או תיש ומלך אלקום עמו. בנוהג שבעולם אדם מגדל שני זרזירין בתוך ביתו, אחד גדול ואחד קטן, כובש את הגדול לפני הקטן, בשביל לחוס על ממונו... אמרו ישראל לפני הקב״ה: אנו (כלו׳: האומה החלשה) שלך, ואומות העולם (החזקים) שלך, מפני מה אינך חס על אומתך? – ומלך אלקום עמו (דריש: ומלך – זה הקב״ה, אלקום, אינו קם נגד השונא של ישראל) 1).

---

1) המאמר במדרש אינו מובן אא״כ נוסיף עליו דברי רבנן, וכן עשינו בפנים. מלך אלקום עמו ע״ד הכתוב (תה׳ צ״ב ט״ז): מי יקום לי עם מרעים.

– זכור ה׳ מה היה לנו – לנו עשה, ולא לך עשה? 1). – רות ד׳ כ״ב. וישי הוליד את דוד. ר׳ יצחק פתח (תה׳ מ׳ ח׳): אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. שירה הייתי צריך לומר שבאתי (על שבאתי בקהל ישראל), ואין אז אלא שירה, שנא׳ (שמות ט״ו א׳): אז ישיר. בכלל „לא יבוא" הייתי, ובאתי „במגלת ספר כתוב עלי" – במגלת (איכה) אשר צוית לא יבואו בקהל לך (א׳ ו׳), ספר (דברים כ״ג ג׳): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳, ולא דיי שבאתי, אלא במגלה ובספר כתוב עלי: במגלה – פרץ, חצרון, רם, עמינדב, נחשון, בועז, עובד, ישי, דוד; בספר – (ש״א ט״ז י״ב): ויאמר ה׳ קום משחהו כי זה הוא 2). – אסתר א׳. ויהי בימי אחשורש. ר״י פתח (משלי כ״ט ב׳): ברבות צדיקים ישמח העם – בשעה שהצדיקים נוטלין גדולה חדוה ושמחה בעולם, וָה, וָה בעולם! – והמלך דוד – וָה שמלך דוד, והמלך שלמה – וה שמלך שלמה, והמלך אסא – וה שמלך אסא; אלו במלכי ישראל, במלכי או״ה מנין? שנא׳ (עזרא א׳ ז׳): והמלך כרש – וה שמלך כרש. ובשעה שהרשעים נוטלין גדולה, ווי ואנחה וחרון אף בעולם: וימלך אחאב – וי שמלך אחאב, וימלך הושע בן אלה – וי שמלך הושע בן אלה, וימלך מלך צדקיהו – וי שמלך צדקיהו; במלכי או״ה, שנאמר: ויהי בימי אחשורש – וי שמלך אחשורש 3).

– מאמרים קִבּוּצִיִּים: – הכל בזכות השתחויה 4): אברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה – ונשתחוה ונשובה אליכם (בר׳ כ״ב ה׳); ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה, שנא׳ (שמות ד׳ ל״א): ויקדו וישתחוו; התורה לא נתנה אלא בזכות השתחויה, שנא׳ (שם כ״ד א׳): והשתחויתם מרחוק; חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחויה, שנא׳ (ש״א סוף א׳): וישתחו שם לה׳; הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחויה, שנא׳ (ישעי׳ כ״ו י״ג):

1) פסיקתא כ״ו ע״א.

2) רות רבה בסוף. עי׳ לעיל 225 הע׳ 4 ולעיל 242 הע׳ 4.

3) אסתר ר׳ בראש. ע״ד ההבדל בין וי לוה ουαί — ουά עי׳ לוי ח״א 501, שמביא שם דוגמאות. במגלה י״א ע״א פתח גם רבא מפסוק זה שבמשלי, אבל הוא אומר שצדיקים הם מרדכי ואסתר ורשעים – המן. בקובץ מדרשים שהוציא לאור בובר ע׳ 48 הובאה פתיחתא של ר׳ יצחק לאסתר ח׳ ט״ז מתה׳ קכ״ד א׳, אולם צריך להגיה שם במקום ר׳ יצחק – רב נחמן בר יצחק, כמו במגילה י״א.

4) ב״ר נ״ו קרוב לראש. מדרש שמואל סוף פ׳ ג׳. בפדר״א סוף פ׳ ל״א: הכל לא נוצר אלא בזכות השתחויה, שנא׳ (תה׳ צ״ט ה׳): והשתחוו להדום רגליו, ואין הדום אלא ארץ, שנא׳ (ישעי׳ ס״ו א׳): והארץ הדום רגלי.

והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וכו' והשתחוו לה'; בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחויה, שנא' (תה' צ"ט ט'): והשתחוו להר קדשו; המתים אינם חיים אלא בזכות השתחויה, שנא' (תה' צ"ה י'): באו ונשתחוה ונכרעה, נברכה לפני ה' עושנו (כלו': זה שעושנו מחדש, מחיינו ממות). — הכל בקווי: יסורין בקווי, קדושת השם בקווי, זכות אבות בקווי, תאותו של עוה"ב בקווי. יסורים, ההיד (ישעי' כ"ו ח'): אף ארח משפטיך ה' קוינוך — אלו יסורים, לשמך — זו קדושת השם, ולזכרך — זו זכות אבות, תאות נפש — זו תאותו של עולם הבא. חנינה בקווי (שם ל"ג ב'): ה' חננו לך קוינו; סליחה בקווי (תהלים ק"ל ד'): כי עמך הסליחה, מה כתיב בתריה? קויתי ה' 1). — הכל ברבוי 2): הצדקות ברבוי — (תה' ק"ג ו'): עושה צדקות ה' (צדקות — מספר רבים), סליחה ברבוי — (ישעי' נ"ה ז'): ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, הפדות ברבוי (תה' ק"ל ז'): והרבה עמו פדות 3). — שלשה הן שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו, ואלו הן: יצחק ושלמה ויאשיהו, ביצחק כתיב (בר' י"ז י"ט): אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת שמו יצחק; בשלמה מה הוא אומר? (דהי"א כ"ב ח') הנה בן נולד לך וכו' שלמה יהיה שמו; ביאשיהו כתיב (מ"א י"ג ב'): הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. ויש אומרים: אף ישמעאל באומות, שנא' (בר' ט"ז י"): הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל 4).—

1) ב"ר צ"ח קרוב לסוף.

2) שו"ט ק"ג ו'.

3) עוד דוגמא אחת (מתה' ס"ח כ"א) בשם רשב"נ (כ"א ח"ב 302 הע' 3). בסוף אסתר רבה (בלא שם האומר): את מוצא שמדות טובות של הקב"ה בהשפע בפרוי ורבוי: הטוב ברבוי, החסד ברבוי, הרחמים ברבוי, הצדקה ברבוי, האמונה ברבוי, הפדות ברבוי, הברכה ברבוי, השבח ברבוי, מעשה בראשית ברבוי, השלום ברבוי. הטוב ברבוי, שנא' (תה' ל"א כ') מה רב טובך; החסד ברבוי, שנא' (שמות ל"ב ו'): ורב חסד ואמת; הרחמים ברבוי, שנא' (תה' קי"ט קנ"ו): רחמיך רבים ה'; הצדקה ברבוי, שנא' (איוב ל"ז כ"ג): ומשפט ורב צדקה; האמונה ברבוי, שנא' (איכה ג' כ"ג): רבה אמונתך; הפדות ברבוי, שנא' (תה' ק"ל ז'): והרבה עמו פדות; הברכה ברבוי, שנא' (מלאכי ג'): והריקותי לכם ברכה עד בלי די; השבח ברבוי, שנא' (תה' פ"ט ח'): אל נערץ בסוד קדושים רבה; מעשה בראשית ברבוי, דכתיב (שם ק"ב כ"ד): מה רבו מעשיך ה'; השלום ברבוי, שנא' (ישעי' נ"ד י"ג): ורב שלום בניך.

4) ב"ר מ"ה קרוב לסוף. בירו' ברכות סוף פ"א (4 ע"א) „ד' נקראו עד שלא נולדו", והם אלה שהובאו בפנים. במכילתא לשמות י"ג ב' (19 ע"א) בלא שם האומר: ג' הם שנקראו מפי הקב"ה. וי"א: אף ישמעאל בגוים. בפרקי דר"א ריש פל"ב: ששה נקראו בשמותם עד שלא נולדו. מלבד ד' אלה גם משה, בשנם (בר' ו' ג') גימטריא משה ומשיח (תה' ע"ב י"ז: ינון).

בתורה, בנביאים ובכתובים מצינו דהדא פיתא מזונותֵיה דלבא (כלו': שהפת הוא מסעד ללב): בתורה מנין? (בר' י"ח ה') ואקחה פת לחם וסעדו לבכם; בנביאים (שופטים י"ט ה'): סעד לבך פת לחם; בכתובים (תה' ק"ד ט"ו): ולחם לבב אנוש יסעד 1). — מדה כנגד מדה. אמר הקב"ה לפי שאמרתי לכם ארבע פעמים „עד אנה", אף אתם עתידים לומר „עד אנה" ארבע פעמים. אני אמרתי (שמות ט"ז כ"ח): עד אנה מאנתם, במדבר י"ד י"א: עד אנה ינאצוני ועד אנה לא יאמינו בי, (שם פסוק כ"ז) עד מתי לעדה הרעה הזאת; כך אני עתיד למסר אתכם ביד ארבע מלכיות, ואתם אומרים ארבע פעמים עד אנה: (תהלים י"ג ב'־ג') עד אנה תשכחני נצח, עד אנה תסתיר פניך ממני, עד אנה אשית עצות, עד אנה ירום אויבי עלי. עד אנה תשכחני — בבבל, עד אנה תסתיר — במדי, עד אנה אשית — ביון, עד אנה ירום אויבי — באדום 2). — מי שהוא אוהב מצות אינו שבע מן המצות. כיצד? אתה מוצא שני גדולי עולם דוד ומשה ולא שבעו. דוד אעפ"י שאמר לו הקב"ה: רק אתה לא תבנה לי הבית הזה 3), היה דוד אומר לעצמו: וכי מפני שאמר לי הקב"ה: אתה לא תבנה לי הבית, אני יושב [בטל]? מה עשה? זירז את עצמו והתקין כל צרכיו עד שלא מת, מנין? שנא' (דהי"א כ"ב י"ד): והנה בעניי הכינותי לבית ה'. וכן משה, אע"פ שאמר לו הקב"ה (דברים ג' כ"ז): כי לא תעבור את הירדן הזה, אמר משה: אני אעבור מן העולם ואיני מפריש להם ערי מקלט? מיד (שם ד' מ"א): אז יבדיל משה וכו' 4). — למדתך תורה דרך ארץ 5), שכשיהא אדם עושה מצוה, יהא עושה אותה בלב שמח, שאלו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתיב עליו (בר' ל"ז כ"א): ויצילהו מידם, היה טוענו ומוליכו אצל אביו, ואלו היה יודע בעז שהקב"ה מכתיב עליו (רות ב' י"ד) 6): ויצבט לה קלי, עגלים פטומים היה מאכילה 7).—

1) ב"ר מ"ח. בשו"ט ק"ד: שהלחם סועד.

2) שו"ט י"ג. על יסוד הכתוב (זכריה ז' י"ג): ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע.

3) נוסח כזה אין בתנ"ך. במ"א ח' י"ט ובדהי"ב ו' ט': רק אתה לא תבנה הבית, בדהי"א י"ז ד': לא אתה תבנה לי הבית.

4) דברים ר' ב' (27). בנוסח אחר קצר ובלא שם האומר (הראיה מדוד חסרה) בויק"ר כ"ב (2) ובקה"ר לאותו פסוק.

5) עי' לעיל 211 הע' 2.

6) עי' לעיל 247 הע' 3.

7) ויק"ר ל"ד (8). ברות רבה לב' י"ד ר' יצחק בן מריון.

אין לך דור שאין בו לצנים 1). בשעה שגזז נבל את צאנו שלח דוד את נעריו אצלו לומר: תנה נא את אשר תמצא ידך לעבדך ולבנך לדוד (ש״א כ״ה ח׳); השיבם נבל (שם ט׳): מי דוד ומי בן ישי וכו׳. מיד חזרו אצל דוד וספרו לו דברי נבל. עמד דוד וזיין עצמו וכל גבוריו לילך אל נבל להשחיתו, ולאביגל אשת נבל הגיד נער אחד וכו׳ (פסוק י״ד), כששמעה כך, התקינה הדורון והלכה אל דוד, שנא׳ (שם פסוק י״ח): ותמהר אביגיל וכו׳ (שם פסוק ל״ח): ויגף ה׳ את נבל וימת, (שם פסוק ל״ט): וישלח דוד וידבר באביגיל לקחתה לו לאשה, ולאחר שהביאה, פירש ממנה שלשה חדשים, כדי לידע אם היתה מעוברת מן נבל ואם לאו. לאחר שלשה חדשים בא עליה ונתעברה הימנו. והיו ליצני הדור מליצים ואומרים: מן נבל היא מעוברת. מה עשה הקב״ה? צוה המלאך, הממונה על יצירת הילד ועל צורתו, ואמר לו: לך וצר אותו בדמות דוד אביו, כדי שיעידו הכל שדוד הוא אביו, מנין? שכן כתיב (ש״ב ג׳ ג׳): ומשנהו כלאב לאביגיל אשת נבל הכרמלי. מה תלמוד לומר „כלאב״? שהיה כלו אב, שכל הרואהו אומר: דוד אביו של זה! וכן אברהם היה דומה ליצחק, ולא היו מכירין בין אב לבן, עד שבקש אברהם ואמר: רבש״ע! הפרש בין אב לבן והפריש ביניהם הזקנה, לכך נא׳ (בר׳ כ״ד א׳): ואברהם זקן 2). — במה בוחן הקב״ה את הצדיקים? (תה׳ י״א ה׳) במרעה. דוד נבחן במרעה, שנא׳ (תה׳ ע״ח ע״א): מאחר עלות הביאו; עמוס נבחן במרעה, שנא׳ (עמוס ז׳ ט״ו): ויקחני ה׳ מאחרי הצאן; אף משה נבחן במרעה, שנא׳ (שמות ד׳ א׳): ומשה היה רועה 3).

ח.

משלים 4).

משל למלך שהיו לו אוצרות הרבה, והיה לו מפתח לכל אחד ואחד,

---

1) עי׳ לעיל 140.

2) תנחומא תולדות קרוב לראש. בילקוט מלמדנו סתם לשמואל (§ 142), ומזה הציטטה שבערוך ערך כלאב (קאהוט IV, 229 ע״ב). שם הוא דורש כלאב = כאלו־אב. ע״ד הדוגמא מאברהם עי׳ מאמר ר׳ לוי בב״מ פ״ז. ועל בן זקונים ב״ר נ״ג (ו׳).

3) תנחומא ב׳ שמות 10. „משה רועה נאמן״, עי׳ לעיל 227 ובב״א ח״ב 288. השוה מכילתא שמות י״ד ל״א (33 ע״ב): כל מי שמאמין ברועה נאמן וכו׳.

4) בקשר עם ענינים אחרים נמצאים משלי ר׳ יצחק לעיל 189, 213 הע׳ 9; 216 הע׳ 4.

כיון שעמד בנו, מסר לו המפתחות [כך „החדש הזה לכם" — מסור הוא לכם] 1). — למלך שהיה לו בן. בא בנו מבית הספר. מצא תמחוי לפני אביו; נטל אביו חתיכה אחת ונתנה לו. מה עשה בנו? אמר לו: איני מבקש אלא מזה שבתוך פיך. מה עשה? נתנו לו. ולמה? — על שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו, הוי (משלי ב׳ ו׳): כי ה׳ יתן חכמה מפיו דעת ותבונה 2). — למלך שנכנס למדינה ונכנסו עמו דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין. יש מבני המדינה שבררו דוכוס, שיהא מתקיים עליהם, ויש מהן שבררו להם איפרכוס; אמר אחד שהיה פקח, איני בורר אלא המלך, למה? שכולן מתחלפין, והמלך אין מתחלף; כך כשירד הקב"ה לסיני, ירדו עמו חבורות חבורות של מלאכים, מיכאל וחבורתו, גבריאל וחבורתו. יש מאוה"ע שבררו להן מיכאל, ויש מהן שבררו להן גבריאל, אבל ישראל בררו להן הקב"ה, אמרו (איכה ג׳ כ"ד): חלקי ה׳ אמרה נפשי 3). — משל לאוהבו של מלך שכבדו בדורן ובקילוסין נאה 4), אמר המלך: הניחו אותו על פתח פלטין, כל שיצא ונכנס יהא רואה אותו, כך (ויקרא ד׳ ד׳): והביא את הפר אל פתח אהל מועד 5). — משל לאוהבו של מלך שחיבבו ועשאו פרוטקטור (Protector = ראש שומרי ראשו) שלא יהא זז מפלטין ואוכל מותריו של מלך, כך אהרן היה שוה לכל ישראל ועשאו הקב"ה כהן גדול ואמר לו (ויקרא כ"א י"ב): ומן המקדש לא יצא, ואכל מותריו של הקב"ה, שנא׳ (שם ב׳ ג׳): והנותרת מן המנחה לאהרן וכו׳ 6). — לבני מדינה שערכו שלחנות למלך, הקניטוהו וסבלן. אמר להם המלך: כלום אתם מקניטין אותי אלא בשביל שלחן שערכתם לי, הא לכון טרון באפיכון (הנה לכם מְשלך אל פניכם), כך אמר הקב"ה לישראל: כלום אתם

---

1) ירו׳ ר"ה פ"א ה"ג (57 ע"ב), פסיקתא 53 ע"ב, פסיק׳ ר׳ פט"ו (77 ע"א). עי׳ כ"א ח"א 169 הע׳ 2, 209 הע׳ 3. וכן לעיל 174 הע׳ 7.

2) שמו"ר מ"א. אצל משל דומה לזה של ר׳ לוי. בשהש"ר א׳ ב׳ בא המשל של ר׳ יצחק בשנוי קצת, והמשל של ר׳ לוי מיוחס לרבנן. בתנחומא ב׳ כי תשא 10 יש באיזה בכ"י אחד רק המשל של ר׳ לוי ומיוחס לר׳ יצחק.

3) דברים ר׳ ב׳ קרוב לסוף. איכה ר׳ לאותו פסוק. עי׳ לעיל 254 הע׳ 2. באיכה ר׳ — כך עכו"ם, מהן עובדין לחמה, ומהן עובדין ללבנה, ומהן עובדין לעץ ואבן, אבל ישראל אינן עובדין אלא להקב"ה.

4) אולי „נאה" הוא הוספה מן הגליון למלה שהיתה במקור הראשון, אפשר „מקולס" הוא תאר לדורון.

5) ויק"ר ה׳ (6).

6) שמו"ר ל"ז קרוב לסוף. הרד"ל מתקן במקום „שתיגרו" — „שחיבבו".

מכעיסין אותי אלא בשביל קרבנות שהקרבתם לי, הא לכון טרון באפיכון, הה״ד (איכה ב׳ ז׳): זנח ה׳ מזבחו נאר מקדשו 1). — משל למטרונה שהיתה מקטרגת למלך 2), נתנה בפילקי (בבית האסורים) והלך לו. היה עמה המלך בפילקי. אמרו לו: מאי איכפת לך? אמר להם: כל ימים שאני עמה, אינה נוטלת שם רע, כך נשתעבדו ישראל במצרים ונגלה הקב״ה עמהם, שנא׳ (בראש׳ מ״ו ד׳): אנכי ארד עמך מצרימה, וכן בבבל (ישעי׳ מ״ג י״ד): למענכם שלחתי בבלה, וכן במדי, שנא׳ (שם מ״ט ל״ח): ושמתי כסאי בעילם, ואין עילם אלא מדי, שנא׳ (שם כ״א ב׳): עלי עילם צורי מדי, ביון היה הקב״ה עמהם, שנא׳ (זכרי׳ ט׳ י״ג): וה׳ עליהם יראה (ובפסוק שלפני זה: ועוררתי בניך ציון על בניך יון). אמרו לו להקב״ה: כל כך למה? אמר להם: כל הימים שאני עמהם אין נוטלין שם רע. במצרים הייתי עמהם ונמצאת שלמה, שנא׳ (שה״ש ד׳ י״ב): גן נעול אחותי כלה; בבבל הייתי עמהם ונמצאת שלמה, שנא׳ (דניאל ג׳ י״ז): אלהנא די אנן פלחין ליה; במדי הייתי עמהם ונמצאת שלמה, שנא׳ (אסתר ג׳ ב׳): ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה; ביון לא כתבו על קרן השור שאין להם חלק באלהי ישראל; באדום, אם הקב״ה יאמר הן, מי יאמר לאו? שנא׳ (ישעי׳ כ״ג א׳): מי זה בא מאדום 3). — בשר ודם יש לו פטרון. אמרו לו: נתפס בן ביתך. אמר להן: אני מקיים עליו (כלו׳: אני אגן עליו). אמרו לו הרי הוא יוצא ליתלות 4), היכן הוא והיכן פטרונו? אבל הקב״ה הציל את משה מחרב פרעה, הה״ד (שמות י״ח י״ד): ויצילני מחרב פרעה. — בשר ודם יש לו פטרון. אמרו לו: הרי נתפס בן ביתך. אמר: הרי אני מתקיים עליו. אמרו לו: הרי יוצא לידון. אמר להן: הרי אני מתקיים עליו. אמרו לו: הרי הוא מושלך למים, היכן הוא והיכן פטרונו? אבל הקב״ה הציל את יונה ממעי הדגה. הרי הוא אומר (יונה ב׳ י״א): ויאמר ה׳ לדג ויקא את יונה. — הרי בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו: נתפס בן ביתך, אמר להם: הריני מתקיים תחתיו. אמר לו: הרי הוא יוצא לידון. אמר להן: הריני מתקיים עליו. אמרו לו: הרי הוא מושלך לאש, היכן הוא והיכן פטרונו? אבל הקב״ה אינו כן.

1) איכה ר׳ ב׳ ז׳, ר׳ חגי בשמו.

2) ברור שכאן צ״ל „מקנטרת למלך" — מקניטה.

3) שמו״ר ט״ו (ר״י נפחא). ע״ד מה שנא׳ כאן בסוף: באדום אם יאמר הקב״ה וכו׳, השוה את מאמרו של רשב״י אג׳ התנאים כ״ב ח״א 63 הע׳ 2, ור׳ חייא בר אבא לעיל 170 הע׳ 6.

4) יותר נכון: יוצא ליהרג בסייף (ובשו״ט נאמר באמת: יוצא ליהרג), כי זה יותר מתאים למ״ש ויצילני מחרב פרעה.

הציל לחנניה מישראל ועזריה מתוך כבשן האש, הה"ד (דניאל ג׳ כ"ח): ברוך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו וכו׳. — בשר ודם יש לו פטרון. אמרו לו: נתפס בן ביתך. אמר להן: אני מקיים עליו. אמרו לו: הרי הוא יוצא לידון, אמר: הריני מקיים עליו. אמרו לו: הרי הוא מושלך לחיות, היכן הוא והיכן פטרונו? אבל הקב"ה הציל את דניאל מגוב אריות, הה"ד: אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא (דניאל ו׳ כ"ג) 1). — משל למלך ששלח פרוסטגמא (προσταγμα, פקודה) שלו למדינה, מה עשו בני המדינה? עמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראוה באימה, ביראה, ברתת ובזיע, כך אמר הקב"ה לישראל: הדא פרוסטגמא דידי, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי אליכם שתהיו קורין ק"ש לא עומדין על רגליכם ולא פורעין ראשיכם, אלא (דברים ו׳ ז׳): בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך 2). — משל לשני לגיונות של מלך — דיקומני ואגוסטיני — בשעה שהמלך נמנה עם אלו נמצאו שלמים, ובשעה שהמלך עוד נמנה עם אלו נמצאו שלמים (כלו׳: הכתוב אומר (בר׳ מ"ו כ"ז): כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים נפש, ואינם אלא ס"ט? וע"ז הוא משיב שהקב"ה משלים את המנין 3).

— לבן זהבי שיצא עליו שטר חוב, והיה מתירא: תאמר ששטר חוב של מאה זהובים, של מאתים זהובים הוא? אמר לו בעל חובו: אל תתירא! של כור סובין הוא, של כור שעורים הוא, מה דהוה פרוע הוא. כך אמר הקב"ה לישראל: בני! ע"ז שאתם להוטין אחריה אינה דבר של ממש, אלא (ירמי׳ י׳ ט"ו): הבל המה, מעשי תעתועים 4). — לגבור שהוא שרוי במדינה, והיו בני המדינה בטוחין לכשיבואו הגייסות לשם, שהוא יוצא ומראה להם פנים מיד הן בורחין, וכיון שבאו הגייסות לשם, אמר להן: ימיני חששה לי.

1) ירו׳ ברכות פ"ט ה"א (13 ע"א). ר׳ יודן בשם ר׳ יצחק אומר בה ארבע שיטין, ומזה בשו"ט ד׳ ב׳, בדברים ר׳ ב׳ (29) בנוסח אחר ובמקום חנניה מישאל ועזריה, רק אברהם. ר׳ יודן לא נזכר שם.

2) ויק"ר כ"ז. על הכתוב מיכה ו׳ ר׳, עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך. קודם לזה מאמרו של ברכיה עם משל דומה לזה. בפסיקתא 77 ע"א חסר זה ומאמרו של ר׳ יצחק מיוחס לר׳ ברכיה וכן בתנחומא אמור (ב׳ 13).

3) ב"ר צ"ד (9) לפי הערתו הנכוחה של הרזוי"א מוסב המשל על מ"ש אחריו: וי"א הקב"ה השלים המנין (עם באי מצרים ויוצאי מצרים). ר׳ יצחק משתמש בידיעתו בדבר הלגיונות של קיסר רומא גם במ"א, עי׳ לעיל 44 הע׳ 3.

4) פסיקתא 119 ע"א (סוף „שמעו").

אבל הקב״ה אינו כן, אלא (ישעי׳ נ״ט א׳): הן לא קצרה יד ה׳ מהושיע 1). — משל לבעל השוק שיצא לשָׁעֵר את המדות, ראה אותו אחד, התחיל מטמין לפניו. אמר ליה: מה לך מטמין לפני? שער את המדות (כלו: ראה שהמדות שלך תהיינה צודקות) ואל תתירא. הה״ד (תה׳ ל״ז ג׳): בטח בה׳ ועשה טוב 2). — לאדם שהיה עובר בנהר והיו רגליו שוקעות והמשוי עליו. אמרו לו: העבר המשוי מעליך ואתה שולף את רגליך, כך אמר הקב״ה לישראל: מפני מה אתם אומרים (תה׳ ק״ל ג׳): אם עונות תשמר יה ה׳ מי יעמד, יעזוב רשע דרכו (ישעי׳ נ״ה ז׳), הניחו מעשיכם הרעים, ואני מרחם אתכם 3). — משל, למה הדבר דומה? לאדם אחד שהיו לו שתי פרות, אחת חורשת ואחת שאינה חורשת, מה הוא עושה? נוטל את העול מעליה ונותן על שתיהן ועושה לאותה שאינה חורשת שתחרוש. מה דבר שאינה מבקשת לקבל העול אתה עושה לקבל העול בעל כרחה ומדריך אותה להיכן הוא מבקש, ויצר הרע אין אתה מדריכו ליצר טוב? שנא׳ (תה׳ כ״ז י״א): הורני ה׳ דרכך, (תה׳ פ״ו י״א): אודך ה׳ בכל לבבי – ביצר טוב וביצר רע שלא יהא בהם עוקף (כלו׳: מְרַמֶּה) 4). — משל למי שאמר דופי על שולחני. אמר השולחני: כמה אני מחשב ולא טעיתי, ובסלעך הייתי טועה. כך אמר הקב״ה (ישעי׳ מ׳ כ״ו): שאו מרום עיניכם וראו כמה כוכבים יש ברקיע השמים, שמא טעיתי בשמו של אחד מהן, לכולם בשם יקרא, או שמא בטלה אורה של חמה או של לבנה, — איש לא נעדר; וכל אלו נבראו למענך, ולא עברתי עליהם את הדין, ועליך שאת בכורי, אני מעביר את הדין! הֱוֵי: למה תאמר יעקב ותדבר ישראל: נסתרה דרכי מה׳ ומאלהי משפטי יעבור (שם פסוק כ״ד) 5). — לליסטים שנכנסו לעיר, יצאו חיל להלחם עמהם, היה שם בן אלמנה אחת. אמר להם: הריני עולה לראש הגג ואהיה צופה ואתם נלחמים: [כך] (שמות י״ז ט׳): וצא הלחם... אנכי נצב על ראש הגבעה 6).

— מהו משכן העדות (שמות ל״ח כ״א)? משל למה הדבר דומה? למלך

---

1) שם 130 ע״א (ותאמר ציון).

2) תנחומא ראה (י״א) ר׳ חני בשם ר׳ יצחק הוה מסרס קרא ואמר הכי: עשה טוב ובטח בה׳.

3) שו״ט ל״ח (2). [נ״א מביא המחבר במקום הכתוב תה׳ ק״ל — תה׳ ל״ח ה׳: כי עונותי עברו ראשי, כמשא כבד יכבדו ממני].

4) שו״ט פ״ו. ר׳ יצחק, אית דאמרי לה בשם ר׳ חנינא בר אבהו.

5) אגדת בראשית פס״ד (אר״י נפחא).

6) פסיקתא ר׳ י״ב (49 ע״א).

שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי. כעס עליה והניחה, והיו אומרות לה שכנותיה: אינו חסר עליך עוד. לימים שלח לה: כבדי את פלטין שלי והציעי את המטות, שביום פלוני אבוא אצלך; כיון שהגיע יום פלוני בא המלך אצלה ונתרצה ונכנס אצלה לפלטין ואכל ושתה עמה, ולא היו שכנותיה מאמינות, אלא כיון שהיו מריחות ריח בשמים, באותה שעה ידעו שנתרצה לה המלך. כך הקב"ה חיבב את ישראל והביאם לפני הר סיני ונתן להם את התורה וקראן מלכים, שנא׳ (שמות י"ט ו׳): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. אחר ארבעים יום חטאו. אותה שעה אמרו הגויים: אינו מתרצה להם עוד, שנא׳ (איכה ד׳ ט"ו): אמרו בגוים לא יוסיפו לגור. כיון שהלך משה לבקש רחמים עליהם, מיד סלח להם הקב"ה, שנא׳ (במדבר י"ד כ׳): ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך. אמר משה: רבון העולם! הריני מפוייס שמחלת לישראל, אלא הודיע לעיני כל האומות שאין בלבך עליהם. א"ל הקב"ה: חייך, אני משרה שכינתי בתוכם, שנא׳ (שמות כ"ה ח׳): ועשו לי מקדש, ומכירין שמחלתי להם. לכך נאמר „משכן העדות", שעדות היא לישראל, שמחל להם הקב"ה 1).

מעשה בקרתנית אחת שהיתה לה שפחה כושית, שירדה למלאות מים מן העין היא וחברתה. אמרה לחברתה: חברתי, למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה. אמרה לה: למה? – בשביל שראה ידיה מפוחמות. אמרה לה: אי שוטה שבעולם! ישמעו אזניך מה שפיך מדבר: ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו ביותר, את אומרת: מפני שראה ידיה מפוחמות שעה אחת רוצה לגרשה, את שכלך מפוחמת ושחורה ממעי אמך כל ימיך – עאכו"כ! כך, לפי שאוה"ע מונין לישראל ואומרים: אומה זו המירה כבודה, שנא׳ (תה׳ ק"ו כ׳): וימירו את כבודם. אומרים להם ישראל, ומה אם אנו לשעה, כך נתחייבנו, אתם – על אחת כמה וכמה! – ועוד ישראל אומרים לאוה"ע: נאמר לכם למה אנו דומין? לבן מלכים שיצא למדברה של עיר, וקפחתו החמה על ראשו ונתכרכמו פניו; נכנס למדינה, במעט מים ומעט מרחץ מן המרחצאות נתלבן גופו וחזר ליופיו כמו שהיה. כך אנו, אם שמשה של עבודה זרה שזפתנו, אבל אתם שזופים ממעי אמכם, עד שאתם במעי אמכם עבדתם עבודה זרה. כיצד? בזמן שהאשה מתעברה, נכנסת לבית עבודה זרה שלה, וכורעת ומשתחוה לעבודה זרה, היא ובנה 2).

---

1) שמו"ר נ"א (4).

2) שהש"ר א׳ ו׳. באכתר ר׳ בפתיחתא אר"י: מעשה בפרוצפיה, אשה אחת שהיתה פודה את השבוים, ראתה שבויה אחת ופדאתה, שניה ופדאתה, וכיון שמטה

ט.

ה' והעולם. משיח. עולם הבא.

— דברים ל"ג כ"ז. מענה אלהי קדם. אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו, ואם עולמו מעונו 1). ממה דכתיב (תה' צ' ב'): מעון אתה היית לנו, הוי: הקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו 2). — בר' י"ז א'. אני אל שדי — אני שאמרתי לשמים ולארץ די, שאלמלא כן היו נמתחין והולכין עד עכשיו 3). — יהושע כ"ד י"ט. אלהים קדושים הוא. קדוש בכל מיני קדושות 4). — כתיב את קרבני לחמי לאשי (במדבר כ"ח ב'), — וכי יש לפני הש"י אכילה ושתיה? ואם תאמר שיש, למוד ממלאכיו ומשרתיו, שהם אש לוהט, דכתיב (תה' ק"ד ד'): משרתיו אש לוהט [ועל אחת כמה וכמה הקב"ה!] 5). ומהיכן נזונין — ר' יודן בשם ר' יצחק אמר: מזיו השכינה הן ניזונין, דכתיב (משלי ט"ז ט"ו): באור פני מלך חיים, ורב חגי בשם ר' יצחק אמר: כתיב (נחמיה מ"ו ו'): ואתה מחיה את כלם — ואתה מחיה לכלם 6). — הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום, שלא יאמרו: מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו, והקב"ה ממדד באמצעיתו, אלא (ישעי' מ"ד כ"ד): אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי. מאתי — „מי אתי" — כתיב, מי היה שותף עמי בברייתו של עולם 7). — בשר ודם בונה פלטין, בונה התחתון

ידה ולא היתה יכולה לפדות, הקיפוה לגיונות והרגוה. וכל כך למה? כדי לזרז (?) השבאים הבאים [אנשי פרוצפיה הקיפוה וכו' כדי שיראו השבאים שהרגוה ולא יוסיפו עוד לשבות שבויים; — מ"כ].

1) כלו': אם העולם הוא מעונה של אלהי קדם, או שאלהי קדם הוא המעון של העולם.

2) ב"ר ס"ח (9). פסיקתא ר' פ' כ"א (104 ע"ב). עי' ר' אמי לעיל 153 הע' 2. הוא מקומו של עולם, ואין העולם מקומו.

3) ב"ר ה' קרוב לסוף, פ' מ"ו קרוב לראש. עי' לעיל 131 הע' 5.

4) ירו' ברכות פ"ט ה"א (13 ע"א). עי' כ"א ח"ב 321 הע' 3 ועי' באור הרעיון מר' יודן בשם ר' אחא. בתנחומא ריש קדושים (ב' 4) מיוחס המאמר לר' ברכיה או לר' ברכיה בשם ר' אבא והבאור לר' אחא בר חנינא. בשו"ט הכל לר' יצחק בר חמא.

5) פסיקתא 57 ע"א. פסיקתא ר' פט"ז (80 ע"א).

6) שם. ר' יודן ור' חגי בשמו. עי' ג"כ פסיקתא ר' בהוספה הוצאת פרידמן 194, ששם שני המאמרים נמסרו סתם, ומלבד זאת נאמר בשם ר' יצחק: רואין כמתוך וילון.

7) ב"ר א' קרוב לראש. פ' ג' קרוב לסוף. שו"ט כ"ב, מ', לוליאנום בן טיבריאנום

ואח"כ בונה העליון, והקב"ה בתחלה ברא עליונים ואח"כ ברא התחתונים, שנא': בראשית ברא א' את השמים ואת הארץ 1). — ממקום בית המקדש נבראת האורה, הה"ד (יחזקאל מ"ג ב'): והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים, ואין כבודו אלא בית המקדש, כמד"א (ירמיה י"ז י"ב): כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו 2). — שמים — שא־מים, טעון מים. משל לחלב שהיה נתון בקערה, עד שלא תרד לתוכו טפה של מסו (Lab) הוא מרפרף, כיון שירדה לתוכו טפה של מסו, מיד הוא קופא ועומד, כך (איוב כ"ו י"א): עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו — עמדו שמים, ניתן בהם את המסו 3). — שרו של ים רהב שמו, שנא': (איוב כ"ו י"ב): ובתבונתו מחץ רהב. ואלמלא מים מכסין אותו אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו, שנא' (ישעי' י"א ט'): לא ירעו ולא ישחיתו וכו' כמים לים מכסים, אל תקרי „לים מכסים" אלא לשרו של ים מכסים 4). — הן הן (דורו של אנוש) שגרמו לעצמן להיות חולין למזיקין (כלו: שתהיה שליטה למזיקין עליהם), מה בין דגחין לצלמא, למאן דגחין לבר נש (שאיזה הבדל בין המשתחוה לצלם ובין המשתחוה לאדם, ואחרי שאז התחילו בני האדם להשתחוות לבני אדם נעשו חולין בעיני המזיקין, ולפיכך נאמר (בר' ד' כ"ו): אז הוחל — נעשה חולין) 5).

— אין בן דוד בא עד שתהפך כל המלכות למינות (כלומר שמלכות רומא תהיה לממשלה נוצרית) 6). — כגואל ראשון כך גואל אחרון, מה גואל ראשון נאמר (שמות ד' כ'): ויקח משה וכו' וירכיבם על החמור, כך גואל

על יסוד המחלוקת שבין ר' חנינא ור' יוחנן. (כ"א ח"א 31 הע' 7, וח"ב 23 הע' 6). בתנחומא ב' בראשית 1 וגם 12, סתם ובשתי גירסאות שונות בראשונה: שלא יאמרו המינים. ע"ד מיכאל וגבריאל עי' לעיל 261.

1) תנחומא בראשית כמעט בראש (3), עי' אג' התנאים כ"א ח"א 11.

2) ר' ברכיה בשמו. עי' לעיל 193 הע' 1. ושם נסמנו המקורות.

3) ב"ר סוף ד'. [שם הוא מסיים אתיא כדאמר רב: לחים היו בראשון וקרשו בשני. ובזה ניחא שאמר ביום השני יהי רקיע, אעפ"י שהשמים נבראו כבר בראשון].

4) ב"ב ע"ד.

5) ב"ר כ"ג (6). ע"ד האמונה במזיקין עי' מאמרו של ר"י לתה' כ"ג ד' „צלמות" (=צלמות), זהו הישן בצל דקל יחידי ובצל לבנה, פסחים קי"א. ועי' לעיל 197 הע' 6. ע"ד השטן, עי' לעיל 229 הע' 4. וגם מאמרו של ר"י למה תוקעין בשופר בר"ה? כדי לערבב את השטן, ר"ה ט"ז ע"א וב'.

6) סנהדרין צ"ז. עי' אגדות התנאים ח"ב 160 הע' 15, אג' אמוראי בבל 130 הע' 75.

אחרון, שנא׳ (זכריה ט׳ ט׳): עני ורוכב על החמור; מה גואל הראשון הוריד את המן, שנא׳ (שמות ט״ז ד׳): הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, אף גואל אחרון יוריד את המן, שנא׳ (תה׳ ע״ב ט״ז): יהי פסת בר בארץ; מה גואל ראשון העלה את הבאר (במדבר כ׳ י״א), אף גואל אחרון יעלה את המים, שנא׳ (יואל ד׳ י״ח): ומעין מבית ה׳ יצא והשקה וכו׳ 1). – דברים ב׳ ג׳. פנו לכם צפונה. אמר הקב״ה: המתינו עד עכשיו, מלך המשיח [עתיד] לבוא ויקיים „מה רב טובך״ (תה׳ ל״א כ׳) 2). – זכריה ב׳ ג׳. ויראני ה׳ ארבעה חרשים, אלו הן: אליהו ומלך המשיח, ומלכי צדק ומשוח מלחמה 3). – עתיד המקום (ירושלים) לירחק מבעליו (לצאת מתחת יד כובשיו) ולעולם, ת״ל (תה׳ קל״ב י״ד): זאת מנוחתי עדי עד פה אשב, לכשיבוא אותו שכתוב בו: עני ורוכב על החמור [וזה מרומז במ״ש (בר׳ כ״ב ד׳): שבו לכם פה עם החמור] 4). – שנה שמלך המשיח נגלה בה, כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה: מלך פרס מתגרה במלך ערביא והולך מלך ערביא לאדום ליטול עצה מהם וחוזר מלך פרס ומחריב את כל העולם כולו, וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם ויאחז אותם צירם כצירי יולדה, וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים: להיכן נלך ולהיכן נבוא? ואומר להם [הקב״ה]: בני אל תתייראו, כל מה שעשיתי, לא עשיתי אלא בשבילכם. מפני מה אתם מתייראים? אל תיראו, הגיע זמן גאולתכם, ולא כגאולה ראשונה כך גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה, אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה 5). – תה׳ ב׳ ד׳. ה׳ ישחק למו.

---

1) קה״ר א׳ ט׳, ר׳ ברכיה בשמו. במדרש שמואל י״ב האומר הוא ר׳ לוי, אבל רק ע״ד החמור. משה בתור משיח ראשון עי׳ לעיל 244 הע׳ 4.

2) דברים ר׳ א׳ (19). [עד עכשיו – פירושו עד הזמן, וכן שם במאמרו של רשב״נ. – המתרגם].

3) שהש״ר ב׳ י״ג, ר׳ ברכיה בשמו. פסיקתא ר׳ ט״ו (75 ע״א), בפסיקתא 51 ע״א האומר הוא ר׳ אלעזר. בבלי סוכה נ״ב: ר׳ שמעון חסידא (עי׳ אג׳ אמוראי בבל 77). במקור הנזכר לאחרונה נקרא הכהן הגדול של ימות המשיח „כהן צדק״, מה שבמקורות אחרים, כנראה בטעות, נשתנה ל„מלכי צדק״. על אדות מלכי צדק בימות המשיח אין זכר במקום אחר. במקום „משיח מלחמה״ שבמדרשים כתוב בתלמוד „משיח בן יוסף״. עי׳ הערתו של פרידמן לפסיק׳ רבה.

4) ב״ר נ״ו קרוב לראש.

5) פסיקתא ר׳ ל״ו 162 ע״א. עי׳ ג״כ לישעי׳ כ״ב ט״ז, סנהדרין צ״ב. (האומר הוא רבא, וי״א ר׳ יצחק).

אין שחוק לפני הקב"ה אלא אותו היום בלבד 1). — אריסטון (ἀριστόν, סעודה) עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו הצדיקים לעתיד לבוא, וכל מי שלא אכל נבלות בעולם הזה זוכה לראותו לעולם הבא 2). — קהלת י"א ז'. ומתוק האור, מתוק הוא אורו של עולם הבא. אשרי אדם שיש לו מעשים טובים, כדי שיראה אותו האור, שנא' (שופטים ה' ל"א): ואוהביו כצאת השמש בגבורתו 3). — קהלת י"ב ה'. כי הולך האדם אל בית עולמו. מלמד שכל צדיק וצדיק נותנין לו מדור לפי כבודו. משל למלך שנכנס הוא ועבדיו לעיר. כשהן נכנסין – כולן בשער אחד נכנסין, כשהן לנין – כל אחד ואחד נותנין לו מדור לפי כבודו 4).

---

1) ע"ז ג':

2) ויק"ר י"ג (3). (דורש זה מהכתוב ויקרא ז' כ"ב: ואכל לא תאכלהו, לא תאכלו עכשיו נבלות כדי שתאכלו מסעודת הצדיקים לעתיד לבוא).

3) שו"ט מ"ט א'. בקה"ר לאותו פסוק בסגנון אחר מאת ר' אחא.

4) שבת קנ"ב. ב"מ פ"ג: עי' כ"א ח"ב, ע' 194 הע' 3.